

TC

MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

HALK KÜLTÜRÜNDE ÖTEDÜNYA ALGISİ

YÜKSEK LİSANS

HAZIRLAYAN

Aslı ERTEN

DANIŞMAN

Doç. Dr. M. Naci ÖNAL

HAZİRAN, 2013

MUĞLA

MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

HALK KÜLTÜRÜNDE ÖTEDÜNYA ALGISI

Ash ERTEN

Sosyal Bilimleri Enstitüsünce

“Yüksek Lisans”

Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 27.06.2013

Tezin Sözlü Savunma Tarihi :10.06.2013

Tez Danışmanı : Doç. Dr. M. Naci ÖNAL

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Baki Bora HANÇA

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Barış İŞÇİ PEMBEÇİ

Enstitü Müdürü : Prof. Dr. Namık Kemal ÖZTÜRK

HAZİRAN, 2013

MUĞLA

TUTANAK

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 22/05/2013 tarih ve 591 sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 24. ve 38 maddesine göre, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek lisans öğrencisi Aslı ERTEN'in "Halk Kültüründe Ötedünya Algısı" adlı tezini incelemiş ve aday 10/06/2013 tarihinde saat 14.00 da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 30 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin kabul olduğuna oybirliği ile karar verildi.

Tez Danışmanı

Doç. Dr. M. Naci ÖNAL

Üye

Yrd. Doç. Dr. Baki Bora HANÇA

Üye

Yrd. Doç. Dr. Barış İŞÇİ PEMBEÇİ

YEMİN

Yükseklisans tezi olarak sunduğum “Halk Kùltüründe Ötedünya Algısı” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurılmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilenlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

27/06/2013

Aslı ERTEN

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN **MERKEZİMİZCE DOLDURULACAKTIR.**

Soyadı :Erten

Adı :Aslı

Kayıt No:

TEZİN ADI

Türkçe :Halk Kültüründe Ötedünya Algısı

Y. Dil :Perception of The World Beyond in The Folk Culture

TEZİN TÜRÜ: Yüksek Lisans

Doktora

Sanatta Yeterlilik

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ

Üniversite : Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Fakülte :-

Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Diğer Kuruluşlar :-

Tarih :-

TEZ YAYINLANMIŞSA

Yayınlayan :-

Basım Yeri :-

Basım Tarihi :-

ISBN :-

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı : ÖNAL, M. Naci

Ünvanı : Doç. Dr.

TEZİN YAZILDIĞI DİL : TÜRKÇE

TEZİN SAYFA SAYISI: 226

TEZİN KONUSU (KONULARI) :

1. Ötedünya
2. Halk Kültürü
3. Mitoloji

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER :

1. Halk Kültürü
2. Halk Bilimi
3. Ötedünya
4. Din

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELER:

1. Folk Culture
2. Folk Literature
3. World Beyond
4. Religion

1- Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum

2- Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir

3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir

Yazarın İmzası :

Tarih : 27/06/2013

ÖZET

Bu çalışmada halk kültüründe ötedünya algısı üzerinde durulmuş ve bunun çeşitli kültürlerdeki yansımalarına değinilmiştir.

Dört bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde ilkel toplumların inanışlarına yer verilmiş ve bu inanışlara göre gelişen ötedünya algıları üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde çoktanrıcılık üzerinden oluşan ötedünya algısına yer verilmiş ve mitolojideki yansımaları üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde evrensel dinler olarak bilinen Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet'te var olan ötedünya algısı anlatılmıştır. Dördüncü bölümde ise Türklerin İslamiyet'i kabul etmesinden öncesinde ve sonrasında ötedünya algısı üzerinde durulmuştur.

Çalışma boyunca edebi ürünlerin yanında sosyoloji, antropoloji ve dinler tarihine ait kaynaklardan da faydalanılmıştır. Ötedünya algısının şekillenmesinde etkili olan kültürel ve coğrafi etkiler üzerinde durulmuştur. Bu etkiler üzerinden karşılaştırmalar yapılmıştır.

Böylece pek çok kültür incelenmiş ve son olarak da Türk kültüründe ötedünya ile ilgili eski inanışların bugünün İslamiyet etkisindeki Anadolu kültürüne yansımaları anlatılmıştır.

ABSTRACT

In this paper the perception of the world beyond in the folk culture has been focused on and its reflections on the various cultures have been mentioned.

The first part of the paper, composed of four parts, includes the beliefs of four primitive societies and their perspectives of the world beyond coming out related to these beliefs. The second part is on both the perspective of the world beyond which was occurred through the belief in many gods and also its reflections on mythology. In the third part the perspectives of world beyond existing in Judaism, Christianity, Islam which are known as universal religions, have been presented. As for the fourth part, the perspectives of the world beyond which the Turkish had before and after they accepted the Islam have been focused.

During the study period, the sources on sociology, anthropology and religion history as well as the literature ones have been used, too. In addition, cultural and geographical effects which have played a significant role on determining the perspective of the world beyond have been mentioned. Moreover, comparisons using these effects have been made.

In this way, lots of culture have been handled and as a result, reflections of the old beliefs related to the world beyond in Turkish culture on the Anatolia one that has had the effects of Islam have been studied.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	VII
------------	-----

GİRİŞ

I.İNSAN VE ÖLÜM.....	2
II.ALGI VE ÖTEDÜNYA ALGISİNİN BELİRLENMESİ.....	3
III.BİR ŞAİRİN GÖZÜNDEN ÖTEDÜNYA: DANTE VE İLAHİ KOMEDYA.....	5
A.CEHENNEM.....	6
B.ARAF.....	7
C.CENNET.....	8
IV.ÇALIŞMADA İZLENECEK YOL.....	8

BİRİNCİ BÖLÜM

İLKEL DÖNEM DİNLERİ VE ÖTEDÜNYA ALGISI

I.İLKEL DÖNEMVE İLKEL İNSAN.....	11
A.İLKEL İNSAN KİMDİR?.....	11
B.İLKEL İNSANIN DOĞAYI KUTSALLAŞTIRMA SÜRECİ.....	15
II.İLKEL DÖNEM VE DİN.....	17
A.İLKELLERDE RUH ANLAYIŞI VE DİNİ YAPILAR.....	18
1.Animizm ve Naturizm.....	18
2.Ruhun Dönüşümü.....	20
3.Ruhun Biçimleri.....	22
4.Ruhu Koruma.....	27

5.Totem ve Tabu.....	34
B.İLKEL İNSANIN ÖLÜM KARŞISINDAKİ TAVRI.....	37
III.İLKELLERDE ÖTEDÜNYA ALGISI.....	40
A.AVUSTRALYA, POLİNEZYA VE MALENEZYA İLKEL TOPLULUKLARINDA ÖTEDÜNYA ALGISI.....	42
B.AFRİKA YERLİLERİNDE ÖTEDÜNYA ALGISI.....	49
C.AMERİKAN YERLİLERİNİN ÖTEDÜNYA ALGISI.....	53
D.HİNDİSTAN VE ASYANIN DİĞER BÖLGELERİNDEKİ İLKELLERİN ÖTEDÜNYA ALGISI.....	62

İKİNCİ BÖLÜM

YEREL DİNLER VE ÖTEDÜNYA ALGISI

I.YUNAN VE ROMA ÇOKTANRICILIĞINDA ÖTEDÜNYA ALGISI.....	72
A.YUNAN ÇOKTANRICILIĞI VE ÖTEDÜNYA ALGISI.....	72
1.Başlıca Tanrılar ve Yaradılış Öyküleri.....	73
2.Yeraltında Yeni Bir Tanrı: Hades.....	77
3.Hades ve Persephone.....	79
4.Yeraltı Dünyası “Hades Ülkesi” ve Elysion.....	82
5.Hades Ülkesi’nin Yaşayan Ziyaretçileri: Herakles ve Odysseus....	88
B.ROMA ÇOKTANRICILIĞI VE ÖTEDÜNYA ALGISI.....	93
1.Roma Çoktanricılığı ve Başlıca Tanrılar.....	94
2.Aeneas ve Yeraltı Macerası.....	95
II.KUZEY AVRUPA ÇOKTANRICILIĞI VE ÖTEDÜNYA ALGISI.....	101

A.BAŞLICA KUZEY AVRUPA TANRILARI VE EVRENİN YARADILIŞINDAKİ ROLLERİ.....	102
B.BALDER'İN ÖLÜMÜ VE ÖTEDÜNYA.....	105
III.MEZOPOTAMYA VE MİSİR ÇOKTANRICILIĞINDA ÖTEDÜNYA ALGISI.....	109
A.MEZOPOTAMYA ÇOKTANRICILIĞI VE ÖTEDÜNYA ALGISI.....	110
1.Sümer ve Babil Çoktanrıcılığında Başlıca Tanrılar.....	111
2.Sümer ve Babil Çoktanrıcılığında Ötedünya.....	113
3.Ölümsüzlüğü Ararken Ölümsüzleşmek: Gılgamış.....	117
B.ESKİ MİSİR ÇOKTANRICILIĞI VE ÖTEDÜNYA ALGISI.....	120
1.Eski Mısır'da Coğrafyanın Kültüre Etkisi.....	120
2.Mısır Çoktanrıcılığı ve Başlıca Tanrılar.....	121
3.Eski Mısır'da Ötedünya Algısı.....	125
IV.ÇİN VE JAPON KÜLTÜRÜNDE DİNİ YAPILAR VE ÖTEDÜNYA ALGISI.....	128
A.ÇİN KÜLTÜRÜNDE HAKİM DİNİ YAPILAR VE ÖTEDÜNYA ALGISI.....	128
1.Atalar Kültü ve Ying-Yang Prensibi.....	129
2.Fikrin Dine Dönüşmesi-1:Konfüçyanizm ve Ötedünya.....	131
3.Fikrin Dine Dönüşmesi-2:Taoculuk ve Ötedünya.....	132
B.JAPON KÜLTÜRÜNDE HAKİM DİNİ YAPILAR VE ÖTEDÜNYA ALGISI.....	136

1.Japon Çoktanrıcılığı ve Ötedünya.....	137
V.HİNDİSTAN VE İRAN DİNLERİNDE ÖTEDÜNYA ALGISI.....	140
A.HİNDİSTANDA DİNİ YAPILAR VE ÖTEDÜNYA ALGISI.....	140
1.Evrenin Dört Çağı ve Şiva-Rudra Olarak Vişnu.....	142
2.Ramanaya ve Ötedünya.....	143
3.Ölümlle Gelen Uygulamalar ve Ötedünya.....	144
4.Budizm ve Ötedünya.....	145
B.İRAN VE ZERDÜŞTLÜK (MECCUSİLİK).....	146
1.Sessizlik Kuleleri'ne Yolculuk(Cenaze Uygulamaları).....	147
2.Zerdüştlük ve Ötedünya.....	149

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EVRENSEL DİNLERDE ÖTEDÜNYA ALGISI

I.YAHUDİLİK'TE ÖTEDÜNYA ALGISI.....	152
A.ŞEOL.....	152
B.YAHUDİLİK'TE CENNET ALGISI.....	153
C.YAHUDİLİK'TE CEHENNEM ALGISI.....	155
D.KABALA VE NESİLLERİN GELİŞMESİ ÖĞRETİSİ.....	157
II.HİRİSTİYANLIK'TA ÖTEDÜNYA ALGISI.....	158
A.HİRİSTİYANLIK'TA CENNET ALGISI.....	159
B.HİRİSTİYANLIK'TA CEHENNEM ALGISI.....	159
III.İSLAMİYET'TE ÖTEDÜNYA ALGISI.....	160
A.İSLAMİYET'TE CENNET ALGISI.....	161

B.İSLAMİYETTE CEHENNEM ALGISİ.....	163
C.İSLAMİYET’TE ARAF.....	164

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKLERDE ÖTEDÜNYA ALGISİ

I.İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK KÜLTÜRÜNDE İNANÇ SİSTEMLERİ VE ÖTEDÜNYA ALGISİ.....	166
A.TÜRKLERDE EVREN TASAVVURU.....	167
B.İSLAMİYET’TEN ÖNCE TÜRKLERİN DİNİ İNANIŞLARI VE BU ÇERÇEVEDE ŞEKİLLENEN ÖTEDÜNYA ALGISİ.....	169
1.Türklerde Tanrı Tasavvuru.....	170
2.Türklerde Ötedünya Algısı.....	172
a.Türklerde Cennet Algısı ve Bay Ülgen Ana.....	174
b.Türklerde Cehennem Algısı ve Erlik Han.....	175
c.Eski Türk İnanişında Ruhun Ötedünya Yolculuğu.....	177
3.Ötedünya ile İletişim Bağlamında Dağ, Ağaç, Ateş Kültleri, Işık ve Demir Kazık.....	179
4.Şamanın Ötedünyaya Dair Görevleri ve Ötedünya Ziyaretleri.....	182
C. ÇİN KAYNAKLARINDA VE ORHUN ABİDELERİNDE TÜRKLERİN ÖTEDÜNYA ALGISINA DAİR İZLER	186
1.Ölüm ve Cenaze Uygulamaları.....	187
a.Ölüm.....	187
b.Cenaze Uygulamaları.....	188
2.Ötedünya ile İletişim.....	191

D.İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK DESTANLARINDA ÖTEDÜNYA ALGISI.....	192
1.Altay Yaradılış Destanı'nda Ötedünya	192
2.Maaday Kara Destanı'nda Ötedünya.....	196
3.Er Töştük Destanı'nda Ötedünya.....	200
II.TÜRKLERİN İSLAMİYETİN KABULÜNDEN SONRA ÖTEDÜNYA ALGILARINA YANSIYAN ESKİ TÜRK İNANIŞLARI.....	203
A.MANAS DESTANI'NDA ÖTEDÜNYA ALGISI VE ESKİ İNANÇ İZLERİ.....	204
B.KİTAB-I DEDE KORKUT'TA ÖTEDÜNYA.....	206
C.ANADOLU'DA ESKİ İNANÇ İZLERİ TAŞIYAN ÖTEDÜNYA ALGISI.....	208
1.Ata Ruhlarına Dair Uygulamalar.....	208
2.Cenaze Uygulamalarındaki Yansımalar.....	210
SONUÇ.....	214
KAYNAKÇA.....	218

ÖNSÖZ

Ölüm insanlığın en büyük trajedilerinden biriyken, ölümden sonra bir yaşamın olup olmadığı konusu insanoğlunun bu felaketin üstesinden gelmesini daha zor hale getirir. Bu süreçte insanın, ölümü ve sonrasını anlamlandırma çabalarını görüyoruz. Bedenen artık aktif olmayan insanın, varlığını bir şekilde sürdürdüğüne inanılan ötedünya tasarıları, kendini çeşitli kültürlerde ve dinlerde farklı şekillerde gösterir. Tabii insan bu sürece gelene dek önce ruhu ve kutsal olanı tanımlar.

Bu çalışmada çeşitli kültürlerin ölüme karşı duruşu ve bu duruşun ötedünya tasarıları üzerinde nasıl bir etki yarattığı üzerinde durulmuştur. Bu süreçte çoğunlukla en işlenmemiş bilgilere sahip olmaları nedeniyle ilkelerin yaşamlarına başvurulmuştur. Bu yapılırken pek çok antropolog tarafından yapılmış çalışmalara yer verilmiş ve temel olarak Frazer, Malinovski, Durkheim, Lévi-Straus gibi otoritelerin çalışmalarından faydalanılmıştır.

Çalışma boyunca Yunan mitolojisi, Roma mitolojisi, Kuzey Avrupa mitleri, Mezopotamya ve Mısır mitleri, Çin mitolojisi, Japon mitolojisi, Hint mitolojisi ve Türk mitolojisi ayrıntıları ile incelenmiş ve bu konularla ilgili çeşitli yayınların çeşitli kaynakları içerisinde en kapsamlı ve ciddi olanları üzerinden gerekli çalışmalar yapılarak bu bilgiler tasnif edilmiş ve ötedünya algısına dair olanlar incelenmiştir. Türk mitolojisi üzerine çeşitli kaynaklardan faydalanılmasının yanında, özellikle, Wilhelm Radloff ve Bahattin Ögel'in çalışmaları taranmış ve çalışmanın tarihi safhasının zeminini oluşturmuşlardır.

Yaradılış mitosları üzerinde sıklıkla durulmuş ve çoğunlukla tanrıların özelliklerine yer verilmiştir. Yaradılış mitosları orta dünyanın yaradılışı ile beraber, yeraltı dünyasının ve yukarı dünyanın yaradılışını da konu alırlar. Bu bağlamda bakıldığında ötedünyanın tasvirine yönelik ilk izlenimler buralardan edinilebilir. Tanrılar üzerinde durulmasının sebebi ise bu tanrılara biçilen rollerle ötedünya ceza

ve ödül sisteminin paralel olarak ilerlemesidir. Tanrıların mizaçları ötedünyanın davranış iklimini belirleyen önemli birer göstergedir.

Ötedünya yolculuğuna dair dünya edebiyatının en önemli eseri kabul edilen Dante'nin *İlahi Komedya*'sı okunmuş ve eserde çizilen ötedünya tasavvuru üzerinde durulmuştur.

Kültürlerin ötedünya tasarıları üzerinde durulurken kahramanları göz ardı etmek mümkün değildir. Bu nedenle çalışma boyunca yeri geldikçe pek çok kahramanın ötedünya yolculukları üzerinde durulmuştur. Bu yolculuklar üzerine Hesiodos'un *İşler ve Günler*, *Theogonia*, Homeros'un *İlyada* ve *Odyessa*'sı, Vergilius'un *Aeneas*'ı, bütünüyle okunup fişlenmiş ve konuya dahil edilmişlerdir. Türklerde yeraltına dair maceralar yaşayan kahramanlar dördüncü bölümde işlenmiş bu çerçevede *Er Töştük* ve *Manas* destanları dikkatle incelenmişlerdir.

İslamiyeti kabul etmelerinin ardından Türklerde İslami çerçevede şekillenen ötedünya algısı üzerindeki eski inanç kalıntıları üzerinde durulmuş ve bugünün Anadolu kültürüne bu yönde yansıyan uygulamalara değinilmiştir. Türklerin eski inanışları konusunda tarihi nitelikli metinlerin ardından kuşkusuz Mircea Eliade ve Abdulkadir İnan'ın çalışmaları da dikkatle incelenmiştir.

Çalışma boyunca insanların ölüm karşısında duydukları korku ve yaşadıkları dünyanın onlara kazandırdığı kültürel altyapı çerçevesinde şekillenen ötedünya algısının sözlü kültüre, yazılı kültüre ve çeşitli günlük yaşam uygulamalarına yansımaları incelenmiştir. İnsanların sahip olduğu evrensel korkuların ve isteklerin bilinç tarafından hiç keşfedilmemiş olan bir dünya üzerinden anlatılışı ortak bir arayışın yansıması olarak hayranlık verici tasavvurlar oluşturmuştur.

Bu çalışma esnasında Muğla Üniversitesi Kütüphanesi, Dicle Üniversitesi Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi kaynakları taranmış ve ulaşılabilen çeşitli kaynakların en kapsamlı ve objektif olanları üzerinden fişlemeler yapılmıştır. Bu fişlemeleri bilgilerin tasnifi ve son olarak metin bütünlüğü oluşturma çalışmaları izlemiştir.

Tüm bu çalışmaların büyük bir dikkat ve uzun bir mesai sonucunda konu dışına çıkılmamak adına artırılmış bilgilerden yola çıkılarak ortaya çıktığını belirterek, çalışma boyunca benden yardımlarını ve deneyimlerini esirgemeyen bölümümüz Araştırma Görevlisi Aysun DURSUN'a, bilgi birikiminin oluşumunda büyük katkıları olan bölümümüz değerli hocalarına, çalışmalarım sırasında öğrendiklerimi sabırla dinleyen tüm arkadaşlarıma, özellikle de kız kardeşime, madden ve manen benden desteklerini hiç eksik etmeyen aileme ve bu uzun yolculukta bütün sabrı, bilgisi ve deneyimleri ile bana yol gösteren danışman hocam Doç. Dr. M. Naci ÖNAL'a en derinden teşekkürlerimi bir borç bilirim ve saygılarımı sunarım.

Aslı ERTEN

MUĞLA

GİRİŞ

İnsan yaşamının son evresi olan ölüm çerçevesinde her toplumda, doğum ve evlenmede olduğu gibi, pek çok uygulama gelişir. Ölümle ilgili olan bu uygulamalarda, korku, büyük rol oynayan bir etkidir. Ölüm insanı o kadar çaresiz kılar ve korkutur ki insanlar çevrelerinde olup biten olayları, eşyanın şu ya da bu şekilde duruşunu ölümün ön belirtisi sayarlar ve bunun için kendilerine ölümü sezdiren olaylardan ve nesnelere uzak dururlar (Örnek, 2000: 208).

İnsan yaşamının kaçınılmaz sonu olan ölümü engellemek, geciktirmek ya da önceden bilebilmek, bireyin düşüncesini hep meşgul eder. Halk kültüründe ölümü düşündüren ön belirtilerin yanında, yerine getirilmediğinde ölüm getireceğine inanılan birtakım işlemler de görülür. Bunlar ölenle ilgili araç-gerecin, davranışın ve durumun, ölümü getireceğine dair duyulan korkudur. Bu korkudan kurtulmak, ölümü uzaklaştırmak, saptırmak, etkisiz kılmak için kimi pratikler uygulanır. Bu uygulamalar sonucunda totemlerin, tabuların, fetişlerin belirdiği görülür.

Ölümün kaçınılmazlığını algılayan insan bunun neticesinde, ölümün sonrasında olacıklara dair kafa yorar. Bu durumda ötedünya tasavvurları devreye girer. Hemen hemen bütün toplumlarda bir ötedünya tasavvuru mevcuttur¹. Bu ötedünya tasavvurları toplumların dini inanışları ile şekillenir.

Bu safhada “ilkel” tanımlaması üzerinde durmak doğru olacaktır. İlkeller için kullanılan pek çok kaba ve haksız terim bugünün bilim dünyasında artık kullanılmamaktadır. Çoğunlukla aşağılayıcı nitelikler içeren bu terimler yerine bugünün bilim dünyası, her ne kadar ilkel “Primitive” terimi yaygınlaşmış olsa da, daha ılımlı ve anlamsal boyutta daha doğru tanımlamalara giderler. *Schriftlosenvölker* yani “yazıyı bilmeyenler, yazıyı kullanmayanlar”, *Naturvölker*, *Naive people*, *Native people* yani “doğal halklar” bunlardan bazılarıdır (Örnek, 1995: 8).² Bu çalışmada yararlanılan kaynakların pek çoğu yaygın tanımlama olarak “ilkel”

¹ Bütün toplumlarda diyemiyoruz çünkü bazı küçük ilkel kabilelerde ölümün mutlak bir son olduğu inanışı vardır. Bu kabilelerin varlığı bilinmekle beraber inanışları üzerine çalışma yapılacak kadar ayrıntılı bilgilere ulaşamamıştır. Bknz. İlkellerle ilgili olan bölüm ve Bettany'nin adı geçen eseri.

² Ayrıca bkz. : Edward P. Doizer, *The Concepts of “Primitive” and “Native” in Anthropology*, Yearbook of Anthropology, 1995, s. 187-202; Francis L. K. Hsu, *Rethinking the Concept “Primitive”*, Current Anthropology, Vol. 5, No:3, Jun. 1964, s. 169-178.

terimini kullandıkları için kavram kargaşası yaratmamak adına çalışma boyunca “ilkel” terimi kullanılacaktır. Ancak burada söz konusu edilen tanım kesin olarak bu toplumları ötekileştirme adına kullanılan anlamında değildir. Burada bahsi geçen ilkelde söz konusu olan kültürün gelişme basamakları ve derecesidir.

I. İNSAN VE ÖLÜM

İnsan diğer canlıların aksine düşünebilen ve bilinçli bir varlıktır. Bununla beraber insan bilinçli olduğunun da farkındadır. Bu bilinç onun hoşça giden güzel şeyleri görebilmesini sağlamakla beraber hoşnut olmadığı şeyleri de bilmesine yol açar. İnsan bilinci, rahatsız edici bütün düşünceleri bastırma eğilimindedir. Bu düşünceleri görmezden gelme onlardan kurtulmanın en tabii yollarındandır. Fakat insanın bastıramayacağı olumsuz düşünce ve olaylar da vardır. Bu noktada insan onları kabul edilebilir bir şekle sokmaya çalışır. Bu çirkin bir eşyanın üzerine örtü örtülmesi gibi bir durumdur. Onu güzel gösterme çabasının altında çirkinliğinden ve hoşça gitmezliğinden duyulan rahatsızlık vardır.

Yukarıda söylenen her şey ölüm içinde geçerlidir. Ölüm insan için en rahatsız edici düşüncelerin başında gelir. İnsan akli ölümü bilir ve bunun bilinciyle yaşar. Bu düşünceyi bastırması ise olanaksızdır, çünkü bilinç bunu inkâr edemez. Bauman, bu konuda şunları söyler: “*Ölüm aklın en büyük yenilgisidir, akıl ölümü -ölümü nasıl bir şey olarak bildiğimizi değil- ‘düşünemediği’ için, ölüm düşüncesi terim bağlamında bir çelişkidir ve çelişki olarak kalmaya zorunludur.*” (Bauman, 2005: 25).

Aynı eserin devamında bu düşünce Freud’un şu sözleri ile desteklenir: “*Kendi ölümümüzü hayal etmek gerçekten de olanaksızdır; bunu her hayal etmeye kalkıştığımızda, aslında o anda bile bir seyirci konumunda olduğumuzu algılayabiliriz.*”

İnsan bilinci kendi var olmayışını tasavvur edemez. Bu sebeptendir ki ölümün sonrası onun için tanımlanamazdır, muammadır. Bu soru zihinini kurcalamaya başladığında insan cevaplar arar ve bu cevapları bulma çabası ile bilgi birikimi ve deneyimlerini kullanma yoluna gider; ancak ölüm sonrasında bilincin devreden

çıktığı gerçeğini kabullenemez ve ölümlerin başka ve daha üstün bir bilinçle varlıklarını sürdürdükleri düşüncesine sarılır.

Böylece ötedünya tasarıları belirmeye başlar ve ölümden sonra gelecek olan yeni hayatın çehresi her kültürün, çevresel koşullarına ve kültürel altyapısına göre şekillenmeye başlar.

II. ALGI VE ÖTEDÜNYA ALGISİNİN BELİRMESİ

Algı burada kullanılacağı anlamıyla yani psikolojik boyutta, *bir şeye dikkatli yönelerek o şeyin bilincine varmak, idrak* anlamına gelir (Türkçe Sözlük, 2005: 72). Psikolojik boyutta bir bütünün kavranması olarak tanımlanan algının bu tanımında “bütün” ile kastedilen insanların sahip oldukları duyular aracılığıyla sağladığı duyuların gösterdiği kompleks ve bu kompleksin bellekte bir destek bulmasıdır. Bellekte destek bulan böyle bir bütün aynı zamanda anlamlı bir bütündür. Algı duyular ile sıkı sıkıya bağlıdır, duyular dış dünya ile ilgili birer birer duyular verirler, böylece algılar bu verilere dayanarak bir algı dünyası kurarlar. Bu durumda algı sadece nesnelere ve gerçekliklere yorulabilir ancak algı, nesnelere, varlığı yalnız gerçeklikler olarak değil de, aynı zamanda sempati ve antipati objesi olarak da kavrar. Böylece gerçeklik dünyası aynı zamanda bir duygu dünyası olur. Bu oluşumun en somut örnekleri mitlerdir. İnsan zihin ve zeka olarak gelişimini ilerlettikçe algı duygusal öğelerden arınır ve sonunda salt bir bilme etkinliği olur (Tunalı, 2004: 34, 35).

İnsanın bilincinin farkına varmasıyla algı oluşmaya başlar. Hayatın her devresine dair olan bu algılardan ötedünya algısı ölümün algılanması ile tetiklenir. Ölümün bilincine varan insan, bu defa ölümden sonrasını sorgulamaya başlar ancak ölüm sonrasına dair insan zihni somut verilere ulaşamaz, bu nedenle algı edindiği kısıtlı bilgilerle ötedünya algı dünyasını şekillendirir; fakat verilerin yetersizliği sonucunda duygusal öğelerden tam olarak arınamaz ve bu aşamada takılı kalır.

İnsan hangi çağda yaşarsa yaşasın, nerede olursa olsun hayatını benzer dinamikler üzerinden sürdürür. Acıkınca açlığını giderme yollarını arar, korkunca korunma gereksinimi duyar, bir şey ya da biri ona saldırıyorsa kendini savunur,

içinde bir yerlerde bastıramadığı bir üreme isteği yaşar ve insan işte bunlar ve benzeri pek çok donanımla doğar.

Ne var ki insan diğer canlıların da sahip olduğu bu gibi özelliklere ek olarak bilinç taşır. Bu bilinç onu neden-sonuç ilişkisi kurmaya yöneltir. Bilinçli halini kullanarak güdülerini kendi kurduğu sisteme göre şekillendirmek ister. İnsanın bilincini kullanarak tabiata hüküm sürme çabası, bilginin birikerek ilerlemesinin de bir sonucu olarak çoğu zaman başarıya ulaşırsa da en derinlerde bir yerlerde insan, doğaya ve onun bilgeliğine karşı verdiği bu savaşta yenilmeye mahkûm olduğu aşığılanması ile yaşar, çünkü kalıplara sığdırabildikleri kadar sığdıramadıkları da vardır.

İlkel insan açlığı hissettiğinde doymak için yollar aradı, aradığını bulunca ve kullanmayı öğrenince onu yönetmeye başladı. Nihayetinde insan topladı, avladı, ekti, biçti, aldı, sattı. Yeme ve içme yasakları böylece oluştu. Yemeği belli zamanlara ve mekânlara göre ritüelleştirdi, böylece kendi doğasını yendiği düşüncesine kapıldı. Üreme güdüsünü geçmişte yine topluluklar halinde şekillendirdi, törenler ve kurallar dizisi bu güdüyü de -yeme içmeye göre biraz daha zor olsa da- nispeten kontrol altına alabildi. Oklar, yaylar, mızraklar, baltalar yaptı böylece kendini kısmen de olsa savundu.

Sıra ölüme geldiğinde tabiata bağlı insan çaresiz kaldı. Ölüm insan için öylesine ketum bir düşmandı ki, sonrası hakkında hiçbir bilgi sahibi olunmadığı gibi öncesini de sadece zaman zaman -hastalıklar ve kazalar aracılığıyla- sezdirir. İnsan, diğer güdülerini tatmin edememe korkusunu kısmen de olsa kontrolü altına alarak yatıştırmış olsa da, ölüm kontrol konusunda insanı çaresiz bırakmıştır. Böylece insanın en temel içgüdülerinden biri olan yaşamını koruma güdüsü kendisinin kontrolünden tamamen çıkmış olur.

İnsanın, akli yardımıyla özenle inşa ettiği bu kontrol mekânizması ölümü yönlendiremeyince ona güçsüzlüğünü hatırlatır ve ölüm diğer bütün mekânizmaları etkisiz kılacak bir güce sahip olduğunu vurgulamış olur.

Ölüm nasıl bir güçtür? Nereden gelir? Ne sebeple olur? Ölümden sonrasında insan nereye gider? İşte bu aşamada ölüm ve ölümden sonrasının ne olduğu üzerine

insan zihninde boşluklar oluşmuştur. Ölümün bir sonucu olarak devreden çıkan bilincin yardımını alamayan insan, bu denli önemli bir dönüm noktasının, bu denli önemli bir dinamiğin, bu kadar ani, anlamsız ve kontrol edilemez olduğunu kabullenemez. Ölümden sonra bir şeyler devam etmeliydi ama nasıl?

Boşlukları doldurma çabası bu noktada devreye girer. Bilincinden faydalanamayan insan, hayal gücüne sığınır. Ölüm insan için korkulacak bir şeydir, aynı zamanda gücünün sınırlarını ona sert bir dille hatırlatıp durur. Hayal gücünü mantığı ile harmanlayan insanın kendi zihninin boşluklarını doldurma çabası neticesinde insanlık tarihinde inanışlar, törenler, kurallar oluşur. Bu kuralları anlatma ve aktarma arzusu ve çoğu zaman görevi, yazılı veya sözlü anlatımların öncesinde müzik, dans, resim ve daha pek çok kendini ifade çabasını doğurur. Bütün bunlar bizi bu noktaya getirir.

İnsanı anlamak ve insanın tarihi boyunca geçirdiği değişimi en iyi şekilde anlatmak ancak insanı varoluşundan bugüne dek tanımakla mümkün olacaktır. Bu çalışma insanın en zorlu sınavlarından birini konu almaktadır. İnsan hala çözemediği ve hiçbir zaman görmediği bir dünyanın tasvirine doğru yola çıkar. İnsan kadar eski bu tasvirler onun kendi bilinç dünyasına tuttuğu bir aynadır ve bu ayna ışığını hayal gücünden alır.

III. BİR ŞAİRİN GÖZÜNDEN ÖTEDÜNYA: DANTE VE İLAHİ KOMEDYA

Üç evresel din üzerinden ötedünyayı sorgulayan en büyük edebi eser kuşkusuz Dante'nin büyük eseri İlahi Komedi'dir. Ötedünya algısını evrenseller dinleri, eski Roma ve Yunan dinlerinin öğeleriyle harmanlayıp bu algıya bambaşka bir boyut katan büyük şair, bu eseriyle ötedünya üzerine yazılmış en önemli edebi eseri yazmakla kalmamış kendi adını da ölümsüzlüğe kavuşturmuştur. Dante'nin *Cehennem*, *Araf*, *Cennet*, başlıkları ile üç bölüme ayırdığı 14 233 dizelik eserini yüz bölümden oluşur. Bu bölümlerin her biri kanto adını alır. Cehennem bölümü giriş bölümünü de içene aldığından otuz dört kantodan oluşur. Araf ve Cennet bölümleri ise otuz üçer kantodan oluşurlar.

Eserde daha çok Roma çoktanrıcılığına dayanan ve gelenekle örtüşen bir ötedünya tasavvuru mevcuttur. Bir edebi eser olduğundan objektiflik aramak doğru olmayacaktır. Eserde Dante ötedünyanın çeşitli bölümlerine efsanevi ve tarihi kişilikler yerleştirmiş ve onları öznel düşünceleri doğrultusunda cezalandırmış veya ödüllendirmiştir. Eser kişi ve mekân kadrosu açısından Roma çoktanrıcılığını ve evrensel dinlerin bir harmanı halindedir; fakat Dante bir şair olmanın yanında eserini bir Hıristiyan olarak yani dini inancını ön planda tutarak yazmıştır.

Çalışmanın yargılara dayanan öznel boyutlarının dışında kalan cennet cehennem ve Araf tasavvurlarına yapısal olarak baktığımızda ilginç sonuçlarla karşılaşılır. Dante ötedünyanın bu üç temel alanını eserinde belli bir sistemle ve özenli bölümlere ayırarak anlatır.

A. CEHENNEM

Dante cehennemi anlattığı ilk otuz dört kantoda burayı giriş bölümünün dışında dokuz daireye ayırır. Cehennemin giriş bölümünde yaşamları boyunca ne iyilik ne de kötülük yapmış olanların ruhları vardır. Dante'ye rehberlik eden Vergilius buradaki ruhları şöyle anlatır (Dante, İlahi Komediya: Cehennem, III, 34-39):

...
*Dedi ki: Burada rezil durumdakiler
 kötülük de iyilik de yapmadan
 yaşamış olanların ruhları
 Tanrı'ya başkaldırmayan,
 ama yanında yer almayıp, yansız kalan
 kötü meleklerle birlikteler.*
 ...

Dante burada Akheron ırmağı ve kayıkçı Kharon ile karşılaşır ve dolayısıyla onları da ötedünyanın birer unsuru olarak değerlendirir³.

Cehennemin giriş bölümünü cehennemin asıl dokuz bölümü takip eder. Bu dokuz dairenin her birinde cehennem azabının şiddeti artar aynı derecede ruhların günahkârlık dereceleri de artıyordur. Bu daireler içerisinde birinci daire içinde

³ Roma çoktanrıcılığının ötedünya anlayışına dair pek çok unsur daha mevcuttur. Bu bölümün sekizinci kantosunda Styx ırmağından da bahsedilir.

barındırdığı ruhların mahiyetleri açısından önem taşır; Limbus adı verilen bu dairede erdemli ama vaftiz olmamış ruhlar bulunmaktadır. Vergilius, Hektor, Aieneias gibi önemli isimlerde buradadırlar. Buradaki erdemli ruhların tek günahı Hıristiyan olmamaları ve bu yüzden Tanrı'ya gerektiği gibi hizmet edememeleridir. Hz İsa'nın Limbus'a inerek buradan birkaç ruhu kurtardığı da anlatılır.

Sonraki daireler hileciler, sapkınlar, Tanrıyı inkâr edenler gibi büyük günahlara ayrılır ve günahların büyüklüğüne göre azapların şiddeti artar. Üçüncü dairede Pluton ile karşılaşsalar da Vergilius ondan korkmaz ve artık yeraltında onun hükmünün geçersiz olduğunu gösterir. Cehenneme dair ilgi çekici unsurlardan biri dokuzuncu kantoda geçen üç cehennem cadısıdır (Dante, İlahi Komedyâ: Cehennem, IX, 38-42). Buna göre bu kadınların bellerini su yılanları sarar ve saçlarının yerini su yılanları almıştır.

Cehennem dokuz daireye ayrılmakla beraber bu dairelerden yedincisi kendi içinde dört bölmeye; sekizinci daire ise on hendeğe ayrılır. Buralarda da bölmelerin derecelendirilmesi farklıdır ve yine hareket noktası işlenen günahın türü ve büyüklüğüdür.

B. ARAF

İlahi Komedyâ'da Araf insan ruhunun cennete girmeden evvel arındırıldığı yer olarak anlatılır ve yedi kapısı olduğundan bahsedilir. Dante ve Vergilius Araf'tan geçebilmek için buranın saygın bekçisinden izin almak zorundadırlar. Vergilius cennet katından bir kadın⁴ tarafından Dante'ye bu gezintiyi yaptırmak üzere görevlendirildiğini anlatır. Böylece Araf'taki gezintileri başlar. Araf'ın özellikleri ve buradaki ruhların kurtulma çabaları anlatılır. Araf bir dağ olarak nitelendirilir. Araf'ın girişinde küçük merdiven olarak adlandırılan üç basamak vardır ve Araf öyle bir yerdir ki orada beklenmedik hiçbir şey olmaz (Dante, İlahi Komedyâ: Araf, XXI, 40-57). Bir ruh gerçekten arındığında titremeye başlar ve bu titreyişi bir çılgılık takip eder. Ruhun arınmasının tek yolu bunu gerçekten istemesidir. Böylece ruh artık cennete yükselebilir (Dante, İlahi Komedyâ: Araf, XXI, 58-63). Bu bölüm yine paganlığın çokça yerildiği ve Hıristiyanlığın yüceltildiği bir bölümdür.

⁴ Bu kadın Dante'nin genç yaşta ölen (24yaşında) unutamadığı aşkı Beatrice'dir.

C. CENNET

Vergilius Araf'ın zirvesine geldiklerinde Dante'den ayrılır. Bu noktadan sonra Dante'ye rehberlik edecek isim Beatrice'dir. Dante, Beatrice ile çıktığı cennet yolculuğunda göğün on katından bahseder. Bunlar cennetin mertebeleridir ve tıpkı cehennem katlarının ruhların özelliklerine göre derecelendirilmesi gibi cennette de bu katlar ruhların erdemlerine göre sıralanırlar.

Göğün her katı bir gök cismi ile nitelendirilir. Göğün birinci katı Ay'dır. İkinci katı Merkür, üçüncü katı Venüs, dördüncü katı Güneş, beşinci katı Mars, altıncı katı Jupiter, yedinci katı Satürn, sekizinci katı dönmeyen yıldızlar, dokuzuncu katı İlk Devindirici, onuncu katı ise arşîlâ'dır.

Dante göğe yükselirken her katta daha erdemli ruhlarla karşılaşır. Hıristiyanlığa dair aklındaki soruları sorar, cevaplar alır. Sonunda göğün onuncu katına yani kutluların ve meleklerin katına varırlar. Dante burada gördüklerini anlatır ve sonuna geldiğinde düşlerinin gücünün daha fazlasını anlatamayacağını söyleyerek eserini sonlandırır (Dante, İlahi Komedyâ: Cennet, XXXIII, 142-145).

Dante, İlahi Komedyâ ile hem kendisini hem sevgili Beatrice'sini hem de dili İtalyancayı⁵ ölümsüzleştirir. Eserin tamamı ötedünyaya dair olsa da dinler ve kültür tarihinden şahsiyetlerle konu bütünlüğü dahilinde yakaladığı aheng ve diline kazandırdıkları ile sadece bir dönemin değil bütün dönemlerin en önemli şairlerinden biri olmuştur.

IV. ÇALIŞMADA İZLENECEK YOL

Dante *İlahi Komedyâ*'sını yazdığı dönemde, dünya üç evrensel dinin etkisine girmiş ve ötedünyaya dair belirli kalıplar oluşmaya başlamıştır; fakat bütün bunların öncesinde insanlık tarihi sayısız inancın ve sayısız ötedünya tasavvurunun varolduğu bir kültür hazinesi ile yoğrulmuştur.

⁵ Dante'nin yaşadığı dönemde İtalya'da İtalyancanın çokça lehçesi mevcuttu ve halk arasında dil bilinci açısından bir birlik yoktu. Dante ise Latinceye karşılık olarak halk dilini savunuyordu. Bunun üzerine İlahi Komedyâ'yı İtalyancanın *Toskana lehçesi* ile yazar. Bu nedenle de, yarattığı etki neticesinde, İtalyan dilinin kurucusu olarak kabul edilir.

İnsanın kültür tarihi ve ötedünya tasavvurunun şekillenmesi, insanın kendi bilincinin farkına varmasıyla yani hemen hemen varoluşuyla başlar. Bunun için takip edilmesi gereken toplumların tarihinden önce insanın tarihi olmalıdır. İlkel insanlar ölümü ve ötedünyayı algılayış boyutunda gidilecek ilk adrestirler. Dünyayı tamamen saf ve çeşitli kültürlerin etkilerinden uzak algılayan bu dönem insanları doğa üzerinden şekillendirdikleri inanışları çerçevesinde ötedünyaya dair algılarının yönünü belirlerler. Ruhun algılanışı, şekillenışı ve gelişen totemve tabu uygulamalarının yanı sıra bütün bunları içine alan ilkel dinler üzerinde durulacak ve bu dönem insanların evreni algılayışları, inanışları ve ötedünyaya dair tasvir ve uygulamaları konu edilecektir.

Zamanla bilincinden güç alan insanın bilgi birikimi ile kutsallaştırılan doğanın nitelikleri netleşmeye başlar ve kutsal ruhlar birer tanrı olarak karşımıza çıkar. Böylece inanç tarihinde yeni bir dönem olan çoktanrıcılığa adım atılır. Bu aşamada artık kültürel faktörler tanrıların biçimlerini ve görevlerini belirler. Tanrıları, onların dünyalarını ve ötedünyayı anlatma ve aktarma görevi ise mitlere yüklenir. Bu bölümde yaradılış mitleri ve çeşitli ötedünya tecrübelerini barındıran mitler üzerinden ötedünyaya dair tespitlere gidilecektir. Bütün bunlar eski Yunan, Roma, Kuzey Avrupa, Mezopotamya, Mısır, Japon, Çin, Hindistan ve İran mitolojileri ve çoktanrıcılıkları üzerinden yürütülecektir.

Çoktanrıcılığı, evrensel dinler olarak bilinen Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet takip eder. Bu üç din kurallar açısından diğer inanışlara nazaran daha net ve genel bilgiler içerirler. Kuşkusuz takındıkları bu tavır ötedünya tasvirleri için de geçerlidir. Kitabî olan bu dinlerin kutsal kitapları üzerinden ötedünyaya dair tasvir ve tanımları belirlenip anlatılacaktır.

Türklerin bugün için hakim dinleri olan İslamiyetten önceki eski dinlerinde ötedünyayı nasıl algıladıkları çeşitli Çin kaynakları, destanlar ve mitler aracılığı ile anlatılacak ve Türk boyları arasındaki benzerliklere ve farklılıklara değinilecektir. Türklerin İslamiyeti kabul etmeden önceki inançlarına yansıyan ötedünya algısının ardından İslamiyet'i kabullerinin ardından şekillenen ötedünya algıları incelenecektir. Son olarak bugünün Müslüman Anadolu kültürünün ötedünya

algısına yansıyan eski inanç kalıntıları üzerinde durularak bu kalıntıların çeşitli uygulamalardaki yansımalarına değinilecektir.

İlkel inanışlar bir başka inanışın belirmesi ile sonsuza dek unutulmuşlardır gibi bir yargı bütünüyle yanlıştır. Ötedünyanın algılanışı gibi oldukça fazla soru işareti ile dolu bir alanda en eski inanışların etkisi kaçınılmazdır. Çünkü yaşama dair her alanda bilgi ve birikimle ilerleyen insan konu ötedünya olduğunda hiçbir zihinsel veriye sahip değildir. Dolayısıyla inanca sığınmak ve algılayamadıklarını hayal etmek dışında yapabileceği bir şey yoktur.

İnsanlar nerede ve nasıl yaşıyor olurlarsa olsunlar, hangi inanca bağlı olurlarsa olsunlar, benzer sorular sorarlar ve benzer cevaplar ararlar. Ölüm ve sonrası evrensel anlamda insan için ortak bir çıkmazdır. Ötedünya algıları toplumların kültürel dinamiklerine göre şekillense de insanların arzuları benzer yönde ilerler. Burada bu benzerliklerin insanlığı nasıl ortak bir bilince götürdüğü üzerinde durulacak ve aslında insanlık kültürünün tek bir bilinçmişçesine nasıl gelişim gösterdiği toplumların ötedünya algıları üzerinden anlatılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM **İLKEL DÖNEM DİNLERİ VE ÖTEDÜNYA ALGISI**

I. İLKEL DÖNEM VE İLKEL İNSAN

İlkel çağdan bu güne değin ölüm ve ötedünya hakkında duyulan korku ve sorulan sorular neredeyse aynıdır, fakat insan değişir, dolayısıyla cevaplar da değişen insana göre şekillenir. Bu değişimi adım adım takip etmek ve insan bilincinin hiç ulaşamadığı bir “yeri” nasıl tasavvur ettiği konusuna kuşkusuz ulaşabileceğimiz ilk noktadan, yani ilkel dönem ve ilkel insan olarak adlandırdığımız insanlık tarihinin bebeklik döneminden, başlamak doğru olacaktır. Peki, kimdir ilkel insan ve nasıl bir dönemdir ilkel dönem?

A. İLKEL İNSAN KİMDİR?

Bundan yaklaşık yedi milyon yıl önce ilk insan türü belirir, iki milyon yıl önce homo erectus belirdiğinde aradaki beş milyon yıl antropoloji açısından çoğunlukla karanlıkta kalmıştı. Homo erectus’un ortaya çıkışıyla modern insanın pek çok özelliğini taşıyan ilk insan türü belirir. Kendisinden beş milyon yıl önce yaşayan insanın aksine homo erectus ateş kullanmayı bilen, avcılık yaparak beslenme düzenini oturtan, modern insanlar gibi koşabilen ve dönemin koşulları içerisinde belli bir zihinsel aktivite gerektiren taş aletler yapabilen ilk insan türü olmuştur. İki milyon yıl önce beliren ve modern insanın ataları niteliğindeki bu tür, antropologlarda bundan iki milyon yıl öncesinde insanlığın önemli bir dönüm noktasından geçtiği fikrini doğurmuştur (Leakey, 1996: 11-12).

Birkaç binyıl öncesi insanı ile bugünün modern insanının yaşayışı arasında büyük farklar olsa da bugünün insanı ulaştığı refah seviyesini biyolojik üstünlüğü sayesinde edinmemiştir. Bilginin birikimli ilerlemesi insanı bugünlere taşıdı, temelde biyolojik olarak birkaç bin yıl öncesi insanı ile bugünün modern insanı arasında evrimsel açıdan uçurumlar yoktur. Bugünün insanını üstün kılan şey bilgi birikimini kullanmasıdır. Edinilen bilgi arttıkça gelişim kaçınılmaz olmuştur. Teknolojinin son yıllardaki gelişimi göz önüne alındığında elli yıl öncesine dahi baktığımızda gelişim muazzamdır. Bizler bunun karşısında elli yıl önce insanlar zihinsel açıdan daha az

gelişmiş olduklarını söyleyemeyiz. Olan şey teknolojideki gelişimdir, tıpkı bu örnekte olduğu gibi yaklaşık yedi bin yıl öncesinin insanları da bizlerden çok da farklı değillerdi onların- zihinsel açıdan- modern insandan farklı olarak yoksun oldukları tek şey uygarlık altyapısıydı (Leakey, 1996: 91).

İnsan beyni nasıl gelişti, kafatası, omuriliği nasıl bir evrim geçirdi veya kaç insan türü vardır gibi sorular elbette antropolog ve biyologların ilgi alanı dâhilindedir. Bizim burada kendi konumuz çerçevesinde sormamız gereken soru “İnsan ne oldu da kültürlenmeye başladı?” olmalıdır.

Modern insanın atası olan insan türlerinin çocukluk döneminde beyinlerindeki büyüme hızı diğer türlerle benzer olmasına rağmen, bedenlerindeki büyüme hızı diğer türlere nazaran daha yavaştır. Biyolog Barry Bogin bu biyolojik farklılığın insana fayda sağladığını söyler çünkü insan çocukluk dönemini uzatırken bu genç insanlar içinde buldukları topluluğun kurallarını öğrenebiliyorlardı. Eğer bedensel gelişim hızlı olsaydı, yetişkin bedene sahip olan genç kendisinden deneyimli olanlardan eğitim almayı reddedip kendine yetme çabası güdecekti, çünkü karşısında ona öğretmeye çalışan kişi ile arasında bedensel yeterlilik açısından bir fark görmeyecekti ve bu onu fiziksel bir rekabete itecekti. Oysa çocukluk dönemindeki çaresizlik hali onun deneyimli yetişkinlerle öğretmen-öğrenci ilişkisi kurmasını kolaylaştırmıştır. Öğrenme süreci kısmen sonlanıp ergenlik dönemine gelindiğinde beden bir büyüme hamlesi yaparak fiziksel açığı kapatır (Leakey, 1996: 56).

İnsan bunun sonucu olarak bildiklerini öğretme fırsatı yakalar ve bunun neticesinde bilgi birikimine sahip olmaya başlar. Böylece insanlar deneme yanılma yöntemiyle öğrendiklerini aktardılar ve bu onları aynı hatayı tekrar tekrar yapıp her şeyi başa sarma zahmetinden kurtardı. İlkel insan fiziksel anlamda geç gelişmeyi bir kusur olarak kabul ediyordu, çünkü topluluk halinde yaşayan bu dönem insanları topluluğun faydası ve birliği için çabalıyorlardı. Dolayısıyla topluluğa faydası olmayanların-yaşlılar, çocuklar, bebekler- onlar için değeri yoktu. İlkelin kusur olarak kabul ettiği bu özellik aslında modern insanı en özel kılan özelliklerinden biridir.

Kuşkusuz dilin gelişimi bilginin aktarımında bir devrim niteliğindedir. İngiliz antropolog Kenneth Oakley, 1951’de modern insanın gelişiminin tamamen modern dilin ortaya çıkışıyla bağlantılı olduğunu ilk olarak öne sürenlerden biri olmuştur. Dil açısından gerçek anlamda gelişmişliği olan bir topluluğun diğer alanlarda gelişmiş olmaması ya da daha net bir tavırla söyleyebiliriz ki-çağın koşulları içinde- “modern” olmaması düşünülemez. Bundan dolayıdır ki dilin gelişmesi bugün bildiğimiz şekliyle insanlığın gelişimini destekleyen ve bu çıkışı gerçek anlamda tamamlayan olaydır (Leakey, 1996: 92).

Biyolojik anlamda en güçlü iletişim aracı olan dil, kültürel anlamda birbirinden ayrılan pek çok farklı dünyayı yaratıp biçimlendirecek güçtedir. Böylece bu kültürlerin her biri kendi mitolojisini, geleneğini, göreneğini, ahlaki yapısını kısacası kendi kültürüne dair ortak bilincini oluşturur (Lewin, 1998: 209).

Walter Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözüün Teknolojileşmesi* adlı çalışmasında, sözlü kültürün oluşum, gelişim ve aktarım şekillerini inceler. Sözlü kültürün yazılı kültürle olan ilişkisinin incelendiği çalışmada, yazılı kültür öncesi döneme “birincil sözlü kültür” adını verir, sözlü kültürü yaşatan toplumlardaki bireyler arasındaki iletişimin sadece “konuşma dilinden oluştuğunu” kaydeder. Ong, “birincil sözlü kültür” aşamasında meydana gelen ürünlerin, ezberleme, bellekte saklama, dönüştürme, kalıplaştırma ve hatırlama gibi yaratma ve yaşatma süreçlerinin varlığına işaret eder. Birincil sözlü kültür çağında, ürünler sözlü olarak üretilir, aktarılır ve yaşatılır (Ong, 1995: 46-96).

Dil nasıl ki beyinde daha iyi modeller oluşturmak için gelişen bir model niteliği taşıyorsa, bilincin de benzer bir amaç doğrultusunda evrimselleştiği söylenebilir. Bilinç de karmaşık olan toplumsal düzenin anlaşılmasını kolaylaştırmak için yollar ararken gelişmiş olabilir (Lewin, 1998: 227).

Pek çok topluluk için çok uzun süren bu süreç, bugüne çok değerli sözlü ürünler bırakır. İlkel insanı ve sonraki dönem modern insanını kapsayan bu dönem ürünleri, bizlere insan zihninin değişimini, kültürlenmesini ve bu kültürlenmeyi aktarma yolundaki gelişimini izleyebilme fırsatı verir. İnsan zihni düşünsel bilinci kazanmaya başladığı andan itibaren mitoloji ve din insanlık tarihinin bir parçası

haline gelir. Sonrasında gelenekler, ritüeller, efsaneler ve daha onlarca sözlü ürün insanlık tarihinin basamaklarında yerlerini almaya başlarlar.

Arkeolog Steven Mithen ilkel insanda sanat ve dinin belirmesi ile insan zihninin “büyük patlama” sının gerçekleştiğini söyler. Arkeolojik buluntuların kültürün gelişimini takip etme açısından önemine değinir ve sadece bulunan mezarlardan hareketle bile kültüre dair pek çok bilginin edinilebileceğini de ekler. Dünyadaki yerleşim yerlerinin tarihsel önceliğinden yola çıkarak kültürel gelişimin de izlenebileceğini ileri süren araştırmacı, kültürel açıdan gelişimin yaklaşık olarak otuz bin yıl önce asıl ivmesini kazandığı ve bu ivme neticesinde pek çok geri kalmış kültürün kendisinden önce gelişmeye başlayanlara yetiştiği sonucuna ulaşır (Mithen, 1999: 174-176).

Bilinç arkeolojik kalıntılarda nesnel olarak bulunamasa da pek çok uygulama bilincin varlığını vurgular. Bilince dair en önemli bulgular ise kuşkusuz tarih öncesi döneme ait olan mezarlardır. Bir başka ifadeyle ölünün bilerek gömülmesi işlemidir (Leakey, 1996: 164).

Arkeologların mezar araştırmaları, bizlere atalarımız olan bu ilkel dönem insanların ölüm konusunda belli bir bilince ulaştıkları bilgisini vermektedir. Çeşitli sunular eşliğinde mezara gömülen insan bedenleri ve bu bedenlere dair fosilleşmiş kalıntılar, insanın kendi varlığı ve ölümü konusunda oldukça ileri bir bilinç düzeyine sahip olduğunu göstermektedir (Lewin, 1998: 231,232).

Bronislaw Malinowski, ilkeller üzerine yaptığı çalışmada ölümünün beraberinde getirdiği ölü gömme törenlerinin, dünya üzerinde ne denli benzerlikler gösterdiği üzerinde durur. Bu benzerlikler ölümün hemen öncesinde ve ölümün hemen sonrasında ölü yakınlarının görev ve duyguları üzerine olan bir benzeşimdir (Malinowski, 2000: 44).

Yerli kabilelerin bilinç düzeyi ilgilendikleri daha doğrusu onlar için gerekli ve faydalı olan şeyleri anlamaya yöneliktir. Lévi-Straus yerliler için mantığın zorunlu bağlantılar kurmaktan ibaret odlunu ifade eder (Straus, 1984: 56). İlkellerin doğa ile olan ilişkilerinden yola çıkarak, bitkileri faydalı ve zararlı olmak üzere gruplara ayırıp sınıflandırmalar yaptıklarını da belirtir (Straus, 1984: 23,24).

İlkel insanın bilinç yapısı ve bu yapının ne kadar sistemli olduğu konusu pek çok araştırmacı için bir çalışma alanıdır. Bu anlamda çalışan önemli isimlerden biri olan Jack Goody de ilkel zihnin kendine dair bir sistemi olduğunu düşünür ve buna dair pek çok kanıtı sistemli tablolar, formüller ve listeler sunarak anlatır (Goody, 2001).

B. İLKELE İNSANIN DOĞAYI KUTSALLAŞTIRMA SÜRECİ

İlkel insanlara bakıldığında doğa ile iç içe olan bu insanların her şeyi doğa üzerinden değerlendirdiği görülür. Doğa onlara korunacak yer ve yaşamaları için gerekli yiyeceği verir. Önlenemez bir yapıcılığa ve yıkıcılığa sahip bu doğa onların tek dünyalarıdır.

Sel boyutuna ulaşan yağmurlar, yıkıcı depremler, volkanik patlamalar ve daha pek çok doğa felaketi onların nazarında bir kızgınlığın belirtisi, bir gazap göstergesiydi. Doğa onlara yiyecek ve korunacak yer verdiğinde ise onun tarafından ödüllendirildiklerini düşünüyorlardı.

Bu durum neticesinde, insanlar kendilerini cezalandırdığını ve ödüllendirdiğini düşündükleri bu sistemi kutsallaştırma yoluna gittiler. Kutsala duyulan saygı ile bütünleşmiş sevginin temelinde ise korku yatıyordu. Doğayı kutsallaştıran ilkel insanlar bununla paralel olarak onunla iletişime geçme yollarını aradılar. Her doğa olayını bir nedenle ilişkilendirip, her sonuçtan yeni birer kural oluşturdular ve böylece kendi tanrılarını ve dinlerini yarattılar.

Dinin tanımı noktasına gelindiğinde araştırmacıların konu hakkında çeşitli tanımlara gittikleri görülür. Bu tanımlar dinin ne olup olmadığı, kökenleri ve kapsama alanına dair tanımlar olmalarıyla beraber bu kavram kargaşasına çözüm arama girişimleridir. Spencer'e göre doğmaları bakımından birbirine taban tabana zıt olan dinler bile dünyanın içerdiği her şeyle birlikte açıklanması gereken bir sır olduğu konusunda anlaşılır. Buna göre dinin *zihni aşan her yerde hazır ve nazır olan bir şeyin varlığına inanmaktan ibaret* olduğunu kabul eder. Réville'ye göre, *din, insan zihnini, dünyanın ve kendisinin hâkimi kabul ettiği, bağlı bulunduğu hissetmekten zevk aldığı gizemli bir ruha bağlayan bir his sayesinde insan hayatının*

belirlenmesidir. Bu tanım beraberinde “tanrı” olgusunun tanımlanması gerekliliğini getirir. Eğer dar anlamda bir tanımlanmaya gidilirse dini çerçevede tabiata veya ata ruhlarına bağlı olarak varoldukları kabul edilen ruhlar ve her dereceden esprit bu dar kalıp tarafından dışlanmış olur. Bu sebeple dini oluşumların ilk dönemlerine dair “tanrı” olgusunun yerine “manevi varlıklar” teriminin kullanılması daha doğrudur. Tylor din tanımında bu önemli vurguyu ihmal etmez ve şöyle der:

...daha düşük düzeydeki ırkların dinlerini incelerken, ilk yapılacak olan şey, insanların din ile neyi kastettiklerini tanımlamak ve onu açıklamaktır. Eğer bu ırklardan birisi, terimin yüce bir varlığa inanma anlamına geldiğinde ısrar ediyorsa, ...bir çok kabile, dini dünyanın dışında bırakılmış olacaktır. Bu dar anlamdaki tanımın dini, hususi gelişmeleriyle karıştırmak ve onlardan ibaret saymak gibi bir kusuru vardır... Dinin asgari bir tanımı olarak “manevi varlıklara” inanç olarak tanımlamak en iyi şey gibi görünmektedir.

Tylor’un bu tanımıyla din kavramı dar bir kalıptan çıkmış olur ve böylece pek çok kültürün inanıcı kapsar bir tanım halini alır (Durkheim, 2005: 41-49). Tanım konusundaki karmaşa bu tanımla beraber son bulmaz. En çok kabul gören tanımlardan biri olan Tylor’un bu tanımı dinin tanımlanması konusunda ileri sürülen tanımlardan en öne çıkanlardandır.

Emile Durkheim, ilkel dönemin dini konusunda temel ilkelerin belirlenemeyeceğini belirttiikten sonra, bu konuda nihayetinde iki farklı din anlayışının belirlendiğini söyler. Dini sistemin hemen her döneminde yan yana veya tamamen zıt yönde iki dinin varlığından söz edilebileceğini de ekler. Burada bahsettiği ilkel dönemin hem iç içe hem de birbirinden zıt yönlerde ilerleyen iki din anlayışı “naturizm”(tabiatçılık) ve “animizm”(ruhçuluk) dir. Naturizm rüzgarları, nehirleri, yıldızları ve benzeri doğa unsurlarını büyük birer kozmik güç olarak kabul eder ve onlara inanır. Animizm ise ruhlar, periler, şeytanlar ve ilahlar gibi fizik ötesi varlıklara yöneliktir. Bunlar insanlardan farklıdır ve çoğunlukla insanlar tarafından görünmezler. Bu iki temel anlayış üzerinden iki farklı görüş belirir. Bunlardan biri animizmin birincil olarak, yani dinin ilk şekli olarak ortaya çıktığını naturizmin ondan türemiş olduğunu iddia eder. İkinci anlayış ise tahmin edileceği üzere bu teorinin zıddı yöndedir. İkinci teori naturizmi birincil kabul eder animizmin ondan türediğini ileri sürer (Durkheim, 2005: 69,70).

Animizmin ve naturizmin ardından totemizmi de göz ardı etmek mümkün değildir. Yukarıda bahsi geçen iki farklı teori dinin kökenini doğada arama konusunda birleşirler.

II. İLKEL DÖNEM VE DİN

Din olgusu üzerine tartışmak ve bir karara varmak oldukça zor ve zahmetli bir iştir. Bu konuyu ilkel dönem üzerinden anlatabilmek ise konuya başka bir boyut kazandırır. Kuşkusuz din bilimcilerin çalışmaları konuya olabildiğince açıklık getirmeye çalışmakla beraber hep bir terim karmaşası ile karşı karşıya oldukları görülür.

Dini olan şeylerin ortak yönlerine bakıldığında görülür ki, olağanüstülük her zaman başroldedir. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere kutsallaştırma süreci aslında bir anlam arama çabasıdır. İnsanın anlama kapasitesini aşan şeylere anlam verme çabası beraberinde olağanüstülükleri getirir.

İlkelerde de durum farklı değildir, hatta diyebiliriz ki bu anlam arama çabası en şiddetli bu dönemde görülür. Bu dönemin insanı, bilinmezin daha yoğun olduğu bir dünyada yaşar. Gelişen insan, bilimin yardımıyla bilinmezlerini açıklama yoluna gidebilmektedir. İkel insan bundan yoksundu ve bulduğu çözümler ancak kendi bilgi birikimine dayalı olarak oluşuyordu.

İkel insan, şiddetle bastıran bir yağmuru bulunduğu yerin alçak basınç alanı oluşuna bağlamaz, bunun yerine onun bir ödüllendirme veya cezalandırma olduğunu düşünür. Eğer kurak bir yıl ise ve yağmur yağarsa kutsal saydığı varlık ya ona merhamet etmiştir ya da sayısı ve cinsi topluluklara göre değişen kurbanlar işe yaramıştır. Yağmur şiddetiyle zarar verdiğinde ise, bir cezalandırmanın söz konusu olduğuna hemfikirdirler. Bundan ya totemlerine içlerinden birinin zarar verdiği ya da kutsal sayılanın kurban istediği sonucunu çıkarırlar. Pek çok tören, ayin ve ritüeller söz konusudur. Anlaşılır olma adına verilen bu örneğin yanı sıra, aslında oldukça karmaşık ve ilk anda bizler için anlaşılmaz olsa da, ilkelin mantığı ile açıklandığında anlam kazanan uygulamalar söz konusudur. Bütün bu uygulamalar yaşanan coğrafyaya, topluluğun iletişim becerisine ve gelişmişliğine göre şekil alır.

A. İLKELLERDE RUH ANLAYIŞI VE DİNİ YAPILAR

İlkelin bu döneminde bir “tanrı” olgusundan bahsetmek doğru olmayacaktır. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi kutsal sayılan veya Durkheim’in deyimiyle “manevi varlıklar” terimini kullanmak daha doğru olacaktır. Bu ifade ile sıradan insanı aşan niteliklere sahip bilinçli varlıklar kastedilir. Bu varlıklar doğa unsurlarının ruhları, espritler veya ölen ata ruhları olarak karşımıza çıkarlar, bunlar içerisinde kötü olup zarar veren de vardır, iyi olup faydası dokunan da. Çalışmamızın devamında sıklıkla örneklendireceğimiz bu manevi varlıkların yetki ve etkileri üzerinde daha sonra durulacaktır. Üstelik bu varlıklar beraberlerinde pek çok yaptırımı -kurbanlar, kefaret ayinleri vb.- getirirler. Ölü ruhları, cinleri, perileri içine dâhil eden bu dönem dini tabiat ile şekillenir ve onun bir parçası haline getirir (Durkheim, 2005: 48,49). Söylenbilir ki bu dönemde kendi bilincini kazanan insan doğaya da bir bilinç kazandırmaya çalışarak onu kendi mantığı dâhiline indirgeme çabasında olmuştur.

1. Animizm ve Naturizm

Animizme yani ruhçu teoriye göre ruh fikri insanın biri uyanırken diğeri uyurken sürdürdüğü iki farklı yaşamının olduğu fikrinin insan tarafından yorumlanması neticesinde doğmuştur. Doğa ile iç içe olan ilkel her şeyi nesnelleştirme eğilimindedir, ona göre eğer rüyasında uzak diyarlarda bir ülkeyi ziyaret etmişse bu gerçekten olmuştur. Bedenin yerinde durduğu halde başka yerleri görebilmesi, insanda kendisinde iki varlığın mevcut olduğu fikrini doğurur. Beden, uyanırken sürdürdüğü hayata dairken ruh uyurken bedeninden bağımsızlaşan ve istediği gibi gezebilen bir varlıktır. İlkel insanlarda uyuyan bir insanı uyandırmamak genel bir kuraldır, çünkü ruh dışarıdadır ve beden uyandırıldığında geriye dönmek için zaman bulamayabilir; bu yüzden ruhu dönmeden uyandırılan insan hastalanır (Frazer, 1991: I, 126). Bu varlık öyle bir varlıktır ki onun görünen varlığının bütün temel özelliklerini taşır; fakat aynı zamanda bu görünen varlıktan bazı yönleriyle de ayrılır. Bedenden bağımsızlaşabilen varlık, çok kısa sürede uzun mesafeleri kat edebilir, narindir ve kolayca şekil alabilir. Bunun yanı sıra bedeni terk etmek için bedeninin açık yerlerinden özellikle de burun ve ağızdan geçebilmesi gerekir (Durkheim, 2005: 72).

Frazer şöyle der:

“Yabanıl, genellikle cansız doğa süreçlerini, nasıl görüngelerin(phenomena) içinde ya da gerisinde çalışan canlı varlıklarca meydana getirildiklerini varsayarak açıklıyorsa, yaşamın kendisinin görüngülerini de öyle açıklar. Eğer bir hayvan yaşıyor ve hareket ediyorsa, onun düşüncesine göre, bu ancak içinde onu hareket ettiren küçük bir hayvan olduğu içindir. Eğer bir insan yaşıyor ve hareket ediyorsa, bu ancak içinde onu hareket ettiren küçük bir insan olduğu içindir. Hayvanın içindeki hayvan, insanın içindeki insan, işte ruh budur.” (Frazer, 1991: I, 121).

Frazer’ın bu görüşüne göre insan veya hayvan davranışları nasıl ruh ile ilişkilendirilebiliyorsa, uyku ve ölüm de ruhun yoluğu ile ilişkilendirilir. İlkel zihin uyku esnasında bedenin hareketsizliğini ruhun bedeni geçici olarak terk etmesi olarak değerlendirirken, ölümü ruhun bedeni temelli terk edişi olarak düşünür. Dolayısıyla ilkel insan ölümü ruhun devamlı yokluğu olarak değerlendirdiği için ruhun bedenden ayrılmasını önlemek ya da ayrılan ruhun geri dönmesini sağlamak adına uygulamalara yönelir. İlkelerin bu amaca hizmet eden uygulamaları zamanla yasaklar ve tabular şeklini alırlar. Kısacası tabular ve yasaklar ruhu daha doğrusu yaşamı koruma adına oluşturulmuş kurallar dizgesi olmaktan öte bir şey değildir.

Ancak bu aşmada ruh bir esprit değildir. Ruh bu aşamada kendisinden nadiren ayrıldığı bir bedene bağlı durumdadır ve sadece bir bedene bağlı sıradan bir ruh olduğu sürece henüz kendisine ibadet edilecek konumda değildir. Esprit ise belli bir yerde –bir ağaç vb.- varlığını sürdürüyor olsa bile bu oraya tamamen bağımlı olduğu anlamına gelmez, esprit istediği zaman ve istediği sıklıkta bu fiziki varlıktan ayrılabilir ve varlığını başka bir yerde sürdürebilir veya eski yerine dönebilir. Eğer bir esprit bir ağaçta varlığını sürdürüyorsa ağacın ölmesi, kesilmesi gibi fiziki varlığını sonlandıran durumlarda espritin yer değiştirdiği varsayılır. Bir insanın espritle iletişime geçmesinin tek yolu bir takım ayinleri yerine getirmektir (Durkheim, 2005: 73).

İnsan bedenini canlı tutan ruhun bedeni terk etmesiyle yaşam sonlanır veya ilkele göre- askıya alınır. İnsan ruhunun varlığını sürdürdüğü yer, bedenin yaşamı sonlanana dek insan bedenidir, oysa farklı doğa fenomenlerine bağlı olan esprit için durum böyle değildir. Bir kayanın espritisi sonsuza dek o kayaya bağımlı olmak zorunda değildir. Ruh insan bedeninin içinde olmasına rağmen esprit kendisine

hizmet eden nesnenin dışına çıkabilir. Kuşkusuz espiritin kendisine hizmet eden bu nesne ile yakın ilişkileri vardır fakat bütünüyle o nesnenin ruhu olduğunu söylemek doğru bir yorum olmayacaktır. Görülüyor ki insan ruhu ve esprit arasında oldukça belirgin farklar vardır bu da espiritin insan ruhu kaynaklı olmadığı düşüncesini destekler. Başka bir deyişle yukarıda bahsettiğimiz temel iki görüşten biri olan animizmin, naturizm kaynaklı olduğu düşüncesini etkisiz kılar (Durkheim, 2005: 90,91). Bu fikre karşı olarak animizmin, naturizme kaynaklık ettiğini düşüncesi ruhunun değişime uğradığı fikri ile desteklenir. Peki, bu nasıl oluyordu, yani insan bedeninin saf ruhu nasıl güçlenerek başka bir varlığa, bir esprite, dönüşüyordu?

2. Ruhun Dönüşümü

Esprit eşyanın içinde devamlılığını sürdürür dolayısıyla etki alanı eşyada meydana gelen olaylardır, ruh ise insan ile bağlantılıdır ve aynı mantık doğrultusunda söylenilebilir ki etki alanı insandır. Daha önce de belirtildiği üzere ruhun kutsal sayılması, ölümün hemen ardından bedenden ayrıldığı süreçte geçerli değildir, bir ruhun kutsallaşabilmesi onun esprite dönüşmesi ile gerçekleşir.

İlkel insan her gece uyurken ruhun bedenden ayrılıp dolaştığına nasıl inanıyorsa, ölümü de ruhun bedeni terk edişi ve bir daha o bedene geri dönmeyişi olarak değerlendirir. Denilebilir ki ölüm onlar için uzun süreli bir uyku halidir. Yani bedenin işlevi sonlanmış olsa da ruh varlığını sürdürür. Bedeni terk eden bu insan ruhları onların nazarında, yaşayan insanların arzularına sahiptirler. Bedenlerini terk etmiş olsalar dahi eski yaşamlarına ve arkadaşlarına özlem duyarlar fakat bedenden ayrılmış olma onları farklı kıldığından eski yaşamlarına dönemezler. İlkel insan bu anlayışı neticesinde bedenini yitiren ruhun fiziki dünyada varlığını sürdüren dostlarına karşı kıskançlık beslediği sonucuna ulaşır. Bu kıskançlık onlara zarar vermek istediği yönünde değerlendirilir. Öte yandan bu ruhlar iyi niyetli de olabiliyorlardı, çünkü ruh olarak sahip oldukları doğa onları üstün kılar ve bu üstünlükleriyle yakınlarına yardım edebilme yetenekleri gelişir. Yani ilkel insan iyiyi de kötüyü de bir şekilde ruha yorar, kötüyü ve iyiyi ruhların yaşamlarına olan etkisi ile açıklar. Netice olarak bu ruhların sahip oldukları doğa onları hem önüne

geçilemez bir düşman hem de çok kıymetli yardımcıları haline getirir (Durkheim, 2005: 73).

Dolayısıyla sahip oldukları bu güç ilkel insan üzerinde bir korku yaratır. Ruhunu memnun etme çabasının altında bu korku yatmaktadır. Böylece ruhun kendilerine zarar vermesini engelleyeceklerini ve hatta ondan yardım alabileceklerini düşünürler. Ruhunu memnun edebilme amacıyla dualar, kurbanlar ve daha pek çok çeşitli ayin devreye girer. Onların nazarında ruh bu uygulamalarla güçlenir ve bir müddet sonra ruh artık başka bir hale dönüşmüştür. Ruh artık sadece insan bedenini ayakta tutan saf bir hayat prensibi değildir, o artık ilkel tarafından kendisine biçilen role ve etkiye göre bir esprit, iyi veya kötü bir cin ve hatta bir tanrı olarak değerlendirilir (Durkheim, 2005: 74).

Ölüm sonrası anlamlandıramayan ve yaşamın sonlanmasını açıklayamayan ilkel dönem insanı, fiziki yaşamın sonlanışının ardından ruhun varlığını sürdürdüğü inancına sarılır. Ruha biçtiği rol ve ona yüklediği üstün yetenekler ilkeller için bütünüyle gerçektir.

Ruhun dönüşümüne dair verebileceğimiz dikkat çekici örneklerden biri değişime uğrayan şaman ruhlarıdır. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde üzerinde ayrıntı ile duracağımız şaman ve Şamanizm bu aşamada da dikkat çeken bir role sahiptir.

Şamanın ölümü kabile için bütünüyle felaket olarak kabul edilir çünkü şamanın ölmesi ile beraber ruhları kontrol etmek artık mümkün değildir. Başboş kalan ruhlar onlara zarar verecektir ve onları koruyacak olan tek koruyucu ölmüştür. Bu kaos yeni bir şaman gelene dek sürer, fakat bu noktada başı boş kalan ruhlardan daha korkutucu kabul edilen başka bir şey vardır o da ölen şamanın ruhudur. Şamanların öldükten sonra asıl doğalarına döndükleri düşünülür. Aslına dönen şamanın bu varlığı öncekinin aksine yardımcı bir ruh değildir o artık oldukça güçlü ve kötü bir ruh olan ilk haline dönmüştür ve kabile insanlarına zarar vermeyi hedefler bu durum yeni bir şaman gelinceye dek sürer (Bonney, 2000: I, 215).

Ruhun geçirdiği bu dönüşüm burada son bulmaz. İlkeller hakkında en yetkili araştırmacıların başında gelen Frazer'ın bu konu hakkındaki yorumu oldukça dikkate

değerdir. Çünkü Frazer ilkelin bu dönüşümünü zaman içerisinde başka bir prensibe dönüştürdüğünü *Altın Dal*'ında şu şekilde açıklar:

“Bir ağaç, artık ağaç-ruhun bedeni olarak değil de yalnızca onu istediği zaman terk edebileceği meskeni olarak düşünölmeye başlandığında, dinsel düşünce de ileri bir adım atılmıştır. Animizm çok tanrıcılığa dönüşüyordur. Bir başka deyişle, her ağaca canlı ve bilinçli bir varlık gözüyle bakmak yerine, insan onda, uzun ya da kısa bir süre doğaüstü bir varlığın oturduğu cansız, hareketsiz bir kütle görüyordur.” (Frazer, 1991: I, 67).

Frazer'ın bu görüşü, animizmin naturizme, naturizmin ise bir müddet sonra çok tanrıcılığa dönüştüğü yönündedir. *Ruhun Biçimleri* başlığı altında konu edineceğimiz “ *orman ruhunun* ”, Yunan tanrıçalarından *Diana*'ya dönüşmesi bu değişime örnek olacak niteliktedir, bunlar sadece görevleri açısından değil görünüş olarak da benzer niteliklere sahiptirler. İnsanın kendi korkuları ile şekillendirdiği ruhlar dünyası artık yerini karşı konulamaz güçteki tanrıların dünyasına bırakılır. Bu tanrıların dünyaları ise mitlerle açıklanır ve günlük yaşamın kanunları haline gelir ve böylece tanrısallaşan pek çok ruh çoktanrıcılığın temellerini oluşturmuş olur.

Ruhun görevlerini ve yetki alanlarını kendi zihinsel ve çevresel dünyasının verileri ile şekillendiren ilkel insan, bu ruhlara bir biçim vermekten de geri durmaz. Elbette ki hafif ve akışkan olduğu konusunda hemfikirdiler, fakat nasıl göründükleri mevzu onlar için çok daha ayrıntılı olmalıdır; çünkü kurmuş oldukları bu sistemde boşluğa ve- kendi uygarlık altyapıları kadarıyla- mantıksızlığa yer yoktur. Bu dünyayı sağlam temellere dayandırmak ve onu daha az korkutucu kılmak, ancak anlaşılır olabilmesi ile mümkün olacaktır.

İlkel insan bunu sağlamak için, yani kontrolü altına alamadığı bu fizikötesi dünyayı biraz olsun kendine yakınlaştırmak için, onu kendi dünyasının bir parçası haline getirme yolları arar ve ruhun biçimini fiziksel dünya ile ilişkilendirme yoluna gider.

3. Ruhun Biçimleri

İlkel insanın doğaüstünü kendi fiziksel dünyasına yakınlaştırma çabası ruhu tanımlarken de belirgin bir şekilde ortaya çıkar. Bu benzetme çabası direkt olarak insanla başlamaz. Kutsalı bir biçime büründürmede hayvan tasvirleri de ön plandadır. Réville bu durumu şöyle tanımlar:

“Bu zihin yapısına göre, ortada şaşırılacak hiçbir şey yoktur. Hayvan, insan ve ilahi bir varlık arasında hiçbir ayrım yapılmaz. Ve çoğunlukla da esas şeklin hayvani şekil, olduğu söylenir.” (Durkheim, 2005: 91)

Bununla beraber efendi ruhlar çoğunlukla insan olarak tasvir edilir. Sık karşılaşılan bir diğer biçim de insan ve hayvan karışımı kutsal varlıklardır. Yunan tanrıları arasında böyle tanrılara rastlamak mümkündür. Bir boğanın boynuzları ile tasvir edilen Dionysus pek çok örnekten sadece biridir.

Yeniden ilkelere dönecek olursak buzul çağı mağara resimleri üzerine söylenecek sözler vardır. Buzul çağı mağara resimleri pek çok antropolog tarafından, bağlamdan yoksun olduğu gerekçesiyle, dönemin insanların sadece gördükleri kadarını kopyalama ihtiyacıyla bu resimleri çizdiği düşüncesine sahiptir. Antropoloji dünyasında bu düşünceye katılmayanlar da vardır, bu antropologlara göre çizilen resimler kopyalama gereksiniminin ötesinde bir amaç güdüyorlardı. Onlara göre bu resimler büyüsel ve kutsal nitelikler taşıyorlardı. Üstelik bu düşüncelerini destekleyecek olan gerekçeleri oldukça ikna ediciydi, çünkü bazı resimler vardı ki bunlar gerçek dünyada karşılaşılabilecek naturalist manzaraları yansıtmıyorlardı. Pek çok hayvanın karışımı olan insanımsı tasvirler ise buna örnek gösteriliyordu (Leakey, 1996: 111-119).

ŞEKİL-1-Therianthrop. Güney Fransa'daki Trois Frères mağarası.

Güney Afrika'da yaşayan San halkının mitolojisinde sıklıkla karşılaşılan önemli bir imge, insan/hayvan ya da therianthrop denilen yaratıktır. Şamanların sanrı esnasında gördükleri ve Üst Paleolitik sanatının önemli bir unsuru olan bu yaratık yine bu biçim verme çabasının önemli bir yansımasıdır. Bu her ne kadar sanrı esnasında görülen imgelerden biriye de Üst Paleolitik ressamı için atlar ve bizonlar kadar gerçektir (Leakey, 1996: 125,126).

Doğa ile iç içe olan ilkel göremediği ve iletişim kurmaya çalıştığı kutsal ruhları biçimlendirirken ve adlandırırken yine doğayla işbirliği içerisinde. Saf hayat prensibi olan ruhun esprite dönüşmesi ve nihayetinde kutsal ruh olarak ilkelin hayatında yer almasıyla kendisine biçilen role göre aldığı biçimde değişkenlik gösterir. Doğayı kendi hakimiyeti altına alan bu efendi ruhlar doğanın kendi yapısı içinde sınıflandırılabilir.

Bunlar ateş efendi-ruhları, orman efendi-ruhları, su efendi-ruhları, kabile topraklarının efendi-ruhları, doğal çevrenin efendi-ruhları, mitik kutsal yerlerin efendi-ruhları olarak sıralanabilir. Elbette sıradan bir insan ruhu olmayan şaman ruhları da bu sıralamada yerini alır. Bu efendi ruhlarla iletişimi sağlayan yine şamalardır. Efendi ruhlar ilkelin yaşamında birincil dereceden önem taşır çünkü avlanma ve yaşamlarını koruma gibi pek çok günlük hayat deneyimlerinin yegâne yöneticisi ve koruyucusu bu ruhlardır.

Ateş ruhu Sibirya halklarının büyük çoğunluğunda, ocağın alevlerinde eğilerek oturan yaşlı bir kadın olarak tasvir edilir. Bu ruhun daha çok ön plana çıkan niteliği koruyucu niteliğidir. Ateş-nineyi koruma ve bakımını yapma görevi kadınlara aittir. Özellikle onu söndürecek her şeyden uzak tutma görevi bunların içerisinde en önemlisidir. Yeni konaklama yerlerinde ateş yakılırken önceki konaklama yerinden getirilen kül veya köz kullanılır ve ateş-ninenin oraya yerleşmesi umulur. Ailenin yegane koruyucusu olan “ateş-ana”, evcil ren geyiği sürülerini kollar ve aileye avlanmada yardımcı olur. Yemeklerden önce ev sahibi ateşe birkaç tane et parçası atarak onu besler ve şu sözleri söyler: “*Ye, karnını doyur ve av ver ki, herkesin karnı doysun.*” Büyük avlar yakalandığında ve bolluk dönemlerinde ateş-nine daha fazla beslenir, böylece halk ona olan teşekkürünü dile getirmiş olur (Bonney, 2000: I, 210).

Savaş dönemlerinde düşman kabile ilk olarak saldırdığı kabilenin ateşini söndürür, böylece saldırdığı kabileyi simgesel olarak ölüme mahkum eder. Koruyucu ruhlarına zarar vererek onları savunmasız bırakır. Ateş-nineyi rahatsız etmeme adına bir dizi tabu uygulanır. Ateşe su dökülmez, aynı şekilde çöp dökmek de yasaktır. Eğer bunlar yapılırsa ateş-ninenin gözlerinin kurumla dolacağına ve zarar göreceğine inanılır. Ateş-ninenin yaralanmaması için ateş aniden karıştırılmaz ve alevde bıçak gezdirilmez. Ateş efendi-ruhu ve orman efendi-ruhu arasında sürekli bir savaş vardır. Evcilliğin simgesi ve koruyucusu olan ateş, vahşi dünyayı temsil eden orman efendi-ruhu ile mücadele halindedir (Bonney, 2000: I, 211).

Ormanın efendi-ruhu hayvan türlerinin koruyucusudur. Avcıların tuzaklarına düşen hayvanları kurtarır ve serbest bırakır. Bu efendi-ruh çeşitli kabilelerde farklı isimler alır. Yakutça *Bay Bayanay* “*Zengin Bayanay*” adıyla anılır, Tunguzcada,

Boynaça ya da *Bayan Ami* “*Zengin Baba*” adıyla anılır. Bu ruh çeşitli hayvanların görünümüne bürünebilir, bunun yanı sıra Tunguzlar bu ruhun kendisine ayıların eşlik ettiği güzel bir kadın olarak tasavvur ederler. Orman efendi-ruhunun kulakları çok hassastır ve av sırasında sessiz olunmasını istediğine inanılır. Bu yüzden avcılar gürültü yapmamaya özen gösterirler. Buna karşın avının tuzağa düştüğünü gören avcı sevincini bağırarak gösterir, böylece efendi-ruha minnetini sunar. Bağış ve hediye sunma esnasında ise aynı sessizliğe bürünerek saygısını gösterir. Geceyi ormanda geçiren avcılar efendi-ruhu memnun edebilme adına av maceraları anlatırlar böylece ertesi gün onlara av esnasında yardım edeceğine inanırlar. Orman efendi-ruhu aynı zamanda sinirsel hastalıklara da hükmedebilmektedir (Bonnefoy, 2000: I, 211).

Suyun efendi-ruhu sulara yaşayan av hayvanlarının sahibidir. Ateş ve orman ruhlarına nazaran günlük hayattaki etkisi daha azdır. Bu efendi-ruh suların derinliklerinde gizlidir ve su yosunundan saçları olan yaşlı bir ihtiyar olarak tasvir edilir (Bonnefoy, 2000: I, 211).

Kabile topraklarının efendi ruhunun görevi kabilenin mekân değişimi sırasında kabileyi korumaktır. Çadırların yeniden kuruluşu ve ocağın yakılışı esnasında kabilenin kadınları ondan yardım dilerler. Bu ruh yaşlı bir kadın olarak tasvir edilir ve toprak-ana anlamına gelen Dünne Enin adını taşır (Bonnefoy, 2000: I, 212).

Doğal çevrenin efendi-ruhları ve mitik yerlerin efendi-ruhları hakkında ise çok net tanımlamalar olmaz. Bunun sebebi her toplulukta ve iklimde çeşitlilik göstermeleridir.

Görülüyor ki ruhun biçimi konusunda doğayla işbirliğine giden insan onları çoğunlukla korkutucu olmaktan uzak daha çok koruyucu birer kadın figürü olarak tasvir etmeyi yeğliyordur. Tabii bunun her zaman böyle olduğunu söylemek bir yanılgı olacaktır.

Ölümden sonra henüz saf halde olan ruh pek çok kültürde insan görünümünde tasvir edilse de genellikle uçup gitmeye hazır bir kuş olarak kabul edilir, yani ruhun kanatları vardır. Bu düşünce pek çok kültürde kendisini gösterir

(Frazer, 1991: I, 123). Bu yüzden ki ölüm çoğunlukla ruhun bedenden ayrılıp uçuşması olarak tanımlanır.

Ruhun biçimine dair kendince cevaplar edinen ilkel insan bir sonraki aşamada onu koruma yolları aramaya başlar. Eğer ruh bedenden ayrıldığında ve bir daha o bedene dönmediğinde ölüm gerçekleşiyorsa ölümü engellemenin bir yolu olduğunu düşünürler. Bu yol ruhun bedeni terk edişini engellemektir. Engellenemeyen saf ruhlar ise en güçlü şekilde kalabilmeleri için korunmalıdırlar ve tabii bunun için de çeşitli uygulamalar vardır. Ruhun koruma veya gidişini engelleme girişimleri ruhun biçiminin verdiği ipuçlarıyla şekillenir. Ruh akışkan ve hafiftir, hızlı hareket eder, uçabilir ve daha pek çok tanımlama bu koruma girişimlerine kaynaklık eder ve bunların neticesinde çeşitli uygulamalarla karşılaşılır.

4. Ruhun Koruma

Ruhun uçabileceği düşüncesi beraberinde ilkel insanın zihninde pek çok ruhu koruma uygulamasını getirir. Eğer ruh uçabiliyorsa kanatlı bir kuştan farklı değildir düşüncesi benimsenir. Buna göre bir kuşu cezbedebilecek her şey ruh içinde geçerli çekiciliğe sahip olacaktır. Böylece ilkel insanlar bu düşüncelerini destekler nitelikteki uygulamalara yönelirler.

Malayalılar söz konusu düşüncüyü pratiğe taşırken, ruhun bir kuş gibi pirinçle kandırılabilceğini ve kaçışının önlenebileceğini düşünürler. Bu nedenle Java’da bir çocuk ilk defa yere konulduğunda bir tavuk kümesine konur ve annesi civcivleri çağırıyormuş gibi sesler çıkarır. Sumatralı Battalarda bir erkek tehlikeli bir işten döndüğünde başına pirinç taneleri konur. Bu pirinç tanelerine *padiruma tondu*, yani “ruhu (tondu) evde tutacak şey” denir. Celebes’te düğünlerde damadın başına yine koruma amaçlı pirinç atılır, yine Celebes’te şenliklerde onuruna şenlik yapılan kişilerin başına pirinç saçılarak, kötü ruhların ona zarar vermesi engellenmeye çalışılır (Frazer, 1991: I, 123,124).

Ruha önce uçuşma yetisi kazandıran ilkel insan sonrasında onu kendisinden farklı kılan bu niteliğini fiziki dünyaya indirgeyerek kontrol altına almaya çalışır. İlkel insan bir taraftan kendisinden üstün bir varlık tasavvur etme eğilimi ile

açıklayamadıklarına anlam verme çabası güderken kendi bilinç dünyasında yepyeni açmazlar oluşturmuş olur ve bu açmazlara bilinci yardımıyla kural sistemleri getirir. Yani bu dönem insanı bilinci ile çözümleyemediği olayları hayal gücünün yardımı ile açıklamaya çalışır, hayal gücü ile yarattığı prensipler karşısında güçsüz kaldığında ise bu defa bilinci yardımı ile kendi oluşturduğu otoriteyi kontrol etmeye çalışır. Böylece bu dönemin insanı farkına bile varmadan kendi kısır döngüsünü yaratmış olur.

Ruhun akışkanlığı konusunda hemfikir olan ilkel dönem insanı, bu düşüncesinden hareketle basit bir mantık kurar. Eğer insan ruhu akışkansa bedende açık kalan yerlerden sızacaktır. Bu yüzdendir ki insan ruhunun ağız ve burun deliklerinden çıkabilme ihtimali söz konusudur. Bugünün pek çok uygar dilinde bile bazı deyimler, yüreği ağzına gelmek gibi, geçmişten gelen bu inanışın kalıntılarıdır (Frazer, 1991: I, 158-161). Bugün hala Anadolu’da çok sıkıntılı durumda olan bir kişi, bu halini anlatmak için “canım burnumda” deyimini kullanılır.

Bu inanışı destekleyen uygulamalar ise ilkel insan için kaçınılmazdır. Hastalık dönemlerinde ağız ve burunun kapalı tutulması veya kapı ve pencerelerin sıkı sıkıya örtülmesi bu uygulamaların bazılarıdır.

İlkelin dünyası ile değerlendirildiğinde bu düşünce çok mantıklı olabilir. Gördüğü şeyleri deneyimleyen ilkel kuşkusuz ağır yaralanmalarla da karşılaşmıştır ve vücutta açılan koca bir kesiğin ölüm ile sonuçlandığını görmüştür. Zihinsel altyapısı onda bunun ruhun kaçış yolu olduğu düşüncesini doğurması onun dünyası için mantıksız değildir. Hastalık durumlarında ise kaçış noktaları ağız ve burundur. Buna bir de nefes alıp vermenin bu iki organ aracılığı ile gerçekleştiği eklendiğinde bu mantık ilkel için kusursuz bir altyapı oluşturur.

İlkel insan yaşamı soyut bir prensip olarak algılamaz, onu maddeye indirme eğilimi taşır. Yaşamı, beden hareketliliğini yitirse dahi somut bir gerçeklik olarak kabul eder, ona göre yaşam elle tutulur ve gözle görülür olmalıdır. Yaşam elle tutulabilir ve gözle görülebilir olduğuna göre bir kutuda ya da bir kavanozda saklanabilir. Ayrıca yaralanma, kırılma veya parçalanma gibi tehlikelere de açık olan yaşam, onlar için bu denli somut bir varlıktır. Yaşamı maddeye böyle indirgeyen

ilkel insan için artık yaşamın insan içinde bulunması o kadar da şart değildir. Önemli olan yaşamın korunaklı bir yerde, tehlikelerden uzak durmasıdır. Böylece istediği zaman, daha doğrusu sahip olduğu beden içinde bulunduğu tehlikeden kurtulur kurtulmaz asıl mekânına dönebilecektir. Yaşam böylesine somut bir varlıkken bedenden uzak olsa bile istediği zaman uzaktan etki ile bedeni canlı tutar. Yaşamı, hayatı veya ruhu taşıyan nesne yok olmadığı müddetçe insan sağlıklı kalacaktır. Eğer bu nesne zarar görürse ruhun sahibi acı çekecektir, nesnenin yok edilmesi halinde ise insan ölecektir. Başka bir bakış açısıyla şunu da söylemek mümkündür ki bir insanın hastalığı veya ölümü hayatı ya da ruhu olarak değerlendirdiği bu maddi nesnenin zarar görmesine veya yok edilmesine bağlanır. Ruhun insanın içinde saklı kalması durumu bazı durumlarda ruh için daha tehlikeli bir ortam oluşturur. Böyle zamanlarda ruhun hasara uğrama veya daha da kötüsü yok edilme olasılığına karşı, ruhu koruma amacıyla onun için daha güvenli bir yere gizlemek daha temkinli bir davranıştır. İlkel insan bu gibi durumlarda ruhu bedenin içinden çıkarır ve tehlike geçtikten sonra onu yerine koymak üzere saklayacağı bir yere koyar. Eğer tehlike büyükse ve ruh için kesin güvenli olan bir yer mevcutsa bu yer bazen ruhun ebedi mekânı haline de gelebilir. Bu durum ruhun korunduğu sürece ölümsüz olması anlamına gelir. Özetle yaşamın kaynağı ruhtur ve ruh korunduğu müddetçe bedene hiçbir şey zarar veremez (Frazer, 1991: II, 269,270).

Ruhu korumaya dair olan bu uygulamayı pek çok halk masalında gözlemlemek mümkündür. Halk masallarında bugün gözümüze saçma görünen ayrıntılar aslında ilkel dönemin inançları hakkında sadık birer yansıma olma niteliği taşırlar. Bu masalarda görülen pek çok uygulamanın ilkel dönem için kutsal birer uygulama olduğu söylenebilir. Katunya'daki Altay Türklerine ait olan "*Altaylı Sain Salam*" (Radloff, 1999: I, 11-24) masalı bu türden bir ruhu koruma uygulamasının belirgin biçimde işlendiği bir masaldır. Masalda anne ve babalarını kaybetmiş iki kardeşin bir birilerine olan bağlılıkları konu edilir. Bin bir zorlukla Altaylı Sain Salam ve kız kardeşi beraber yaşarlar. Sain Salam av ile eve bakarken kız kardeş de ev ile ilgilenir. Bir gün Sain Salam attan düşer ve ölür. Aykım Saykım ismini verdikleri kızıl at eve döner, kardeşini atın üzerinde göremeyen kız neler olduğunu sezer:

...
 Aykım Saykım kızıl at devrildiğinde,
 Genç boynunu kırmış
 Ve ölmüş.
 Aykım Sakım kızıl at,
 “Artık yapılacak bir şey yok.” diyerek geri dönmüş
 Geri döndüğünde,
 Kız kardeş evden dışarıya koşmuş.
 Kız baktığında,
 Aykım Saykım kızıl atın,
 Sahibini eve getirmeden
 Eve döndüğünü görmüş.
 Aykım Saykım kızıl atın
 Eve ağlayarak döndüğünü görmüş.
 Ona bakmış.
 Kız kardeş, ata bakıp ağlamış
 At, kız kardeşe bakıp ağlamış.
 Aykım Saykım kızıl at,
 Kızın yanına gelmiş ve çökmüş.
 Aykım Saykım kızıl ata
 Kız ağlayarak binmiş.
 Kızıl at onu alıp gitmiş.
 Kızı delikanlıya götürmüş
 Kız kardeş, ağabeyinin düştüğü yere varmış.
 Kız kardeş, ağabeyinin boynu kırılarak öldüğünü görünce
 Tekrar ağlamaya başlamış,
 Ve ağlayarak konuşmuş:
 “Çıplak kaya,
 Açıl
 Biricik ağabeyimi gömmek istiyorum içine.
 Sağlam kaya,
 Yarıl,
 Biricik ağabeyimi gömmek istiyorum içine.”
 Çıplak kaya
 Açılmış
 O, biricik ağabeyini içine gömmüş.
 Sağlam kaya
 Yarılmış
 O, biricik ağabeyini içine gömmüş
 ...

(Radloff, 1999: I, 13,14)

Masalın bu bölümünde kız kardeşin ağabeyini gömmesi ölümünü kabullenmesi gibi görülse de masalın devamında bunu ağabeyinin ruhunu koruma altına almak için yaptığı bir eylem olduğunu anlarız. Genç kız masalın devamında ağabeyinin kılığına girer ve ağabeyinin atı ile diyar diyar gezmeye başlar. Ağabeyinin adıyla yiğitlikler yapar. Kün Han’ın ve Ay Han’ın yurduna varır ok atma yarışlarını kazanır ve her birinin kızını kendisine, daha doğrusu ağabeyine eş olarak alır. İki gelini yanına alıp uzun zamandır uzak olduğu evine döner, eşleri onlarla uyumamasından ve diğer alışkanlıklarından yola çıkarak gerçek bir erkek olmadığını

sezmek üzere olduklarında, artık ağabeyini uyandırmanın zamanının geldiğini düşünür ve ağabeyinin ruhunu korumaya aldığı kayanın yanına gider:

...
*Kız kardeş ağabeyine gitmiş.
 Kız kardeş ağabeyine varmış.
 Ağlayarak demiş ki:
 "Çıplak Kaya
 Açıl!
 Biricik ağabeyimi çıkarmak istiyorum.
 Sağlam Kaya
 Yarıl!
 Biricik ağabeyimi çıkarmak istiyorum."*
*Çıplak Kaya,
 Açılmış.
 Kız, biricik ağabeyini çıkarmış.
 Sağlam Kaya,
 Yarılmış,
 Kız biricik ağabeyini çıkarmış
 Ağabeyini çıkardıktan sonra,
 Eve geri dönmüş.
 Beyaz bir keçe getirmiş;
 Keçeyi yere yaymış.
 Keçenin üzerine ağabeyini yatırmış
 Ağabeyinin avucuna
 Ak bir yazı yazmış:
 Ay Han'ın, Kün Han'ın
 İki Han'ın ortanca kızlarını,
 Evimize getirdim.
 Beyaz bir tavşan olarak kıyıdaaki çalılığa koştum.*
 ...

(Radloff, 1999: I, 19,20)

Keçelere sarılarak evde uyur halde yatan ağabeyi iki gelin gelip uyandırır. Bu defa uyandırdıkları gerçek Sain Salam'dır. Sain Salam uyanır ve eline yazılmış olan notu görür. Bu noktadan sonra korunmaya alınan kız kardeşin ruhudur ve bu ruhun ak bir tavşanın içinde gizlendiği notunu gören ağabey bu tavşanın peşine düşer. Onun için onca fedakârlık yapan kız kardeşini yanına alıp korumak istiyordu. Nihayetinde tavşanı bulur:

...
*Yakalamış ak tavşanı
 Ve eve getirmiş.
 İki eşine demiş ki:
 "Onu iyi besleyin!"
 İki eş onu iyi beslemişler.
 Altaylı Sain Salam tekrar ava gitmiş.
 Avdan geri döndüğünde,
 İki eşinin de tavşanı döverek öldürmüş olduklarını görmüş.
 Altaylı Sain Salam ağlamış,
 Ağlamış, ağlamış, sonra
 Üç sandık yapmış.*

*İç içe konulan sandıkların en küçüğüne
Yatırmış ak tavşanı
Ve sandığın üzerine altın bir yazı ile şunu yazmış:
"Doktor! Bu tavşanı
İlaç ile iyileştir."
Bu sandığı büyük denize bırakmış.*

...

(Radloff, 1999: I, 22,23)

Altaylı Sain Salam'ın ruhu bir kaya yardımcılığı ile korunmuştu. Kız kardeşin ruhu ise ak bir tavşan olarak karşımıza çıkar. Sain Salam için bu tavşanın ölümü büyük bir trajedidir çünkü tavşanın ölümü kız kardeşinin ölümü demektir. Kız kardeşinin ruhunu taşıyan bu tavşan ölürse, kız kardeşinin ruhu da tavşanı terk edecek ve bir nesneden bağımsızlaşacaktır. Bu da kız kardeşinin fiziksel dünyadaki yaşamının sonu demektir. Sain Salam için ak tavşanın ölümü kız kardeşinin ruhunun göçü anlamına gelir ve geçen defa olduğu gibi ruhun adresini belirten bir notu yoktur. Bu yüzden ruh henüz tam olarak tavşandan ayrılmadan onu korumaya almalıdır. Bunun için yukarıdaki bölümde görüyoruz ki Sain Salam üç sandık hazırlar. Sandık sayısının üç olması hem masalların ileri gelen sayı tekrarlarının bir sonucudur hem de, temelde, ruhun akışkanlığı ve hızı neticesinde kaçabileceği endişesinin bir kanıtı niteliğindedir. Önce en küçük sandığa kapatılır ak tavşan, sonra ortancasına ve en sonunda en büyük olan üçüncü sandığa kapatılır. Böylece ruh artık bu sandıkları terk edemeyecektir. Sain Salam bu sandığın sıradan bir sandık olmadığını belirtmek için üzerine bir not yazar, böylece içerisinde kurtarılmayı bekleyen bir ruh olduğu mesajını verir.

İçinde iki sandığı ve tavşanı barındıran altın yazılı bu sandığın denize bırakılması da elbette ki sadece şiirsellik adına olmamalıdır. Denizin insana verdiği sonsuzluk duygusu kuşkusuz ruhun ölümsüzlüğüne yapılan bir vurgudur. Ayrıca denizin durgunluğunun insanlara zamanın durmuş olduğu hissini vermesi ve verdiği huzur, denizi ilkel insan için mükemmel bir ebedi mekân haline getirir. Bütün bunların yanı sıra deniz yüzeyinde çok fazla nesnenin bulunmaması ruhun kaçacak bir yer bulamaması için, denizin bir tercih haline gelmesini sağlamış olur.

Masalın devamında denize bırakılan bu sandık Ay Han'ın yurduna varır. Ay Han sandığı açar ve üzerindeki nottan hareketle tavşanı iyileştirir. İyileşen tavşan güzel bir genç kıza yani Altaylı Sain Salam'ın kız kardeşine dönüşür:

...
Tavşan kız olmuş;
Tavşan, Altaylı Sain Salam 'ın kız kardeşine dönmüşmüş
Ay Han 'ın oğlu onu kendine eş olarak almış.
Yedi yıl geçtikten sonra
Altaylı Sain Salam
Kız kardeşinin izini sürmüş.
Ay Han 'ın yurduna varmış
Ay Han 'ın gelininin yanında bir çocuk varmış.
Gelin çocuğu oynatıyormuş.
Gelin eve girdiğinde
Yokmuş kimse evde;
Bekleyerek oturmuş kapının yanına.
Altaylı Sain Salam 'ın atı
Kişniyormuş dışarıda.
“Neden kişner bu at?” diyerek
Bakmış Altaylı Sain Salam.
Kız kardeşini oturur görmüş.
Altaylı Sain Salam 'ın kız kardeşi,
Aykım Saykım kızıl atı görünce
Ağlamaya başlamış
Aykım Saykım kızıl at,
Altaylı Sain Salam 'ın kız kardeşini görünce
Kişnemeye başlamış.
İkisi de eve girmişler.
Evde iki kardeş elele tutmuşlar,
Akisi de ağlamış.
Bir at kesmişler ve bir ziyafet vermişler.
Şenlik bittikten sonra
Altaylı Sain Salam evine dönmüş.
 (Radloff, 1999: I, 23,24)

Masal böylece sona erer. Görüyoruz ki kız kardeşin ruhu korunmakla kalmamış. İyileştikten sonra tamamen normal bir insanın yaşamını sürdürmeye devam etmiştir. Aynı durum Sain Salam için de geçerli olmuştur.

Verdiğimiz bu masal örneğinde iki iyi insanın ruhunun korunması söz konusudur. Bu durum bütün masalarda iyiler üzerinden yürümez. Kötü dev, canavar veya diğer düşmanların ruhları da koruma altında olabilir. Böyle durumlarda asıl kahraman kendisinden bedenen veya sihirli yetenekler neticesinde daha güçlü olan düşmanını ruhunu barındıran nesneyi ele geçirerek yenme yoluna gider. Asıl kahraman bu nesneyi ele geçirir ve düşmanını bu nesneye yavaş yavaş zarar vererek acılar içinde kıvrandırdıktan sonra öldürür.

Bu pek çok masalda rastlanılan bir sahnedir. İlkel insan bu ve benzeri pek çok uygulamayla ruhu maddi dünyaya bağlamak bununla beraber asıl kimliğini ebedileştirmek ister. Fakat pek çok durumda bedenden ayrılan ruh bir daha geri dönmez. Yukarıdaki “*Ruhun Biçimleri*” başlığında da ayrıntılarıyla değindiğimiz

gibi, başlangıçta saf birer hayat prensibi olan bu ruhlar zamanla değişime uğrarlar ve bunun neticesinde, bu ruhları koruma ve memnun etme çabaları boyut değiştirir, böylece ilkel insanın totem ve tabularla bu yeni sisteme şekil verme çabası ortaya çıkar.

5. Totem ve Tabu

Totemler ve tabular kuşkusuz üzerinde uzun uzadıya durulması gereken konulardır. Bu kavramlar oldukça geniş sınırlara sahiptirler ve üzerlerine başlı başına çalışan isimler vardır. Bunlardan biri ilkel insanlar üzerine yaptığı yapıtlarla pek çok araştırmacıya kaynaklık eden Frazer'dır. Frazer'ın konuya dair *Totemizm and Exogamy (1910)* isimli dört ciltlik bir çalışması mevcuttur ayrıca Frazer bundan önce 1887' de totemizm üzerine olan ilk çalışmalarının kısaltarak *The Encyclopedia Britannica* da "*Totemizm*" başlığıyla yayınlamıştır.

Çalışmalarında Frazer'dan etkilenen isimlerden biri olan Sigmund Freud'da "*Dinin Kökenleri-Totem ve Tabu*" isimli bir çalışmaya sahiptir. Elbette ki Freud'un konuya yaklaşımı antropologlardan ve din bilimcilerden farklıdır. Freud konuya daha çok toplumsal psikolojinin kaçınılmaz unsuru olan dini yapının bireyi etkileme sürecini inceler. Bunu yapmak için de kendi döneminde ona ilkele dair en sağlıklı bilgileri sunacak olan Avustralya yerli kabilelerini inceleme yoluna gider.

Totemler her şeyden evvel klanın veya kabilenin ortak atasıdır. Bu ata aynı zamanda onlara bilgi veren ve başkaları için tehlikeli olsa da onlar için koruyuculuk yapan, klan bireylerini tanıyan ve ötekilerden ayıran koruyucu bir kutsal ruh ve yardımcıdır. Bu koruyucu ve yardımcı ruha karşı kabile üyelerinin de sorumlulukları vardır. Bu sorumlulukların başında onu korumak vardır. Yani klan üyeleri totem sayılanı öldürmemeli etini yememeli veya kutsal olanın dışında ondan fayda sağlamamalıdır. Bu gibi davranışlardan kaçınma ilkel için kutsal bir yükümlülüktür (Freud, 1999: 55).

Totem olarak kabul edilenler çoğunlukla hayvan ve bitki âleminin üyeleridirler, fakat bu ikisi arasında bir sıralamaya gitmemiz gerekirse söyleyebiliriz ki hayvanlar daha sık kullanılan birer totem figürüdür. Cansız şeylerin totem olarak kullanılması ise oldukça nadir rastlanılan bir durumdur (Durkheim, 2005: 134).

Ayrıca bir diğer nadir sayılan durum da totem olarak varlığın bütününe değil bir kısmının kabul edilmesi durumudur. Bu uygulamaların birçoğu bir hayvan türünü değil de, o hayvan türünün bir parçasını totem olarak kabul eder. Örneğin bir hayvanın kuyruğu, midesi veya yağı diğer parçalarının aksine totem kabul edilebilir (Durkheim, 2005: 135).

Totem kadın veya erkek soyuyla aktarılabilir, fakat başlangıçta kadın soyuyla aktarıldığı daha sonraki dönemde kadın veya erkek olarak değişkenlik göstermeye başladığı üzerine olan düşünce ağırlıktadır. Yani bu teoriye göre totem mirasının kadın aracılığı ile sürdürülmüş olması egemen fikirlerdendir. Kabile üyelerinin totemle olan ilişkisi bütün toplumsal görevlerinin temelini teşkil eder. Bu ilişki kabile üyeliğinin ve klan ilişkilerinin bile önünde kabul edilir (Freud, 1999: 55).

Temel olarak tabu insanlığın yazıya geçirmemiş olduğu en eski kanunları olarak tanımlanır. Yani tabuların din ve tanrı kavramlarından önce doğduğu fikri yaygındır (Freud, 1999: 73). Tabu kısıtlamaları, dini veya ahlaki yasaklardan farklı olarak kendi otoritelerine sahiptirler. Onları ahlaki yasalardan farklı kılan uyulmasını istediği perhizlerin belli bir sisteme dayalı olmamasıdır. Yani denilebilir ki her tabu kendi hareket alanına sahiptir ve kökenine dair sistemli bilgiler sunmaz. Bu belirsizlik bugünün insanı içindir. Tabuların dünyasına ait olan ilkel insan için ortada anlaşılabilir bir kavram yoktur. Onlar için tabular gerçekliği ve kökenleri sorgulanamayacak kadar gerçektir. Tabular kalıcı olabildikleri gibi geçici de olabilirlerdi. Rahipler, şefler, çoğu zamanda ölü insanlara ait eşyalar kalıcı tabular arasında yerlerini alabiliyorlardı. Geçici tabular arasında ise aybaşı kanamaları, doğum öncesi gibi durumlar sayılabilir. Genel bir tabu uzun yıllar bir bölgenin tamamı için geçerli olabilir. Tabunun tanımı konusunda şunlar söylenebilir ki; tabu ister bir insan ister, bir yer, bir şey ya da geçici bir durum olsun, kutsal olan ile gizemli bir aracı olma niteliğindedir. Kutsal ile olan iletişimin engellenmemesi için yasaklar belirler. Bu kutsalla dair özelliklerinin neticesinde kutsal ve sıradanın üzerinde gibi tanımlamalarla açıklansa da farklı olarak tehlikeli, kirli ve esrarengiz gibi tanımlamalarla da karşılaşılır (Freud, 1999: 72-76).

Tabunun kutsal olan ve kirlenmiş olan olarak değerlendirilmesi çelişkisi araştırmacılarca da dikkat çeken bir noktadır. Mircea Eliade bu çelişkiye dair

görüşünde tabuyu, dokunulmaları durumunda tehlike yaratan, kirlenmiş ya da başka bir deyişle yasaklı nesnelere, insanlar ya da insanların yapmamaları gereken eylemler olarak sıralar. Tabu dokunulmazlığını ya yaradılışından getiriyordur ya da bu özelliğini sonradan kazanmıştır. Her iki durumda da tabunun kutsalla olan ilişkisi neticesinde kazandığı bir doğaüstülük söz konusudur (Eliade, 2003a: 39-41).

Tabu başlangıcında nesnede gizli olduğuna inanılan şeytansı güçlerin somutlaştırılmış korkusu olarak ortaya çıkar. Tabunun bu gücü ise neticede onu dokunulmaz kılar ve şeytansı gücün, başka bir deyişle kötü ruhun intikam alması korkusu ile ona zarar vermek istenmez. Dolayısıyla bu onu güçlü kılar. Nesnelleşen bu korku daha sonra korkunun şiddetlenmesi sonucunda saygı ve tapınmaya dönüşür. Wunt işte bu aşamayı değerlendirirken, ilk evrenin tamamen ortadan kalkmadan ikinci evrenin oluştuğunu yani kötü ruhtan gelen korku ile bu korkunun tapınmaya dönüşme evrelerinin çakıştığını ve bir mitolojik bağlamda tanrılar döneminin başlangıcına bir geçiş görevi üstlendiğini ileri sürer. Bunu neticesinde tabu hem kaçınılan hem de kendisine saygı duyulan nispeten kutsal olana dönüşür. Yani aslında temel olarak korkunun nesnelleşmesi sonucunda oluşmuş bir kutsallık söz konusudur (Freud, 1999: 78-80).

İlkel insanın ruh ile olan ilişkisi ve onunla iletişim kurma çabaları çeşitli dini yapıların şekillenmesini ve neticede bu dönemde henüz sınırları tam olarak belirmemiş olsa da, ölümün ardından başlayan yeni bir sürecin belirmeye başladığını görebiliyoruz. Anlaşılmayanı anlamlandırma çabası ile şekillenen bu dönem, dini yapıları kabaca da olsa şekillenir. İlkel insan artık kendince ölümü biraz olsun anlamlandırmaya daha doğrusu bilincinden ayrı kalacağı bu bilinmez evreye dair kendi bilgilerini oluşturmaya başlar.

Bu dönemde artık ölüm ilkel için –kendi oluşturduğu sistemlerden hareketle– daha anlaşılır bir hal almaya başlar. Peki artık bilinç dünyasında ruh, totem, tabu gibi kavramların olduğu ilkel dönem insanı bütün bu kavramlar neticesinde ölümü nasıl değerlendiriyordu?

B. İLKELE İNSANIN ÖLÜM KARŞISINDAKİ TAVRI

Durkheim ilkel insanın ölüm karşısındaki tutumunu şöyle tanımlar: *“İlkel insan, genel olarak ölüm düşüncesini bir tür ilgisizlikle kabul eder. Kendi bireyselliklerine çok az değer verme konusunda eğitilen ve hayatını sürekli olarak tehlikeye atmaya alışkın olan ilkel insan, hayattan kolaylıkla vazgeçer.”* (Durkheim, 2005: 321)

Ruhun biçimleri ve nitelikleri konusu pek çok farklı bakış açısı ile açıklanabilirken burada, bizim zihnimizde konumuzla ilgili olarak belirmesi gereken soru şudur: Ruhun sonsuza dek varlığını sürdürebileceği düşüncesi nasıl oluştu?

İlkelerin uyguladıkları dillerde bahsi geçen ruhun ölümsüzlüğü kişisel ölümsüzlük değildir. Kişi bedenen ölür, ruh varlığını devam ettirir fakat aynı benliği sürdürmez, başka bir şahsiyete bürünür, yeni bir maddi varlığa hayat verir. Bu düşünüş tarzı bize reenkarnasyon anlayışını hatırlatmalıdır. Bir anlamda reenkarnasyonun ilk ayak sesleri bu ilkel dönemden gelir.

İlkel insanda ölüm ve sonrasına dair düşüncelere gelmeden önce doğum ve birey olma süreci üzerinde durulmalıdır. Yeni doğanın kabile içindeki yeri ve kabul edilme süreci oldukça sancılıdır.

Bizler yeni doğan bir bebeğin, doğumunun ardından günbegün büyüdüğünü, önce bir çocuğa sonra bir yetişkine dönüştüğünü ve bu gelişimin neticesinde yani bir süreç neticesinde birey olduğunu görüyoruz. İlkel insan ise birey olmayı süreç olarak değerlendirmeyiz. Onlara göre bu değişim birdenbire olmakta ve gizemli güçlere yüklenmekteydi.

Birey yalnızca ait olduğu grup üzerinden varlığını sürdürebiliyordu. Dolayısıyla bir bebek gruba fayda sağlayamadığından gerçek bir üye sayılmıyordu. Doğumdan sonra belli bir sürenin geçmesi ve çocuğun gruba dahil edilmesi için belli bir niteliğe sahip olması gerekiyordu. Aksi takdirde yeni doğmuş bir bebek koza içindeki bir böcekten farklı değildir. Onlara göre isim belli bir etiket değildi. İsim kişiliğin temel unsuru sayılıyor bir anlamda yeni doğanı bireyleştiriyordu. Başka bir tabirle şunu söyleyebiliriz ki dünyaya bedenen gelmiş olan yeni doğan, ismini

aldıktan sonra sosyal manadaki doğumunu gerçekleştirmiş, grubun üyesi olmuş sayılıyordu. Kenyalılarda çocuk bir isme sahip olmadan öldüğünde, anne düşük yaptığında ne kadar üzülecekse o kadar üzülür, çünkü isim verilmediği takdirde bu bebek onlar için gerçek bir varlık sayılmaz ve henüz sahiplenilmez. Benzer yaklaşım bir yaşını doldurmadan ölen bebek için de geçerlidir (Levy-Bruhl, 2006: 214).

İngilizlere ait Ekvator Afrika'sında çocuk ev dışına çıkartılmadan yani doğumdan sonraki altı gün içinde öldüğü takdirde yas tutulmamaktadır. Bebek hiç doğmamış gibi olur, yas tutulmaz ve ruhuna adak adanmaz. Aşantilerde de benzer bir durum söz konusudur. Doğumu izleyen sekiz gün boyunca bebek canlı bir varlık olarak görülmez. O ruhlardan gelen ve en kısa sürede geri dönmeyi planlayan "hayalet çocuk" (ghost child) olarak görülür. Bebek bu sekiz gün içerisinde ölürse "hayalet çocuk" olduğuna kesin gözle bakılır. Öyle ki bu zavallı beden kırbaçlanır, keskin yaprakları olan bir saksıya yerleştirildikten sonra kadınların olduğu bir mezara gömülür. Yakınları yas tutmaz aksine bayramlıklarını giyerler. Bütün bunları bu yeni doğan "hayalet bebek" in annenin hayatını tehlikeye attığı gerekçesiyle utandırma ve bu kötü ruhun bir daha doğmasını engellemek içindir. Madagaskar da çocuk sekizinci gün tören düzenlenerek yıkanır ve bu işlem onu toplumun üyesi haline getirir (Levy-Bruhl, 2006: 215).

Bu ve benzeri anlayışlar sadece Afrika'da değil başka toplumlarda da görülür. Birçok toplumda yaygın olan inanç yeni doğanın yarı yarıya doğmuş bir varlık olduğudur. O henüz ruhlardan kopmamış bir varlıktır. Bu anlayış bazı toplumlarda yeni doğanı öldürmeye kadar varır.

Doğumun bu sancılı dönemini atlatan insan, grubunun bir üyesi olur ve yaptığı her şeyi grubuyla ve grubu için yapmış olur. Böyle bir yaşamın ardından kaçınılmaz son olan ölüm gelir. Peki bu ilkel gruplar ölümü nasıl karşılarlar?

İlkel toplumlarda kolektif bir yaşam olduğunu söylemiştik. Dolayısıyla bu grup olma hali onlara güçlü bir şekilde empati kurma yeteneği verir. Ölümün her türlü grubu derinden sarsar ve üzer. Ölen kişinin sevilen veya sevilmeyen bir kişi olması sonucu değiştirmez, çünkü sonuçta grubun bir parçasını kaybettiği düşüncesi

ağır basar. Bu g¼çlü bağlar ve toplu yaşamın getirdiği şartlar neticesinde ¼l¼m¼n bulaşıcı olduğu d¼ř¼nçesi doğar.

Mali yarımadasında yaşayan ve en eski ilkel topluluklar arasında yer alan Sakailer ¼l¼m¼n bulaşıcı olduğu d¼ř¼nçesini temellendiren iki g¼r¼ř ortaya koyarlar. Bunlardan biri; ¼l¼lerin ruhunun –bu bilinçli bir k¼t¼l¼k olmasa bile ¼l¼m¼n bulaşıcı olması nedeniyle- k¼t¼l¼k yapabileceğidir. Diğer g¼r¼ř ise, biri ¼l¼meden ¼nce orada, ¼ld¼đ¼ yerde, kesinlikle ruhların bulunduğuna y¼nelik değişmez inançtır (Levy-Bruhl, 2006: 227).

Aslında ¼ok da haksız sayılmazlardı. Bug¼n biz de biliyoruz ki hastalanmaların b¼y¼k ¼ođunluđu ¼evresel ve genetik fakt¼rlere bağlı olarak ortaya ¼ıkarlar. Dolayısıyla bir insan ¼ld¼đ¼nde ¼evresel fakt¼rler i¼erisinde yer alan bulaşıcı hastalıklar veya enfeksiyon riski mevcuttu. Gruplar halinde yaşıyorlardı ve bu onlar i¼in b¼y¼k bir tehditti.

¼len kişi ile temasa ge¼enlerin de hastalandığını ¼ld¼đ¼n¼ g¼rd¼ler. Bu onlara ¼len kişinin ruhunun onlara zarar vermek istediği y¼n¼ndeki d¼ř¼nçeyi doğurdu. Kendilerine zarar verenin ruh olduğunu d¼ř¼n¼yorlardı ¼¼nk¼ bedeninin işlevini yitirdiğini g¼r¼yorlardı ve ancak ruhun bu denli g¼çlü olabileceğine inanıyorlardı. Dolayısıyla ¼l¼n¼n ruhunun zarar verdiğini d¼ř¼n¼yorlardı.

Bulaşıcı olan ¼l¼m¼n diğer kaynağı ise yukarıda da s¼ylediđimiz gibi ortama dayanıyordu. Kişinin ¼ld¼đ¼ yerde k¼t¼ ruhların olduğunu ve oraya giderlerse bu k¼t¼ ruhların onlara zarar vereceğini d¼ř¼n¼yorlardı.

Bu bilgi de b¼t¼n¼ ile yanlış değildir. Bu g¼n biz bir mağarada zehirli gazların bulunabileceğini ve bunun oraya giren kişi i¼in hayati risk teşkil ettiğini biliyoruz. İlkel insan ise mağaraya girip ¼ıkamayan insanın ruhlar tarafından cezalandırıldığını d¼ř¼n¼yorlardı. Dolayısıyla o mağaraya bir daha girmiyor b¼ylece bir ¼evresel etkenden daha korunmuş oluyordu.

Bizler bug¼n bu ¼evresel etkenleri adlandırabiliyor ve anlayabiliyoruz. Onlar ise d¼nemin bilgi birikimi doğrultusunda b¼t¼n bunların tek kaynağı olarak k¼t¼

ruhları gösteriyorlardı. Kötü ruhlardan arınmak için su ile arınma törenleri yapıyorlardı böylece bilmeden dezenfekte oluyorlardı.

Muhtemelen genetik faktörler için de benzeri çıkarımlarda bulunuyorlardı. Birbirinin benzeri şekilde ölen aile bireylerinin ölümü önceki ölenin sevdiklerini yanında istediği ve onların canlarını aldığı yönünde değerlendiriliyor olması da muhtemeldir.

İnsanlar bunları yaparak aslında muhteşem bir sistem kurmuşlardı. Bulaşıcı hastalıklardan korunuyor ve tehlikeli ortamlardan uzak duruyorlardı, bunları bizim yaptığımız manada yapmasalar da olumlu sonuçlar alıyorlardı. Bu da haklılıklarını kendilerince kanıtlıyordu.

Böylece insanların ruhlara olan inancı arttı, bu inancın çerçevesinde haklı çıktıkça inançları daha da kuvvetlendi ve en nihayetinde kendi ritüellerini ve dinlerini yaratmış oldular.

Yukarıda söylendiği gibi ilkel insan ruhun ölümsüzlüğüne inanırdı. İnsanın ölümü sadece canlılar dünyasından bir ayrılış olarak değerlendirilirdi. Bu mantıktan hareketle bu ruhların yeni bir dünyada yeni bir hayat kurmuş oldukları sonucuna varılırdı.

III. İLKELLERDE ÖTEDÜNYA ALGISI

İnsan ölümü kabullenemez. Bedenin yok oluşunu veya bilincinin devre dışı kalmasını anlamlandıramaz. Bunun neticesi olarak ölümün yani ilkel insana göre fiziksel evrendeki yaşamın sona erişinin, bir son olmadığı düşüncesi doğar. İkel insan ruhu ölümsüz kılar böylece ölüm mutlak bir son olmaktan çıkıp insanın evren düzenindeki yeni hayatının başlangıcı olma misyonunu yüklenir.

Ölümün zamanla olan iletişimi ötedünya şekillendirilirken ihmal edilmez. Yılların kendisinden çok şeyi alıp götürdüğüünün farkında olan insan, ölümden sonraki yaşamı olan ötedünyaya zaman algısını sokmak yerine, ona ebediyeti simgeleyen yeni bir hayat gözü ile bakar.

Ötedünya inancı zaman açısından iki önemli noktaya değinir. Bunlar uzak gelecek ve ebedi varoluştur. Uzak gelecek ölümden sonra geçmişten gelen atalarla yaşanacak mutlu, huzurlu ve zaman kaygısının olmadığı bir gelecektir. Ebedi varoluş da benzer bir kavramı simgeler, yine bir zaman mefhumu söz konusu değildir. Açlık ve yoksulluğun olmadığı huzurlu ve mutlu bir yaşamı temsil eder. Atalar ve tüm sevilenler bu ebedi varoluşta bir aradadırlar (Bıçak, 2004: 101).

İnsan, zaman ve ölüm üçlüsü sıkça bir arada anılır. Ölümü anlamlandıramayan insan zamanı metaforlaştırdığında onu ölüm ile yoldaş sayar. Montaigne *Denemeler*' inde kendisini tanımladığı ikinci kitap yedinci bölümde yılların ondan aldıklarının kendisini yarım bir insana dönüştürdüğünden bahseder ve kendi duygularını Horatius'un şu sözleri ile özetler: *Singula de nobis anni proedandur euntes (Bir şey koparır bizden, yıllar, akıp giderken.)* (Montaigne, 1997: 27). İnsan ötedünya algısını şekillendirirken fiziki ve sonu olan yaşantısına dair kötü olan her şeyi geride bırakır.

İnsanın, ölümün korkunç ve çirkin yönünü görmeme adınailmekilmek ördüğü bu örtü her kültürde ve coğrafyada farklı desenlerle şekillenir. Nihayetinde ölümle yeni bir başlangıç söz konusudur. Beden varlığını yitirse de ruh varlığını sürdürür, fakat bu ruhlar nereye gidiyorlardı. Tıpkı yaşayanlar gibi onların bir mekâna ihtiyaçları olmalıdır. Ruhunu tanımlayan, biçimlendiren ve ona üstün nitelikler yükleyen ilkel insan, ölüm sonrası mekânını tanımlamakta da oldukça cömerttir. Kendi dünyası doğa ile iç içe olmaktan ibaret olan ilkel insan ölüm sonrası bu yeni "yaşam alanını" da kendi dünyasının ona verdiklerinden yola çıkarak şekillendirir.

Bu noktada ilkel insanın yaşadığımız fiziki evreni nasıl değerlendirdiği önemli bir ayrıntıdır. Bu dünyayı algılayış tarzı ilkelin ötedünya tasvirlerine de yansıtacaktır.

Temel olarak insanlık evreni üç ana bölüme ayırır. Bunlar; yukarı dünya, orta dünya ve yeraltı dünyasıdır. Yukarı dünya gökyüzünü yıldızları farklı gezegenleri çoğunlukla bilinmez ve ulaşılmaz olanı tasvir etmenin yanında kutsal ve iyi olanın mekânı olarak değerlendirilir. Çoğunlukla diye belirtmemizin sebebi yukarıda da bahsettiğimiz gibi bu algının yaşanan coğrafya ve kültüre göre şekillendirilmesidir

ki çalışmamızın devamında bu farklılığa dair örnekler mevcuttur. Orta dünya üzerinde yaşadığımız yeryüzünü temsil eder. Bu dünya fiziki âlemdir yani insan bedeninin ve bilincinin varlığını sürdürdüğü en açıklanabilir dünyadır. Yeraltı dünyası ise yeryüzünün aşağısını, toprağın altını dolayısıyla karanlığı ve ölümü temsil eder. Ötedünya genellikle yukarı dünya ve yeraltı dünyası üzerinden şekillendirilse de ilkel dönem insanının orta dünyaya dair bir ötedünya algısı da mevcuttur. Yani örneğin pek çok ada kabilesi ötedünyayı suların ardındaki başka bir ada olarak algılayabilmekte böylece yeni bir ötedünya algısı benimsemektedir. Yani onun için ruh hala orta dünyadadır fakat yaşayan insan için ulaşılamaz olan bir yerdedir. Biz bu algı için yeryüzüne paralel ötedünya tanımlamasını kullanabiliriz.

Kuşkusuz ölüm bu yeni dünyalara açılan bir kapı niteliğindedir ve tabii her kapı bir kilidi veya bir geçiş kodu olduğu gibi ötedünyaya açılan bu kapının da bazı geçiş usulleri vardı. Bu usullere değinmek adına çalışmamızda ölümün beraberinde getirdiği bazı uygulamalara da değineceğiz böylece ilkel insanın ötedünyaya geçişte veya ötedünyaya dair olanla ile iletişimde kullandığı aracı nesne, kişi veya doğa unsurlarına da değerlendirmiş olacağız.

A. AVUSTRALYA, POLİNEZYA VE MALENEZYA İLSEL TOPLULUKLARINDA ÖTEDÜNYA ALGISI

Avustralya yerlileri inanç anlayışları bakımından en bakir bölgelerden biridir. Bu sebeptendir ki pek çok araştırmacının da ilgi odağı olmuştur. Buradaki yerliler etrafta dolaşan kötü ruhların varlığına inanırlar ve bu ruhlardan korunmak için ruh kovucuların yardımına ihtiyaç duyarlar. Bu ruh kovucular orta yaşlı veya yaşlı erkekler olup pek çok olağanüstü özellik taşırlar. Olağanüstülüklerinin yanı sıra tıbbi becerilere de sahiptirler. Yani bir nevi hekimlik görevi de üstlenirler. Dini anlayışın net olarak belirmediği bu topluluklarda tam anlamıyla bir ötedünya algısından bahsetmek zordur, fakat gömülmemiş ruhların kötü ruhlara dönüşerek yeryüzünü istila ettiklerine dair inançları vardır. Hatta hayaletlerin Spencer Körfezindeki adaların sakinlerini oluşturduğuna inanılır. Bunun dışında ruhun ya başıboş bir şekilde ortalıkta dolaştığına ya da başka bir bedenin içine girdiği inancı da yaygındır (Bettany, 2005: 51,52).

Görülüyor ki tam anlamıyla bir ötedünya tasviri söz konusu olmamakla beraber tamamen bir tasavvurun olmadığı da söylenemez. Spencer Körfezi üzerinden oluşturulan efsanevi bir ötedünya tasavvuru mevcuttur. Muhtemeldir ki bu körfeze zor ulaşan ve burayı korkutucu bulan yerliler oradaki adalara böyle bir rol biçerek zihinlerinde ötedünyaya dair oluşturdukları korkuyu somutlaştırma yoluna gitmişlerdir. Başka bir deyişle şunu söylenebilir ki bu topluluğun ötedünya anlayışı sınıflamamız içerisinde orta dünyaya (yeryüzüne) paralel olan ötedünya anlayışı ile örtüşür. Dünyanın tamamını bilmeyen ve görmediği yerleri de anlamlandırmaya çalışan ilkel insan için bu iki anlaşılmanın, yani ölümden sonraki mekân ve ulaşılması zor coğrafyaların, birlikteliği kusursuz bir uyum sergiler.

Bugün varlıklarını sürdürmeyen Tazmanya yerlileri, Avustralya yerlilerine nazaran daha belirgin bir din bilincine sahiptirler; dolayısıyla ötedünyaya dair fikirleri nispeten daha belirgindir. Onlara göre ölümden sonra bir hayat vardır, bu hayat bitmez tükenmez avların avlandığı, zevk ve bolluğun sonsuz olduğu bir yerdedir. Kimileri bu yeri yıldızlara atfederken, kimileri atalarının da bulunduğu bir ada olduğu fikrine sahiptir. Ayrıca öldükten sonra gidecekleri bu adada beyaz insanlara dönüşeceklerine inanırlar. Elbette ki kötü ruhlara ve onların verecekleri zararlara da inanırlar. Ölmüş dostlarının ruhlarının etraflarında dolaşıp onlara zarar vereceklerine ya da kendilerine iyiliklerinin dokunacağına da inanırlar. Bu ruhların bu dünyadaki yerleri sıkça rastlanılan bir şekilde ormanlar olmakla beraber asıl dikkat çekici olan mağaraların da onların hükmündeki mekânlar olduğu düşüncesidir (Bettany, 2005: 53).

Mağaraların dünyadaki kötü ruhların etkisinde olması şaşılacak bir ayrıntı olmamalıdır. Çünkü ilkel insan için tıpkı gidilmesi zor körfezler veya sarp kayalıklar gibi korkutucu ve gizem doludur. Bunun yanında karanlık olmaları ve çoğunun bir çıkışının olmaması bu yerleri olağanüstü ve korkutucu olana yaklaştırır. İlkel insan için burası ancak üstün yeteneklere sahip olan ruhların mekânı olabilir, bu nedenle de onların dünyasına gizli birer kapı niteliği taşıyor olmalıdır.

W. Turner *Nineteen Years in Polynesia* isimli çalışmasında Aneityum yerlilerinin ötedünyaya geçiş serüveninde ruhun önce bedeni terk edip adanın en batısına gittiğini ve oradan denize dalıp *Umatmas* denilen, iyi ruhlar ve kötü ruhlar

için olmak üzere iki boyuttan oluşan ruhların barındığı yere doğru yüzdüklerini söyler. Bu kabilenin tasvir ettiği cennet anlayışında bol miktarda iyi yiyecek ve içecek vardır. Bu bilgiler dışında çok fazla ayrıntıya sahip değildir. Yeni Kaledonya’da ölenlerin ruhunun bakir bir kırsal alana gittiği kabul edilir. Ölüler için her beş ayda bir yiyecek yığınları hazırladıkları bir ruh geceleri vardır. Bu gecelerde yaşlı kadın ve erkekler mağaralara gizlenerek şarkı söylerler ve gençler için ölülerin ruhlarının temsil ederler. Solomon Adalarında özellikle ölen erkeklerin ruhlarına büyük saygı gösterilir. Ruhların başıboş gezdikleri civardaki bir adada varlıklarını sürdürdüklerine inanırlar. Eğer ruh seçkin bir insana aitse yakınlarının yanında kaldığına ve ona kurban sunulup dua edildiği takdirde yakınlarına yardım edeceğine inanılır (Bettany, 2005: 53-55).

Aneityum yerlileri ötedünya anlayışı açısından şu ana kadar anlattıklarımız içerisinde en soyut olandır. Ötedünyalarına Umatmas ismini verirler ve buraya geçiş için belli bir ritüel oluştururlar. Bu kadarlık bir ayrıntı bile ilkel insan için ileri bir ötedünya anlayışı anlamına gelir; çünkü buraya kadar anlattığımız kabileler içerisinde, ötedünyayı bu dünyaya ait bir yer olarak görmeyen ve ötedünyayı boyutlara ayırarak ona bir sistem kazandıran yalnızca onlardır. Denizi bir geçiş mekânizması olarak görmeleri ise ölüme şiirsel bir bakış açısıyla yaklaştıklarını gösterir. Denizin verdiği huzur ölümle gelecek olan sonsuz mutluluğun da habercisidir. Buna benzer bir geçiş unsuru ancak İslamî dönemde bir köprü olarak karşımıza çıkacaktır.

Yeni Kaledonya’da ruhların varlıklarını sürdürdükleri yer olarak seçilen mekân bakir kırsal alanlardır. Bu ötedünya tasavvuru orta dünyaya paralel olandır, Solomon adaları yerlileri de bu sınıfa dâhildirler fakat onların ötedünya anlayışı civardaki bir ada olarak tanımlanır.

Kabile şefi, rahip, ruh kovucu, hekim ve daha onlarca farklı isim alsalar da, kutsal olanla iletişim halinde olan ve yarı kutsal sayılan insanlar bu dönem insanı için ötedünyanın yegâne habercileridirler. Bu önemli araçlar günlük yaşam ve sosyal zeminde dönemin sözü geçen en önemli otoritesi konumundadırlar, verdikleri bilgiler ilkel için su götürmez gerçekler olarak kabul edilir.

Yeni Zelenda rahibi ve kabile şefi olan Te Heu Heu, Avrupalı bir misyonere şunları söyler: “*Beni bir insan gibi görme, kökenimin yeryüzüne ait olduğunu düşünme. Ben gök ülkesindenim atalarımın tamamı orada ve ben de onların yanına döneceğim.*” Maui isminde bir ata ruhuna inanıyorlardı ve inanışlarına göre Maui bir balık kancası ile adayı denizin altından çıkarmıştı. Maoriler doğaüstü varlıklar için *atua* tabirini kullanırlar. Kabile şeflerinin ruhu *atua* olarak kabul edilir ve ölümler diyarından faydası veya zararı dokunabilir (Bettany, 2005: 56).

Maoriler bunun dışında büyüye ve etkilerine fazlasıyla inanırlar. Günlük yaşamlarına dair her türlü olumsuz tecrübeyi kötü ruhlara veya büyüün etkisine yorarlar. Maorilerin fiziksel dayanıklılıkları herkesçe bilinen bir gerçektir. Güçlü fiziksel yapıları onları yaralanma durumlarında avantajlı kılar ve çabucak iyileşirler; fakat bunun aksi yönünde oluşan bir olgu ile karşılaşılır. Maoriler fiziksel dayanıklılıklarına rağmen hastalık vakalarında gösterdikleri zayıflık büyük bir tezat oluşturur. Hastalıklara yönelik bu zayıflıklarının altında büyüye ve lanetlenmeye olan inançları yatar. Büyülediğine inanan Maorili'nin yaşama isteği yok olur ve ümitsizliğe kapılır. Çoğu Maorili küçük hastalıklar neticesinde ölmüştür, çünkü bir defa hastalandıklarında hastalığa direnmiyorlar ve ölümü bekliyorlardı (Mauss, 2005: 417,418).

Büyüye ve lanetlenmeye dair inançları bu denli güçlü olan topluluklarda kabile rahipleri birer koruyucu ve yol gösterici niteliğine sahiptirler, dolayısıyla bu onlara kutsala yakın olma niteliği yükler. Yukarıda Yeni Zelanda rahibinin “*gök ülkesi*” tanımlaması ile karşılaşyoruz. Bahsedilen gök ülkesi yukarı dünyadır. Bu dünya kutsal olana dairdir ki rahibin kendisini ve atalarını bu kutsal ile bağdaştırdığını görürüz. Yukarı dünyaya dair biçilen bu kutsallık bilgisi, ulaşılmazlığın ve kuşkusuz görsel anlamdaki güzelliğin sembolleştirilmesi ile ilintilidir. Gökyüzünün güneş, ay, yıldızlar gibi büyük kozmik ve bilinmeyen varlıkları barındırması elbette ki bu kutsallığı temellendirir fakat tarih boyunca insanın güzel olanı yüceltmesi gerçeği de yukarı dünyanın kutsallaştırılmasında inkâr edilemez bir etmen olmalıdır. Yukarı dünya güzel olanındır, kutsal olanındır ve oraya herkes gidemez.

Yeni Zelendalılar ölümlerinin ruhları için iki ayrı yer olduğuna inanırlar. Bunlardan biri, gökyüzünde ötekisi denizdedir. Gökyüzünde olana *rangi*, denizde olana ise *reinga* adını verirler, adlandırdıkları bu ötedünyanın girişi olarak adanın kuzey ucunu işaret ederler (Bettany, 2005: 56).

Tonga Adaları yerlileri, insanın en başından tanrıların ülkesi olan “*Bolotoo*” dan geldiklerine inanırlar. Öldükten sonra da gidecekleri yer yine burasıdır. Yas sürçleri pek çok toplulukla benzerlik gösterir, kendilerini taşlarla, sopalarla veya keskin kabuklarla yaralarlar. Saçlarını kesip yanaklarını tütsülerler. Somoalılar pek çok tanrıları vardır. Onlarda dikkat çekici olan dünyanın yaratılışına dair sahip oldukları mittir. Somoalılar insanların bir zamanlar sadece göklerde yaşadığına ve yeryüzünün sularla kaplı olduğu bu dönemde göklerin yıkıma uğraması sonucunda yeryüzünün oluştuğuna inanırlar. Tabu uygulamaları bu yerlilerde oldukça yaygındır ve ruhun ölümsüzlüğüne ve insanların öldükten sonra bedenlerinden ayrılan ruhlarının kendi adalarından uzaktaki ve hayaletlere ait olan bir başka adaya gittiğine inanırlar. Ötedünya olarak kabul ettikleri bu varsayımsal ada bir de hayali bir yöneticiye sahiptir ve bu yönetici ruh bazen yaşayan kabile üyelerine hastalık ve uğursuzluk getirebilecek güçtedir (Bettany, 2005: 57,58).

Harvey Adaları yerlilerinden olan Mangaialılar evreni büyük bir Hindistan cevizi kabuğunun oyuğu gibi düşünürler. Onların evren anlayışına dair bu benzetmelerinin kültürel altyapı ile olan ilişkisi oldukça aşikârdır. Bu toplulukta insanlar yaşlılık sonucu ölmeyenlerin ölümü doğal kabul edilmez. Bu tipten ölümler mutlaka bir günah ile ilişkilendirilir. Genç biri hastalandığında ölümcül bir günah işlemiş olduğu düşünülür ve rahibe bu günahın ne olduğu sorulur, eğer rahip hasta kişiye kişisel bir kin güdüyor ise bu hastalığın tanrının buyruğu olarak ilan etmesi yeterlidir, böylece kişiyi tedavi etmeye çalışılmaz ve ölüme terk edilir. Mangaialıların pek çok tanrıları vardır. Örneğin ateş tanrısı *Maui* ile ilgili serüvenler oldukça ünlüdür. Mangaialılara göre ateşi ölümler diyarından çalıp gökyüzüne çıkaran ve ardından güneşi tutsak alan *Maui*'dir. Mangaialılar yeryüzünde, havada veya denizde olan her şeyi doğaüstüne bağlarlar. Mangaia'da ölümler bulunan en derin uçuruma atılır, bu uçurumların ölümler diyarı olan büyük oyuğun girişleri olduğu kabul edilir. Hindistancevizi kabuğu olarak kabul ettikleri yeryüzünün aşağısını

ölülerin dünyası olarak kabul ederler. Yani onlar için ötedünya yeraltı dünyasıdır. Ruhların, yaşayanlarla benzer bir hayat sürdürdüklerine inanırlar fakat onların gittiği bu yeni dünyada yiyecek içecek sıkıntısı yoktur. *Hades* adını verdikleri bu ötedünyada her şey boldur, bu dünyadan yukarıya yani yeryüzüne giden yolun kapalı olduğu düşüncesi vardır. Buna dair anlatılan mite göre *Hades*' te yaşayan ruhlar insanları eskiden çokça rahatsız ederler ve yiyeceklerini çalarlarmış. Bir gün soylu bir kahraman bu tacizlere son vermek için kendisini canlı olarak büyük girişe yuvarlamış ve girişi kapatmış. Böylece ölülerin ruhları bir daha yukarı çıkamamışlar, ölen insanların ruhları ise başka yollarla yeraltına inmeye başlamışlar. Mangaialar ölülerine yas şarkıları okurlar bu şarkıların içerisinde ötedünyaya dair tasvirler barındıranlar vardır (Bettany, 2005: 60,61):

*Ruhlar ülkesine yolculuğuna dört nala koş o zaman,
Orada bir çelenkler bolluğu bekliyor seni
Ekmek ağacı, sevgili çocuğum, yiyeceklerle dolu her daim;
Evet, orada her mevsim dalları yemiş yüklü ekmek ağacının.*

Bahsedilen ruhlar ülkesinin bolluk ve güzelliklerle dolu olduğu ve daha mutlu bir yer olacağı inancı şarkının genel havasına yansımaktadır. Bu yeni yaşamda sıkıntının ve acının yeri yoktur.

Société Adaları yerlilerinden olan Tahitililer ölümden sonraki hayata dair belli belirsiz fikirlere sahiptirler. Ruhun ölümden sonra başka ruhlarca ele geçirilip, karanlıkta kalmaya mahkum edildiğine ve sonrasında tanrılara yiyecek olarak sunulduklarına inanırlardı. Bununla beraber bazı özel kişilerin ruhlarının bu uygulamaya dahil olmadıklarını düşünürlerdi. Bu özel ruhlar yenmez, tanrısallaşmış ruhlar olarak tanrılarla beraber yaşarlar. Öte yandan ölümden sonrası için tasavvur ettikleri bir cennet anlayışı da vardır. Cennetleri tasavvur edebilecekleri bütün güzellikleri barındırır ve bir dağda olduğu düşünülür. Bu cenneti sadece iyiler için tahsis etmezler, cennet herkes içindir çünkü ötedünyada bu dünyaya dair yapılanların sorgulanacağına inanmazlar (Bettany, 2005: 62).

Tahitililerin ölülerinin ruhlarını tanrıların yiyeceği olduğuna inanırlar, bu inanış ruhun bir sonu olduğunu düşündürmemelidir. Bu düşüncenin ruhun geldiği yere döndüğüne dair bir dönüşümü simgeliyor olması muhtemeldir.

Cennet anlayışlarında mekân olarak dağın seçilmesi yukarı dünyaya dair bir göndermedir. Eğer tanrılar göklerde ise, kutsala yakın olarak tanımlanan ruhlar fiziki olarak da asıl kutsal olan tanrılara yakın olmalıdır. Bu da yeryüzünden gökyüzüne doğru uzanan ve gökyüzüne en yakın sayılan dağlar aracılığıyla mümkündür. Bu açıdan bakıldığında dağlar, kutsala ulaşma yolunda önemli birer aracı niteliği taşır.

Fijiler ötedünyaya dair pek çok düşünceye sahiptirler. Onların ötedünya anlayışı sadece insan ruhlarının mekânı değildir. Onları için hayvanlar, bitkiler ve hatta nesnelere için ölümden sonra bir hayat mevcuttur. Bazıları her insanın iki ruha sahip olduğu düncesine sahiptirler. Bu düşünceye sahip olanlara göre gölgelere *karanlık ruh* denilir ve bu ruhun Hades'e yani yeraltı dünyasına gideceği düşünülür. Diğer ruh ise suya ve aynaya akseden görüntüleridir ve kişi öldüğünde bu ikinci ruhun yaşadığı yerin civarlarında yaşamaya devam edeceğine inanılır. Bu yüzdendir ki aynalar onlar için sıradan birer nesne olmanın çok daha ötesindedirler. Onlar için aynalar ruhlar dünyasının yansımasıdır. Cennet anlayışına sahip olanlar için cennet balıkçılıkla ve oyunlarla vakit geçirecekleri eğlenceli ve huzurlu bir yerdir. Bu dünyada yaptıkları iyi veya kötü şeylerin bir önemi yoktur çünkü ötedünyada bu dünyada yaptıklarından sorumlu olmayacaklardır. Bu düşünceleri ile çelişen birkaç inançları vardır. Örneğin hiçbir düşman öldürmemiş erkeklerin küçük düşürücü ezalar alacaklarına veya dövme yapmadan ölen kadınlara ötedünyada zorla ve acı içinde dövme yapıldıktan sonra tanrılara yiyecek olarak sunulacaklarına inanırlar. Kendi cinsinden bir erkeği öldüren erkeklerin ruhlarının tanrılaşacağına inanırlar. Bütün bunların yanında onlar için ötedünyaya yolculuk büyük tehlikelerle dolu uzak bir adaya yolculuk olarak tasavvur edilir. Fijiler تنها ve ıssız yerleri de ruhların mekânı olarak kabul ederler. Böyle yerlerdeki ruhlar istedikleri zaman insan formunda görünebilir hale gelebilen ruhlardır. Ölen kişi eğer bir kabile lideri ise çoğu zaman tanrılara kurban olarak sunulmak üzere eşlerinden bazıları da öldürülürler. Bazıları kabile reislerinin eşlerinin kurban edilmesini başka sebeplere bağlarlar. Bu diğer görüşe göre kabile reisi öldüğünde bir ya da daha fazla karısı boğularak öldürülür çünkü kabile reisinin ruhlar dünyasına yolculuğunda yalnız kalması istenmez. Bu kadın veya kadınlar ona refakat görevi üstlenir. Fijilere göre kabile reisinin bu yolculukta yalnız kalması tahammül edilemez bir düşüncedir. Kabile reisi öldüğünde kendisini düşmanlara karşı koruyabilmesi için eline bir değnek

yerleştirilir ve bu değneğe ruhları yatıştırın diye balina dişi takılır. Borneo Dayakları da ölen kabile liderine eşlik edilmesi gerekliliğine inanırlar, fakat onlar refakat için köleleri kullanırlar. Ölen kişinin silahları, süs eşyaları ve diğer çeşitli eşyaları onunla beraber gömülürdü. Çoğuz zaman ölen kişinin ötedünyaya yolculuğu esnasında kullanabilmesi için mezarın yanına tekneler yerleştirilir (Bettany, 2005: 64-67).

Borneo Dayaklarının ölüyle beraber eşyalarını gömmeleri, ruhun bu dünyadakine benzer bir yaşam sürdüreceğine dair inançlarından ileri gelir. Diğer bir dikkat çekici ayrıntı mezarın yanına tekne bırakılmasıdır. Anlaşıyor ki onlara göre ötedünya denizaşırı bir yerdedir ve tehlikeli bir yolculuk gerektirir. Tehlikeli olduğu düşüncesinin bizde doğmansa neden olan şey yerlilerin refakatçi konusunda ısrarcı olmalarıdır.

Bu bölgenin yerlilerinden olan Madagaskarlılar yılanlara tanrıların vekilleri oldukları gerekçesiyle büyük saygı duyarlar, benzer saygıyı timsahlar için de duyarlar. Ötedünya anlayışı konusunda bölgedeki diğer yerlilerden farklılık gösterirler, çünkü onlar insanı öldüğü anda ruhunun bütünüyle yok olacağına inanırlar. Bunun yanında kimileri atalarının ruhlarının mezarlarının üzerinde dolaştığına inandıklarından dua etme alışkanlığına sahiptirler (Bettany, 2005: 69).

B. AFRİKA YERLİLERİNDE ÖTEDÜNYA ALGISI

Afrika yerlilerinin ötedünyaya dair algıları çok da net değildir. Bu bölgenin yerlilerinde tanrı fikrine dahi belli belirsiz rastlanır. Bölge daha çok fetişlerle karşılaştığımız ve ruhların kutsal kabul edilip bolca kurban sunulduğu bir inanç sistemiyle örülüdür. Kutsal kabul edilen şeyler çeşitlilik gösterir.

En geri kalmış Afrika kabilelerinden olan Sanlar (Buşmanlar) tam olarak bir tanrı fikrine sahip değildirler, başlarına gelen olumsuzlukları kaynağı belirsiz bir güce atfederler. Gökgürültüsü, yağmur gibi felaketleri oklar savurarak küfürlerle başlarından savmaya çalışırlar. Hava tahmini gibi konularda danıştıkları bilge kişiler olsa da bu kişilere kutsiyet yüklemesler bunun yanında bazı antilop türlerini bir mayıs sineği larvasını kutsal kabul ederler. Sanlarla aynı bölgede yani Güney Afrikada yaşayan bir diğer kabile olan Hotantolar, Sanların aksine bir yüce varlık

fikrine sahiptirler. Kendilerini felaketlerden koruyan ve günlük yaşamlarında onları koruyan bu yüce varlığa *Heitjeebib* derler. Bu varlığın bir cin mi, tanrı mı yada tanrılaşmış bir ata ruhu mu olduğu konusunda kesin bir bilgi yoktur. *Heitjeebib* 'in yanı sıra Hotantoların kurbanlarla teskin ettikleri ve *Tanquoa* denilen bir kötülük tanrısına da taptıkları kaydedilir. Hotantolar ruhun ölümsüzlüğüne inanıyorlardı. Bu yüzden yukarıda bahsi geçen tanrılarının kutsallaşmış ata ruhları olmaları daha muhtemeldir. Damaralar ruhların ölümden sonra bu dünyadakine benzer bir yaşam sürdürdüklerine inanırlardı. Ölülerinin mezarlarına giderler onlara yemekler bırakırlar ve onlardan yardım dilerler. Ruhların ölümden sonra kendilerine görüneceğine inanırlar fakat bu görünün çok nadiren insan formundadır. Ölü ruhlarının çoğunlukla köpek formunda görüleceğine inanırlar (Bettany, 2005: 72).

Kaffir yerlileri atalarının ruhlarının yılanlarda yaşadıklarına inanırlar. Ata kültü bölge için belirgin bir inanç sistemidir. Bunun yanında animistik düşünceye bağlı olarak ölen ruhun yaşayanları kıskanarak doğada varlığını sürdürdüğü inancına da sahiptirler, bu yüzden ölen kişinin mızrağı kırılır veya bükülür. Böylece ruhunun yaşayanlara zarar veremeyeceğini düşünürler. Doğu Afrikalılar *Mulungu* denilen yüce bir varlığa inanırlar. Bu yüce varlık, pek çok olumsuz doğa olayının sorumlusu olarak görülür, bununla beraber bazıları her insanın öldükten sonra birer *Mulungu*'ya dönüştüğüne inanırlar. Kongo bölgesinin kabilelerine bakıldığında fetişizmin yoğun olduğu bir bölge ile karşılaşılır. Bölgede yüce bir varlık fikri belli belirsiz bir şekilde vardır veyahut hiç yoktur. Ata ruhlarına tapınmada çok belirgin değildir. Burada yaşayan yerliler iyilik ve kötülük ilkelerine inanırlar. Bu iki kavramın gökte gizli olduğuna inanırlar. İyilik onlar için yağmur gönderirken, kötülük yağmuru onlardan esirger. Ölümden sonraki hayata dair belirsiz de olsa bir düşünceleri varsa da bu dünyada yaptıklarının cezasını çeceklerine veya ödüllendirileceklerine inanmazlar. İyi ruhların tanrıya ulaşacağı ve onunla yaşayacağı, kötülerin ise dünyada başıboş ruhlar olarak dolaşacaklarına da inanılır. Fetiş onlar için önemlidir, fetiş rahiplerinin kırmızı kumaş topları bu fetişler içerisinde en yaygın olanıdır. Rahip bu topa genellikle bitkisel esanslar ilişitir (Bettany, 2005: 74,75).

Afrika'nın bazı bölgelerinde ötedünya şöyle dursun ruh inancının olmadığı topluluklar da mevcuttur. Onlara göre ölümden sonra hortlaklar bir süre daha

varlığını sürdürür ve bu çok uzun sürmeden sonsuza dek yok olurlar. Bu nedenle Doğu ve Batı Afrika’da mutlak son kabul edilen ölümden korkmak hoş karşılanmaz. Yaşanılan anın ötesinde bir geleceği anlamsız bulurlar. Onlar için önemli olan yaşanılan zaman dilimidir. Onlara göre ölümden sonrası için bir umut yoktur. Yaşamın bitişini hatırlatan herhangi bir şey keyiflerini kaçırmaya yeterlidir. Onlara göre ölüm, evini yurdunu terk etmek, eşini çocuklarını bir daha görememek, bir daha yumuşak giysiler giyememek, lezzetli yiyecekler yiyememek, rom içmemek demektir. Bu yüzden özellikle hasta birinin yanında ölümden bahsedilmez (Bettany, 2005: 77).

Bullomların ve Timmanelerin de ölümden sonraki hayatla ilgili belli bir görüşleri yoktur. Ruh inancına sahip değildirler. Ölen dostlarının ruhlar olarak çevrelerinde yaşadıklarına inanmadıkları gibi kültürlerinde “ruh” veya “hayalet” gibi kavramları ifade edecek herhangi bir sözcüğe de rastlanmaz. Altın Sahil yerlileri ise ölümlerinin, öldükten hemen sonra başka bir dünyaya gideceklerini ve yaşamlarını burada sürdüreceklerini düşünürler. Ayrıca bu ruhların onlara takdimeler sunulduğu takdirde kendilerine yardımcı olacaklarına da inanırlar. Ölümden sonrasına dair bir ceza veya ödüle dair bir fikirleri de yoktur (Bettany, 2005: 79-80). Altın Sahil yerlileri buradan anladığımız üzere, ötedünyadaki yaşamı bu dünya üzerinden değerlendirerek benzer bir yaşamın sürdüğüne inanırlar. Buna ek olarak ruhlardan yardım istemeleri onların özel güçlere sahip olacaklarını düşündüklerini gösterir.

Bölgede insan kurbanının yaygın olduğu gerçeğinden bahsetmiştik. Dahomeyler (Fonlar) bu geleneği sürdürürler. Dahomeyler ötedünyaya dair düşünceleri konusunda diğer Afrika kabilelerine nazaran bizlere daha net fikirler sunarlar. Ölümle gelen kurban törenleri inancın önemli bir unsurudur ve aile bireyleri için evlattan beklenen bir dindarlık göstergesidir. Dahomeyler ötedünyayı ölümler ülkesi olarak adlandırırılar. Bir Dahomey hükümdarı ölümler ülkesine leopar kadınlar, şef kadınlar, üryan kadınlar, Afa kadınları, harem ağaları, şarkıcılar, davulcular, kral iblisleri, bando ve askerlerin oluşturduğu bir hortlaklar sarayı eşliğinde girmelidir. Bu kurbanların sayısı yer yer beş yüze kadar çıkabilmektedir ve bu kurbanların verildiği törenlere “Büyük Tören” adı verilir. Ötedünyaya dair verilen kurbanlar bununla sınırlı değildir. Buna ek olarak her yıl savaşın ilk meyveleri ve belirli

suçlular krala sunulmak üzere gönderilir, yani kurban edilirler. Kabilede olan her türlü değişiklik koruyucu ruhlara haberciler aracılığıyla bildirilir. Bu yeni bir davulun icadı, beyaz adam tarafından ziyaret edilmek gibi en önemsiz konular için bile geçerlidir. Bu haberleri göndermek için haberciler kurban edilir. Bu haberciler kadın veya erkek olabilir ve görevleri hayatlarını feda ederek koruyucu ruhlara gerekli haberleri olması gerektiği gibi ulaştırmaktır. Dahomey kralları yılın belirli dönemlerinde dört insan, bir geyik ve bir maymun başı kestirir. Bu dört kişiden biri pazar alanlarına gidip buradaki bütün ruhlara, ikincisi bütün akarsulara ve buradaki bütün hayvanlara, üçüncüsü bütün yollara ve ruh gezginlere, dördüncüsü semaya ve buradaki bütün misafirlere, geyik ormanlara ve buradaki hayvanlara, maymun ise bütün bataklıklara gidip buradaki bütün hayvanlara kralın babasına doğru yola çıkmak üzere olduğunu bildirecektir. Daha önceleri bu haberi göndermek için kralın mezarında bir insan kurban edilirdi (Bettany, 2005: 86). Dahomeylerin insan kurbanı konusunda bu denli sık bir şekilde ve bu kadar sistemli kurban törenleri yapmaları akıl almaz olsa da onlar için bir inancın getirdiği su götürmez gerekliliktir. Verdiğimiz son örnekte kurban edilen insanların sahip olduğu ruhlar belli mekânları ziyaret ederler. Bu da bize Dahomeylerin ruhların barınaklarına dair sahip oldukları fikirleri yansıtır. Pazar alanları, akarsular, yollar, gökyüzü, ormanlar ve bataklıklar onların nazarında ruhların mekânlarıdır. Ölüler ülkesinin mensupları ile bu dünya üzerinde bu mekânlar ve elbette ki bonkörce verilen kurban ruhları aracılığı ile iletişime geçmeye çalışırlar.

Dahomeylerin yüce tanrıları *Mau'* dur. *Mau'*nun insanların iyi ve kötü davranışlarını bir sopanın iki ayrı ucuna asarak hangisinin ağır bastığını belirleyip çentikle kaydeden bir yardımcısı olduğuna inanılır. Birisi öldüğünde ruhunun akıbeti bu sopanın iki ucu arasındaki dengeye göre belirlenir. Eğer iyi taraf baskın gelirse ruhun *ölüler ülkesine* katılmasına izin verilir, kötü tarafın baskın çıkması durumunda ise ölen kişinin bedeni tamamen yok edilir ve ruhu için yeni bir beden bulunur. Dahomeylerin ölüm ve ötedünyaya dair düşünceleri burada sonlanmaz. Bölgedeki diğer kabilelere nazaran en kendilerine özgü fikirleri bu dünyayı olgunlaşmaları için gelinen bir tarla olarak görmeleridir. Bu dünya onlar için geçicidir, asıl yurtlarının ölümünden sonra gidecekleri ötedünya olduğuna inanırlar. Fetiş rahiplerinin ötedünya ile iletişim kurabileceklerine inanırlar. Rahip üzerini bir bezle örter ve kendinden

geçerek ölümler ülkesine giderek hasta insanın ruhunun bağışlanması için bedel öder. Bazı bölgelerde ruhların hem ölümler ülkesinde hem de bu dünyada yeni bir bedende bulunabileceği inancına rastlanır. Bu sebeple ölen kralın çocuklarının onun ruhuyla doğduğu inancı vardır (Bettany, 2005: 87,88).

Dahomeylerin ruhun olgunlaşması ve bu dünyanın olgunlaşmaları için geldikleri bir tarla olduğu düşüncesi birbiri ile tutarlılık gösterir. *Mau*'nun kötü yanı ağır basan ruhları yeni bir bedenle bu dünyaya geri göndermesi olgunlaşmaya dair inançlarını destekler niteliktedir. Anlaşıyor ki onlara göre ötedünya sadece belli bir olgunluğa ulaşmış, iyi ruhların barındığı bir yerdir.

Diğer Afrika kabileleri ile karşılaştırıldığında Dahomeylerin inanç sistemi çok daha açıklayıcı olmakla beraber ötedünyaya dair fikirleri oldukça yerleşik ve tutarlıdır. Çoğunluğunda fetişizmin hüküm sürdüğü bu bölgede çoğu noktada ruh anlayışı bile bulunmazken Dahomeylerin bu konu üzerine bu kadar fikir sahibi olmaları üzerine düşünülmesi gereken bir konu olmalıdır.

C. AMERİKAN YERLİLERİNİN ÖTEDÜNYA ALGISI

Amerikan yerlilerin ölüm ve ötedünyaya dair düşünceleri kabilelere göre çeşitlilik gösterse de genel olarak söyleyebiliriz ki bu konulara dair fikirleri daha belirgindir. Evren tasavvuru konusunda da coğrafi konumlarının getirdiği farklılıklar dikkat çekicidir. Dünyanın insanlar tarafından genel olarak yukarı dünya, orta dünya ve yeraltı dünyası olmak üzere üç ana bölme ayrıldığını ve bu üç dünya arasında bilinmeyene dair bir görev paylaşımı yapıldığından bahsetmiştik. Bunlara ilave olarak yaşayanların dünyası kabul edilen orta dünyanın ilkel dönemde yer yer ölümden sonrası için de bir mekân olabileceği üzerinde durmuş ve bu duruma dair orta dünyaya (yeryüzüne) paralel ötedünya tanımlamasını kullanmıştık.

Ötedünyaya dair yapılan tanımlamaların pek çoğu yeraltı dünyası ve yukarı dünya üzerindedir. Yeraltı kaçınılmaz bir şekilde ölümler diyarıdır ve pek çok olumsuzluğu barındırır. Karanlık ve kötülükle doludur. Yukarı dünya ise kutsala daıdır ve güzellikleri barındırır. Mitler, masallar, destanlar çoğunlukla bu görüşü destekler. İnsan yaşadığı coğrafyaya göre şekillenir ve dolayısıyla yaratacağı yeni

dünyaları ancak gördüklerinden yardım alarak şekillendirebilir. Bu dönemin insanı kendi günlük yaşamını ötedünyaya dair kılarken hayatındaki güzellikleri ve çirkinlikleri, iyi ve kötü ruhlar için, bu dünyayı referans kullanarak, yarattığı yeni dünyalara yükler. Genel yargının zıddı yönünde bir evren tasavvuru Amerikan yerlilerinden olan Eskimolarda karşımıza çıkar.

Eskimolar ruhlarının ölümden sonra kendi başlarına yaşayacaklarına dair belli belirsiz bir animistik düşünceye sahiptirler. Eskimolarda yeryüzünün sütunlar üzerinde durduğuna inanılır. Yeraltı sıcak ve yiyecek bakımından zengin olarak kabul edilir, dolayısıyla yeraltı onlar için cennettir. Buna göre cehennemleri yukarı dünyadadır. Yukarıdaki mavi gökyüzünün ardında soğuk ve yiyeceğin kıt olduğu kasvetli ve korkutucu bir yer vardır. Eskimoların kültüründe Sibiryalı şamanları ile benzerlik gösteren rahipler vardır. Bu rahiplere verilen isim “*angakok*”dur. Angakokların görevleri yüksek oranda şamanlarınkine benzerdir. Usta çırak disiplini ile yetiştirilirler ve birçok ruh üzerinde denetim sahibidirler. Toplum içerisinde en saygın konumdadır. Hastalıkları sağaltma, akıl hocalığı yapma gibi görevlerinin dışında ölümün kaçınılmaz olduğu durumlarda ölümü salık verir. Benzer görevlere sahip büyücü hekimler Kuzey Amerika yerlileri olan Kızılderililerde görülür. Büyücü hekimler nesilden nesile aktarılan bilgilerin sahibi olmalarının yanında büyü ve sihir ile de uğraşırlar, yağmur yağdırabilirler ve kehanetlerde bulunurlar. Büyücü hekimleri en özel kılan özellikleri ise kuşkusuz ruhlarla iletişim kurabilme becerileridir, Kızılderililerin inandıkları ruh sayısı oldukça fazladır. Kızılderililerin Eskimolardan farklı olan bir yanı ise tüm varlıkları seven ve koruyan bir tanrının varlığına inanmalarındadır. Bu inancın köklerinin çok eskiye mi dayandığı yoksa Avrupalılarla karşılaşmalarının sonucu olarak mı geliştiği belirsizdir. Kreak Kızılderilileri tanrı veya “Nefesin Efendisi” olarak adlandırdıkları iyi bir ruhun varlığına inanırlardı. Bunun dışında inandıkları şeyler arasında kötü ruhlar ve büyücü hekimler vardır. Kanada Dominyonuna kadar uzanan Kuzey Kızılderililerinde diğer Kızılderili gruplarının aksine tek bir yüce varlık fikrine sahip oldukları söylenemez, fakat bu grup yeryüzünde, denizlerde ve havada varlıklarını sürdüren iyi ve kötü ruhlara inanırlar. Bu ruhlara duyulan saygı onlara tapınma boyutunda değildir ancak yer yer bu ruhlar teskin edilir (Bettany, 2005: 91-94).

Kızılderililerin bir başka inanışlarına göre ruhları çifttir. Bu ruhlardan biri bedenle kalırken ötekisi uyku esnasında bedenden ayrıлып gezebilmektedir. Bir Chippewa Kızılderilisine ruhun çift olma durumunu açıklaması istendiğinde *“bilinir ki”* der, *“uyku esnasında vücut hareketsizken ruh, arzu ettiği gibi insanları, mekânları, manzaraları ziyaret ederek ülkenin geniş alanları üzerinde dolaşır. Aynı zamanda bedenle birlikte kalan bir ruh olmamış olsa, o toprak kadar ölü olacak ve öteki dünyada asla yeniden olamayacaktır.”* cevabını verir. Bedenin ölümünden sonra ruh tamamen bedenden ayrılır ve Kızılderililerin cennetine ya da başka bir deyişle *“ölüler ülkesine”* doğru yola çıkar. Bu yola çıkışta Chippewalar ölüyü yalnız bırakmama adına yeni yapılmış mezarın üzerinde ateş yakılır ve bu ateş dört gün boyunca yenilenir. Bu ölen kişinin ruhunun ölüler ülkesine geçiş süresi olarak kabul edilir. Kızılderili kültüründe ölümden sonrasına dair sık sık zikredilen bir diğer kavram da *“Mutlu Av Yerleri”* kavramıdır. Ojibwa Kızılderililerinde ve Kızılderililerin pek çoğunda yaygın olan bu inanca göre ruh veya ruhun gölgesi ölümden sonra batıya doğru giden kullanılmış bir yolu takip eder. Bu yolun sonunda geçmiş kuşaktan akrabaları yeni gelen ruhu bir konaklama yerinde karşılarlar, sonra yeryüzünde arzu ettiği her şeyin bol miktarda olduğu bu ülkeye erişebilmek için azgın bir nehri geçerler. Bu nehir büyük bir yılanın sırtında geçilmelidir. İyi insanlar için bu geçişte herhangi bir ıstırap yoktur. Yaşarken kötülük yapan insanlar ise zarar verdikleri kişilerin ruhları tarafından bu yol üzerinde saldırılara uğrarlar. Eskimoların cehennem anlayışına benzer şekilde, oldukça soğuk bir iklimde yaşayan Mandanlar cehennemlerini ebediyen karlarla ve buzullarla kaplı, çorak ve çirkin bir şekilde tasvir ederler. Cennetleri ise bufaloların ve akla gelebilecek her türlü zevk ve keyfin bol miktarda olduğu hoş ve sıcak bir yer olarak tasavvur ederler. Ötedünyaya dair böyle bir ayırım yoluna giden Mandanlarda dikkat çekici olan tanrısalılaştırdıkları iyi ve büyük ruh ile kötü ruhun mekânlarıdır. İlgi çekici olmasının nedeni iyi ruhun çorak ve çirkin cehennemde yaşıyor olmasıdır. Böylece günah işlemiş olanları alıp cezalandırabilecektir. Kötü ruh ise cennette yaşar ve burada iyi insanları ayartmaya çalışır (Bettany, 2005: 98).

Kiowa Kızılderililerinin yukarı dünyaya ve orta dünyaya dair evren tasavvurlarını yansıtan öykülerinden biri olan *“Yarım Çocuklar Nasıl Yaratıldı?”* (Marriot, Rachlin, 1998: 111-127) isimli mitolojik öykü Güneşe aşık olan genç ve

güzel bir kızın yukarı dünyaya gidip Güneş ile evlenmesi ile başlar. Öyküye göre Güneş ve kızın bir oğulları olur. Her üçü de yukarı dünyada bulutların çok ötesinde insanlardan ve insanların sorunlarından çok uzaklarda olan bir dünyada yaşarlar. İnsanlar bu dünyayı asla göremezlermiş çünkü bizim dünyamızın tavanı olan mavi gökyüzü, onların dünyasının dümdüz mavi tabanıdır.

Dueblo Kızılderilileri insanların başlangıçta yerin altında aşağı bir dünyada yaşadıklarına inanırlardı. İnsanın orta dünyaya gelişini ve bu dünyaya yerleşme hikâyesini anlatan mitolojik öykülerine göre, yeraltında yaşayanlar karanlık olan dünyalarından sıkılmaya başlarlar ve acaba başka yaşanacak yerler var mıdır diye düşünürlerken yeryüzünden yeraltına inen bir köstebek onlara yerin üstünde de bir dünya olduğunu söyler ve onlara yol gösterir. Köstebeği takip eden insanlar yeryüzüne çıkarlar ama buradaki ışık gözlerini kör edercesine acıtır. Yeraltına geri dönemezler çünkü köstebek yolu açarken aldığı toprağı geriye iter böylece dönüş yolu kapanmış olur. Yeryüzünde onlara Örümcek Nine yardım eder. Böylece dünya üzerinde yaşamlarını kurarlar (Marriot, Rachlin, 1998: 92-103).

Amerikan yerlilerinin kültüründe iki önemli unsur olan köstebek ve örümceğin taşıdıkları önemin kökleri bu inanışlardır. Pek çok kabile için köstebek tabudur, örneğin Kiovalar bu kabilelerden biridir, Örümcek Nine ise pek çok anlatıda yol gösterici bilge kişi olarak yer alır. Bu küçük canlı gökyüzünde ördüğü ağlarda yaşar, iki oğlu vardır ve bu oğullardan biri iyiliği ötekisi kötülüğü simgeler. Buna rağmen Örümcek Nine her zaman doğru ve iyinin yanındadır. Yukarıda bahsi geçen mitte de insanlara yanlış olan davranışlardan uzak durmalarını öğütler ve kötünün yanlışlığını vurgular.

Modok Kızılderililerinden derlenen “Ölüm Dünyaya Nasıl Geldi” (Marriot, Rachlin, 1998: 265-269) isimli mitolojik öykü Kumokums isimli kahramanın ötedünyadaki macerasını konu alır. Öykü şöyledir:

*Kumokums, Sprague Nehri yakınında tek başına yaşıyormuş ve kendini gitgide yalnız hissetmeye başlamış. Kendisiyle konuşmaları için bütün hayvanları yanına çağırmış.
“Haydi gelin de burada bir köy kuralım.” demiş Kumokums. “O köyde hepimiz beraber yaşayabilelim.”*

Hayvanlar Kumokums'un bu fikrini beğenirler. Tüm hayvanlarla bir araya gelen Kumokums, onların da düşüncelerini alarak yazları ve kışları kalabilmek üzere iki köy kurar. Hep beraber mutlu birçok yıl yaşarlar. Bu sırada elbette ki çoğalırlar. Oklu Kirpi sayıca artışın olumsuz sonuçlar doğuracağını düşünür ve Kumokums ile konuşmaya gider:

"Kumokums" demiş, "Burada etrafta gereğinden fazla yaratık var. Yaşlı olanlarımız ölüm gidiyor; gene de gereğinden çok yaratık var. Varlıkların, öldüğü zaman daha ötelere bulunun bir ülkeye gittiklerini, eğer yaşamları boyunca iyi davranışlarda bulundularsa, o ülkede mutlu olduklarını biliyoruz. Eh, bu köyde bulunan herkes iyi besili ve doymuş durumda, bundan dolayı iyi davranışlarda bulunmuş sayılırlar. Onların Ölüler Ülkesi'ne gitmelerine neden izin vermiyoruz, mutluluklarını neden orada sürdürmüyorlar?"

Kumokums oturup, bunu uzunca bir düre düşünmüş. Sonra "Sanırım haklısın." demiş. "Varlıklar öldüğü zaman bu dünyayı sonsuza kadar terk etmeleri doğru olacak. Ölüler Ülkesi'nin şefi iyi bir adamdır ve onun köyünde mutlu olurlar."

Oklu kirpi, "Konuya bu açıdan baktığına sevindim." demiş ve paytak paytak yürüyüp uzaklaşmış.

Beş gün sonra, Kumokums Sparague Nehri'ndeki balık avından evine dönmüş ve evinde bir ağlama sesi duymuş. Yakaladığı balıkları elinden fırlatıp atmış, evinin çatısındaki kapıya yüklenmiş. Duman deliğinin içindeki bir sırk merdivenden aşağıya inmiş. Kızı yerde yatıyormuş, karıları onun etrafında ayakta duruyor, elleri kenetlenmiş şekilde durumda ağlıyorlarmış.

"Ne oldu? Nesi var bunun?" diye haykırmış Kumokums. Kızını pek çok severmiş.

"Bizi terk etti." diyerek ağlamış karıları. "Ölüler Ülkesi'ne gitti."

Kumokus bildiği hekimlere büyücülere gider; fakat hiçbiri kızını geri getiremez. Oklu kirpi ona kızını yeraltına inip getirebileceğini ancak bu yolculuğun oldukça tehlikeli olduğunu söyler. Kumokus çok sevdiği kızı için Ölüler Ülkesine gitmeye karar verir:

"Ne kadar güç ve tehlikeli olursa olsun, bunu yapmak istiyorum." diyerek onları razı etmiş. Evin karşı tarafına yatıp, ruhunu bedeninden çıkarmış, onu uzaklara, ta uzaklara, Ölüler Ülkesi'ne göndermiş.

"Ne istiyorsun ve kimin için geldin?" diye sormuş şef. Bir iskeletmiş o ve köydeki bütün varlıklarda iskeletmişler.

"Kızımı alıp eve götürmek için geldim." diye yanıtlamış Kumokums. "Onu çok seviyorum ve onun benimle kalmasını istiyorum; ama buralarda göremiyorum onu ben..."

Ölüler Ülkesi'nin şefi, "Burada o." diyerek yanıtlamış. "Onu ben de severim. Onu ben kendi evime, kendi kızım olarak aldım." Başını çevirip seslenmiş. "Dışarı çık, kızım."

Ve çatıdaki delikten ince bir kız iskeleti dışarı çıkmış. Ölüler Ülkesinin şefi, "İşte geldi." demiş. "Şimdi onu tanıyabileceğini ve onun bu biçimiyle senin köyünde bulunmasını isteyebileceğini sanıyor musun?"

Kumokums, "Hangi biçimde olursa olsun, o benim kızımdır ve ben onu istiyorum." demiş.

Ölüler Ülkesi'nin şefi "Gözüpek bir adamsın sen." diye tanımlamış onu. "Şimdiye kadar buraya gelen hiç kimse böyle söyleyemedi. Onu sana verirsem ve o Canlılar Ülkesi'ne geri dönerse bu iş kolay olmayacak. Ne söylersem tam tamına uygulamanız gerekecek."

Kumokums, "Her ne söylersen yaparım." diyerek yemin etmiş.

"Öyleyse beni dikkatle dinle" demiş Ölüler Ülkesi'nin şefi. "Kızın elinden tut ve arkadan izlesin seni o. Kendi ülkene kadar olabildiğince dümdüz yönden git. Kızının elini dört kez sıkabilirsin ve o el gittikçe ısınacak, dolup yuvarlaklaşacaktır. Kendi köyüne

ulaştığın zaman, o yeniden kendi biçimine girecektir. Ama ne yaparsan yap, sakın geri dönüp bakma. Eğer bakarsan, kızın bana geri dönecektir.”

Kumokums, “Söylediğin gibi yapacağım.” diyerek söz vermiş.

Kumokums elini arkasına atıp açmış ve kızının parmak kemiklerinin, elini tuttuğunu hissetmiş. Kendi köylerine gitmek üzere birlikte yola çıkmışlar. Kumokums önden gidiyor, yol gösteriyormuş. Bir kez durmuş, kızın elini sıkmış. Elin üzerinde biraz et oluştuğunu hissetmiş ve kumokums'un yüreği, kızı öldüğünden beri ilk kez şenlenmiş.

Kumokums dört kez durmuş ve kızının elini sıkmış, her seferinde oel daha sıcak, daha pekişmiş, kendi elinden daha canlı gibi geliyormuş ona. Kendi köyleri artık, önlerinde bulunuyormuş. Ötüler Ülkesi'nden gelip, Canlılar Ülkesine giriyorlarmış artık. Çok yaklaştıklarında, Kumokums şimdi güvende olduklarından eminmiş. Geri dönüp kızına bakmış. Bir an, bir kemik yığını, yerde, toprağın üzerinde belirmiş ve sonra birdenbire ortadan kaybolmuş. Kumokums gözlerini kendi evinde açmış.

“Bu işin güç ve tehlikeli olduğunu sana söylemiştim.” diye uyarılmış onu oklu kirpi. “Artık, dünyada ölüm her zaman varolacak.”

Kumokums'un genç varlıklar için de ölümü onaylamasının ardından kendi kızının ölmesi ve bunun ardından gelişen olaylar, bilhassa ötedünyaya yapılan yolculuk mitlerin ölümle içiçeliğinin güzel bir örneğidir. Kumokums'un ruhunu bedeninden ayırması ve ötedünyaya seyahat edebilmesi bize onun bir rahip-şef olduğunu gösterir çünkü ancak özel ruhlar bu türden bir güce sahiptir. Ancak kızının ölümü üzerine hekim niteliğindeki başka kabile adamlarını çağırması onun hekimlik görevini üstlenmediğini gösteren ilginç bir ayrıntıdır.

Hopi Kızılderililerinin dini anlayışları ve törenleri pek çok karmaşık dini içermesinden ötürü onları tanımlamak oldukça güçtür. Bu anlamda ilgi çekici kavramlarından biri “Kachina”, “Kaçına” ya da “Kacina” dedikleri ve yaşam, ölüm, ateş, sel baskınları ya da kıtlık gibi doğa güçlerinden biri olarak tanımladıkları kavramdır. Bazılarına göre Kachina çok sevdikleri birinin “öte tarafa geçen” ruhu da ruhu da olabilir. Hopiler Kachina'yı simgeleyen küçük heykeller ya da bebekler yaparlar. Bu bebekler onlarla oynamaları için çocuklara verilir. İçinde dini kuralları öğrenmeleri için soru ve cevaplar konur. Böylece bu bebekler hem dini birer simge hem de birer dinsel kitap olma özelliği taşırlar. San Fransisko Tepeleri onlar için kutsaldır, çünkü Kachinalar'ın bu tepelerin arasında yaşadıklarına inanırlar. Bu kutsal yerde çok güzel bir dünya olduğuna inanırlar ve burayı çoğunlukla her türlü yiyeceğin ve bitkinin bol olduğu huzurlu ve mutlu bir dünya olarak tasavvur ederler. Kachinalar'ın ne zaman isterlerse bu yiyeceklerden yiyebilirler ve bitkilerden faydalanabilirler. Hopiler bu ruhların bitkilerin yetiştiği şubat-temmuz arasındaki zamanda onlarla beraber köyde yaşadıkları düşüncesine sahiptirler. Tabii onları görünmez olarak tanımlarlar ama herkes köyde olduklarını bilir. Bu süre boyunca

Hopiler kendilerini güvende hissederler. Kachinalar temmuz sonunda San Fransisko Tepelerindeki yurtlarına dönerler. Her Hopi kendisinden önce ötedünyaya giden bu atalarının arasına katılmak ister ve bunun için kalbini temiz tutar, kibardır ve diğer insanlara karşı cömerttir. Tabii kötü şeyler yapanlar için de bir ötedünya tasavvurları vardır. Kötü insanlara Ka-Hopi derler ve bir Ka-Hopi öldüğü an “iki yürekler” ya da büyücüler ruhunu yakalarlar ve kendi ülkelerine götürürler. Bu ülke bir çöldür, hiç su birikintisi yoktur ve buraya gelen Ka-Hopi yaşayanlardan yardım alamaz (Marriot, Rachlin, 1998: 272-278).

Kuzey Amerika kabilelerinden olan Sauk Kızılderilileri ölümden sonrasına dair net bir kavramları yoktur. Ölen biri için sadece “gitti” sözünü kullanırlar. Sauklar “giden” kişinin yerine aynı yaştan ve cinsiyetten başka birini aileye almak zorundadırlar. Böylece ölen aile bireyi tekrar aralarına dönmüş olur. Aileye alınan kişi o andan itibaren ölen kişinin akrabalık ünvanı ile anılır ve ölen asıl üyeye nasıl davranılıyorsa yeni gelene de aynı şekilde davranılır. Cenneti açık bir şekilde tanımlamasalar da yaşarken kötü şeyler yapmış olan insanların ya da kendilerinin yerine ailelerine başka biri alınmamış olanların ruhlarının baykuş biçiminde dünyaya geri döndüğüne inanırlar. Bütün Kuzey Amerika kabilelerinde baykuş uğursuzdur, ölüm habercisidir ya da ölümlerden haber aktarır. Baykuş görmek hoş karşılanmaz ve gören kişinin başına kötü bir şeyler geleceğinin işareti sayılır. Gece karşılaşıldığında yüz felci olunacağı inancı vardır (Marriot, Rachlin, 1998: 279).

Kaliforniyalılar ölümü yok oluşla özdeşleştirirler ama yine de ölen kişinin adını ruhun geri gelmesinden korkulduğu için anmaktan çekinene kabileler de vardır. Onlara göre kişi anıldıkça ruhun oralarda gezinip onlara zarar verme olasılığı mevcuttur. Kahroklar ölümden sonrasına dair ödüllendirme veya cezalandırma prensibine dair belirgin bir anlayışa sahiptirler. Onlara göre ölümden sonra ruhun ötedünyaya yolculuğu sırasında iki ayrı yol vardır. Bunlardan biri büyük bir nehrin ötesinde aydınlık batı ülkesine götüren çiçeklerle bezeli bir yoldur. Ötekisi ise kötülerin ebediyen orada dolaşmaya mahkum olacakları ölümcül yılanlarla kaplı bir yere götüren dikenler ve fundalarla kaplı bir yoldur. Tolewahlar cennetlerini güneşin ötesinde bir yer olarak tasavvur ederler. Cehennemleri ruhların soğuk rüzgarlara maruz kaldığı ve iblisler tarafından taciz edildikleri karanlık bir yerdir. Modokların

“ruh ülkesi” yeryüzündeki yurtların üzerinde- yukarı dünyada- havada bir yerdedir, burada varlığını sürdüren ruhlar, yaşayanları iyiye ve kötüye teşvik ederek dolaşırlar. Allequalar için ötedünya ruhun tüm ihtiyaç ve tasalarından arındığı yeşili asla solmayan yeşil çayırlardır. Allequaların ötedünyasına girebilmek için ruh en alçaktan yükseğe doğru çeşitli hayvan formlarına bürünerek günahlarından arınır. Teksas Komançileri ölümlerini yüksek bir tepeye çıkarırlar ve zaman kaybetmeden yakarlar. Eskiden ölen kişinin eşi de bedeninden büyük parçalar kesildikten sonra kan kaybından ölmesi beklenirdi. Bu en sevilen eşe uygulanan ölüm şimdi yerini ölenin ruhunu ötedünyaya taşıyabilmesi için bir atın kurban edilmesine bırakmıştır (Bettany, 2005: 99-101).

Kuzey Amerika yerlilerinin değişkenlik gösteren ötedünya anlayışları sahip oldukları coğrafyanın etkisiyle ortak noktalar da barındırır. Örneklerimizde de görüldüğü üzere cehennem tasvirlerinin hiç birinde kavurucu alevler yoktur. Onun yerine dondurucu rüzgarlar karlar ve buzullar söz konusudur. Yeşilin ve sıcaklığın olmadığı bu yer onlar için ötedünyanın en çirkin olanıdır. Diğer taraftan cennetleri daima ılıktır ve bolluk içindedir.

Orta Amerika yerlilerinden olan Meksika yerlileri ve bunların içerisinden özellikle Aztekler kuzeydeki kabilelere göre daha gelişmiş bir din ve uygarlık seviyesine sahiptirler. Tek bir tanrıya inanıp inanmadıkları konusu belirsiz olsa da “toetl” sözcüğünü tanrı anlamında kullandıkları düşünülür. Meksika dini belirgin bir şekilde çok tanrılıdır ve bu tanrılara uzun zamandır inanırlar. Bu coğrafyanın önemli bir ayırt ediciliği de tanrılara kuzeydeki kabilelere oranla sıklıkla kurban sunmalarıdır. Savaş tanrısının huzurunda hiç sönmeyen bir ateş ve bir kurban taşı vardır. Rahip çoğunlukla bir tutsak olan kurbanın göğsünü yarıp kalbini çıkardıktan sonra savaş tanrısına sunmak üzere kurbanı taşın üzerine yatırır. Buna benzer şekilde büyük dört köşe alan içinde her birinde parlak ateşler ve heykeller olan yetmiş tapınak görülebilir. Tzompontili’de veya kafatası mezarlığında ise binlerce kurbanın kafatası kuleler oluşturacak biçimde yığılmıştır. Meksikalıların cenaze törenlerine dair en belirgin bilgiler krallarının cenaze törenlerinden edinilebilir. Bir kral öldüğünde onu dondurucu soğuktan korumak için elbiselerle donatırlar ve yanına dokuz nehirden geçebilmesi için bir köpek gömerler. Daha önceki zamanlarda kral

özel eşyaları ve etrafında onun için öldürülmüş refakatçileri ile gömülürdü (Bettany, 2005: 101-104).

Burada bahsi geçen önemli nokta geçilmesi gereken dokuz nehirdir. Öyle anlaşılıyor ki Meksika yerlileri ötedünyaya ulaşmak için zorlu bir yol kat etmeleri gerektiğini düşünüyorlardı.

Güney Amerika yerlileri bir insanın hatırası yaşadığı sürece kendisinin de yaşadığını düşünürler, fakat bu yaşamın ebediyen sürüp sürmeyeceği konusunda belirsizdirler. Ölümünden sonraki hayata dair ödül veya ceza ile karşılaşılıp karşılaşılmayacağına dair bir inanışları yoktur. Genellikle kabul gören inanç ölen kişinin ruhunun yaşadığı yerin civarlarında varlığını sürdürdüğü düşüncesidir. Bazı yerliler öldükten sonra beyaz insanlara dönüşeceklerini düşünürler. Bir cennet tasavvuruna sahip olmadıklarını söylemek yanlış olur. Göğün ötesinde-yukarı dünyada- var olduğuna inandıkları bir cennet tasavvuru mevcuttur. Bu cennet yeryüzünün bir benzeri olarak düşünülür ve ataların oradan geldiklerine inanılır. Guyana Kariblerinin ataları olan Antil Adaları Karibleri cesur adamların öldükten sonra düşmanları olan Armakları kendilerine köle ettikleri mutlu adalarda yaşayacaklarına inanırlar. Kabilelerindeki korkak adamların ise öldükten sonra dağların ardındaki çorak bir ülkede Arawakların köleleri olacaklarına inanırlar (Bettany, 2005: 105). Bu yerliler için ötedünya yukarıda veya yeraltında değildir. Ölümünden onları ya uzak bir adada mutluluk ya da dağların ardında kurak bir ülkedeki azap bekliyordur. Yukarı dünya ve yeraltı dünyasına sığdırılmamış bu ötedünya algısı “orta dünyaya (yeryüzüne) paralel ötedünya” dır.

Brezilya Guarinileri ruhun mezarda bedenle beraber varlığını sürdürdüğüne inanırlar, bu yüzden mezarın içerisinde ruh için boşluk bırakmaya özen gösterirler. Arakanyalılar ölümünden sonraki hayata dair genel bir inanca sahip olmakla beraber ötedünyanın yeri ve şartları hususunda farklılaştıkları hususlar vardır. Bazıları ruhlar ülkesinin yerine ve ölümlerinin ne yaptıklarına dair bir fikre sahip değilken bazıları ölümünden sonra denizin ötesinde batıya doğru gideceklerini düşünürler. Deniz ötesi bu yere, dağların arkasındaki adamın barınağı anlamına gelen “Gulchemau” derler. Bu yere dair fikirleri de kendi aralarında farklılık gösterir. Kimileri bu ötedünyanın iyiler ve kötüler için olmak üzere ikiye ayrıldığını düşünürler, iyiler için olan cennet her

türlü zevkin tadıldığı bir yerken kötüler için azap dolu çorak bir cehennem söz konusudur. Bunun aksını düşünen bir başka grup Gulchemauda iyi veya kötü olarak ayrılmaksızın herkesin mutlu yaşayacağına inanırlar. Patagonyalılar kendilerine zarar vereceklerine inandıkları kötü ve habis varlıklara “dışarıda gezenler” derler. Başlarına gelen her türlü kötülükten bu ruhları sorumlu tutarlar. Bu daimonları ancak kahin kişi zor da olsa kontrol altına alabilir. Bu kahin büyücüler kadın veya erkek olabilirler fakat erkek olanlar da kadın giysileri giyerler. Bir kabile şefinin ölümü durumunda veya salgın bir hastalık olduğunda bu kâhinlerin durumdan sorumlu tutulup öldürülmesi de görülmedik bir durum değildir. Perulular ölümden sonraki hayatın bu dünyadakine benzer olduğunu düşünürler ve bunun neticesinde ölüyü eşyaları ile gömme uygulaması görülür. Ruhun zaman zaman bedene geri döndüğünü düşünseler de bedenın tekrar canlanacağına dair bir inançları yoktur. İnkaların öldükten sonra güneş konağına taşındığına inanılır. Soylu ve erdemli kişiler de öldükten sonra buraya giderler. Bu soylu kişilerin ruhlarının bu dünyada kalırsa Supay adı verilen ölüm tanrısının hükümranlığı altına gireceğine inanılır (Bettany, 2005: 107-113). Kuşkusuz Peruluların çok sayıdaki tanrılarına sundukları sayısız kurbanlar insanlık tarihinin en kanlı olanlarındandır.

D. HİNDİSTAN VE ASYANIN DİĞER BÖLGELERİNDEKİ İLKELLERİN ÖTEDÜNYA ALGISI

Amerikan yerlileri arasında yaygın olan inançlarla benzerlikleri gösteren Seylan Veddahlarının inançlarının temelini oluşturan temel öge yardımcı iyi ruhlardır. Veddahların inançlarında ölülerin ruhları önemli yer tutar. Bu ruhların yaşayan yakınlarına yardım edeceği düşüncesi hakimdir. Kendilerini koruyan bu ruhlara zararsız ruhlar anlamına gelen “nehya yakoon” adını verirler. Bu ruhlar hastalıklar esnasında ve rüyalarda ziyaretlerine gelmekle beraber av gibi önemli günlük yaşam faaliyetlerinde de yardımcı konumdadırlar. Dolayısıyla bu ruhlardan yardım dlenilir. En fazla yardımına başvurdukları ruhlar ise “blindoo yakoon” dedikleri çocuklarının ruhlarıdır(Bettany, 2005: 115,116). Veddahların animistik anlayışa göre ruhun ilk biçimlerinden olan henüz saf bir yaşam prensibi olmaktan çıkıp bir esprite dönüşmemiş olan insan ruhunu kutsallaştırma sürecinde olduklarını ve ölümden sonra ruhun bir yere gitmediğini, yaşadığı yerin civarlarında varlığını sürdürdüğü inancına sahip olduklarını söylenebilir.

Neilgherry Tepelerinin Todaları belli belirsiz ruh göçü inancına sahiptirler. “öte taraf” dedikleri ötedünya için bu dünyadakine benzer bir yaşam tasavvur ederler. “Mukurty Tepesi” onlar için kutsal kabul edilen bir yerdir. Buranın göğün eşiğinin muhafızlığını yapan yüce bir kişinin barınağı olarak kabul ederler. Todalar ölülerinin ruhlarının batıda bir yerde bulunan göksel bölgeye en kestirme yol olarak buradan sıçrayabileceklerine inanırlar. Bu tepedeki geçişlerinde kendilerine süt vermeleri ve eşlik etmeleri için bufalolar kurban ederler. Süt onlar için önemlidir bu yüzden neredeyse kutsal saydıkları bu içeceğe istinaden rahipleri, sütçü ve rahibin tuhaf bir karışımıdır (Bettany, 2005: 116). Todaların yukarı dünyaya dair cennet tasavvurlarında bölgedeki bir tepenin kutsallaştırılıp aracı olarak seçmeleri ve burayı yüce bir varlığın mekânı olarak belirlemeleri bu düşünce çerçevesinde oldukça tutarlıdır. Göğün eşiğinde bir muhafız olduğu inancı mitsel boyutta dikkat çekici bir figür olarak algılanmaya müsaittir.

Bhillerin tapınma ve ötedünyaya geçiş anlayışları daha farklıdır. Tapınma yerleri özenle hazırlanmış mekânlar değildir. En gösterişli olanları bile yüksekçe bir yerde taş yığınları ile sınırlıdır. Tapınma yerlerine çoğu kez taştan veya fırınlanmış balçıktan at heykelleri bırakılır. Balçıktan yapılmış olanların arkalarında bir oyuk vardır. Bu oyuklardan geçen ruhların cennet yolculuklarına başlayacaklarına inanılır. Buraya ulaşıldığında at oranın tanrısına teslim edilir. Bhillerin efsanelerinin çoğunda efsanevi bir atın yardımı yahut yol göstericiliği önemli bir unsur olarak yer alır (Bettany, 2005: 117).

Kuzeydoğu Hindistan Gondları (Kondhlar) büyüye güçlü bir şekilde inanırlar. Başlarına gelen her kötü olayı büyülenmiş olmaya bağlarlar. Ölüm ne sebeple olursa olsun işlenmiş olan büyük bir suçun cezası olarak düşünülür. Ölümden sonraki hayata dair belirgin bir fikirleri olduğunu söylemek zordur. Bununla beraber ruhun başka bedenlere girerek ölümsüzleşebileceğine inanırlar. Ruhun başka bir beden edinebilmesi için ise belli bir uygulamadan geçmesi gerektiğine inanırlar. Buna göre ruh ölümle beraber bedeni terkettikten sonra deniz ötesinde etrafı siyah geçilmez bir nehirle çevrili olan ve kaygan bir kayanın üzerinde bulunan bir ölüler mahkemesine gittiğine inanılır. Bu nehrin üzerinden sıçrayıp sözü edilen kayanın üzerinde tutunmaya çalışan ruhun zaman zaman yaralandığına ve bu yaraların lekeler halinde

sakini olacakları yeni bedende görüleceğine inanılır (Bettany, 2005: 120-122). Bu kabile tam olarak belirgin olmasa da ruhun yargılanmasına dair bir izler barındırır. Kaygan kayanın üzerinde tutunmaya çalışan ruhlar bir anlamda sınavdan geçerler. Bu esnada ruhun yaralandığı ve yeni bedeninde bu izleri barındırması inancı ile ilkel anlam veremediği doğum lekelerini de anlamlandırmış olur. Bu inançları neticesinde söylenebilir ki onlar açısından bir yukarı veya aşağı dünyanın olmamasının yanında ruhların varlıklarını bir beden olmadan sürdürebileceklerine bile inanmazlar. Onlar için tek dünya maddi olandır, ruh bedenden ayrılır ayrılmaz gittiği kaya dışında bedenden ayrı bir varlık olduğu düşünülmez.

Bu bölgenin kutsalı için söylenebilecek bir diğer şey tanrı algısının farklılık gösterdiğidir. Aşağı Bengal'in batı yakasındaki Santallarda her evin yabancılardan özenle gizlediği kendi tanrısı vardır. Bunun yanında Santallar ulusal bir tanrıya da sahiptirler. Bu tanrıya, büyük dağ anlamına gelen *Marang Buru* adını verirler. Santallar ölümden sonraki hayatı suçlular için bir ceza çekme zamanı olarak kabul ederler. Bunun yanında iyiler için mutlu bir ötedünya düşüncesine sahip değillerdir. Çoğu zaman ölümden sonraki yaşam onlar için bir boşluktur. Bazıları iyi insanların öldükten sonra meyveli ağaçlara dönüşeceklerine ve kurtlar tarafından yenileceğine inanırlar, bazıları ise bedeninden ayrılan ruhun civarda gezdiğine ve avutulmadığı takdirde yaşayanlara zarar vereceğine inanırlar. Karen yerlilerinde ataya tapınma yaygındır. Atalarının yeryüzündeki soylarının koruyuculuklarını yaptıklarına inanırlar. Karen yerlileri kendi bedenlerinde taşıdıkları ruhlarının yanı sıra, her zaman yanlarında onları koruyan bir koruyucu ruh vardır. Bu ruha *Lâ adını* verirler. Bu koruyucu ruhlar hep yanbaşlarında olabilecekleri gibi çeşitli maceraların da peşinde olabilirler. Sözü geçen başka bir ruh da *Nâ* adını verdikleri kötü ruhlardır. Bu kötü ruhlar kılık değiştirebilir ve başkalarının *Lâ'* larını yiyebilirler. Ölülerin çoğunun *Lâ'* larının ötedünya olarak kabul ettikleri ve bu dünyadakine benzer bir yaşamın sürdürüldüğü "Mutlular Diyarı" na girmelerine izin verilmez. Cenaze merasimleri yapılmayan ölülerin ruhlarının yeryüzünde dolaşıp durdukları yani bir anlamda burada mahsur kaldıkları düşüncesi vardır. Şiddetli ölümler neticesinde ölenlerin yeryüzünde kalacaklarına ve insanların *Lâ'* larını avlayacaklarına inanırlar. Bunların dışında Mutlular Diyarı'na girmelerine izin verilmeyenler doğruluktan sapan yöneticiler ve ölüm cezasına çarptırılmış suçlulardır. Mutlular Diyarı'na

giremeyenlerin bir kuşa ya da başka bir hayvana dönüşerek yeryüzünde dolaşacaklarına inanılır. Assam Kukileri, Puthen denilen ve her şeyin yaratıcısı olduğuna inandıkları mutlak bir tanrıya inanırlar. Ölümden sonrasında ödül ve cezaya inansalar bile bir sonsuzluk fikrine sahip değildirler. Ruh hakkındaki düşünceleri de belirsizlik gösterir. Bazıları ölümden sonra ruhun bedeninin sahip olduğu görüntüye sahip olduğuna ve kuzeyde bir yerde yaşadığına inanırlar. Cennet inançları vardır, bu cennete başka dinlerden insanlar kabul edilmez, onların başka cennetleri olduğu düşüncesine sahiptirler. Ölümden sonra bütün iyi insanların bolluk ve refah içinde Mutlular Diyarı'nda yaşadıklarına inanırlar. Kukiler bu diyarda yaşarken öldürdükleri bütün hayvanların mülküne sahip olacaklardır. Aynı şekilde öldürdükleri bütün düşmanların kendilerine bu diyarda kölelik yapacaklarına inanırlar. Savaş ve av bu diyarın en önemli uğraşdır. Kötü insanların ölümden sonra cezalandırılacaklarına inanırlar. Kaynar suya daldırma, kazığa oturtulma gibi işkenceler bunlardan bazılarıdır. Bu cezanın veya mutluluğun ne kadar süreceği konusunda bir fikirleri yoktur (Bettany, 2005: 123-129).

Ostiaklar, Altay Kalmukları'nın çoğu ve Vogulların çoğu hala Şamanist'tirler. Gökteki tanrılarla iletişime geçebilecektek kişi şamandır. Bu şamanlar çeşitlilik gösteren uygulamalarla ötedünyaya dair bilgiler edinirler. Altay Kalmukları atalarının ruhlarını ağaç dallarına asılmış çeşitli renkteki kurdelelerle temsil ederler ve bunlar aracılığıyla ölen atalarının kendilerine verdikleri öğütleri işitebileceklerine inanırlar. Vogulların çoğu Şamanist olsa da güneşe özel bir şekilde taptıkları da söylenir. Şamanlar ve Şamanizm konusu ötedünyaya dair pek çok zengin içerik taşır. Şamanların yeraltı dünyasına yaptıkları yolculuklar ve buradaki maceraları oldukça dikkat çekicidir. Şamanların bu seanslar esnasındaki davranışları ve yöntemlerine dair konu ile ilgili bölümümüzde ayrıntıları ile değineceğiz (Bettany, 2005: 133).

Finler, Tuoni'nin bölgesi anlamına gelen Tuonela denen ve dünyanın altında bir yerde olduğu tasavvur edilen bir ötedünyaya inanırlar. Tuoni kasvetli, somurtkan, merhametsiz ve ruhları bir defa yakaladığında asla bırakmayan bir insan olarak tasvir edilir. Onun bölgesinde güneş, otlaklar ve çeşitli hayvanlar var olduğu halde bu yer

kasvetli ve gölgeli bir yerdir (Bettany, 2005: 134). Yeraltı dünyasının bir parçası olduğu açıkça belirtilen bu yer onlar için ötedünyanın çirkin yüzüdür.

İlkeller için ötedünya fikri çeşitlilik göstermekle beraber çoğu ölülerinin ruhlarının bir şekilde varlığını sürdürdüğü fikrine sahiptirler. Ruh onların çevrelerinde de varlığın sürdürüyor olabilir, uzak bir diyarda da. Ötedünya olarak adlandırdıkları bu yeni dünya her topluluk için farklı nitelikler taşır.

Aşağıda vereceğimiz tabloda yukarıda adı geçen ilkel toplulukların ötedünyayı nasıl adlandırdıkları, bu dünya ile neler aracılığıyla iletişime geçtikleri ve ötedünyaya gidişte kullandıkları araçları özetledik. İlkellerin düşünceleri elbette bunlarla sınırlı değildir biz burada en dikkat çekici ve yaygın olanları üzerinde durduk. Büyücü, kâhin, rahip veya kabile şefleri çoğunlukla hepsinde benzer görevleri üstlendiğinden bu kişileri özel olarak belirtmemekle beraber, onlar için kullanılan özel adlandırmalara da yer yer değindik. Tabu, tılsım ve fetişler ise her birinde oldukça zengin ve çoğu zaman birbiriyle tutarlı olmadığı için aşağıdaki tabloda değerlendirmeye almadık.

İLKEL TOPLULUKLARDA ÖTEDÜNYAYA GEÇİŞ VE ÖTEDÜNYAYLA İLETİŞİM ARAÇLARI			
İLKEL TOPLULUĞUN ADI	GEÇİŞTE ARACI KİŞİ, NESNE VEYA DOĞA UNSURU	İLETİŞİMDE ARACI KİŞİ, NESNE VEYA DOĞA UNSURU	ÖTEDÜNYA TASVİRLERİ
ALTAY KALMUKLARI		Ağaçlara asılan kurdeleler	
ALTIN SAHİL YERLİLERİ			Bu dünyaya benzer bir dünya
ANEİTYUM YERLİLERİ	Adanın en batısı	Mağaralar	Umatmas denilen bir ötedünya
ANTİL ADALARI KARİBLERİ			Kölelerinin olduğu uzakmutlu bir ada veya uzak çorak bir ülke
ARAKAN YERLİLERİ			Gulchemau (denizin ötesinde batıda olduğu düşünülen bir yer)
AVUSTRALYA YERLİLERİ		Ruh kovucu (yaşlı veya orta yaşlı erkek)	Spencer Körfezinde bir ada
BATI AFRİKALILAR			Ebedi son
BHİLLER	Efsunlu at heykelcikleri		Cennet
BORNEO DAYAKLARI	Tekneler		
BULLOMLAR			Ebedi son
CHİPPEWA KIZILDERİLİLERİ	Kullanılmış bir yolu geçtikten sonra büyük bir yılanın üzerinde geçilen nehir		Ölüler Ülkesi, Mutlu Av Yerleri (batıda bir yer)
DAHOMEYLER			Ölüler Ülkesi, cezalı ruhlar için yeni bir bedenle yaşanılacak yeryüzü
ESKİMOLAR	Angokok (bir tür rahip)		Zengin yeraltı, gökyüzündeki kurak ve soğuk bir yer
FİJİLER		Aynalar	Ölünen yerin civarı, hades, cennet, uzak bir ada, تنها ıssız diyarlar

FİNLER			Dünyanın altında bir yer
GONDLAR			Belli bir görüş yok, yeni bir bedenle doğmak
GÜNEY AMERİKA YERLİLERİ			Yaşanılan yerin civarı, beyaz adam olunacak yer, göğün ötesinde bir cennet
HARVEY ADALARI YERLİLERİ	Uçurumlar		Hades (ölüler diyarı)
HOPİ KIZILDERİLİLERİ			San Fransisko Tepeleri
İNKALAR			Güneş Konağı, ölüm tanrısı Supay'ın krallığı
KALİFORNYALILAR	Çiçeklerin serptildiği bir yol veya dikenli fundalıklar		Aydınlık batı ülkesi veya yılanlarla dolu bir yer
KARENLER			Mutlular Diyarı (cenaze töreni yapılmayanlar yeryüzünde esir kalır)
KİOVA YERLİLERİ			Yukarı dünyada bulutların ötesinde mutluluk ve huzur dolu bir yer
KUKİLER			Bolluk dolu bir yer
LAPONLAR			Jambe-Aimo (ölülerin yeraltı dünyası)
MADAGASKARLILAR		Yılanlar	Ebedi son
MANDANLAR			Buzullarla kaplı bir cehennem veya bolluk içinde bir cennet
MAORİLER		Kabile şefi olan rahip	Gök ülkesi, ölüler diyarı
MODOKLAR			Bulutların ötesinde yeşili hiç solmayan bir çayırılık ova
PAPUALAR		Karwar adı verilen put	

PATAGONYALILAR		Kahin, davul	
SAMOALILAR		Ruhlar tarafından rüyasına girilen kişiler	Uzak bir ada
SANDWICH ADALARI YERLİLERİ			Dünyada yaşanılan yerin çevresi
SOLOMON ADALARI			Civardaki bir ada
TAHİTİLİLER			Dağların zirveleri civarında bir cennet
TAZMANYALILAR		Mağaralar	Yıldızlar, belirsiz bir ada
TEKSAS KOMANÇİLERİ	Kurban edilen at(ölen kişinin ruhunu cennete taşır)		Cennet
TİMMANELER			Ebedi son
TODOLAR	Mukurty Tepesi		Öte taraf (yukarı dünyada)
TOLEWAHLAR			Güneşin ötesinde bir cennet veya soğuk ve karanlık cehennem
TONGA ADALARI YERLİLERİ			Bolotoo (tanrıların ülkesi)
YENİ KALEDONYALILAR		Mağaralar, kutsal taşlar	Bakir kırsal bir alan
YENİ ZELANDALILAR	Adanın kuzey ucu	Kutsal su kabağı (içinde ölümlere yemek sunulur)	Gökte:Rangi, Denizde:Reinga

İKİNCİ BÖLÜM YEREL DİNLER VE ÖTEDÜNYA ALGISI

Ölümden sonraki hayat ilkel insan için kendisinin yarattığı içinden çıkılmaz bir karmaşa olmaktan çıkıp şekillenmeye başladığında, yani dönemin koşulları içerisinde anamlanmaya başladığında, dinsel anlamda önemli adımlar atılmış olur. İkel insanın animizm, naturizm, totemcilik, fetişler, tabular karmaşası içinde yarattığı ve doğayla temellendirdiği bu yeni dünyalar yepyeni oluşumlara temel oluşturur. Yerel dinler başlığı altında ele alınacak çeşitli inanç sistemleri ilkelin anlayışından tamamen uzak veya bağımsız olduğu zannedilmemelidir.

Bu noktada Frazer'ın animizmin çoktanrıçılığa dönüştüğü ve bu dönüşümün dinsel düşünce üzerinde ileri doğru atılmış bir adım olduğu yorumunu hatırlamakta fayda var (Frazer, 1991: I, 67). Animizminden çoktanrıçılığa geçişte naturizm aracı rol üslendiğini söylemek mümkündür. Bu aracı rol ve kaynak olma mevzunda naturizmin, animizme kaynaklık ettiği düşüncesine sahip olan araştırmacılar da mevcuttur. Burada asıl önemli olan nokta çoktanrıçılıkta beliren kutsalın animizm kaynaklı kutsaldan farklı olarak varlığını doğa unsurlarından veya insandan bağımsız kılmasıdır. Bu tanrılar kendilerine ait bir oluşum sergilerler ve onlar doğadan veya insandan gelmezler, bu dönemde kutsal olan ilk kez yaratıcı olma rolünü üstlenir, insan ve doğa unsurları onun yarattığı unsurlardır. Böylece tanrısallaşma süreci tamamlanmış olur; çünkü tanrılar artık insandan tamamen bağımsız ve çok daha yetkin bir güce sahip olmanın yanı sıra yaratıcı olma niteliğine sahiptirler. Kutsal sayılanlar kendilerine biçilen yeni donanımlar sayesinde tanrısallaşırlar, çünkü onlar bu niteliklerle tamamen kendisine muhtaç olunan mutlak güç konumuna ulaşırlar ve varlıklarının oluşumunda veya sürdürülebilirliğinde insanın bir katkısı yoktur, bunun aksine insan, kendisinin ve bütün doğa unsurlarının yaradılışını ve kökenlerini artık tamamen doğaüstü ve bütün varlıklara hükmedebilen bu tanrılara atfederler.

Yine açıklığa kavuşturulması gereken bir diğer önemli unsur, yerel dinlerin oluşumu esnasında ilkel dönem dini yapıları çoğu coğrafyada bugün olduğu gibi varlığını sürdürmektedir. Bu bölümde özel olarak değinmeyeceğimiz bölgeler bir önceki bölümde anlatılan inançlarını sürdürürler, yani halen doğa veya ata kültürünün hüküm sürdüğü bir inanç sistemine sahiptirler.

Doğa temelli ilkel dönem dini yapıları zihinsel anlamda gelişen insanı sürekli sorgulamaya itmiş ve bunun sonucu olarak da dünyanın farklı yerlerinde yer yer coğrafyanın yer yer komşu kültürlerin etkisi ve anlam arama çabasıyla farklı oluşumlar doğurmuştur. Bu değişim temelde iki yönlüdür. Bunlardan biri artık ruhlardan farklı olarak, insandan bağımsız ve insana ihtiyaç duymayan, kökeni itibariyle apayrı üstünlükte olan tanrıların hüküm sürdüğü bir dünyadır, Yunan, Roma, Mısır uygarlıklarında olduğu gibi. Bir diğer yön ise genellikle doğa ve ata kültlerinin hükmünü sürdürdüğü bölgelerde beliren ve çoğunlukla felsefi temelli diyebileceğimiz akımlardır, bu akımlar zaman içerisinde taraftarlarınca kutsallaştırıp din olarak algılanmaları sağlanmıştır, Konfüçyüsçülük, Taoculuk gibi.

Farklı yönde gelişen bu iki eğilimin de temelinde insanın anlam arama ihtiyacının artması yatar. Ruhun biçimi konusunda kendisine ve doğaya sorular yönelten ilkel dönem dini yapılarında olduğu gibi kutsal olanı biçimlendirme çabasının güdüldüğünü görürüz. Çoktanrılı dönemde tanrılar insan görünümündedirler, daha doğrusu insanları kendilerine benzer biçimde yarattıklarına inanılır. Tanrılar biçim değiştirebilirler ve bunun yanında insani duygulara sahiptirler. Bu duygular sadece sevgi merhamet gibi olumlu duygular değildir. Özellikle Yunan çoktanrıcılığında karşılaştığımız gibi bu tanrılar kıskançlık, öfke ve hatta arzularına yenik düşme gibi karakter özellikleri taşırlar.

Çoktanrıcı dönemde tanrıların sadece biçimi değil, görevleri ve yetki alanları oldukça nettir. Birbirileri ile bağlantılıdır ve güçlü bir sistem içerisinde dönemin şartlarında sağlam bir mantıksal altyapıyla birbirlerini tamamlarlar.

Daha çok felsefi yönde gelişen ve dini sayılan akımlar da bu süreçte, yani doğa unsurlarının ve ata ruhlarının kutsal kılındığı ilk dönem dini yapılarına yeni ve daha kapsamlı bir anlam verme aşamasında, çoktanrıcılıkla farklı yöntemlerle de olsa benzer bir amaç güderler. Her ikisinde de amaç gelişen ve bilgi birikimini zenginleştiren insan bilincini tatmin etmek adına inancı daha sistemli hale getirmektir.

Bu fikir ve inanç sistemleri bugünün şartlarında fazlasıyla hayal ürünü olarak algılandıkları bile dönemin şartları içerisinde aslında rasyonalist birer bakış açılarıdır.

Çoktanrılı sistemin içerisinde toplum sahip olduğu bir baş tanrıyı benimsemekle beraber, topluluk içindeki farklı gruplarda daha ön planda olan bir tanrı olabiliyordu. Böylece bu tanrılar, adeta bugünün siyasi partileri gibi, kendi taraftarlarını oluşturuyorlardı. Kutsallaştırılan felsefi akımlarda da durum böyleydi. Başlangıçta birer fikir akımı ve ahlak sistemi olarak gelişen fikirler zamanla taraftar topluyor ve bu taraftarların aşırı tezahüratı neticesinde olduklarının çok daha fazlası gibi gösterilerek kutsallaştırılıyor, daha doğrusu suistimal ediliyorlardı. Temelinde her iki kutsallaştırma sürecinde bir akla uydurma rasyonel olanı arama ve bu şekilde bir sistem oluşturma çabasının ürünleridir.

I. YUNAN VE ROMA ÇOKTANRICILIĞINDA ÖTEDÜNYA ALGISI

Kuşkusuz Yunan tanrıları ayrıntılı kişilik özellikleriyle, fazlasıyla insani tavırlarıyla ve birbirileri arasında hiç dinmeyen hararetli mücadeleleriyle din ve mitoloji tarihinin yanı sıra günümüz popüler kültüründe de etkilerini ve cazibelerini sürdürmektedirler. Roma çoktanricılığı ise Yunan çoktanricılığını bir uzantısıdır, tanrıların adı değişmekle beraber bahsi geçen tanrılar iki toplum için ortaktır, yani Romalılar Yunan tanrılarını kabul edip onlara Latince adlar verirler.

Bu tanrılar kişilik özelliklerinde oldukları kadar yetki alanları konusunda da ayrıntılandırılmışlardır. Bu nedenle ötedünyaya dair net tasvirlerle karşılaşırız.

A. YUNAN ÇOKTANRICILIĞI VE ÖTEDÜNYA ALGISI

Yunan tanrılarının sayısı oldukça fazladır ama onlara dair yaratılış mitoslarından hareketle ve bu dönemden itibaren temelde üç kuşak üzerinden hareket edilebilir (Rosenberg, 2003: 32-34). Bu kuşaklar Gaia ve Uranos'la başlayıp Zeus ve kardeşlerinin hükmünün başladığı üçüncü kuşak tanrıların dönemini kapsar. Daha sonraki dönem bu tanrıların, çoğunlukla da Zeus'un, çocukları üzerinden devam eder.

Tanrılar arasındaki hiyerarşi ve hüküm bölgeleri belirlenmiştir ve her biri hem birbirileriyle bağlantılı hem de kendi yetki alanlarında söz sahibi tanrılardır.

Elbette ki ötedünya bu yetki alanlarının içindedir fakat ötedünyaya geçmeden evvel bu tanrıları ve sistemlerini tanımak daha anlaşılır olma adına fayda sağlayacaktır.

1. Başlıca Tanrılar ve Yaradılış Öyküleri

Birinci Kuşak: Birinci kuşak, tanrıça Gaia ile başlar. Tanrıça Gaia, tüm yaşamı besleyen Toprak Ana'dır. Yunan mitolojisine göre başlangıçta yalnızca kaos vardır ve bu kaostan yani boşluktan üç varlık ortaya çıkar, bunlar Gaia, yeraltının en karanlık bölgesinin hakimi Tartaros ve pek çok yaradılışa esin kaynağı olan güzelliğiyle Eros (Aşk)'tur. Gaia eşi olmadan Uranos'u yani Gökyüzü Baba'yı doğurur, onu kendine denk tutar ve onunla sarmalanır, ölümsüz varlıklara barınak olur. Gaia ayrıca Ourea (Dağlar) ve Pontus (Denizler)'u doğurur; fakat diğer doğurduklarından farklı olarak Uranos ile evlenir. Bu evlilikten doğurduğu çocuklar ikinci kuşağı oluşturur (Rosenberg, 2003: 34).

İkinci Kuşak: Gaia ve Uranos'un çocukları olan bu ikinci kuşak, Yüz Kollu Devler, Kykloplar ve Titanlar'dır. Üçüz olan Kykloplar⁶, Gaia ve Uranos'un ilk çocuklarıydılar. Her birinin sadece bir gözü vardır ve demircilikte ustadırlar. Sonraki çocuklar yine üçüzdüler, bunlar Yüz Kollu Devler'diler⁷ her birinin elli başı ve her bir omuzlarından çıkan ellişer kolları vardı (Hesiodos, Theogonia,139-153). Uranos bu altı çocuğun güçlerinden korkar ve onda bu korkuyu yarattıkları için onlardan nefret eder. Bunun üzerine Uranos çocukları annelerinden alır ve onları Gaia'nın bağrına yani toprağın derinliklerine fırlatır. Her çocuk dokuz gün dokuz gece boyunca düşer. Onuncu gün sahibinin adıyla anılan Tartaros'a varırlar ve burada hapsedilirler. Uranos çocuklarını yeryüzünün güzelliklerinden, güneşin sıcaklığından ve ışıltısından uzak bu yere hapsettiğinde kendi hükümdarlığına yönelik tehditten kurtulduğunu düşünür ve gözleri memnuniyetle parlar, artık sonsuza dek hüküm sürebileceğini zanneder (Rosenberg, 2003: 35).

Gaia ise kendisine yapılanı unutmaz. Uranos'un çocuklarını ondan ayırmasını bir türlü kabullenemez. Devlerin ardından on iki Titan'ı doğurur. Titanlar altı kız ve altı erkektirler, Yüz Kollular ve Kykloplar gibi korkutucu bir görünümleri yoktur.

⁶ Brontes, Steropes ve Arges.

⁷ Kottos, Briareus ve Gyes.

Erkek Titanlar Okeanos, Koios, Krios, Hyperion, İapetos ve Kronos'dur. Dişi Titanlar ise Theia, Rheia, Themis, Tethys, Phoipe ve Mnemosyne'dir. Zeusla birleşen Themis ve Mnemosyne dışında bütün diğer Titanlar kendi aralarında evlenirler ve sayısız çocukları olur (Erhat, 1989: 314). Hosiodos *Theogonia* isimli eserinin büyük bölümünü Titanlardan doğan yaratıkları saymaya ayırır.

On iki Titan büyüdülerinde hala çocuklarının acısını unutmayan Gaia, Titanlardan kardeşlerini babalarının hapsediği yerden kurtarmalarını ve babalarından intikam almalarını ister. Titanlar babalarından korktuklarından annelerine yardıma yanaşmazlar. İçlerinden sadece Kronos annesine yardıma yanaşır, en küçük Titan olan Kronos aynı zamanda mizaç olarak babasına en çok benzeyeniydi. Kendisinden ve kardeşlerinden yardım isteyen annesine şöyle der: *Eğer başkası sana yardım etmeyecekse anne, elbette ben edeceğim! Eğer babamız sana ve erkek kardeşlerimize kötü davranmışsa öcünü almalıyız.* Gaia oğlunun bu davranışından gururlanır ve göğsünü kabartan oğluna çakmaktaşı orağı verir, keskin ve eğri ağızına dikkat etmesi konusunda onu uyarır.⁸ Kronos orağı kullanarak Uranos'un elinden iktidarı alır ve babasının yerini alarak Gökyüzü Tanrısı olur. Kronos da tıpkı babası gibi Yüz Kollulardan ve Kykloplardan korkar, annesi Gaia'ya verdiği sözü tutmayarak kardeşlerini Tartarosda tutmaya devam eder (Rosenberg, 2003: 35-37).

Tartaros ise konumuz bağlamında apayrı bir öneme sahiptir. Bu bölgenin bir müddet sonra Hades'le birleşmesini ve Hades'in bölümlerini ayrıntılarıyla irdeleyeceğiz. Bu noktada bizi Hades'e ve yeraltı dünyası sakinlerine götürecek olan olaylar ve tanrılar zincirine odaklanmak daha doğru olacaktır.

⁸ Bu mitosta Gaia'nın Kronos' a orağı verirken keskin ve eğimli ağızına dair oğlunu uyarması oldukça dikkat çekici bir unsurdur. Orak, Kronos'un iktidarının simgesi olacaktır ve aslında Gaia bu uyarıyı yaparken iktidar hırsına karşı oğlunu uyarmış oluyordu. Orağın eğimli ve sivri ucu, orak dik tutulduğunda sahibine dönük vaziyettedir, yani simgesel boyutta ilk olarak kendisini yanlış kullanan elleri tehdit eder. Aynı zamanda bir kehanet tanrıçası olan Gaia muhtemelen olacakları sezer ve oğlunu böyle bir mesajla uyarmak ister ama kehaneti gerçekleşir ve iktidar hırsıyla gözleri kararan Kronos annesini düşkırıklığına uğratar.

Kronos göklere hâkim olur ve sonsuza kadar hüküm sürebilmek için oğul sahibi olmamaya karar verir ama kaderi onu bu kararından döndürür. Karısı Rhea'ya olan sevgisi onu zaman zaman yumuşatır. Bir süre sonra Hestina adında bir kızları olur. Rhea küçük kızlarını Kronos'a gösterdiğinde Kronos içindeki kötülüğe yenik düşer, iktidarını kaybetme korkusu ile gözleri kararır ve karısının kollarından şefkatle aldığı bebeğin cinsiyetine dahi aldırmandan bir lokmada yutar. Kronos halinden memnun ve rahatlayarak “Şimdi kaderi kehanetinden, çocuğu tahtından alıkoydum.” diye düşünür. Kronos ve Rhea'nın bu olayın ardından dört çocukları daha olur, fakat Kronos her seferinde şefkatle kucakladığı çocuğunu yutar. Rhea altıncı defa hamile kaldığında bu çocuğunun başına gelecek olanın da farklı olmayacağını biliyordur. Annesi Gaia'dan yardım istemeyi düşünür. Gaia ve Rhea Kronos'u kandırmaya karar verirler. Bebek doğduğunda kundağa bir kaya koyarlar, Kronos'un gözü iktidar hırsıyla öylesine kararmıştır ki bebeği yutma telaşıyla asıl yuttuğunun kaya olduğunu anlamaz. Gaia ve Rhea bebeği perilerin yardımıyla gizlice büyüttüler ve adını Zeus koyarlar. Zeus genç bir tanrı olduğunda babasının karşısına çıkar ve onu bir tür iksirle kusturarak kardeşlerini içinden çıkarmasını sağlar. Her bir çocuk artık yetişkin olmuştur. Zeus zannederek yuttuğu kaya da kustuklarının arasındadır. İşte bu çocuklar üçüncü kuşağı oluşturan altı tanrıdır.

Kronos tahtını vermek istemez ve çocuklarına Titan olan diğer kardeşlerinden yardım alacağını söyleyerek tehditler savurur. Zeus ve kardeşleri Titanlarla savaşa girerler fakat güçleri öylesine eşittir ki iki taraftan biri diğerine bir türlü üstünlük sağlayamaz. Gaia, Zeus'a Tartaros'a inip Yüz Kollularla Kyklopları kurtarmasını ve onların gücünden yararlanarak savaştaki güç dengesini bozmasını öğütler. Zeus iki erkek kardeşini, Poseidon ve Hades'i, yanına alarak Tartaros'a iner ve devleri kurtarırlar. Böylece Yunan mitoslarının ilk ciddi yeraltı macerası ile karşılaşmış oluruz. Zeus devlerin yardımıyla Titanları yener ve onları Tartaros'un derinliklerine hapsederler. Yüz Kollular ve Kykloplar, Zeus ve kardeşlerine birer hediye verirler. Zeus'a karşı konulamayacak güçte yıldırımlar, Poseidon'a denizleri ve karayı sarsacak güçteki üç dilli bir mızrak, Hades'e ise giydiğinde onu görünmez kılan bir miğfer verirler. Böylece üçüncü kuşak tanrıların dönemi başlar (Rosenberg, 2003: 37-40).

Üçüncü Kuşak: Bunlar Kronos ve Rhea'nın çocuklarıdır. Bu altı tanrının isimleri şöyledir: Zeus, Poseidon, Hades, Hera, Demeter ve Hestia.

Erkek tanrılar egemenlik alanlarını belirlemek için kura çekerler. Zeus'a gökyüzü, Poseidon'a denizler, Hades'e de yeraltı tanrılığı çıkar. İlyada'da bu sahne Poseidon'un ağzından şöyle anlatılır (Homeros, İlyada, XV,187-193)

...
*Kronos' tan doğma üç kardeşiz bizler
 Rhea doğurdu Zeus'u, beni, ölümlere hükmeden Hades'i,
 dünya üçe bölündü, üçümüz de aldık payımızı,
 kura çekildi, köpüklü deniz düştü bana
 her zaman orada oturayım diye,
 sisli karanlıklar ülkesi düştü Hades'in payına,
 Zeus'a bulutlar arasındaki engin gök düştü.*
 ...

Zeus'un görevi dünyada ve bütün tanrılar arasında barışı ve düzeni sağlayıp insanlara birbirleri arasında dürüst ve saygılı olmayı öğretmektir. Bunu yapmayanları şiddetle cezalandıracaktı. Poseidon mızrağı ile denizleri yönetecek ve depremler, fırtınalar çıkaracaktı. Bunların yanı sıra Poseidon insanlara atları eğitmeyi ve gemiler yapmayı öğretecekti. Hades ölümlülere ölümlere saygıyı, uygun cenaze törenlerini ve defin ayinlerini öğretecek, bunun yanı sıra yeraltındaki ölümler dünyasını yönetip burada düzeni sağlayacaktı (Rosenberg, 2003: 41).⁹

Bu tanrıları çocukları izler. Bu soydan gelen tanrıların büyük çoğunluğu Zeus'un farklı tanrıçalardan olan çocukları oluşturur. Bunların yanı sıra Zeus'un ölümlü çocukları da vardır. Hera, Zeus'un başka kadınlardan olan çocuklarına ve bu çocukların annelerine büyük düşmanlık besler öyle ki bu kıskançlık ve düşmanlığı pek çok mitosun hareket noktasını oluşturur. Bunun en bilinen örneği Herakles'tir. Herakles Zeus'un ölümlü bir kadından olan oğludur ve Hera'dan olmayan bütün Zeus çocukları gibi Hera'nın düşmanlığına sahiptir. Zeus hem Herakles'in bir yarı

⁹ Öte yandan Zeus'un diğer kardeşleri olan üç tanrıçanın da yetki alanları belirlenmiştir. Hera, Zeusla evlenir, Olympos kraliçesi olmasının yanında evlilik ve doğum tanrıçasıdır. Demeter, Gaia ve Rhea gibi bir Ana Tanrıçadır. Toprağa ve tohumlara hükmeder, dolayısıyla çiftçilerin en değerli yardımcısıdır. Hestia yuvaların koruyucusudur, tanrıların içerisinde en yumuşak yürekli en çok sevilenidir.

tanrı olarak hak ettiği üne kavuşmasını hem de Hera'yı memnun etmek ister, böylece Herakles'e on iki zor görevden oluşan bir kahramanlık macerasına sürükler. Bu maceralardan biri yeraltı dünyasında geçer.

Zeus'un ölümsüz çocuklarını ise şöyle sıralayabiliriz: Apollon, Artemis, Athena, Aphrodite, Persephone, Üç Kader Tanrıçası (Klotho, Lakheis, Atropos), Ares, Hephaistaos ki bu tanrı bazı kaynaklarda Hera'nın babasız doğurduğu çocuğu olarak geçer ve bir diğer çocuk Hermes. Bu tanrılar en çok ön plana çıkanlardır her birinin kendine ait yetki alanları vardır ve her biri oldukça güçlüdür.

Ancak Yunan tanrıları hiçbir zaman durmayan bir entrikalar zinciri içerisinde yaşarlar. Kıskançlıklar, yarışlar, türlü oyunlar ve hileler onlar için vazgeçilmezdir. Yunan mitolojisine dair bu çok kısa bilgilerden sonra asıl ulaşmak istediğimiz noktaya artık varabiliriz. Bu dönemde algılanan ötedünya nasıl bir yerdir ve bu ayrıntılarla örülü mitoslar içerisinde nasıl bir sistemin içerisinde oturtulmuştur.

2. Yeraltında Yeni Bir Tanrı: Hades

Zeus, Poseidon ve Hades evrendeki hâkimiyet alanlarını belirlemek için kura çektiklerinde, Hades'e yeraltına hükmetmek çıkmıştı, hiç kimsenin görmekten ve hatta hakkında konuşmaktan bile keyif almayacağı bu yer Hades'in krallığı olacaktı. Bu açıdan baktığımızda Hades kardeşleri ile Titanlara karşı girdikleri savaşta kazanmıştı ama onun ödülü bir sürgün olmuştu, yani kazandığı zafer onun lanetiydi. Onun için yeraltının sürgün olduğunu söyledik ama elbette ki istediği zaman diğerlerinin arasına katılabiliyordu; fakat bir problemi vardı ki artık diğerleri onu görmekten çok da mutluluk duymuyorlardı.

Ölümün insan üzerindeki duygusal yansımaları, fazlasıyla insan özelliğine sahip Yunan tanrıları için de geçerlidir. Ölümün sürekli kendilerine hatırlatılması ve bu sevimsiz dünyaya dair bir şeyler duymak veya görmek onları da insanları rahatsız ettiği kadar rahatsız eder. En az Homeros kadar önemli olan bir diğer Yunan şairi Hesiodos tanrıları ve onların dünyalarını anlattığı *Theogonia* isimli eserinde yeraltından bahsederken, "Tanrılar sevmez o küflü puslu yerleri." (Hesiodos, *Theogonia* 810) diyerek kısaca tanrıların yeraltı için düşüncelerine değinir. Homeros

ise İlyada'sında tanrıların da katılımıyla şiddetlenen savaşı¹⁰ anlatırken “Tanrıların bile tiksindiği çirkef dolu ülke” (Homeros, İlyada, XX, 65.) diye bahseder yeraltından. Bu yüzden olsa gerek söylencelerde Hades'in kendi dünyasının dışına çıktığı zamanlar pek nadirdir, oysa Zeus'un pek çok defa yeryüzüne inip çeşitli görünümünde istediği gibi gezindiğini görürüz. Hades ise istenilmemeni verdiği huzursuzlukla yeraltındaki dünyasına çekilir ve tıpkı adının anlamında olduğu gibi “görünmez” olmayı tercih eder.

Hades (görünmez) bu isminin yanında Aidoneus ve Pluton (zengin) adlarıyla da anılır (Erhat, 1989: 305). Hosiodos tanrıların doğumunu anlatırken Hades'in mizacına dair şöyle der (Hosiodos, Theogonia: 455,456):

...
*Ve güçlü Hades, yerin altında oturan,
 Yüreği acımak nedir bilmeyen tanrı*
 ...

Hades, toprakta gizli değerli madenlere yüzünden Pluton(zengin) diye anılmıştı, yani o aynı zamanda zenginlik tanrısıydı. Romalılar bu isimlerin yanında Latince zengin anlamına gelen “Dis” kelimesini de onun adlarından biri olarak kullanırlardı. Hades karanlık ve soğuk dünyasından kolay kolay ayrılmaz Olympos'a oldukça seyrek gider ve oraya gittiğinde de iyi karşılanmaz ve ağırlandı. Acımayan bir tanrıydı ama doğru olanı ve adaleti sever, savunurdu. Korkutucuydu ama asla kötü bir tanrı değildi (Hamilton, 2002: 16). Hades kendisine düşen görevi yapıyordu. Söylencelerin hiçbirinde bu görevinden yakındığına dair bir işaret yoktur. Korkutucu ve acımasız görünmek ise onun karanlık dünyasının ödemek zorunda kaldığı bir bedeldir. Diğer tanrılarla çok içli dışlı olmadığından onların entrikalarında çoğunlukla rol almaz. Hades'in en entrikacı halini çok sevdiği eşi Persophone'yi elde etme ve onu yanında tutma adına yaptıklarının anlatıldığı söylencede görürüz ki bunları yaparken Zeus'tan yardım alır. Hades ile ilgili en ayrıntılı söylence bu olayın anlatıldığı söylence olmakla beraber Zeus'un ona yardım etmesi, aslında kardeşi için içten içe duyduğu üzüntünün bir yansıması olmalıdır.

¹⁰ Troya Savaşı.

3. Hades ve Persephone

Hades ve Persephone'nin evliliğinin anlatıldığı söylence temelde mevsimlerin değişimini, doğanın mevsimlere göre ölümü ve yeniden doğuşunun temellendirilmesi üzerinedir. Tohumların ve bitkilerin tanrıçası Demeter bu söylencede Hades'in karşısında duran pozitif dinamik konumundadır. Yeraltı dünyasının ve ölümlerin tanrısı Hades sadece insanların değil, söylenceye bakılırsa dolaylı olarak doğanın ölümünden de sorumlu tutulur. Böylece bu birbirine zıt yönde olan iki dinamiğin devinimi başlar. Demeter doğaya yaşam verir, Hades ise Persephone'yi alarak yaşayan doğanın ölümüne sebep olur. Bu devinim sonsuza dek mevsimler boyu sürecektir. Peki ne oldu da bu iki tanrı böyle bir mücadeleye girdiler ve nasıl bir anlaşmaya varabildiler.

Çoktanrılı olma bu inancı benimseyenlere doğadaki her dinamiğe bir yetki verme özgürlüğünü sağlıyordu. Doğanın işleyişini tam olarak çözememiş olan bu insanlar pozitif ve negatif dinamikleri tanrısallaştırabiliyorlardı; fakat bu dinamikler birbirileri ile bağlantılı olmalıydılar. İşte bu amaçla, yani temel dinamiklere sahip olan büyük tanrıları birbirilerine bağlantılı hale getirmek adına bağlayıcı nitelikteki tanrı ve tanrıçalar belirir. Bu tanrı ve tanrıçalar büyük, yani temel dinamikleri temsil eden, tanrı ve tanrıçaların birleşimleri sonucu doğan çocukları olurlar. Çoktanrıcılığın sağlam bağları aslında tanrıların birliktelikleriyle doğan çocuklar sayesinde oluşur. Bu yeni doğan sonraki kuşak tanrı ve tanrıçalar bir anlamda koca bir yapının tuğlaları arasındaki beton görevini üstlenmiş olurlar. Bu görevlerinden dolayı bu son kuşak tanrıları bizler bağlayıcı tanrılar olarak adlandırabiliriz.

Söylencelerin pek çoğu bu zıt yönde ilerleyen dinamiklerin birbirine bağlanma zorunluluğun getirdiği çatışma üzerinden doğar. Ölümlülük ve ölümsüzlük, aşk ve iktidar gücü gibi dinamiklerin çatışması Yunan mitolojisinin en temel konularıdır. Demeter, Hades ve Persephone'nin konu edildiği bu söylence ölüm ve doğum çatışması üzerinedir. Hades ölümü, Demeter yeniden doğuşu simgelerken Persephone bağlayıcı tanrıça rolündedir.

Toprağa yaşam ve bereket getiren Ulu Tanrıça Demeter'in en değerlisi ve tek neşesi Zeus'tan olma kızı Persephone'ydi. Persephone gülmeyi, çiçekleri seven

etrafındakilere neşe saçan bir tanrıçadır, sık sık çiçek toplamaya giderdi. Artemis ve Athena da ona bu kır gezintilerinde sıklıkla eşlik ederlerdi. Aphrodite bir gün bu üç tanrıçayı çiçeklerin arasında gezinirlerken görür ve onların aşka olan mesafeli duruşlarına ve bir anlamda onun gücünü görmezden gelmelerine kızar. Bunun üzerine Eros'u yanına çağırır ve bu tanrıçalara bir ders vermeye niyetlenir. Zeus ve Poseidon, Aphrodite'in gücünden nasiplerini almışlar ve aşka boyun eğmişlerdi; ama üçüncü büyük tanrı olan Hades yani Yeraltı Dünyası'nın karanlık efendisi henüz aşkın gücüne teslim olmamıştı.

Aphrodite hem tanrıçalara bir ders vermek hem de Hades'e gücünü göstermek için bir plan yapar. Eros'un sihirli okları Hades'in kalbine saplanacaktır, böylece Hades Persephone'ye delicesine aşık olacaktır.¹¹

Aphrodite hedefine ulaşır, Eros'un şaşmaz okları Hades'in kalbini bulur. Hades Persephone'ye delicesine aşık olur ve Zeus'a giderek kızı Persephone ile evlenmek için izin ister. Zeus kardeşinin bu isteğine olumlu yanıt vermek istese de Demeter'in, kızının yeraltında yaşamasına izin vermeyeceğini kesin olarak bildiğini söyler. Zeus kızını ve Demeter'i zorlayamayacağını fakat çok değer verdiği ve güçlü bir tanrı olduğuna inandığı kardeşine Persephone'yi kaçırmayı için yardım edeceğini söyler.

Zeus ve Hades, Persephone'yi kaçırmak üzere bir plan¹² yaparlar, planları başarıya ulaşır ve Persephone soğuk yeraltında Hades'le yaşamaya başlar. Olan bitenden habersiz Demeter her yerde kızını arasa da bulamaz. Demeter'in kederi ve kızgınlığı bütün doğaya yansır ve Demeter kızını geri alacağı güne kadar yaşam

¹¹ Aşk ve güzellik tanrıçası Aphrodite ne kadar güçlü olduğunu göstermeyi seven bir tanrıçaydı. Athena ve Hera ile girdiği yarışta hangisinin daha güzel olduğuna karar verecek olan çoban Paris'e, kendisini seçmesi için, en güzel ölümlü kadının yani Helena'nın aşkını vereceğini söyler. Athena savaşta yenilmezlik sunar Paris'e, Hera ise bütün ölümlüleri yönetme gücünü ama Paris Aphrodite'i seçer(Rosenberg, 2003: 90,91). Aphrodite Hera ve Athena'ya gücünü, tanrılar dünyasına ise güzelliğini kanıtlamış olur. Bu olay neticesinde meydana gelen sürtüşme ve düşmanlık büyük Troya savaşlarına sebep olacaktır. Aphrodite'nin ölümlüler dünyasına kadar uzanan bu güç gösterisi düşkünlüğünün tek örneği bu söylene değildir. Hades ve Persephone evliliği de Aphrodite'in buna benzer bir boyun eğdirme girişiminin sonucudur.

¹² Persephone yine çiçek toplamak üzere çayırlara çıktığı bir gün, çayırın uzak bir köşesinde hiç görmediği bir çiçek görür ve çiçeği almak üzere arkadaşlarından uzaklaşır. Bu çiçek Persephone'yi arkadaşlarından uzaklaştırmak için Zeus tarafından yaratılmış yeni bir çiçektir. Zeus böylece Persephone'yi kaçırmayı için Hades'e bir fırsat yaratmış olur.

veren armağanlarını geri alacağını söyler. Böylece öküzler ölmeye, tohumlar kök vermemeye, verimli topraklar çoraklaşmaya başlar. Çok geçmeden kuraklık, şiddetli rüzgarlar ve felaket getiren yağmurlar gelir. Kuraklık ve perişanlık bütün dünyayı sarar.

Sonunda Helios, Demeter'in haline acır ve ona kızının başına gelenleri ve Hades'e Zeus'un yardım ettiğini anlatır ve Hades'le yapılacak olan bir evliliğin kötü bir seçim olmayacağına dair onu ikna etmeye çalışır, çünkü Hades yeraltında da olsa büyük ve zengin bir krallığa sahiptir. Demeter'in acısı bunları duyduktan sonra katlanır ve lanetini sürdüreceğini, tüm insanların açlıktan ölmelerini sağlayacağını söyler. Böylece yeryüzünde tanrıları kurbanlar sunarak, dualar ederek onurlandıracak kimsenin kalmayacağını üstelik bu sayede acımasız Hades'in ölümler dünyasında kendisini onurlandıran yeni gölgelere sahip olarak güçleneceğini haykırır.

Zeus ne kadar çabalasa da Demeter'i, Hades ve Persephone'nin evliliğini onaylamaya ikna edemez, bunun üzerine Hermes'i Persephone'yi geri getirmesi için yeraltına gönderir. Hermes, Hades'e mesajı ilettiğinde Hades karısına döner, onu ne kadar çok sevdiğini anlatır ve ona bal kadar tatlı bir nar tanesi verir. Persephone sonrasında olacakları bilmeden nar tanesini yutar, yeryüzüne çıkıp annesine kavuştuğunda Demeter kızına bir yeraltında bir şey yiyip yemediğini sorar, Persephone ona yediği nar tanesinden bahseder. Demeter üzüntüsünden kahrolur kızına yeraltında bir şey yediği takdirde orada yaşamak zorunda olduğunu söyler. Anne kız üzüntüye boğulurken, Demeter annesi Rhea'nın yaklaştığını görür. Rhea Olympos tanrılarının Demeter'i tekrar aralarında görmek istedikleri mesajını getirmiştir. Bu kızgınlığın sonlanmasını isteyen tanrılar Persephone'nin yılın sadece üçte birini Hades'in yanında Yeraltı Dünyası'nda geçireceğini, yılın kalanında yeryüzünde kalabileceğini söylerler.

Böylece mevsimler yeniden düzenlenmiş olur. Her yıl bahar geldiğinde Persephone yeraltından yeryüzüne gelir ve her sonbaharda hasatlar biçildikten sonra kış aylarını geçirmek üzere kocasının yani Hades'in yanına yeraltına iner. Kış aylarının kuraklığı kızından ayrı düşen Demeter'in üzüntüsüne yorulur, baharda kızının kendisine dönmesinin sevinci ile Demeter doğayı yeniden canlandırır (Rosenberg, 2003: 46-53).

Yeraltı Dünyası'nın tanrısı Hades üzerine anlatılan en ayrıntılı söylence bu söylencedir.¹³ Hades'in gücüne dair oldukça belirgin bilgiler verir. Demeter kızına ulaşmak için oldukça fazla çaba sarf eder fakat diğer tanrıların Hades'in yanında olduğunu görürüz. Hades artık yeraltının kralı olmaya alışmış ve burada bir yaşam kurmuş olur ve bu kasvetli, soğuk dünya güçlü kralı ile öylesine özdeşleşir ki bir noktadan sonra onun adıyla anılmaya başlar. Hades adı artık sadece bu karanlık ve dışlanmış tanrının adı değil ayrıca onun yönettiği bu koca Yeraltı Dünyasının da adıdır.

4. Yeraltı Dünyası “Hades Ülkesi” ve Elysion

Yunanca *Hadou Domos* yani Hades'in evi, konağı deyimindeki *domos* sözcüğünün zaman içinde düşmesiyle Hades, tanrı Hades'in yönettiği ölümler ülkesinin de adı olur (Erhat, 1989: 129). Yunan sözlü ve yazılı edebiyatında ölümlerin ruhlarının oturduğu bu dünya defalarca tasvir edilmiştir. Başta Homeros ve Hesiodos bunun en güzel örneklerini sunarlar. Onları ileriki bölümlerde değineceğimiz büyük Latin şair Vergilius takip eder. Yunan ilkçağının çoktanrıçılık etkisi, özelliklerde Hades Ülkesine dair olanlar bu devrin şairlerinin de dışına taşar. Dante *İlahi Komedya* 'sında bu ölümler dünyasını ayrıntıları ile anlatır, ama artık bu dünya evrensel dinlerin üyelerini de kapsıyordu.

Yunanlıların Yeraltı Ülkesine dönecek olursak tanımlamaların bir isim veya sadece bir ötedünya alanı olmaktan çok ileri gittiği görülür. Daha önce de belirtildiği gibi Yunan çoktanrıçılığı da diğer dini yapılarda olduğu gibi, insan için anlaşılabilir olanı mantıksal düzeye indirgeme, yani yaşayan bilincini tatmin ederek kendisini güvende hissetme ve her şeyin kontrolünde olduğunu bilme, ihtiyacından doğar. Bu çabanın en olgun meyvelerinden olan Yunan söylenceleri, ötedünya algısına dair, kapıları ardına kadar açılan ayrıntılı ve sistemli bir dünya sunar.

Hades Ülkesi *Erebos* ve *Tartaros* olmak üzere iki bölüme ayrılır. Hades ve karısı Persephone'nin yönettiği bu dünyanın girişi Homeros'a göre Okeanos'un kıyısındadır (Homeros, *Odysssea*: X, 508-512).

¹³ Bu söylencenin en kapsamlı hali Homeros *İlahileri*'nde yer alır.

Sonraki dönem şairlerinden bazıları yeraltının girişinin mağaralarda bazıları ise derin göllerde olduğunu söylemişlerdir. İnsanların ruhları öldükleri zaman doğruca Erebos'a, oradan da daha derindeki Tartaros'a giderlerdi (Hamilton, 2002: 23,24). Yeraltı ülkesinde ölümlerin ruhları hayattayken yaptıkları son işleri yapmaya devam ederler ve duygulardan yoksundurlar. Erebos'da durum böyle iken hayattayken büyük günahlar işlemiş olan ölümler Tartaros'ta veya cehennemlik azapların çekildiği bataklık gölde cezalarını çekerler (Necatigil, 2006: 159). Bir ruhun yerinin belirlenmesi için yeraltında belli uygulamalar ve aşamalar mevcuttur. Hades Ülkesi'ni daha iyi anlamak için, öncelikle bu ülkenin üyelerini ve bu dünyanın mekânları üzerinde durulmalıdır, böylece ruhun yolculuğu daha anlaşılır olacaktır. Önce mekânlar üzerinde duralım.

Erebos, Tartaros'dan bir önceki durak olma niteliğini taşır ve çoğu metnin akışından anlaşıldığı üzere ruhlar burada yargılanırlar. Tartaros'un yeraltının en karanlık ve soğuk yeri olduğunu düşünülürse Hades'in Erebos'da bir yerde yaşadığı sonucuna ulaşmak mümkündür.

Tartaros, Erebos'a nazaran şairlerin daha fazla ilgi gösterdikleri bir bölümdür. Hesiodos yeraltı tanımlarının çoğunu Tartaros üzerinden yapar (Hesiodos, Theogonia: 729-736):

...
 İşte orda saklıdır Titanlar karanlıkta
 Bulutları toplayan Zeus'un istemiyle.
 Güçleri yetmez çıkmaya oradan
 Poseidon kapamıştır tunç kapıları,
 Dört bir yandan yükselir duvarlar.
 Kalkan tutan Zeus'un buyruğuyla
 Durur orada sadık birer bekçi gibi
 Gyes, Kottos ve coşkun yürekli Briareus¹⁴.
 ...

Hesiodos eserinin pek çok yerinde yine bu mekânı konu eder. Tartaros'un dibine varmak için bir yıl gerektiğini söyleyen şair, dünyadan yeraltına iniş, daha doğrusu düşüş, süresini de dokuz gün olarak belirler. Aynı eserin 720 ve 725 numaralı satırları arasında yani Titanları'nın Tartaros'a atılışının anlatıldığı bölümde, gökyüzünden yeryüzüne ve yeryüzünden yerin altına düşüş süresi şöyle anlatılır:

¹⁴ Yüzer kollu devler.

...
*Ve gökler ne kadar uzaksa topraktan
 Toprağın o kadar altına gömdüler onları,
 Bir örs gökten düşse dokuz gün dokuz gece
 Ancak onuncu günü varabilirdi yeryüzüne
 Ve tunç bir örs düşse yeryüzünden ancak
 Dokuz gün dokuz gece sonra varabilir Tartaros'a.*
 ...

Tartaros en günahkârların mekânıdır. Başlangıçta ilk kuşak Yunan tanrılarınıdan *Tartaros*'un yönetiminde olan bu bölge yöneticisinin adıyla anılmıştır; fakat Hades'in yeraltına inişinin ardından Tartaros'dan şahsiyet olarak bahsedilmez ve bölge tamamen Hades'in kontrolündeki bir alan olarak anlatılır.

Yunan çoktanrıcılığının bize sunduğu bu zengin yeraltı tanımlamalarının içerisinde çoğu kez gözden kaçan bir soru ile karşılaşırız. Kötü ruhlara ait olan bir yeraltı ve tanrılara ait bir yukarı dünya vardır. Ölümlüler yeryüzünde yaşarlar ve öldüklerinde kötü olanların ruhları Hades'e iner. Peki, dünyadaki hayatı son bulan iyi ruhlar nereye gidiyorlardı?

Yunan şairleri Hades Ülkesi'nin büyüüne kapılarak çoğunlukla bu detay üzerinde uzun uzun durmazlar. Belki de dinlerin işlevsel boyutu göz önüne alındığında Hades'ten daha uzun bahsedilmesinin altında korkuyla sağlanabilecek bir kurula uydurma çabası yatar. Bir ölümlü günah işlediği takdirde Hades'te başına geleceklere dair ne kadar çok şey bilirse tanrılara karşı günah işlemekten o kadar uzak duracaktır.

İyi ruhlara gelecek olursak onların mekânı ne yeraltındadır ne de göklerde. Bu yer *Elysion* diye anılan ve dünyanın batı ucunda Okeanos'un öte yakasında bir bahtiyarlar adasıdır. Tanrıların sevgili kulları ölümsüz bir yaşam sürmek üzere buraya yollanırlar. Rhadamanthys yönetimindeki bu ada da sonsuz kaygısız ve mutlu bir yaşam sürerlerdi. Sonraları ötedünya yalnızca yeraltı olarak algılanmaya başlandığında Elysion yeraltında bahtiyarlar için bir bölge olarak düşünölmeye başlandı (Necatigil, 2006: 47, 48). Aslında bu bahtiyar ruhların yaşadığı uzak ada tanımlaması daha önceki başlıklarda sıklıkla değindiğimiz ortadünyaya (yeryüzüne) paralel ötedünya tanımlaması dâhilindedir.

Hesiodos'un *İşler ve Günler* eserinde, insan soylarının anlatıldığı bölümde dünyada sırasıyla beş insan soyunun yaratıldığı anlatılır. Zeus her soy sonlandığında yenisini yaratır. İlk soy altın soydan gelenlerdir, ikincisi gümüş, üçüncüsü bronz, dördüncüsü kahramanlar ve beşinci ise bugünün insanının soyu olan demir soydur.

Eserinde bu soyların özelliklerini anlatan Hesiodos dördüncü soy olan Kahramanlar soyunu anlatırken Zeus'un bu cesur kahramanlar için kutsanmış adalar yarattığını ve burada sonsuz ve bahtiyar bir yaşamda ölümsüzlükle ve şöhretle ödüllendirdiğini anlatır. Elysion diye anmasa da bu bahtiyarlar adasının tanımı Elysion ile özdeşdir ve bahsedilen yerin Elysion olduğunu söylemek mümkündür. Hesiodos'un anlatımı şöyledir (Hesiodos, *İşler ve Günler*: 156-173):

...
*Toprak yeniden örtünce bu soyu da,
 Bir kuşak daha yarattı Zeus, Kronos'un oğlu.
 Daha bereketli, daha doğru, daha yürekli olan bu soy
 Yarı tanrı kahramanlar getirdi dünyaya.
 İşte onlardır bu sınırsız topraklarda
 Bizden önce gelen koca yiğitler.
 Çetin savaşlarda, yürekler acısı kargaşalarda
 Yitti gitti bu kahramanların hepsi,
 Kimi yedi kapılı Thebai'nin duvarları önünde,
 Oidipus sürüleri uğruna Katmos'un toprağında,
 Kimi gemilerde, denizler ötesindeki Troya'da,
 Güzel saçlı Helene uğruna.
 Sarıldılar her şeyi öreten ölüm yorganlarına.
 Kimilerine de Kronosoğlu Zeus, Tanrılar babası,
 İnsanlardan uzakta, dünyanın sınırlarında
 Bir yurt ve bir hayat verdi mutlu ve ölümsüz.
 Orda, o mutlu ve adalarda yaşıyor şimdi onlar,
 Engin, derin Okeanos'un kıyılarında.
 O mutlu yiğitlere yılda üç kez ürün verir
 Çiçekler, tatlı meyvalar saçan Toprak Ana*
 ...

Okeanos'un kıyısında olması, ölümsüz ve saadet dolu bir yaşam sunması buranın Elysion olduğuna işarettir. Bu bahtiyarlar adası Hades'ten sonra yaratılmıştır. Çünkü bu insanlar iyi ve kötü arasında iyi olanı seçmeyi başarmışlar, doğruluğu ve cesareti yüceltmişlerdi. Hesiodos'a göre bu soydan önceki üç soyun ilki olan altın soy üyeleri tamamen iyilikle dolu saf ruhlardır ve tanrılar tarafından, öldüklerinde, göklere çekildiler ve yurtlarının üzerlerinde dolanıp insanlara iyiyi ve doğruyu gösterdiler. İkinci soy olan gümüş soydan gelenler saygıdan yoksundular ve ölümlerinden sonra ruhları yeraltına indi. Üçüncü soy olan bronz soydan gelenler ise

açgözlüydüler ve sadece açgözlülük yüzünden savaştılar bu yüzden bu ruhlar da yeraltına gönderildiler.

Dördüncü soy olan Kahramanlar soyu da savaşır fakat bu savaşlar onur, cesaret ve tanrıları onurlandırmayı barındırır. Ölümlü insan nihayet tanrıların istediği gibi davranmıştır ve bunun neticesinde sonsuz saadete ödüllendirileceği bir ötedünya ile ödüllendirilir; fakat söylediğimiz gibi Yunan söylenceleri daha çok korkutucu yeraltı üzerinde durur ve bunun doğal bir sonucu olarak yeraltına dair daha fazla tanımlamayla karşılaşırız.

İyi ve günahkâr ruhların ayırımına değinip bunların konumlarını netliğe kavuşturduğumuza göre yeniden Hades Ülkesi'ne dönebiliriz. Hades'te ilk olarak beş ırmak ile karşılaşılır. Bu ırmaklar yeryüzünü Yeraltı Dünyası'ndan ayırma görevini üstlenmelerinin yanında sıradan ırmakların aksine doğüstü niteliklere sahiptirler. Bunlar üzüntü ırmağı *Akheron*, ağlayış ırmağı *Kokytos*, ateş ırmağı *Phlegethon*, tanrıların adına yemin ettikleri *Sytks* ve unutuş ırmağı *Lethe*'dir (Hamilton, 2002: 24). Hesiodos bu ırmakların içerisinde özellikle *Sytks* ve oraya adını veren tanrıçası üzerinde durur (Hesiodos, *Theogonia*: 775-780).

...
*Ölümsüzlerin sevmeydiği bir tanrıça vardır orada:
 Belalı Styks, büyük kızı Okeanos'un,
 Hep kaynağına doğru akan o ırmağın.
 Styks tanrılardan uzakta oturur,
 Yüksek kayalıklarla çevrili konağında,
 Göklere yükselen geniş direkler ortasında.*
 ...

Bu ırmağın suyu tanrıların yalan söyleyip söylemediğini ölçer. Bu su üzerine yemin eden bir tanrı yalan söylüyorsa onu sonu gelmeyen uğursuzluklar takip eder. Tanrılar her ne kadar ölümsüz olsalar da bu onların acı çekemeyeceği anlamına gelmiyordur. Yeraltının bu etkileyici ve yalancılar için korkutucu olan ırmağı Okeanos'un büyük kızı tanrıça *Styks* tarafından yönetilir.

Tanrıça *Styks* ile beraber Hades ve karısı *Persephone* dışındaki ilk yeraltı mensubu ile karşılaşmış oluyoruz. Yeraltı Dünyası Hades tarafından yönetilse de bu yönetimi sağlamak için ölü ruhlardan fazlasına yani kendi hizmetkârlarına ihtiyacı vardı. Tanrıça *Styks*'nin bu hizmetkârlardan biri olduğunu söylemek doğru

olmayacaktır; ama bu dünyanın bir parçasıdır. Hesiodos'un söylediklerinden anlayabiliyoruz ki yalnızdır ve bilinen tek ziyaretçisi İris¹⁵ tir.

Styxs Irmağı'nın bir yakasından öteki yakasına geçebilmek¹⁶ için bir diğer ötedünya mensubunun yardımı gerekir. Bu kişi ihtiyar kayıkçı *Kharon*'dan başkası değildir (Necatigil, 2006: 159). *Kharon* ancak gömülürken dudaklarının üzerine geçiş parası konulan ölülerin ruhlarını karşı kıyıya geçirir. Karşı kıyaya geçen ruh böylece ruh Hades Ülkesi'nin, yer yer Tartaros olarak da geçer, kapısına ulaşır (Hamilton, 2002: 24). Ruhlar bu kapının önünde *Kerberos*¹⁷ ile karşılaşılır. *Kerberos* üç başlı, ejder kuyruklu bir köpektir. Hesiodos onun için şunları söyler (Hesiodos, Theogonia: 767-774):

...
Orada yükselir yankılı konağı
Güçlü Hades 'le korkunç Persephone 'nin.
Azgın bir köpek bekler kapısını,
Amansız, sinsilikler ustası bir köpek
Girenlere yaltaklanır kuyruğu kulaklarıyla
Ama gireni bir daha bırakmaz dışarı,
Pusuda bekleyip paramparça eder
Çıkmak için kapıya gelenleri.
 ...

Kerberos, Hesiodos'un anlatımına göre korkutucu yanını ruhlar kapıdan içeri girene dek göstermez, aksine kendini onlara sevdirmeye çalışır. Ruhlar kapıdan içeri girdikten sonra ise onları dışarı çıkarmamak için bütün gücünü ve korkutuculuğunu kullanır. Ruhlar bu kapıyı geçtikten sonra üç yargıç ile karşılaşılır: *Rhadamanthys*¹⁸, *Mines* ve *Aiakos*¹⁹.

Dürüstlükleri ve güvenilirlikleri ile tanınan bu üç yargıç ölülerin ruhlarını yargılamakla görevlidirler. Ruhlar buradan çıkacak olan karara göre ait oldukları yeraltı bölgesine ya da Elysion kırlarına gönderilirler (Hamilton, 2002: 24).

¹⁵ Gökkuşağını simgeler, denizden gökyüzüne uzanır görüldüğünden tanrılar için bir iletişim aracıdır. Hermes gibi bir ulaktır fakat daha çok tanrılardan insanlara haber götürür, Hermes kadar önemli görevler üstlenmez. Kanatları vardır ve gün ışığında gökkuşağı renklerini yansıtan ince bir tül ile örtülüdür.

¹⁶ Latin şair Vergilius, *Aeneas*'ın VI. bölüm 295 ve 300 satırları arasında kayıkçının bulunduğu yeri Akheron ve Kokytos ırmaklarının birleştiği yer olarak tanımlar.

¹⁷ Herakles'in efsanevi on iki görevinden biri bu köpeği kaçırmaktır.

¹⁸ *Rhadamanthys* aynı zamanda Elysion'un yöneticisidir.

¹⁹ Bu üç yargıç Zeus'un çocuklarıdır. *Aiakos* Zeus ile bir su perisi olan *Aigina*'nın oğludur. *Mines* ve *Rhadamanthys*, Zeus ve *Europe*'nin oğullarıdır.

Yeraltının diğere bir sakinleri *Erinyesler*²⁰ de denilen *Teisiphone*, *Megaria* ve *Alleko* adında üç tanrıçadır. Yunan şairlerine göre yeraltında yaşayan bu üç tanrıça, yeryüzüne çıkarak günah işleyenleri kovalar ve suçsuzların intikamlarını alırlar (Hamilton, 2002: 24).

Yeraltında uzun zaman hapsedilen Yüzer Kollu Devler yani *Gyes*, *Kottos* ve *Briareus*²¹ da yeraltı dünyasının gönüllü sakinleri arasındadırlar. Titanların Zeus ve kardeşleri tarafından Tartaros'a hapsedilmeleriyle bu üç kardeş onların gönüllü bekçileri olurlar.

Hades Ülkesi'nin daimi mensuplarından olmasa da burayı sık ziyaret eden bir tanrı vardır: Hermes.²² Hermes Zeus ve Maia²³'nin oğludur. Hermes ölülere kılavuzluk ederek ve onları ötedünyaya götürür, son yolculuklarında onlara eşlik ederdi (Erhat, 1989: 151-153).

Hades Ülkesi'ne giden her ruh bu kişi ve mekân kadrosu ile karşılaşır. Bir ruhun yolculuğu Yunan çoktanrıçılığında maceralar ve tehlikelerle doludur. Kahramanlara ve korkunç yeraltına merak duyan böylesi bir kültürün bu iki kavramı birleştirerek yaşar halde yeraltına inip geri dönen kahramanlar yaratması kaçınılmazdır. Herakles ve Odysseus bunlar içerisinde en ünlü olanlarıdır.

5. Hades Ülkesi'nin Yaşayan Ziyaretçileri: Herakles ve Odysseus

Yunan mitolojisinin karanlık, soğuk fakat oldukça karizmatik olan ötedünya algısı, özellikle de yeraltı, yaptıklarıyla ölümsüz bir şöhrete sahip olmak isteyen her

²⁰ Hesiodos *Theogonia*'nın 176. ve sonraki satırlarında bu tanrıçaların doğumunu anlatır. Bu anlatıma göre Kronos, Uranos'un erkeklik uzvunu kestiğinde uzuvdan denize yayılan köpüklerden Aphrodite doğar. Uzuvun kesilmesiyle akan kanlar ise toprağa yayılır, Toprak Ana Gaia bu kandan hamile kalır ve Erinyesleri doğurur. Erinyeslerle beraber Devler ve Orman Perileri de doğar.

²¹ Hesiodos *Theogonia*'nın 815 ve devamındaki satırlarında Briareus'un yiğitliklerinden dolayı Poseidon'un kızı Kymopoleia ile evlenerek Kottos ve Gyes'in yanından yani yeraltından ayrıldığını ima eder.

²² Çok hızlı hareket eder bu yüzden onun sık sık *tez ayaklı* olarak tanımlandığını görürüz. Ayaklarında kanatlı sandaletler ve elinde yine kanatlı bir asası vardır. Hızlı hareket ettiği için Zeus ona ulaşması için görevini verir. Mizaç açısından olumsuz insani duygular ve tavırlar taşımalarıyla sıra dışı kabul edilen Yunan tanrılarının içerisinde dahi karakteri ile sıyrılır. Hırsızlık yapma eğilimi vardır, bunun dışında akıllı, kurnaz ve hareketli bir yapıya sahiptir, görevlerinden dolayı hem tanrılarla hem de insanlarla iletişim halindedir ve tavırları her zaman dost canlısı ve samimidir. Hareketli ve kontrol edilemez olduğundan olsa gerek Zeus onu meşgul tutmak ister bu yüzden ikinci bir görevi daha vardır. Yeraltında en çok bu görevi aracılığıyla bulunur.

²³ Atlas'ın kızı.

kahraman için cesaretini ispatlayabileceği kusursuz bir sınav alanıdır. Bu tehlikelerle dolu dünyaya yaşayan bir bedenle ve temiz bir ruhla giden kahraman dönüşünü tamamladığında ölümlüler ve tanrılar arasında cesareti ile ölümsüzleşmiş olur.

Bu bölümle beraber artık daha sık üzerinde duracağımız bir konu daha vardır ki o da kahramanda beliren ölümsüz olma isteği ve bu yolda gösterdiği çabadır. Burada bahsini ettiğimiz ölümsüzlük şöhret ve cesaretle adının sonsuza taşınması adına gerçekleşen ölümsüzlük değildir. Yunan kahramanlarında ve diğer bütün kültürlerin mit, destan, efsane veya masal kahramanlarının asıl amacını oluşturan sonsuz şan ve şöhretle adlarının sonsuza dek anılması isteği ile gerçek anlamda ölümsüz olma, yani bedenen de bu dünyada sonsuz varlık sürdürme isteği, aynı şey değildir ve kuşkusuz ikincisi çoğunlukla kahramanın tanrılara karşı verdiği çetin bir savaştır.

Herakles bu bağlamda önemli bir örnek oluşturmaktadır; çünkü kendisine vaadedilen ölümsüzlük armağanı için çabalar. Herakles'i diğer kahramanlardan farklı kılan ölümsüzlük macerasına kendisinin isteğinden çok babası Zeus'un isteğiyle sürüklenmesidir. Herakles ölümlü olsa da yarı tanrıdır ve üzerinde duracağımız üzere ötedünyayı deneyimleme şansına sahip olur.

Herakles'in yeraltı macerasına dönecek olursak, onun nasıl böylesine tehlikelerle dolu bir maceranın içine sürüklendiğine ve kişiliğine dair birkaç şey söylemek yerinde olacaktır.

...
Gürbüz Herakles'in anası oldu Alkmene
Bulutları devşiren Zeus'la birleşerek
 ...

Hesiodos *Theogonia'* da (943,944) Herakles'in doğuşunu böyle anlatır. Annesi bir ölümlüdür babası ise tanrıların babası Zeus'tur.

Zeus, Herakles'in tanrılar arasında hakkettiği konuma gelmesini ister, fakat Hera'nın gazabından korkar.²⁴ Herakles'i ölümsüz kılabilmek adına hem Hera'nın

²⁴ Hera, Zeus'un başka kadınlardan olma çocuklarına nefret ve kıskançlık besler, her fırsatta onlara zarar vermeye çalışır. Herakles henüz bir bebekken Hera onu iki zehirli yılanla öldürmeye kalkar; fakat küçük Herakles yılanlardan hiç korkmaksızın çıplak elleriyle onları boğar. Herakles her kahraman gibi doğumundan itibaren türlü beceriler yığıtlıklar gösterir.

tepkisini çekmeden hem de oğlunu ölümsüzler diyarında olduğu kadar ölümlüler diyarında da şöhretle ölümsüz kılmak adına bir yol arar. Bunun üzerine Zeus, Hera'ya oğlunun kendisine tarafsız biri tarafından verilecek görevleri yerine getirdiği takdirde ölümsüz olacağını söyler. Böylece Herakles Tiryns kralı Eurystheus tarafından belirlenmiş on iki zorlu görevi yapmak için harekete geçer. Herakles bütün görevleri yerine getirir. Canavarları yener, hayvanlar avlar, devlerle güreşir, tanrıları kurtarır. On ikinci görevi ise onu yeraltına, Hades Ülkesine dek götürür.

Eurystheus, Herakles'e on ikinci ve son görevi olarak Hades Ülkesi'nin girişinde bekleyen Kerberos'u getirmesini ister. Herakles bu görevi için Yeraltı Dünyası'na iner. Bu yolculuğunda ruhların rehberi Hermes ona eşlik eder. Herakles önce yeraltının tanrısı Hades'e giderek Kerberos'u kral Eurystheus'a götürmek için izin ister. Hades, Kerberos'u hiçbir silah kullanmadan aldedebildiği takdirde izin vereceğini söyler. Üç başlı, yılan sırtlı, ejderha kuyruklu dev köpeği zaptetmek zor görünse de Herakles bu görevi de başarır. Kerberos'u sırtlar, yeryüzüne çıkarıp Eurystheus'a gösterdikten sonra Hades'e geri götürür.

Herakles evine döndüğünde karısını kıskançlık sarar. Herakles'in onu bırakıp başka bir kanda gideceği korkusuyla ejderha kanına batırılmış bir tunikle onu kendine bağlayabileceğine inandırılır. Bu tunik Herakles'in bir düşmanı tarafından hazırlanmış bir tuzaktır. Herakles bu giysiyi giydiğinde derisine geçen zehir onu acılar içinde kıvrandırır. Acısını dindirmenin tek yolu ölümdür. Herakles cenaze için odunları yığar ve üzerine uzanır. Hiç kimse ateşi yakmak istemese de Philoktetes, Herakles'in çektiği acı karşısında bu görevi üstlenir. Herakles ona teşekkür etmek için sopasını, oklarını ve yayını verir. Philoktetes bu silahları Troya savaşlarında kullanacaktır. Cenaze ateşi yakılır yakılmaz gökyüzünden bir yıldırım iner odunların üzerine. Ateş söndüğünde sadece küller kalır geriye. Zeus oğlunu Olympos'a taşır ve verdiği sözü tutarak onu ölümsüz kılar (Rosenberg, 2003: 61-68). Herakles ölümsüzlüğü cesurca girdiği maceralardan çıktığı zaferlerle elde eder.

Yeraltına yaşarken inen bir diğer Yunan kahramanı Homeros'un ölümsüz eseri Odysseia'nın başkahramanı Kral Odysseus'dur. Odysseus'un Troya savaşının ardından kendi ülkesine, İthake kentine dönmesi on yıl sürer. Bu on yıl boyunca Odysseus'un başından geçen serüvenler arasında bir yeraltı macerası da vardır.

Odysseia’da ötedünya bütünüyle Hades Ülkesi olarak kabul edilir, Elysion’dan veya bir bahtiyarlar adasından bahsedilmez. Odysseus Herakles’te dahil olmak üzere pek çok seçkin ruhla yeraltında karşılaşır ve sohbet eder. Bir bahtiyarlar adası olmasa da günahların derecelerine göre çekilen cezaların ağırlığının değiştiğini görürüz. Bu tek yönlü ötedünya anlayışının temellerini yukarıda bahsini ettiğimiz korku temelli düzen sağlama isteği ve yeraltının her bir ozan tarafından daha da ayrıntılandırılan karizmatik yapısının birleşmesinden doğan bir sonuç olduğu düşünülebilir.

Odysseus ve arkadaşları dönüş yolculuklarının ilk yılının sonlarında tanrıça Kirke ile karşılaşır. Bu güzel tanrıça sihirli yiyecekler yedirerek yakınlardan geçen yolcuları çeşitli hayvanlara çeviriyordur. Odysseus bir delikanlı kılığında kendisine görünen Hermes’in uyarısı ve yardımı ile bu tuzağa düşmez. Olaylar gelişir ve tanrıça, Odysseus’a aşık olur ona ve arkadaşlarına yardım eder. Uzun aylar boyunca Odysseus ve arkadaşları bu adada kalırlar her ne kadar burada rahatları yerindeyse de İthake kentine dönmek isterler ama bunu tanrıçaya söyleyemezler. Kirke tanrıların isteği ile onlara gidebileceklerini söyler ve Odysseus’a son bir öğütte bulunur. Buna göre ruhu Ölümler Dünyası Hades’e göçmüş olan kör bir kahin vardır, adı Thabailı Teiresias. Bu kahin onlara İthake’ye dönüş yolunu ve süresini söyleyebilecek güçtedir. Kirke kahini şöyle tarif eder (Homeros, Odysseia: X, 491-495):

...
*Gidilecek Hades'in ve korkunç Persephone'nin ülkesine,
 danışmak için Thabailı Teiresias'ın ruhuna,
 henüz yitirmemiş aklını bu kör bilici,
 Persephone bir ona bilinç bağışlamıştır ölümlerden,
 bir odur düşünen, ötekiler uçuşurlar gölgeler gibi.*
 ...

Kirke, Odysseus’a kahini tarif ederken buradaki diğer ruhlarla ilgili ilginç bir ayrıntıya da değinir. Bu ruhlar artık bir bilince sahip değillerdir. Ait oldukları yeni dünyanın içinde gölgeler olarak gezinirler ve anlaşılan odur ki duygulardan da yoksundurlar. Kirke’nin söyledikleriyle telaşa kapılır Odysseus; çünkü Hades’e nasıl inileceğini bilmiyordur. Bu aşamada Kirke yeraltına inişi ve orada Odysseus’un yapması gerekenleri anlatır (Homeros, Odysseia: X, 508-540).

Kirke’nin öğüdü kurban vermeyi de içerir. Anlattılan kurban sahneleri biraz korkutucu olsa da inancın önemli bir ayrıntısını gözler önüne serer. Buna göre sadece

tanrılara değil, insan ruhlarına da kurban sunulabiliyordur. Buradaki sunu ilkel dönem kutsal ruhuna sunulan sunularla aynı amacı taşımaz, sunulan sunu ölü ruhuna olsa da asıl amaç bu ruhların sahibini, yani bu aşamada Hades'i ve karısı Persephone'yi onurlandırmaktır.

Odyseia'nın onuncu bölümünün sonunu oluşturan bu bölümü Odysseus'un Hades Ülkesine yaptığı yolculuk takip eder. On birinci bölüm bütünüyle Hades'te geçer. Odyessus, Kirke'nin dediklerini yapar ve yeraltına ulaşır. Sunularını sunar ve adamlarına kurbanları kesmelerini, derilerini yüzmelerini söyler ve bu sayede ölülerin ruhları etrafında toplanmaya başlar ilk gelenlerden biri Kirke'nin konağında bir kaza sonucu ölen arkadaşı Elpenor'dur (Homeros, Odyseia: XI, 48-65). Elpedor gömülmediği ve cenaze töreni yapılmadığı için ruhunun acı çektiğini söyler. Odysseus'tan bedenini gömeceği ve cenaze töreninin yapılacağı üzere söz alır. Elpedor'dan sonra Odysseus ölümünden habersiz olduğu annesini görür gelen ruhlar arasında ama annesinin bilinci uçup gitmiştir hatırlamaz oğlunu o bir gölgedir sadece. Nihayetinde kahin Thebaili Teiresias'ın ruhu gelir, sunudan payımı alır ve Odysseus'a yolculuğuna dair kehanetlerde bulunur. Odyessus onu dinledikten ve yolculuğuna dair bilgileri aldıktan sonra annesinin kendisini hatırlaması için bir yol olup olmadığını sorar kâhine. Kahin sunudan içenlerin bilinçleneceğini söyler. annesinin Odyessus'u hatırlaması için sunulan kandan içmesi yeterlidir. Yaşlı kadın kandan içince oğlunu tanır (Homeros, Odyseia: XI, 146- 159). Ana oğul hasret giderirler, Odysseus başından geçenleri anlatır annesine. Karısını, babasını ve oğlunu sorar ona, sonra nasıl öldüğünü öğrenmek ister. Annesi Odysseus'a babasının, karısının ve oğlunun hala onu beklediklerini ve onun özlemiyle her günlerinin kederle dolduğunu anlatır. Kendisinin de hasret acısından öldüğünü söyler (Homeros, Odyseia: XI, 201-203).

Odyseus annesinden sonra onlarca tanıdık ruh ile konuşur hepsinin hayat ve ölüm hikayelerini dinler ve bazen de kendi başından geçenleri anlatır. Ölülerin ruhlarıyla olan sohbetlerinden sonra Hades Ülkesi'nin korkunç manzaralarını gözlemlemeye koyulur Odysseus ve bu sırada Herakles ile karşılaşır (Homeros, Odyseia, XI: 568-640).

Odysseus'un yeraltı yolculuğu bu dünyaya dair pek çok manzaraya şahit olduktan sonra sonlanır. Hades'in derinliklerine dek inerse de Odysseus pek çok şey görür, pek çok ruhla konuşur bu diyarda. Aslına bakılırsa söylencenin içindeki pek çok maceradan biri olan bu bölümde Hades Ülkesi'nin sıradan bir günü anlatılır. Yargıçlar ölüleri yargımlarken günahkar ruhlar cezalarını çekmeye devam ederler. Tanrılar yeraltında olduklarında bile şölenlerinden vazgeçmezler. Ölü ruhlara biçilen cehennemlik azaplar her birinin gücüne, kişiliğine ya da işlediği günaha göre değişir. Kimini asla çıkamayacağı bir kısır döngünün içinde görürüz, kimini asla dokunamayacağı güzelliklerin sürekli hatırlatıldığı bir yerde. Kimi bedeninin gücünü kullanamayacak haldedir kuşlar yer ciğerlerini kimi haksız yere yeraltında olduğunu düşünür. Odysseus'un Herakles'le karşılaşması ve Herakles'in tanrılara olan sitemini ve kızgınlığını dile getirmesi bölümün can alıcı sahnelerindedir. Herakes kendisi gibi bir kahraman olan Odysseus'u görünce onunla konuşur ve öyle görülüyor ki Odysseus'un onu anlayacağını düşünür.

Homeros yeraltını kuşkusuz incelikle anlatır ve Latin şair Virgilus için önemli bir kapı aralarken Yunan şair Hesiodos'un söylediklerini kahramanın yolculuğuyla işlevsel hale getirir. Her ozan kendinden parçalar katar eserlerine ve şair kendisinden öncekilerden destek alarak daha çok sarılır yeraltının karanlık cazibesine.

B. ROMA ÇOKTANRICILIĞI VE ÖTEDÜNYA ALGISI

Roma çoktanricılığı, Yunan çoktanricılığının cazibesi ile şekillenir. Elbette bunun öncesinde de bir inanca sahiptirler. Animizmden çoktanricılığa geçiş sürecine geldiklerinde kendilerinden kültürel boyutta daha üstün ve yaratıcı bir kültürün etkisi altında kalırlar. Böylece Yunan tanrıları büyük bir çoğunlukla Latince isimler alarak Roma çoktanricılığını oluşturur.

Romalılar daha çok siyasi açıdan yaratıcı bir toplumdur. Pek çok siyasi kuruluşun yaptığı üzere inanç ve kahramanlık mitleri üzerinden siyasi kuruluşlarını desteklediler, daha açık bir ifadeyle imajlarını sağlamaştırma adına mitlerden,

efsanelerden ve kahramanların mucizelerinden faydalandılar. Romulus ve Remus²⁵ söylencesinin zamanla Troya'da savaşmış olan Aeneas'la ilişkilendirilmesinin altında bu gerekçe yatar. Bu iki söylencenin ve özellikle Aeneas'ın yeraltına dair macerasının üzerinde durmadan önce Roma tarihi ve tanrıları üzerine birkaç şey söylemek daha yerinde olacaktır.

1. Roma Çoktanrıcılığı ve Başlıca Tanrılar

Romalılar Yunan tanrılarını kendi tanrıları olarak kabul etmişlerdi, sadece onlara Latince adlar verdiler: Jupiter(Zeus), Neptunus(Poseidon), Vesta(Hestia), Iuno(Hera), Mars(Ares), Vulcanus(Hephaistos), Minerva(Athena), Venüs(Aphrodite), Mercurius(Hermes), Diana(Artemis), Pluton(Hades). Apollo'nun adı değişmemiştir ve şarap tanrısı Dionysos'tan bahsederken *Bakkhos* ya da *Liber* sözcüklerini kullanmışlardır.

Yunan çoktanrıcılığını benimsemeden önce Romalılar güzel ve şiirsel tanrılar yaratma kaygısı duymaz hatta onları dişi veya erkek diye ayırmazlardı. Romalılar günlük yaşamda fayda sağlayan tanrıları benimsediler ve bu tanrılarla sıkı sıkıya ilişkiler kurdular. En çok saygı gösterdikleri ölümsüzler Larlar ve Penatlar'dı. Her evin kendisine ait bir tanrısı yani bir Lar'ı ve birkaç Penat'ı vardı. Evdeki Lar ve Penat'lar sadece bu eve ait olur kendisine sadece bu evde tapılırdı, bunların ait olduğu bir tapınak yoktu. Her evin Lar ve Penat'ı olduğu gibi her şehri koruyan Larlar ve Penatlar da bulunurdu. Bunların dışında etkileri farklı alanlarda görülen önemli tanrılar vardır. Sınırları koruyan, bekçilik eden, Terminus, bolluk tanrısı Priapos, sığırlara kuvvet veren Pales, oduncuları ve rençberleri koruyan Silvanus bunların başlıcalarıdır. Bu tanrılar yerlerini daha sonra Yunan tanrılarına bıraktılar; fakat Romalılar bu iki tanrı grubunu harmanlamayı ve kendilerine özgü hale getirmeyi denediler. Saturnus önceleri bu ilk dönem tanrılarında biriydi, tohumu ve ekincileri korurdu. Karısı Ops, hasat tanrıçasıydı. Yunan çoktanrıcılığıyla beraber Saturnus, Zeus'un babası Kronos ile bir tutulmuştur. Böylece Romalılar bir kişilik kazandırdıkları tanrılarına birçok mitik öykü yarattılar. Saturnus'ün İtalya'yı

²⁵ Roma'nı efsanevi kurucuları olan iki erkek kardeş. Bu iki kardeşin Aeneas'ın soyundan geldiği söylenir. Kardeşler Roma'yı kurduktan sonra kendi aralarında anlaşmazlığa düşerler. Bunun sonucunda Romulus, Romus'u öldürür ve Romulus tek başına kral olur. "Roma" adı bu efsanevi kurucunun adı olan "Romulus" tan gelir.

yönettiği çağı *Altın Çağ*²⁶ olarak benimsediler ve yılda bir kez Saturnalia bayramını kutlamayı gelenek kabul ettiler. Bu bayramda Altın Çağ'a dönüldüğüne inanılır, savaş kararı alınmaz, ölüm cezaları ertelenir, köleler ve efendiler aynı masada yer, herkes birbirine hediyeler verir.

Başka tanrıları da vardı Romalıların, iyi başlangıçlar tanrısı Janus da kendisine kişilik biçilen tanrılardan. Bir yüzü gençliğini bir yüzü ihtiyarlığını temsil eden bir heykellinin yer aldığı tapınağı vardı. Bu tapınağın biri günün başladığı yöne (doğuya), diğeri günün battığı yere (batıya) açılan iki kapısı vardı. Ülke barış içerisindeyken bu kapılar kapalı olurlardı. Romanın ilk yedi yüz yıllık tarihi boyunca bu kapılar yalnızca üç kere kapatılmışlardı. Bir diğeri tanrı Faunus'tur. Faunus, Yunan tanrılarında Pan ile bir tutulurdu, Saturnus'un torunu olarak kabul edilir, insanların geleceğini söyler ve düşlerine girerdi. Bunların dışında bir kır tanrısıydı.

Bunların içerisinde Romalılara özgü ve önemli bir tanrı olan Quirinus, Romanın efsanevi kurucusu Romulus'un tanrılaştırılmış haliydi. İyi ve kötü ruhların yeraltına indiklerine inanırlardı. İyi ölümlerin ruhlarına Manlar, kötü ölümlerin ruhlarına ise Lemurlar derlerdi. Camanaeler, pınarları, kuyuları koruyan, geleceği söyleyen iyi niyetli sevimli tanrıçalardı. Bu iyi niyetli sevimli tanrıçalar Yunan tanrılarının benimsenmesiyle yerlerini Musalara bırakırlar. Yunanlıların doğuma yardımcı tanrıçası Eileithya'sına karşılık Romalıların kadınlara doğumda yardım eden Lucina'sı vardı. Lucina yer yer Iuno (Hera) ve Diana adlarıyla bağlantılı olarak da kullanılırdı. Pamona ve Vertumnus, bahçeleri, özellikle de meyve bahçelerini, koruyan ölümsüzlerdi; fakat daha sonraları Romalıları bu iki tanrıyı birbirine aşık iki insanın efsanevi aşk öyküsü olarak algılamışlardır (Hamilton, 2002: 27,28).

2. Aeneas ve Yeraltı Macerası

Milattan önce yaklaşık 2600 ile 1000 tarihleri arasında bir zamanda kuzeyden gelip Yunanistan'ı işgal eden insanlar aynı dönemde İtalya'yı da işgal etmişlerdir. Bölgeye ilk gelen kabile kendisiyle beraber tuncu ve bakırı getirirken, daha sonra

²⁶ Romalıları Jupiter(Zeus)'in Titan olan babası Saturnus(Kronos)'ü alaşağı edip yerine geçmesinin ardından Saturnus'un Roma'ya yerleştiğine ve Roma'nın altın çağını yönettiğine inanırlar.

gelen ikinci dalga demir alet ve silahları getirirler. Zamanla bu iki grup kaynaşır ve bütün İtalya yarımadasına yerleşirler. Latinler olarak bilinen bu kabileler, ilk olarak Latium diye adlandırılan ovaya yerleşirler. Romulus'un Roma'yı kurduğu efsaneye dayanarak arkeologlar bu bölgede bulunan yedi tepede milattan önce 753 yılında birçok küçük Latin yerleşim alanı bulunduğunu belirtirler. Romulus efsanesine dayanarak yapılan bu tarih saptaması bir yana Aeneas'ta yer alan kronolojiye göre Roma milattan önce 1176 yılında yani Troya Savaşı'ndan sekiz yıl sonra kurulmuştur (Rosenberg, 2003: 187).

Romalılar komşularını kültürlerine karşı hiçbir zaman dışlayıcı bir tavır sergilemediler, ama kendi kültürlerinin temellerini Yunan kültürüne dayandırdılar. Sadece Yunan tanrılarını değil, mimariyi, heykeltiriliği, edebiyatı da Yunan kültüründen hareketle temellendirdiler. Milattan önce 250 ile 200 yılları arasında Yunan bir köle Homeros'u Latinceye çevirir. En büyük Roma şairi kabul edilen Vergilius²⁷ Roma'yı övdüğü büyük destanı Aeneas'da Homeros'un İlyada ve Odysseia'sını temel almıştır. Aeneas, Vergilius'u ölümsüzleştirecek bir üne kavuşturur. Ortaçağı ilk dönemlerinde antik dönem şairlerini pagan kültürün ürünleri oldukları için dışlayan kesimler bile Aeneas'a karşı koyamazlar, çünkü Aeneas'ın üstün ahlaki değerlerini Hıristiyanlığa yakın bulurlar. Vergilius, Homeros'u temel alsada da onun gibi dinleyici odaklı değil, okuyucu odaklı yazar. Böylece teknik anlamda bir adım öne geçer (Rosenberg, 2003: 190-192).

Aeneas olay kurgusuyla Odysseia ve İlyada ile özellikle de Odysseia ile paralel olarak ilerler. Ancak Odysseus'tan farklı olarak yolculuğu sırasında ahlaki anlayışını temel alır ve doğru olanı yapma çabası peşinden koşar. Çoğu zaman amacı tanrılarını memnun etmek ve kendisine biçilen kaderdeki görevlerini yerine getirmektir. Odysseus ise sadece evine dönmek isteyen yorgun ve tanrılarının gazabına uğramış bir savaşçıdır.

Vergilius'un Homeros temelli eseri yeraltı dünyasını anlatırken oldukça açıklayıcıdır. Okuyucunun bu dünyayı bütün yönleri ile gözünde canlandırması için uzun ve açıklayıcı tasvirler kullanır. Kuşkusuz bu konuda Homeros'tan daha özenli olsa da teknik açıdan sağladığı başarıyı okuyucu ve dinleyici kulvarlarından

²⁷ Tam adı: Publius Vergilius Maro.

okuyucuya yönelik olanı da seçmesine bağlayabiliriz. Homeros ezbere dayalı bir geleneğe hizmet ederken daha vurucu, daha sert ve daha net olmalıdır. Böylece zihinde iz bırakır; çünkü sözler akılda kalıcı olmalıdır. Vergilius ise okuyucuyla ilişkisinde elbette ki farklı bir yol izler. Okuyucu satırları okudukça sözcükler damarlarında dolaşmaya başlar. Yumuşak ve ılık sözcükler okuyucunun bütün bedenini sardığında ve bölüm sonlandığında okuyucu zihninde bir ürperme ile karşılaşır. Hissettiği ve üzerine düşündüğü bir dünya vardır artık. Vergilius'un yaptığı hissettirmektir, yani okuyucu kelime kelime hatırlamasa da yeraltının nasıl hissettireceğini az çok bilincine kazımış olur. Pek çok şair ve yazarın başarısını belirleyen de okuyucuyu bu yarı hipnoz haline getirebilmektir.

Aeneas'ın yolculuğu uzun ve meşakkatli bir yolculuktur. Konumuz bağlamında onu Yeraltı Dünyası'na sürükleyen olaylara kısaca değindikten sonra yeraltında nelerle karşılaştığına değinilecektir.

Yunanlıların Troya savaşını kazanıp şehri yağmalamaya başlamasıyla Aeneas gemileri ve yoldaşlarıyla İtalya'da yeni bir kent kurmak üzere yola çıkar. Juno(Hera) Troya'yı yerle bir gördüğünde bile güzellik yarışında Paris'in verdiği karar karşısında yenilgiye uğramanın verdiği kızgınlığı dinmemiştir. Tanrıça Venüs(Aphrodite)'ün oğlunun böylece şehri terk edip yeniden bir kent kurmasını elinden gelidiğince zorlaştıracaktır. Böylece Juno ve Minerva(Athena) onu yedi sene boyunca denizlerde sürüklerler. Bu yedi sene maceralı ve ızdırap dolu olur; fakat Aeneas'ın belirleyici olayı Kartaca kraliçesi Dido ile Aeneas'ın bir birilerine aşık olmasıyla başlar. Dido Aeneas ve arkadaşlarını yolculukları sırasında ağırılar, onlardan Troya öyküleri dinler. Aeneas'la birbirilerini severler; fakat Dido'nun bütün ısrarlarına karşın Aeneas İtalya'da bir kent kurmak üzere Dido'yu terk eder. Bu acıyı ve utancı kaldıramayan Dido intihar eder. Eserin beşinci bölümü böylece sonlanır, altıncı bölüm ise yeraltında geçer.

Aeneas rüyasında babasını gölgesini(ruhunu) görür. Babası ona Jupiter'in emriyle görüldüğünü ve Sibyl'i bulup Pluton(Hades) Ülkesi'ne nasıl inileceğini öğrendikten sonra yeraltında onunla buluşacağını ve soyunun geleceğini anlatacağını

söyler.²⁸ Aeneas, kahin Sibyl'i yaşadığı mağarada bulur ve ona yapması gerekenleri sorar. Kahin Aeneas'a kutsal ormana gidip buradaki altın dallı, altın yapraklı ağaçtan altın bir dal koparmasını, böylece yolculuğunda daha güvende olacağını söyler (Vergilius, Aeneas: VI, 125,151). Aeneas ormana gider, altın dalı²⁹ ne kadar arasa da bulamaz. Derken annesinin yetiştirdiği güvercinler çıkar karşısına ve ona yol gösterirler. Altın dala dokunur dokunmaz dal kırılıverir. Bunun üzerine Aeneas dalı alır Sibyl'in yana döner ve ona bir sığır kurban eder. Aeneas ve Sibyl, Sibyl'in kılavuzluğunda yeraltına inerler (Vergilius, Aeneas: VI, 273-284):

...
*Daha girişte, Orcus'un geçitleri önünde, acı,
 Üzüntü, oç tutkuları, kaygılar sermiş yataklarını,
 Solgun sayrılıklar, güçsüz yaşlılıklar, ürkmeler, korkular,
 Tüketen, kötülüğe sürükleyen açlık, iğrenç yoksulluk,
 Titreten görüntüler, ölü, acı, ölümün kardeşi
 Uyku, yasaklı kıvanç, karşı eşiğin üstünde
 Ölüm getiren savaş, toplanmış hepsi, orda,
 Eumenidlerin demir odaları, kanlı bağlarla bağlı
 Yılanlı saçlarıyla çılgın, ürkünç arabozucular.
 Büyük, yoğun, yaşlı bir karaağaç ortada,
 Yaygın ince dalları, söylentiye göre
 Yuvasıymış yapraklarına yapışan boş düşlerin.*
 ...

Vergilius'un yeraltının girişini anlattığı bu bölüm anlatımının okuyucu üzerinde nasıl da sessiz ve sinsi bir korku saldığı güzel bir örneğidir; fakat bu olumsuz bir özellik olarak algılanmamalıdır, aksine amaç korkutucu olmaktır. Vergilius yeraltının girişini insanların soyut korkuları üzerine kurar. Bu bölge acının, korkunun, vicdanın mekânıdır. Aeneas burada pek çok canavarla da karşılaşır hatta onlara saldırmaya kalkar; fakat Sibyl ona bunun faydasız olacağını çünkü bu canavarların bedenden yoksun gölgeler olduğunu söyler.

Aeneas ve Sibyl'in sonraki durağı Acheron ve Coecytus ırmağının olduğu yerdir. Burada kayıkçı Kharon ile karşılaşılır. Kharon şöyle tasvir edilir (Vergilius, Aeneas: VI, 298-304):

²⁸ Aeneas ile Odysseia arasındaki paralellik burada belirgindir. Odysseus Kirke'yi terk eder, Aeneas Dido'yu ve ikisi de tanrıların yönlendirmesiyle yeraltına inme kararı alırlar ve ikisinin de amacı geleceğe dair bilgi almaktır. Yeraltına yolculuğun gereklerini Odysseus'a Kirke anlatır, Aeneas'a ise Sibyl.

²⁹ J.George Frazer'ın "Altın Dal" isimli çalışmasına ilham veren Aeneas'ın öyküsüdür ve esere adını veren *altın dal* burada bahsi geçen altın daldır.

...
*Charon derler adına bu suları kollayan, ürkünç,
 İğrenç, pis görünümlü kayıkçının, sarkar çenesinden
 Bakımsız, karışık, ağarmış sakalı, yalınlanır gözleri,
 Asılır kirlî bir üstünlük omuzlarından,
 Bir kancayla yüzdürür kayığı, yararlanır yelden,
 Kendi bindirir insanları bu demir boyalı kayığa,
 Çok yaşlıdır, ancak dinçtir, güçlüdür tanrı gibi.*
 ...

Aeneas kayıkçının etrafında koca bir kalabalık görür. Her biri karşı kıyıya geçmek için kayıkçıya yalvarıyordur. Aeneas anlam veremediği bu gürültücü kalabalığın ne istediğini Sibyl'e sorar. Bilici kadın şöyle yanıt verir (Vergilius, Aeneas: 322-330):

...
*Ey Anchises oğlu, tanrı soyundan olduğun gerçek,
 Cocytus gölleridir burada gördüğün derin, Styks
 Bataklıklarıdır, tanrıları da korkutan, andları bozmaktan.
 Kimsesiz, ölünce gömülmemiş kimseler, gördüğün topluluk,
 Şu yaşlı, Charon'dur, sudan geçenler ölünce gömülenler.
 Geçemez bu korkunç kıyılardan, kısık sesli sulardan
 Kemikleri toprak altından dinlenmeyen, esen olmayanlar.
 Yüz yıl başıboş dolaşır, uçuşur bu kıyılarda öyleleri.
 Sonra başıboşlanırlar, görebilirler özledikleri yerleri.*
 ...

Aeneas bu bölümde yeraltının kurallarından birini öğrenir. Cenaze töreni uygun bir şekilde yapıp gömülmeyenler yüz yıl sürecek bir ıstırap çekeceklerdir. Aeneas ve Sibyl kayığa binip Pluton'un ülkesine gitmek isterler; fakat kayıkçı öte tarafa yaşayanları götüremeyeceğini söyler. Aeneas bunun üzerine altın dalı Charon'a gösterir ve kendilerinden zarar gelmeyeceğini söyler. Charon ikisini de karşıya geçirir.

Aeneas ve Sibyl, Kerberos'un yanına vardıklarında Sibyl bu üç başlı, yılan sırtlı vahşi köpeği bir karışımla uyutur ve böylece Pluton Krallığı'na girerler. Önce çocuk ölülerin ağlayışlarını duyarlar. Burası küçük yaşta annelerinin kucağından alınmış çocuk ruhların mekânıdır. Ardından Minos'un başkanlığındaki yargıçların yargılama mekânı ve intihar eden ruhların pişmanlığı anlatılır. Ağlayanlar yaylası denilen bir yere gelirler burada acımasız ve büyük aşkların tükettiği ruhlar üzüntü ve acı içinde barınırlar. Aeneas bu kısımda pek çok acı çeken ruhla beraber Dido'nun ruhuyla da karşılaşır ve ölümünden duyduğu üzüntüyü anlatır ama Dido ona hala kırgın ve kızgındır, bu yüzden dinlemez Aeneas'ı kaçır kara ormanın derinliklerine

doğru. Aenes ve Sibyl savaşçıların ruhlarının olduğu yere gelirler ve burada Troya savaşında ölen pek çok savaşçının ruhuyla karşılaşırlar. Sonuda bir yol ayırımına gelirler sağdan gittiklerinde Aenes'in babasına ve Elysium'a³⁰ varacaklardır, solda ise en büyük günahkarların acı içinde kıvrandığı Tartaros. Aeneas Tartaros'tan gelen iniltileri, kırbaç seslerini ve çığlıkları duyunca nasıl günahların bu denli ağır ezaları olabileceğini sorar Sibyl'e. Sibyl ancak çok büyük günahlar işleyenlerin burada olacağını ve çeşitli işkencelere uğrayacağını anlatır (Vergilius, Aenas: VI,417-623). Bazılarının suçlarını ve cezalarını anlatır ve Tartaros' a dair sözlerini şöyle sonlandırır (Vergilius, Aeneas: VI, 624-627).

...
*Ağır suçludur hepsi, alçakça işlere girişmişler.
 Anlatamam olsa da yüz dilim, yüz ağzım, demirden
 Güçlü sesim, bütün kötülükleri, türlerini, sayamam
 Ayrı ayrı adlarını, onlara değin işlemleri.*
 ...

Böylece yönlerini sola, Elysium'a yani mutlular diyarına çevirirler; fakat buraya girmeden önce Aeneas arınmış suda yıkanır ve altın dalı karşısındaki kapıya takar, sonrasında mutlular ülkesindeki yolculukları başlar (Vergilius, Aeneas: VI, 637-644).

...
*Bitince gereken işler, adaklar sunulunca tanrılara
 Ulaştılar mutluluk ülkesine, yeşil çayırlardan,
 Güldüren, gönül açan korulardan geçerek.
 Pırıl pırıl bir havada, parlayan ışınlar erguvan,
 Bir de güneşi, yıldızları tinsel varlıklar evreninin
 Dinlenir kimileri, yeşil çayırlarda eğitir gövdesini,
 Kimileri türkü çığırır, oynar, gösteriler sergiler.*
 ...

Aeneas burada babası ile buluşur, ikisi de hüzünlenirler, her ne kadar babasına sarılmak istese de babasının görüntüsü kollarından uçup giden bir gölgeden ibarettir. Aeneas babasına buradaki ruhların kimler olduklarını ve neyi beklediklerini sorar. Babası bu ruhların bin yıllık bir bekleyişten sonra yeni bedenlerle can bulacak aydınlık ve temiz ruhlar olduğunu anlatır oğluna (Vergilius, Aeneas: VI, 748-751). Anchises oğluna kuracağı kenti ve bu kentin geleceğini anlattıktan sonra onu

³⁰ Elysium, mutlular diyarıdır. Burada günahlarından arınmış veya günah işlememiş ruhlar mutlulukla yaşarlar. Başka bir deyişle burası yeraltındaki cennettir.

ve Sibyl'i uyku kapısına götürür ve onlardan ayrılır. Aeneas'ın ve Sibyl'in bu kapıdan çıkışı şöyle anlatılır (Vergilius, Aeneas: VI, 893-901):

...
*İki kapısı varmış uykunun, biri boynuzdanmış
 Oradan çıkarmış kolaylıkla gerçek görüntüler,
 Parlak, ak fildişinden yapılmış, derler, öteki.
 Görüntüler yanıltıcı düşler gönderirmiş, oradan, göğe.
 Anchises çıkardı konuşarak oğlunu bir de Sibylla'yı
 Fildişi kapıdan, kendi de yanlarından ayrılmadan.
 Aeneas gitti gemilere, yoldaşlarına, kesek yoldan.
 Dolaşıp kıyıda vardı Caieta koyuna,
 Demir atmış önden, başı kıyıya dönük gemiler.*
 ...

Böylece Aeneas'ın yeraltı yolculuğu sonlanmış olur. Vergilius, Homeros'tan farklı olarak eserinde mutlular diyarına da yer verir. Vergilius'un bu eseri onu ölümsüz kıldı ve pek çok Latin şaire ilham verdi. Yeraltına dair anlatımları öylesine derin bir etki yarattı ki Hıristiyanlık alemi dahi bu esere karşı ilgisiz kalamadı. Nihayetinde Dante'yi ölümsüzlüğe kavuşturacak olan büyük eseri *İlahi Komedyaya* 'ya ilham verdi.

Yunan ve Roma çoktanrıcılığı tanrılarla örülü gizemli ve karmaşık dünyalarda masalsi yolculuklar sunar kahramanlarına. Yeraltı dünyası her ne kadar ürkütücü bir yer olarak tasvir edilse de varlığını hep baskın bir şekilde hissettirir. Bu dönem insanı artık ölümü ve ötedünyayı bir cezalandırma alanı olarak görmeye başlamıştır. İlkel dönemde ötedünyanın cezalandırılma ve yargılanma yeri olduğu konusunda kabileler arasındaki tutarsızlığa karşı bu dönemde yaşarken yapılanların ölümden sonra, iyi veya kötü, bir karşılığının olacağı inancı vardır.

II. KUZEY AVRUPA ÇOKTANRICILIĞI VE ÖTEDÜNYA ALGISI

Kuzey Avrupa tanrıları da tıpkı Yunan tanrıları gibi insansı özellikler taşırlar. Pek çok söylencede neşeli ve oyuncu kişilikleri ön plandadır. Bu tanrılar Yunan çoktanrıcılığındaki tanrılar kadar işlenmiş kişiliklere sahip olmasalar da çok yüzeysel olduklarını söylemek doğru olmayacaktır. İnsanlarla olan ilişkileri Yunan ve Sümer tanrılarının aksine çok gelişmemiştir. İnsanlarla doğrudan iletişimleri oldukça nadirdir.

Odin dışındaki Kuzey tanrıları insanların yaşamını çok önemsemezler; fakat bu özellikleri onların kişilik olarak insanlardan farklı oldukları anlamına gelmez, aksine fazlasıyla insansıdırlar. Onlar da pek çok insan gibi kendilerine biçilen bir kader olduğunu ve bu kaderi ağırbaşlılıkla kabullenmeleri gerektiğini bilerek savaşırlar, onlara tapınan pek çok insan gibi savaşta ölmeyi seçerler. Onların savaşı dünyayı kötülükleriyle tehdit eden devlere karşıdır (Rosenberg, 2003: 329).

A. BAŞLICA KUZEY AVRUPA TANRILARI VE EVRENİN YARATILIŞINDAKİ ROLLERİ

Kuzey tanrıları ve yaratılış söylenceleri düşünsel anlamda oldukça çekicidirler. Devleri, cüceleri, perileri ve daha pek çok peri masalı geleneği kişiliklerini içlerinde barındırırlar. Tanrılar görünüşleri ve tavırları ile dikkat çekici ve karizmatik tanrılardır.³¹ Kuzey tanrılarını ve evrenin yaratılışına dair söylenceleri üzerinde durmak bizleri bu inanişaya dair ötedünya fikrinin oluşumuna götürecek önemli bir adımdır.

Burada kısaca değineceğimiz Kuzey Avrupa çoktanrıcılığı ve söylenceleri modern Avrupa edebiyatı ile karşılaştırmalı olarak ilerlenebilecek çok kapsamlı bir çalışma konusu olabilme potansiyeline sahiptir.

Ötedünya algısı üzerinden değerlendirilecek olan bu kültürel yapıyı tanrılarını ele alarak tanımaya başlanılabılır (Rosenberg, 2003: 330, 331; Bettany, 2005: 522-526):

Odin:³² Bor ve Bestla'nın oğlu ve tanrılarının en yaşlısıdır. Ölümlülerin babası ve savaş tanrısıdır. Vahşi veya öfkeyle kabaran anlamlarına gelen *Woden* adlarıyla da anılır. Savaşta ölen kahramanları kendi göksel ülkesine alır. Kuzeyde Odin'e kavuşmak, deymi ölmek anlamına gelir. Görünümü tasvir edilirken tek gözlü olduğu, büyük bir şapka taktığı ve geniş bir harmaniye sarılı olduğu anlatılır.

³¹ Bu tanrılar ve onlara dair söylencelerdeki diğer kadro elemanları modern devir fantastik edebiyatına kaynaklık eder. *Narnia Günlükleri* serisinde veya *Yüzüklerin Efendisi* üçlemesinde pek çok unsur Kuzey Avrupa mitolojisinden ilham alır ve bu eserlerde olduğu gibi pek çok eserde de bu etki dikkatli gözlerden kaçmayacak niteliklerde kendisini gösterir.

³² Odin sözcük anlamı olarak her şeye nüfuz eden anlamına gelir.

Frigg: Ulu ve Ana Tanrıçadır. Odin'in karısı ve tanrıların annesidir. Tanrıçalar içerisinde en önemlisidir. İnsanların kaderini bilir ve çocuksuz olanlar ona dua ederler. O yuvaların koruyuculuğu görevini de üstlenir.

Thor: Odin ve Frig'in oğludur. Odin'den sonra en önemli tanrıdır, ölümlüler ve tanrılar arasında en güçlü olanıdır. O yağmurlara, bulutlara, şimşek ve gök gürültüsüne hükmeder. Thor uzun kıvı sakalı, parıldayan gözleri, belinde taktığı kemeri ile iri yarı ve kuvvetli tasvir edilir. Elinde bir çekiç taşır ve yıldızlardan bir tacı vardır.

Balder: Odin ve Frig'in oğludur. Tanrıların en yumuşak huylusu ve en çok sevilenidir. Balder fiziki güzellik bakımından büyüleyicidir adeta ışık saçır. Uysalve akıllı olmasının yanında etkileyici bir konuşma gücüne sahiptir.

Hoder: Odin ve Frig'in oğlu ve Balder'in kör kardeşidir.

Hermod: Odin ve Frig'in cesur ve çevik oğludur. Yeraltı dünyasına incek cesarete sahiptir.

Bragi: Odin ve Frig'in oğlu, İdun'un kocasıdır. Bilgelik ve şiir tanrısı olarak anılır.

İdun: Bragi'nin karısıdır ve tanrılar için sonsuz gençliğin sırrı olan altın elmalarını korur.

Njord: Bereket tanrısıdır, denizleri ve rüzgarı yönetir.

Frey: Njord'un oğludur. Ölümlülerin ve bereketin tanrısıdır. Güneş ve yağmuru da yönetir. Tanrılar içerisinde önem açısından Odin ve Thor'dan sonra üçüncü sıradadır.

Freya: Njord'un kızıdır. Ulu ya da Ana Tanrıça olarak da anılır. Aşk ile ilgili öğütler verir ve tanrıçaların önemi sıralamasında Frigg'den hemen sonra gelir.

Heimdall: Odin'in kardeşi, Odin'le beraber ölümlülerin babasıdır. Ölümlülere zeka ve duygu sağlar. Ragnarok'tan³³ sonra kurtulan tanrıların yöneticisidir.

Loki: İki buz devinin çocuğudur; ama tanrı kabul edilir. Şeytani bir kavga çıkarıcıdır ve Ragnarok yaklaştıkça kötülüğünün şiddeti artar.³⁴

Hel: Loki'nin kızıdır ve Nifheim(ölüler ülkesi)'in ölümlerini yönetir.

Kuzey Avrupa çoktanrıcılığına göre evrenin yaratılışında ilk oluşan dünya *Muspelheim* yani Savaşçıların Evi'dir. İkinci oluşan dünya *Niflheim* yani Sisler Evi'dir ve burada korkunç on üç ırmağın aktığı, *Hvelgelmir* yani Kaynayan Kazan adında bir pınar vardır. Bu ırmakların zehirli köpükleri buzlaşır ve bir müddet sonra bu ölümcül buz tabakasını en az onun kadar ölümcül bir sis tabakası kaplar. Muspelheim'den yükselen sıcak hava ve Niflheim'de gelen buzların bulunduğu yerde eriyen zehir damlalarından ilk kez bir yaşam oluşur. Bu canlı *Ymir* adlı bir devdir ve zehrin etkisi ile vahşi, acımasız ve kötüdür. Sonra Ymir'den başka devler türediler ve yine bu zamanda tanrılar buzların içinden doğdular, sonra bu tanrılar çoğaldılar ve üç kardeş olan Odin, Vili ve Ve Ymir'i öldürdüler. Ymir'den öylesine bir kan boşalır ki kalan devlerin ikisi haricinde hepsi ölürler. Bergelmir isimli dev ve karısı kaçarlar ve bir sonraki dev ırkının atası olurlar. Üç genç tanrı Ymir'in parçalarından dünyayı şekillendirirler. Etinden toprakları, kanından denizleri, büyük kemiklerinden dağları, küçük kemiklerinden kayaları ve çakıl taşlarını, tüylerinden ise ormanları yarattılar. Tuzlu denizin kıyısını devlere verdiler ve buraya Jotunheim yani Devlerin Evi dediler ve burası yeryüzünün dış ülkesi oldu. İç ülkede ise insanlar yaşayacaklardı. Tanrılar bu iki ülkeyi ayırmak için Ymir'in kaşlarını kullandılar. Ymir'in kafatasından gökyüzünü yaptılar ve beynini fırtına bulutları oluşturması için havaya fırlattılar.

Tanrılar daha sonra bir dişbudaktan ve bir karaağaçtan insanları yarattılar. Odin onlara kan ve yaşam soluğu verdi. Vili onlara kavrayış ve hareket yeteneği verdi. Ve onları şekillendirdi, görme ve konuşma yeteneği verdi. Tanrılar bu işleri

³³ Ragnarok: Tanrıların kıyameti olarak kabul edilir.

³⁴ Başlangıçta sadece muzip ve akıllı, biraz da çocuksu bir hilebazlığa yatkın bir tanrı olarak tasvir edilir. Pek çok defa eğlenceli planlar yaparak tanrıları zor durumlardan kurtarır. İdun'un altın elmaları çalındığında ya da Thor çekicini kaybettiğinde onlara yardım eder; fakat Balder'i öldürmesi ile muziplikten çıkar ve kıskançlığın ellerine teslim olmuş kötü bir tanrıya dönüşür.

yaptıktan sonra kendileri için Asgard'ı inşa ettiler ve aileleri ile beraber burada yaşadılar. Asgard'ın en ilginç odası *Valhalla* salonu yani "Ölüm Salonu"dur. Burada *Valkyrieler*(Ölülerin Seçicileri) ölüme mahkum olanları seçerler. Bu seçiciler seçkin tanrılar arasından seçilir ve bu mekân ölüler dünyası Nelfheim ile karıştırılmamalıdır. Burada yapılan seçim insanlar arasından cesurca ölenler arasından *Ragnarok* geldiğinde tanrılara katılıp onların yanında savaşabilecek güçte olanlar seçilir (Rosenberg, 2003: 331-335). Bir anlamda bu mekân tanrıların kıyamet günleri için insanlardan oluşturacakları bir ordunun seçim mekânıdır.

Söylencenin devamında yukarıda sıraladığımız tanrılar anlatılır ve Loki'nin Balder'i öldürüşünün ragnarokun habercisi olacağı söylenir. Gelen kıyametle beraber tanrıların savaşından ve düzeni yerle bir olan dünyanın yeniden nasıl kurulduğu anlatılır.

Bu söylenceye değinmemizin mutlak sebebi bizleri Nelfheim (ölüler ülkesi), Loki ve Loki'nin kızı Hel (yeraltındaki ölülerin kraliçesi)'e bağlamasıdır. Bu söylencede geçen Balder'in ölümü mevzusu yeraltı dünyasını ve tanrılar arası hiyerarşi mücadelesini konu alır.

B. BALDER'İN ÖLÜMÜ VE ÖTEDÜNYA

Tanrıların en yumuşak yürekli ve en sevileni Balder kendisine korku saçan rüyalar görmeye başlar. Bu rüyalar onun ölümünün habercisi niteliğindedir. Gördüğü rüyaların kendisinde yarattığı korkuyu tanrılarla paylaşır. Odin, Balder'in ölümünün kıyametin başlangıcı olduğunu bilir. Bu yüzden tanrılar Balder'in ölümünü engellemenin yollarını ararlar. Balder'in annesi tanrıça Frigg, bu görevi üstlenir. Dünyanın her yerini dolaşarak her karış topraktan, her damla sudan, her bitkiden, her hayvandan, her taştan, her metalden, her zehirden, her hastalıktan ve her ateş kıvılcımından Balder'e zarar vermeyeceklerine dair yemin etmelerini istedi. Her biri Balder'i çok sevdiğinden tüm bu doğa unsurları mutlulukla ve kendilerinden emin yemin ederler.

Firigg bulduğu çözümden memnun bir halde tanrıların yanına döner. Artık Balder'in güvende olduğunu bilen tanrılar mutludurlar ve Balder'in dokunulmaz

olduğunu bilerek onun üzerinde çeşitli silahlar deneyerek eğlenirler. Tabii tam da bekledikleri gibi Balder'e hiçbir şey zarar vermez. Balder de bu durumdan oldukça hoşnuttur, arkadaşları dursalar ve hatta zaman zaman ona zarar vermekten çekinseler bile o ısrarcı davranır ve bu şekilde eğlenmeye devam ederler. Onlar böyle eğlenedururken Loki onları uzaktan kıskanç gözlerle izliyordur.

Kıskançlıktan çılgına dönen Loki, Balder'i öldürebilecek bir istisna olmalı diye düşünür ve böyle bir şey varsa bunu ancak Frigg'in biliyor olacağını düşünür. Yaşlı bir kadın görünümünde Frigg'in yanına gider ve tanrıların hiçbir şeyden haberi yokmuş gibi davranarak tanrıların Balder'le oynadıkları tehlikeli oyunlardan endişelendiğini ve bu güzel tanrının annesini uyarmak için geldiğini söyler. Frigg aslında Loki olduğu bilmediği yaşlı kadına hassasiyeti için teşekkür eder; fakat endişe etmesine gerek olmadığını söyler. Oğlu için her varlıktan ona zarar vermemeleri adına yemin ettirdiğini söyler. Yaşlı kadın Frigg'e gerçekten her şeyden yemin almanın çok zor olduğunu muhakkak bir şeyleri unutmuş olabileceğini söyler. Frigg kendinden emin bir şekilde hiçbir şeyi unutmadığını fakat Valhalla'nın batı köşesinde yetişen ökseotunu yemin istemeye değmeyecek kadar küçük ve zararsız bulduğu için ona yemin ettirmediğini söyler. Loki böylece aradığı bilgiye ulaşmış olur. Doğruca Valhalla'nın batı köşesine gider ve ökseotunu bulur. Onunla beraber birçok bitki toplar ve bu sırada ökseotunun ucunu sivriltilir ve beline takar.

Tanrıların yanına döndüğünde hala Balder'le eğlendiklerini görür. bu sırada Balder'in kör kardeşi Hoder bir köşede durmuş olanları dinliyordur. Loki onun bu yalnız halinden faydalanarak yanına gider ve neden diğer tanrılar gibi Balder'e bir şeyler fırlatmadığını sorar. Hoder kör olduğu için bunun mümkün olmadığını söyler, hem zaten Balder'e atacağı bir silahı da yoktur. Loki ona yardım edebileceğini söyler. Hoder'i Balder'e yöneltir eliyle onu nişan alacak şekilde konumlandırır ve eline silah olarak ökse otunu tutuşturur. Hoder ökseotunu fırlatır ve ağabeyini tam olarak kalbinden vurur. Balder olduğu yere yığılır, tanrılar şaşkınlık ve yürek dolusu üzüntüyle yerde ölü yatan arkadaşlarına bakarlar.

Odin kıyametin başlayacağını bilen tek tanrı olduğundan yüreğinde üzüntüyle beraber korku da taşır. Tanrılar bunu yapanın Loki olduğunu bilseler de

üzüntülerinden ondan alacakları intikamı ertelerler. Balder böylece ölümler diyarına katılmış olur.

Kuzey tanrılarının ölümün ve kıyametin kendileri için de var olduğunu düşünürler. Bu onları diğer tanrılardan farklı kılan bir özelliktir. Ölümü ve kaderi sahiplenen bu tanrıların ölümlerinden donra ötedünyaya gitmeleri de bu anlayışlarını tutarlı hale getirir. Nilfheim yani yeraltı dünyası sadece insanlar için değil, tanrılar içindir de ve bir tanrı öldükten sonra tıpkı insanlar gibi Hel'in yani yeraltı dünyasının kraliçesinin hâkimiyetine girer. Söylenceye değinilmemiş olsa da Loki'nin Balder'i öldürmesinin gizli amaçlarından birinin kızı Hel'e güç kazandırmak olduğu düşünülebilir. Böylece tanrılar arası güç dengesi bozulacak ve dolayısıyla ragnarok geldiğinde yeraltı daha güçlü olduğundan bu son felaketten ve en önemlisi Asgard'da yaşayan tanrılardan kurtulmuş olacaklardır. Sonra tüm dünya onların hakimiyetini kabul etmek zorunda kalacak ve zayıf tanrılara ikisi hükmedebilecektir.

Frigg oğlunun yeraltına gidişinden duyduğu üzüntüyle onu oradan kurtarmanın yollarını arar. Tanrılara seslenir ve hangisinin yeraltındaki Balder'i kurtarmak üzere gidebileceğini sorar. Böylece Hel ile anlaşma yoluna gitme niyetindedir. Balder'i geri gönderdiği takdirde ona istediği bedeli ödeyeceklerini mesajını bu tanrı Hel'e iletacaktır. Balder'in cesur yürekli kardeşi Hermod ağabeyini kurtarmak için gereken her şeyi yapabileceğini söyleyerek Nilfheim'e ineceğini söyler.

Odin'in atı Hermond'un yolculuğu için hazırlanır ve Hermond'un yeraltı macerası başlamış olur.

Hermond dokuz gün ve dokuz gece³⁵ boyunca karanlık vadilerde atıyla yol alır. Sonunda Ölüler Ülkesi'ni, Canlılar Ülkesi'nden ayıran büyük nehre varır. Burada çok uzaklardan bile fark edilebilecek kadar ışıldayan, altın bir çatı ile örtülü bir köprü vardır. Bu köprüyü koruyan bakire Hermond'a neden geldiğini ve canlı olduğu halde Ölüler Ülkesi'ne neden geldiğini sorar. Hermond'un canlı olduğunu çıkardığı gürültüden anladığını ve önceki gün önünden geçen beş alay ölü adamdan

³⁵ Tartaros'a iniş süresi de dokuz gün dokuz gece olarak geçer. Yunan mitolojisine dair bu benzerlik dikkat çekici olsa da iki miti birbirine bağlayacak pek fazla benzer unsur bulunmaz.

daha çok gürültü çıkardığını söyler. Hermond, Balder'i aramak üzere geldiğini söyledikten sonra bakireye onu görüp görmediğini sorar.

Bakire Balder'in köprüden geçtiğini söyler ve Hermond'a Niflheim'in yüksek duvarlarının olduğunu ve bu duvarları aşmanın güç bir iş olacağını söyler. Hermond bakireye teşekkür ettikten sonra yoluna devam eder. Niflheim'in kapılarına vardığında duvarların yüksekliğini görür üstelik kapılar yaşayanlar için kapalıdır. Yine de vazgeçmez atına sıçramasını söyler ve at öylesine sıçrar ki Hermond aşağıya baktığında kapıları küçücük görür. Duvarları aşar aşmaz atını Hel'in sarayına doğru sürer ve nihayet sarayı bulur.

Hermond atından iner ve Hel'in salonundan geçer. Burası genç yaşlı, zengin fakir, erdemli ve kötü onlarca hayalet ile doludur. Ölüler Ülkesi'nde sadece sonsuz varlığa sahip olabiliyorlardı çünkü bu kahramanlar savaşta öldüklerinde Odin ve Valkryriler tarafından ragnarakta tanrıların yanında savaşmak üzere seçilmişlerdir ve burada her gün savaş gününe hazırlanıyorlardır.

Hermond salon boyunca hayaletleri görmezden gelerek yürür ve Balder'in yüksek bir yerde oturduğunu görür. Balder'in yüksek bir yerde oturması onun tanrı oluşunun getirdiği bir ayrıcalık ve mevki göstergesidir. Hermond geceyi Balder ile geçirdikten sonra Hel'in yanına gider ve Frigg'in teklifini ona iletir. Hel, Balder'i bırakmak için tek bir şart ileri sürer. Doğadaki her varlık Balder için yas tutar ve gözyaşı dökerse Balder'in yaşamını geri verecektir.

Balder, Hermond'a cesaretinden ötürü teşekkür eder ve onu sarayın dışına kadar uğurlar. Hermon böylece yeraltı dünyasından ayrılır ve tanrıların arasına dönerek Hel'in mesajını Frigg'e iletir. Doğadaki her nesne zaten Balder'i çok sevdikleri için yas tutarlar. Sadece devanası yas tutmayı reddeder. Bu devanası kılık değiştiren Loki'den başkası değildir. Böylece Balder Ölüler Ülkesi'nde kalmaya mahum olur. Söylencenin devamında tanrılar Loki'den Balder'in intikamını almaya çalışırlar. Loki'yi yakalarlar ve karanlık bir mağaraya hapsederler. Bu olayı ragnarok izler ve dünya yıkıma uğrar, tanrılar ve devler birbirilerini öldürürler. Bu yıkım esnasında Balder yeraltından kurtulur ve yıkımdan zara görmeden çıkar. Kıyametten geriye Balder ve birkaç genç tanrı kalmıştır ve bu genç tanrılar yeni dünyaya

Balder'in deneyim ve bilgileri ile yeni ve iyi bir çehre kazandırmaya çalışırlar (Rosenberg, 2003: 343-353).

Kuzey Avrupa çoktanrıcılığının ötedünya anlayışına dair önemli bilgiler içeren bu söylence bize gösteriyor ki ötedünya yeraltından ibaret kabul ediliyor. İyi ve kötü ruhların Hel'in sarayında toplanması bu ruhların yaşarken yaptıklarına dair cezalandırıldıklarına ya da ödüllendirildiklerine dair bir ipucu içermez. Ötedünyaya dair sınıflandırma yapılan tek kısım Balder'in yüksek bir yerde oturuyor oluşudur.

Ölüler Ülkesi ve buranın kraliçesi Hel her ne kadar sık sık anılsa da ayrıntıları ile anlatılmazlar; fakat Hel'in çok da iyi niyetli bir tanrı olmadığı sıkça sezdirilen bir ayrıntıdır. Hades'in görev bilinci ile yönettiği yeraltı dünyasının yönetim biçimi ile Hel'in babasının desteği ile kötülük planları besleyerek yönettiği bu dünya arasında en önemli farkı yönetici tanrılarının takındığı bu tavır belirlemiştir.

III. MEZOPOTAMYA VE MISIR ÇOKTANRICALIĞINDA ÖTEDÜNYA ALGISI

Ortadoğu söylenceleri, MÖ 2500 yıllarına dayanan tarihçesiyle en eski yazılı edebiyat ürünleri olma özelliğine sahiptirler. Bu söylencelerde yer alan tanrılar insan davranışlarına sahiptirler ve bu söylenceler tanrılar ve kahramanların dünyasına açılan birer kapı olma özelliğini taşırlar. Bu bölgedeki tanrılar Yunan tanrıları kadar gelişmiş olmasalar da Sümer ve Babil tanrıları da onlar kadar insani tavırlara sahiptirler. Genellikle aceleci ve fevri tavırlarıyla tanınan bu tanrıların ne yapacaklarını önceden kestirebilmek kolay değildir (Rosenberg, 2003: 239).

Babil ve Sümer söylencelerinin ortak yönlerine karşın Mısır söylenceleri ait olduğu kültürün diğer kültürlerden yalıtılmışlığını vurgular niteliktedir. Mısırlıların evren görüşünde ve tanrı anlayışında, ne yapacakları önceden kestirilemese de, çoğunlukla kötülükle savaşılan iyi niyetli, yardımsever tanrılar ve hakmeden iyi insanlar için ölümden sonra yeniden doğuşun olduğu bir anlayış vardır. Mısır tanrıları da insani davranışlar sergilerler (Rosenberg, 2003: 240). Çoktanrıcılıkla paralel olarak her tanrı kendi görevini üstlenir. Bunlar yine temel yaşam dinamiklerini barındıran görevlerdir ve yine her biri diğeri ile ilişki alindedir.

A. MEZOPOTAMYA ÇOKTANRICILIĞI VE ÖTEDÜNYA ALGISI

Bu bölgeye dair daha anlaşılır olma adına, bölgenin erken dönem kültürel koşullarına değinmemiz bölgeyi algılamamız açısından faydalı olacaktır. Dicle ve Fırat vadisini kapsayan bölgenin antik kentlerinde yapılan arkeolojik kazılar, Sümer ve Akad adlarıyla bilinen bu bölgede, MÖ 4000'e kadar erken bir tarihte Sümerlilerin yaşamış olduğunu gösterir. Ur, Uruk ve Kiş gibi yerlerde yapılan kazılar Sümerlilerin tam anlamıyla gelişmiş bir uygarlık altyapısına sahip olduklarını gösterir.³⁶ Öyle ki görkemli tapınaklara³⁷, rahiplere, yasalara, edebiyata, zengin bir mitolojiye sahiptiler ve tarımsal açıdan oldukça gelişmişlerdir. Sümerlilerin Dicle-Fırat deltasına yerleşmelerinden sonraki bir dönemde Sami akınlarının ilk dalgası Sümer ve Akad bölgesine girer ve Samiler, Sümer ülkesini yavaş yavaş ele geçirdikten sonra yendikleri Sümerlilerin kültürlerini benimserler, Sümerlilerin çiviyazısını kullanırlar; fakat Sümer dilini benimsemezler. Samilerin dili Akadca olarak bilinir. Sami istilasının ikinci dalgası Amoritler olarak bilinen halk tarafından gerçekleştirilir. Babilonya'da ilk Amorit hanedanının kurulmasıyla Hammurrabi yönetimi altında Sümer ve Akad bölgesine egemenlik kurarlar. Amorit hanedanlığının bölgeyi MÖ 2200 dolaylarında yönettiği saptanmıştır. Yaklaşık beş yüz yıl sonra başka bir Sami halkı, Babilonya'yı fetheder ve Asur imparatorluğunu kurar. Bütün bunların sonucu olarak Mezopotamya mitolojisi Sümer, Asur ve Babil biçimleriyle karşımıza çıkar. Herhangi bir mitosun Babilonyalı biçimiyle Asurlu biçimi arasında küçük farklılıklar görülürken Sümer mitosları bu iki kültürün mitoslarından oldukça büyük farklılıklar gösterir (Hooke, 2002: 23,24).

Sümer topraklarına iki farklı dönemde akın eden bu Sami halklarının mitoslarındaki benzerlik aynı köklere sahip olduklarından doğaldır. Burada asıl baskın kültür Sümer kültürüdür yani bölgeye gelen Sami halkları Sümer kültürünün etkisi altında kalırlar. Burada söz konusu olan bu etkileşim Yunan kültürü etkisinde kalan Romalıların durumuyla benzerdir. Böylece bu toplumların ortak tanrıları ile karşılaşırız ve bu ortaklık kültürel anlamda iki farklı toplumu birbirine görünmez bağlarla bağlamış olur.

³⁶ Sümerlilerin mitoslarından anlaşıldığı üzere Sümerliler Mezopotamya deltasına bölgenin kuzeydoğusundaki dağlık bölgeden gelmiş olmaları muhtemeldir.

³⁷ Bu tapınaklar *ziggurat* olarak adlandırılırlar.

1. Sümer ve Babil Çoktanrıcılığında Başlıca Tanrılar

Sümer ve Babil çoktanrıcılığında küçük farklılıklar dışında aynı olan tanrıları şöyle sıralayabiliriz (Rosenberg, 2003: 244,245):

Tiamat (Babil): Ulu Tanrıça, Ana Tanrıça veya Toprak Ana. Tuzlu suların efendisidir. Tüm yaşamı besleyen Apsu'nun karısı, Anşar ve Kişar'ın annesidir.

Tiamat(Sümer): Nintu(Ki)'nin karşılığı.

Apsu(Babil): Tüm tanrıların ve tatlı suların efendisidir. Tiamat'ın kocası, Anşar ve Kişar'ın babasıdır.

Apsu(Sümer): Anu'nun (An) karşılığı.

Mumnu(Babil): Tiamat ve Apsu'nun oğlu, sislerin tanrısıdır.

Anşar(Babil): Tiamat ve Apsu'nun oğlu, Kişar'ın ağabeyi ve kocası.

Anşar(Sümer): Karşılığı yok.

Kişar(Babil): Tiamat ve Apsu'nun kızı, Anşar'ın kızkardeşi ve karısıdır.

Kişar(Sümer): Karşılığı yok.

Anu[An](Babil): Anşar ve Kişar'ın oğludur.

Anu(Sümer): Nintu'nun kocası, tüm tanrıların babası ve efendisidir. Her ikisinde de gökyüzü tanrısıdır.

Nintu[Ki](Babil): Erkek egemenliğindeki yaratılış söylencesinde yer almamıştır. Burada Anu'nun karısı ve Enlil'in akrabaları yoktur.

Nintu(Sümer): Tiamat gibi Ulu Tanrıça veya Ana Tanrıça'dır. Tüm tanrıların anasıdır ve çamurdan ilk insanı yaratır.

Enlil(Babil): Yeryüzü ve gökyüzü arasındaki havanın tanrısıdır.

Enlil(Sümer): Anu ve Nintu'nun oğlu, hava ve tarım tanrısıdır. Anu ile beraber tanrıların efendisidir.

İştar(Babil): Nintu gibi erkek egemenliğindeki yaratılış söylencesinde yer almamıştır.

İştar(Sümer): nce Anu'nun sonra Sin'in kızı, Ulu Tanrıça veya Ana Tanrıça, aşk ve savaş tanrıçasıdır.

Ea(Babil): Anu'nun oğlu, Damnika'nın kocası, Marduk'un babası ve Apsu'dan sonra tüm tanrıların ve tatlı suların efendisidir.

Ea(Sümer): Yeryüzünün efendisi, yaratıcı zekanın, aklın, tüm sanat ve zanaatların tanrısıdır.

Damkina(Babil): Ea'nın karısı ve Marduk'un annesidir.

Damkina(Sümer): Karşılığı yok.

Marduk(Babil): Ea ve Damkina'nın oğlu, en akıllı ve yetenekli tanrı, tüm tanrıların efendisi olur.

Marduk(Sümer): Anu ve Enlil'in karşılığıdır.

Kingu(Babil): Marduk'a karşı Tiamat'ın güçlerini yönetir.

Kingu(Sümer): Karşılığı yok.

Sin(Babil ve Sümer): Ay tanrısı, şamaş'ın babasıdır.

şamaş(Babil ve Sümer): Sin'in oğlu, Güneş tanrısı, zayıfları, haksızlığa uğrayanları ve gezginleri korur.

Bu tanrıların ilave olarak Dumuzi ve İnanna sylencesine dayanarak adını anabileceğimiz yeraltı tanrıçası *Eeşkiğal*'i de sayabiliriz. Bu tanrıça ölüm ve hüzün tanrıçası olmasının yanında İnanna'nın kız kardeşidir (Kramer, 1990: 135).

Gökyüzü tanrısı Anu, hava tanrısı Enlil ve yeryüzü tanrısı Ea gibi en büyük Sümer tanrıları Babil tanrıları da olmuşlardır. Marduk³⁸, Ea'nı oğlu olduğundan hem babasından aldığı yeteneklere hem de kendi gçlerine sahiptir, dolayısıyla olağanüstü

³⁸ 1845 yılında arkeologların Irak Ninova'da buldukları Babil yaratılış destanı *Enuma Eriş(Gökyüzünde iken)*'in 1902'de Asur'da bulunan eş metninde Marduk adının yerine Asurluların baştanrısı Asur adı geçer. Bunun dışında tamamen aynıdırlar.

yeteneklerle donanmıştır. Marduk tanrılar meclisine girer girmez diğer tanrılar ona yeryüzünde Enlil'in görevini verirler. Böylece Enlin sadece isim olarak varlığını sürdürür; çünkü artık güçten ve eylemden yoksundur. Marduk ise evreni yaratma ve faaliyet altında tutma görevlerini üstlenir, yarattığı insanların asıl amacı tanrıları onurlandırmaktır. Bu güç ona tanrıların ve insanların itaatini getirir (Rosenberg, 2003: 243).

2. Sümer ve Babil Çoktanrıcılığında Ötedünya

Ötedünya bu kültürlerde tek yönlüdür. Doğanın döngüsüne dair Marduk yaşamı ve ölümü temsil ve kontrol edebiliyorken Marduk yönetiminde olduklarında bile diğer tanrıların güvenilmez ve acımasız yapıları baskın olabiliyordur. İnsanların en güçlülere bile bu tanrıların yanında güçsüzdürler ve onların yardımına muhtaçtırlar; fakat ölümden sonrası için bu insanların hiçbirine merhamet edilmez. En güçlü krallar bile ölümden sonra yeryüzünde yaptıkları güzel şeyler için ödüllendirilmezler. Farklı kültürlerde ölümden sonra yani ötedünyada ödüle veya cezaya yönelik uygulamaların olmayacağı inancıyla daha önceki bölümlerde karşılaşmıştık. Buradaki inanç böyle bir anlayışa dayanmaz. Evet bir ödül yoktur; ama her insan ölümden sonra karanlık, toz ve yoksulluklarla dolu bir ötedünyaya gider, yani ötedünya anlayışı tek yönlüdür ve nedendir bilinmez Mezopotamya kültüründe acı ve eziyet dolu bir ötedünya tasavvuru mevcuttur. Dolayısıyla bu inanç çerçevesinde yaşayan insanlar yaşadıkları süre zarfında yaşayabilecekleri en iyi şekilde yaşarlar (Rosenberg, 2003: 244).

Sümerliler yeraltı dünyasını “yabancı memleket” anlamına gelen *kur* kelimesi ile adlandırır. Kur yeryüzü ile deniz arasında oluşan boşluktur ve ölümlerin gölgeleri³⁹ oraya gider. Yeraltına inilen yolda insan yutan nehirden geçilmelidir. Bu nehir bir sandal ve onun kayıkçısı yardımıyla geçilir (Kramer, 1990: 133).

Sümer mitosları içerisinde ötedünyaya dair en ayrıntılı bilgileri veren mitosların başında *Dumuzi ile İnanna* mitosu gelir. Bu mitos Babil mitolojisinde *İştar'ın Yeraltı Dünyasına İnişi* adıyla da bilinen mitostur. İnanna'nın Babil mitosundaki karşılığı İştar'dır ve Dumuzi, Tammuz olarak adlandırılır. Bu eski Babil

³⁹ “gölge” terimi çoğu zaman “ruh” anlamında kullanılır.

mitosunun kökenleri buldukları deltaya daha önce gelen Sümerlerin *Dumuzi ile İnanna* mitosuna dayanır (Hooke, 2002: 25-29).

Dumuzi ve İnanna mitosuna göre göğün kraliçesi İnanna bilinmeyen bir nedenle yeraltı dünyasına inmeye karar verir. Bu dünyanın diğer bir adı *dönüşü olmayan ülke*'dir. Bu ülke İnanna'nın kız kardeşi tanrıça *Ereškigal*'in egemenliğindedir. Mitosu bu son haliyle değerlendiren Kramer'e göre İnanna'nın yeraltına inişinin nedeni bu dünyayı hakimiyeti altına alma arzusu olabilir. İnana yeraltı dünyasında karşılaşılabileceği her türlü talihsizliğe önlem olarak veziri Ninşubur'a, üç gün içerisinde dönmezse üç büyük tanrı olan Enlil, Nanna ve Enki'ye gitmesini ve kendisinin ötedünyada öldürülmesine engel olmaları için onları ikna etmesini söyler. Bu buyruğu verdikten sonra İnanna kraliçelik giysilerini giyer, en değerli takılarını takar ve ölümler dünyasının yedi kapılı girişine varır. Burada bu yedi kapının bekçisi *Neti* ile karşılaşır. Elbette ki *Neti* onu pek hoş karşılamaz; fakat İnanna kapılardan geçmeyi başarır. Yeraltı dünyasının bir kuralı olarak geçtiği her kapıda giysilerinden veya takılarından birini çıkarır. Bu yedi kapıyı geçtikten sonra İnanna yeraltı dünyasının *Anunnaki*⁴⁰'sinin, yani ölümler dünyasının yedi yargıcının, önüne çıkar. Bu yargıçlar "ölümün gözleri"ni onun üzerine çevirince İnanna bir ceset olur ve cesedi bir kazığın üzerine asılır.

Üç gün geçmesine rağmen İnanna'nın dönmediğini gören Ninşubur, İnanna'nın söylediklerini yapar. Üç büyük tanrıdan yardım istese de Enlil ve Nanna bu işe karışmaya pek yanaşmazlar. Enki ise bazı sihirsel uygulamalarla yardımcı olabileceğini söyler. Yardım için tırnaklarından çıkardığı kirden, *kurgarru* ve *kalaturru* adında iki acayip yaratık yaratır ve bu yaratıklara "yaşam yiyeceği" ve "yaşam içeceği" vererek onları ölümler diyarına İnanna'yı kurtarmak üzere gönderir. Bu yaratıklara verdiği yiyecek ve içeceği İnanna'nın üzerine altmış kez serpmelerini söylemiştir, yaratıklar Enki'nin söylediklerini yaparlar ve böylece tanrıça yaşama geri döner.

Enki'nin bu yardımı tanrıçayı yaşama geri getirirse de ölümler diyarının değişmez bir kanunu vardır ki İnanna'nın bu dünyadan tamamen kurtulmasına engel

⁴⁰ Anunnaki tanrı soyundan gelen "Tanrının Oğulları" veya "büyük tanrılar topluluğu" gibi anlamlara gelir. Yeraltında olduğu gibi gökyüzünün de Anunnaki'si vardır.

olur. Bu kanuna göre İnanna ancak kendisinin yerine başka birini bulup ölümler diyarına teslim ederse bu dünyadan ayrılacaktır. Kendisinin yerine birini bulmak üzere, kendisine bekçilik edecek ve yerine göndereceği kişiyi yeraltı dünyasına götüreceği olan iki cin ile bu dünyadan ayrılır. Cinler önce İnanna'nın veziri Ninşubur'u, sonra Umma kenti tanrısı Şara'yı ve daha sonra Badtibira kenti tanrısı Latarak'ı, İnanna'nın yerine alıp götürmek isteseler de İnanna onları cinlerin elinden kurtarır. Mitos burada kopar, Kramer sonraki dönemde metnin başka bir parçasına daha ulaşır ve mitos biraz daha açıklığa kavuşur. Buna göre İnanna cinler ile beraber kendi kenti olan Ereğ'e gelir ve kocası Dumuzi'yi bulur; fakat Dumuzi daha önce İnanna'nın kurtardığı üç kişi gibi İnanna önünde eğilmez. Bunun üzerine İnanna onu cinlere kendisinin yerine verir. Dumuzi, kendisini kurtarması için güneş tanrısı Utu'ya yakarır ve mitosun bulunan parçası da burada sonlanır. Metin eksik olduğu için mitosun Sümerlilere ait olan bu özgün halinde Dumuzi'nin yeraltı dünyasına götürülüp götürülmediği bilemiyoruz; fakat Kramer eldeki diğer kaynaklarda Dumuzi'nin yeraltı tanrılarında biri olarak gösterilmesinden yola çıkarak bu tanrının Utu'ya yalvarışlarının sonuçsuz kaldığının çıkarılabilecek bir sonuç olduğunu söyler (Kramer, 1990: 136).

Mitosun Babil mitolojisindeki biçiminde de İnanna'ya karşılık gelen İştar'ın dönüşü olmayan ülkeye neden indiğine dair bir açıklama yer almaz. Genel olarak izlenen yol aynı olsa da farklılıklar da mevcuttur. Babil versiyonunda tanrıçanın yeraltında olduğu süre boyunca yeryüzünde cinsel verimliliğin ve üretkenliğin sonlandığı vurgusu yapılır. Ayrıca burada karşımıza çıkan tanrıça İştar Sümer versiyonundakinden farklı olarak daha sert ve tehditkar bir yapıya sahiptir. Yeraltı dünyasının kapısını çaldığında içeriye alınmazsa neler yapacağına dair tehditler savurur (Hooke, 2002: 48-51):

*Ey kapı bekçisi, kapımı aç,
Kapımı aç da girebileyim!
Eğer açmazsan kapıyı,
Böylece giremezsem içeri,
Kapıyı kesin parçalayacağım,
Sürgüsünü kopartacağım kesin,
Kapı direğini parçalayacağım,
Kapı kanatlarını söküp atacağım bilesin,
Ölümleri kaldırıp ayaklandıracağım,
Dirileri yesinler diye bırakacağım,
Ta ki ölümler sayıca dirileri geçecek.*

Tanrıça bu versiyonda çok daha tehditkar ve düşmanca bir tavır sergiler. Ölülerin dirileri yiyebilme ihtimali gibi ayrıntılarla yeraltı dünyasının korkutuculuğu ve çirkinliği bir kez daha vurgulanır. Burada çoktanrıçılığa dair değinebileceğimiz bir diğer ayrıntı şöyledir. Tanrılar insanları kendilerinden güçsüz ve aşağıda bulsalar da onların tapınmalarına ihtiyaç duyarlar. Buna ihtiyaç duymayan tek tanrı yeraltı dünyasını yönetendir. Yukarıdaki satırlarda İştar'ın dirilerin tamamına yönelik tehdidinin bir benzerini Yunan tanrıçalarından Demeter'in Zeus'a yaptığını belirtmiştik. Yeryüzünde yaşayan insanlar gökyüzü tanrılarını memnun ederler ve onlar ancak kendilerine tapan birileri olduğu müddetçe daha güçlü olurlar. Bir insanın ölmesi ve yeraltına gitmesi artık ibadet etmesi için bir sebebi olmaması demektir. Onlar artık yeraltının üyeleridir ve dolayısıyla sadece burada hükmü geçenerlere itaat ederler. Yeraltı tanrıları ölü ruhlara sahiptirler. Her iki tanrıça da yaşamlarını sonlandırmakla tehdit ettikleri dirilerin, yeraltı dünyasına inceklerini ve buranın tanrısına güç kazandıracaklarını özellikle vurgularlar. İki tanrıçada da bu tehdit işe yarar, ikisi de istediklerini alırlar. Bu da bize gösterir ki yeraltının güçlenmesi gökyüzü tanrıları için bir korku kaynağıdır ve bu iki dünya arasındaki savaşın kesin delilidir; çünkü bozulmasının istenmediği bir güç dengesi söz konusudur ve bu güç dengesinin dinamiğini insanlar oluşturur.

İştar yeraltındaki macerasının devamında Sümer versiyonundaki yolu izler yalnızca “ölümün gözleri”nin kendisine çevrilmesiyle cesede dönüştüğü sahneye değinilmez. Yeryüzüne geri döndüğünde yeraltına ödeyeceği bedele değinilir fakat bunun ne olduğu söylenmez. Yine nedeni açıklanmaksızın Tammuz yeraltında gösterilir. Bundan İştar'ın yerine yeraltına indiği sonucu çıkarılabilir.

Dumuzi'nin yeraltına gidip gitmediği bir soru olarak kalırken Tammuz yeraltına iner. Tammuz'un yeraltına inişi yeryüzünde doğanın ölümü ile ilişkilendirilir ve baharın gelişi Tammuz'un bu dünyada zaferle çıktığına yorulur. Böylece yeraltı dünyasına dair bu mitoloji bir ritüel mitosuna dönüşür (HOOKE, 2002, 28).

3. Ölümsüzlüğü Ararken Ölümsüzleşmek: Gılgamış

Ölümün karşı konulamaz gücü insanlar üzerinde farklı etkiler yaratır. Korku ve teslimiyet bu etkilerin en belirgin olanlarıdır. Ölümün gücünü kabullenen insan bu noktadan sonra ölümün sonuçları üzerine yoğunlaşır. Kahramanlar için de durum farklı olmayacaktır dersek yanlış bir yorum yapmış oluruz; çünkü kahraman özellikle de mit ve destan kahramanları ölümün gücünü kabullenip ona sığınmak yerine, ölümle göğüs göğse çarpışmayı ve bu en dişli düşmanı yenmeyi hedefler. Yazılı tarihin en eski ve dolayısıyla ilk kahramanı *Gılgamış*'ın macerası da insanın bu en eski çıkmazı üzerindedir, yani ölümün. Şu unutulmamalıdır ki her kahramanın en temel amacı ölümsüzlüğe ulaşmaktır. Kuzey Avrupa söylencelerinde kahraman bu isteğini defalarca ve açıkça dile getirir; fakat onların bahsini ettiği ölümsüzlük, şan ve şöhretle gelen ölümsüzlüktür.

Gılgamış için de sonuç farklı olmasa da ölümlülükle girdiği mücadelede elde etmek istediği bedenen de ölümsüz olmaktır. Gılgamış'ın dünyasında ölümden sonra herkesi tozlu ve karanlık yeraltı beklemektedir. O bu kadere razı olmak istemez ve bununla savaşmayı tercih eder. Bu açıdan bakıldığında günümüz modern akımlarından sayılan *Varoluşçuluk*'un ilk örneklerinden biri olduğunu söyleyebiliriz. Mitoloji, destan, masal ve efsane dünyasından çıkıp ilahi dinlerin etkisiyle şekillenmiş halk hikâyelerine gelindiğinde görürüz ki kahramanın ölümle olan kavgası neredeyse sonlanır ve çoğunlukla ölümü soğukkanlılıkla kabullenmek bir erdem olarak kabul edilir. Günümüz roman kahramanı ise olayı bambaşka bir boyuta taşır; çünkü ölümle savaşmak ve ölümü kabullenmek üzerine uzanan geniş anlatı grafiğinin tamamen dışına çıkarak ölümün kucağına atlamayı tercih eder, yani modern dönem kahramanlarının intihar eğilimleri şaşırtıcı derecede fazladır. Yeri geldikçe kahramanın ölüm konusunda takındığı tavır ve bunların türlere göre dağılımı üzerinde duracağız. Yeniden Gılgamış'a dönüp onun ölümlülükle olan mücadelesine en başta onu tanıyarak başlamak doğru olacaktır.

Uruk kentinin kralı Gılgamış tanrıça bir annenin ve ölümlü bir babanın oğludur. Üçte iki tanrı olarak kabul edilir; fakat kalan üçte bir insan olma hali bile onu ölümlü yapmaya yeter. Tanrılar ona pek çok hediye verirler, iyi bir görünüş, büyük bir cesaret, deneyimlerinden bir şeyler öğrenebilme becerisi ve bu sayede

insanların en akıllısı olabilme ayrıcalığına sahip olur (Rosenberg, 2003: 281,282). Gılgamış pek çok yetenekle ve bilgelikle donanmış olsa da sahip olduğu kötü özellikler de vardır. Kibirli, hırslı, etrafına korku saçan ve geleneklere saygısı olmayan biriydi. Halkı onun bu olumsuz davranışlarından en sonunda yılar ve tanrılara Gılgamış'ı yola getirmeleri için yakarır.

Tanrılar Gılgamış'ın halkının yakarışlarını duyarlar ve Gılgamış'a bir ders vermeye karar verirler. Gılgamış'ın aksine iyilik ve erdemle donanmış güçlü *Enkidu*'yu yaratırlar. Onu yarattıklarında Enkidu bir yetişkindir, bütün vücudu uzun tüylerle kaplıdır ve insandan çok vahşi bir hayvan gibidir. Bir rahibe ona insan gibi davranmayı öğretir. Gılgamış ve Enkidu karşılaşır ve dövüşmeye başlarlar güçleri birbirilerini yenmelerini zorlaştırır ve dost olurlar.

Gılgamış'ı kırılma noktasına götürecek değişim Enkidu ile dost olması ile başlar. Bu iki arkadaş beraber maceralara atılırlar devleri öldürürler. Tanrıça İştar, Gılgamış'ı görür, onun güzelliğine hayran olur ve onunla evlenmek ister; fakat Gılgamış onu aşağılar bir şekilde reddeder. Bunun üzerine İştar intikam hırsıyla donanır ve göklerin boğasını bu dev canavarı iki arkadaşın üzerine salar; fakat Enkidu canavarı öldürür. Bu zaferi kutladıkları gece Enkidu düşünde tanrıların kendisini ölümle cezalandırdıklarını görür ve sabah olduğunda bu düşünüyü dostu Gılgamış'a anlatır. O günden sonra Enkidu her geçen gün daha çok hastalanır ve nihayetinde ölür. Gılgamış böylece ölümün soğuk, ani, en güçlü ve erdemlilere karşı bile ne kadar acımasız olabileceği gerçeği ile karşılaşır ve bu onu önce ölümsüzlüğü arama macerasına sonra da hayatını anlamlı kılma çabasına yönlendirir.

Söylenceye Enkidu'nun ölümüne sedir ormanlarının koruyucusu Hummbaba isimli devi öldürürken sedir ağaçlarına zarar vermesi gerekçe olarak gösterilse de tanrıların en başından beri planlarının bu olabileceği olasılığı göz ardı edilmemelidir. Tanrıların Gılgamış için en başından yani halkının yakarışlarının cevap bulduğu andan itibaren Enkidu'yu yaratmaları ve Gılgamış'ın karşısına çıkarmaları aslında bu büyük planın başlangıcı olmalıdır. Enkidu'nun bir rakip olarak gösterilmesi Gılgamış için ölümün hazırladığı bir tuzak olmaktan öte değildir, sadece büyük planın ilk adımıdır. Tanrılar şöyle planlamış olmalıdır: Gılgamış önce en az kendisi kadar güçlü bir yiğitle, Enkidu ile karşılaşır. Onu yenemese de gücünü kabul eder ve

onunla dost olur, böylece kibirinden biraz da olsa arınmıştır. En az kendisi kadar güçlü olan bu dost her geçen gün onun için değer kazanır ve her macerada biraz daha hayran olunası bir insan olduğunu kanıtlar. Gılgamış'ın İştâr ile karşılaşması ise tanrılar için Gılgamış'ı test edebilecekleri bir ara sınav fırsatını doğurur; fakat Gılgamış İştâr'ı aşağılayarak tanrılara karşı bile ne kadar boyun eğmez ve saygısız olabileceğini bir kez daha gösterir ve bu davranışı tanrılarda büyük planlarını nihayet gerçekleştirmelerinin zamanının geldiği fikrini doğurur. Enkidu'nun ölümü Gılgamış için biçilen asıl ceza ve derstir. Gılgamış, Enkidu'nun ölümünü engelleyemez, tek dostu gözlerinin önünde her geçen gün yitip gider ve nihayetinde ölür. Tanrılar böylece vermek istedikleri asıl mesajı vermiş olurlar. Ne kadar güçlü olursa olsun bir ölümlü, tanrılar ve onların güçleri karşısında değersizdir. Ölüm tanrıların elindedir ve bütün güçleri yenebilecek, değersiz kılacak kadar güçlüdür.

Enkidu tanrılar için aslında Gılgamış'a neler yapabileceklerinin bir modeli olarak hazırlanmıştır. Gılgamış kendisi ile bu kadar özdeşleştirdiği dostunun ölümüyle kendisinin de sonunun farklı olmayacağı gerçeğinin acımasız dışavurumu ile karşı karşıya kalır. Böylece tanrıların büyük planı sonlanmış olur; fakat hesaba katmadıkları şey Gılgamış'ın ne kadar inançlı olabileceği gerçeğidir.

Tanrıların en büyük silahının ölüm olduğunu fark eden Gılgamış ölümsüz olmanın peşine düşer. Bunun için ölümsüzlükle ödüllendirilen bir ölümlü olan *Utanapiştım*⁴¹'i aramaya koyulur. Bir diğer adı *Çokuzak* olan *Utanapiştım*'i bulmak için Gılgamış uzun ve zorlu bir yolculuğa çıkar ve nihayetinde *Utanapiştım*'i bulur. *Utanapiştım*, Gılgamış'a bir ölümlü için ölümsüzlüğü elde etmenin imkansız olduğunu, kendisinin sadece bir istisna olduğunu söylese de Gılgamış ısrar eder. *Utanapiştım* en güçlü insanın bile tanrılar kadar güçlü olamayacağını kanıtlamak için Gılgamış'a bir hafta uyumamayı denemesini söyler. O güçlü ve cesur Gılgamış, her gece uykuya yenik düşer ve bu yenilgiyle *Utanapiştım*'den daha fazla yardım isteme cesaretini bulamaz. *Utanapiştım*, Gılgamış'ın zahmet dolu yolculuğunda gösterdiği cesaretini ve azmini takdir eder ve ona ölümsüzlüğü veremese de hep genç kalabilmenin sırrını verir. Buna göre suların altında bir yerde güle benzeyen bir bitki onu ölümsüz kılmasa da hep genç ve güçlü kılacaktır.

⁴¹ Uta: buldu, napiştım: yaşam.

Gılgamış bitkiyi bulur ve eve dönüş yoluna düşer; fakat bir gün yıkanırken giysilerini ve bitkiyi su kenarında bırakır ve bir yılan bitkiyi çalar ve o an derisini değiştirip tazelenir. Gılgamış kaybının acısını yaşasa da sonunda bu kaybı kabullenme zorunluluğunu fark eder. Bu kabullenişle beraber Gılgamış elinde olan yetenekleri ve varlıkları ile yetinmeyi bunları yüceltmeyi öğrenir. Tüm gücüyle Uruk kentini mimari olarak kusursuzlaştırır ve bütün hikayesini taşlara kazıyarak halkı öğrenip bilgeleşsin diye şehrin surlarına yerleştirir. Ölümsüzlüğü bedenen elde edemese de yaptığı kahramanlıkları yazdırarak ve krallığına sağlam ve aşılamaz surlar yaparak ölümsüz bir ada ve üne sahip olabileceğini anlar.

B. ESKİ MISIR ÇOKTANRILIĞI VE ÖTEDÜNYA ALGISI

Kokusuz eski Mısır ölüm üzerine en çok düşünen kültürlerden biridir. Bunun neticesinde ölümle ilgili kendilerine özgü pek çok uygulamaya ve inanışa sahiptirler.

Mısır'da uygarlık milattan önce 4000 ile milattan önce 3000 yılları arasında gelişmiştir. Bu gelişimin milattan önce 3500 ile milattan önce 2500 tarihleri arasında geçen süre Mısır'ın altın çağı olarak değerlendirilebilir. Bu tarihler arasında Mısır siyasal, ekonomik ve sanatsal anlamda olgunluğa ulaşır. Milattan önce 2500'lerde güneş tanrısı olarak bilinen *Re* en önemli tanrıdır (Rosenberg, 2003: 255). *Re*'nin bütün tabiata ve varlıklara bereket verdiği ve göklerde dolaşarak karanlığın hükmünü sonlandırdığına inanılır (Schimmel, 1955: 28). Yaşam, ölüm ve yeniden doğuş tanrısı olan *Osiris* de en az onun kadar önemli bir tanrıdır.

Mısır kültürünün gelişiminde en önemli unsur coğrafi etkenlerdir. Yaşanılan coğrafyanın etkisiyle şekillenen kültür ve sosyal yaşamdaki uyum, bu kültürdeki tanrıların karakterlerine de yansır.

1. Eski Mısır'da Coğrafyanın Kültüre Etkisi

Etrafındaki kültürlerden geniş çöller ve Akdeniz ile ayrılmış olan Mısır, bu sayede hiçbir kültürün etkisi altında kalmadan özgün bir oluşum içinde gelişir. Milattan önce 1700'lere kadar Mısır dış etkenlerden uzak bir kültür geliştirir. Nil nehrinin bereketli topraklarında yaşayan Mısırlılar bu yumuşak huylu sayılabilecek nehirle uyum içinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Nil nehri önceden tahmin edilebilir

bir taşma ve sakinleşme periyoduna sahiptir. Bu sayede Mısırlılar için hiçbir zaman bu nehirden gelecek bir felaketten korkulmamıştır. Dicle ve Fırat nehirlerinin azgın ve tutarsız akışı karşısında korku yaşayan Mezopotamyalılardan bu açıdan oldukça şanslıdırlar. Doğadaki bu iki kültürün tanrılarına da yansır. Mezopotamya tanrıları tıpkı Dicle ve Fırat kadar tutarsız ve acımasız mizaclara sahipken, Mısır tanrıları Nil nehri kadar ılımlı ve sevecendirler (Rosenberg, 2003: 256).

Mısırlılar çevrelerini sarmalayan bir birine zıt iki doğa unsurunu kendi yaşamlarının dinamiği olarak görürler. Bir taraftan Nil nehri bereketiyle onlara, hayvanlarına ve bitkilerine yaşam verip bereket sunuyorken, diğer tarafta çöl aşırı sıcaklık, kuraklık ve acımasızlığı sunuyordu. Ölüm ve yaşam arasındaki zıtlığa vurgu yaparcasına bu iki doğa unsuruyla beraber yaşamak her kültürde anlamlı sonuçlar çıkarma sonucunu doğurmaz; ama Mısırlılar için bu söz konusu değildir. Onlar bu zıtlığı kendi kültürleriyle yoğurdular ve doğayı dinleyerek dünyanın tamamen kötü veya tamamen kötü olamayacağı sonucunu çıkardılar. Nil nehrinin düzenli hareketleri onlarda doğaya dair bir döngünün süregeldiğini öğretti ve onlar bir müddet sonra bu döngünün yani yaşam ölüm ve yeniden doğum döngüsünün insan için de geçerli olabileceği düşüncesini sahiplendiler.

Nil nehri ve çöl ikileminde, Nil nehri yaşamı ve bereketi simgelerken çöllerin payına ölüm ve kuraklık düşer, uçsuz bucaksız ve sessiz kum taneleri ölümün sessizliği ve korkutuculuğu ile özdeşleştirilir. Mısırlılar her ne kadar Nil'in bereketi ile refah içinde yaşasalar da çöl onlara hep ölümü hatırlattı ve bazı zamanlar kötümse tarafları çölün korkutuculuğu karşısında ortaya çıktı ve düzenle akan Nil nehrinin bile kuruyacağından korkar oldular. Yazın gelen kavurucu sıcaklar zaman zaman nehrin akışını durma noktasına getirirse de yılda bir gelen kontrollü taşkınlar bu korkuların uçup gitmesini sağlar ve bu yeniden doğuş seremonisi Mısırlılarca coşkuyla karşılanır.

2. Mısır Çoktanrıcılığı ve Başlıca Tanrılar

Mısır çoktanrıcılığına ve bu tanrıların görevlerine dair bilgi edinebileceğimiz en eski söylence *Osiris, Isis ve Horus* söylencesidir. Bu söylence tanrıları ve görevlerini anlatmakla beraber Mısırlıların ölüm karşısında duydukları korkunun

Osiris üzerinden yansıtıldığını görürüz. Osiris'in ölüm deneyimi Mısırlılara ölümden sonraki hayata dair inancı doğurmuştur.

Söylenceye göre (Rosenberg, 2003: 261-270) gökyüzü tanrıçası Nut, güneş tanrısı ve her şeyin yaratıcısı olan Re ile evlidir. Nut, Re'yi yeryüzü tanrısı Geb ve ilahi sözlerin efendisi olan Tot ile aldatır. Bunu öğrenen Re çılgına döner ve karısını lanetleyerek *"Hiçbir yılın hiçbir ayında karnındaki çocuğu dünyaya getiremeyeceksin."* diye haykırır; çünkü Nut hamiledir.

Nut'un yüreği üzüntü ile dolar ve Re'nin yaptıklarını Tot'a anlatır ve karnındaki çocuklardan birinin ona ait olduğunu söyleyerek yardım ister. Tot, Nut'a yardım edeceğine söz verir ve Nut çocuklarını doğurabilsin ve *Tanrıların Anası* olabilsin diye harekete geçer. Doğrudan oyun oynamayı çok seven ayın yanına gider ve onunla istediği kadar oynayabileceğini ama kazandığı her oyun için ışığından bir parçayı alacağını söyler. Ay miktarın çok az olacağını düşünerek teklifi sevinçle kabul eder. Böylece günler ve aylar boyunca oynarlar, sonunda Tot o kadar çok ışık biriktirir ki bu ışıklar bir araya geldiklerinde tam beş gün oluştururlar. Tot bu beş günü alır ve üç yüz altmış gün olan normal güneş yılına ekler böylece üç yüz altmış günü kapsayan Re'nin lanetini kırmış olur.

Böylece Nut bu beş gün içinde beş çocuk doğurur. Re birinci gün doğan Osiris ve ikinci gün doğan Horus'un babasıdır. Osiris tüm yeryüzünün efendisi ve ulu kralı olarak doğar. Geb üçüncü gün doğan Set ve beşinci gün doğan Nefitis'in babasıdır. Set saldırgan bir ruha sahiptir ve zamanı geldiğinde kız kardeşi Nefitis ile evlenir.

Tot dördüncü gün doğan ve yeşil ürünlerin efendisi olan Ulu Tanrıça İsis'in babasıdır. İsis de babası gibi kelimelerin gücü ile insanları kontrol edebilecek güce sahipti bu yüzden tıpkı babası gibi ilahi sözlerin efendisi olarak da tanımlanır. İsis ve Osiris evlenirler.

Osiris Mısır'ın kralı olur ve bu topraklara altın devrini yaşatır. Daha önceleri göçebe ve muhtaç yaşayan halkına üretmeyi ve barış içinde yaşamayı öğretir sonra da dünyanın diğer yerlerindeki insanlara da yardım etmek için Mısırdan ayrılır. Onun Mısır'dan ayrılışıyla hırslı ve karanlık Set krallığı ele geçirme planlarının peşine

düŖer; fakat başarılı olamaz çünkü İsis ve babası Tot, Set'in niyetini anlar ve önlemlerini alırlar. Set vazgeçmez ve Osiris döndüğünde onu öldürmek için bir tuzak hazırlar. Yaptığı planlar işe yarar ve Osiris'i bir kutuya hapsederek Nil nehrine atar. Osiris'in ölümü İsis'in yüreğinde derin yaralar açar. Saçlarından bir tutam kesip yas giysilerini giyen güzel tanrıça kocasının ölü bedenini aramak için yollara düşer. Pek çok yol gittikten sonra uzak bir krallıkta bulur kocasının içinde olduğu kutuyu ve kutuyu alarak Mısır'a dönmek üzere yola çıkar. Uzak bir çölde dayanamayıp kutuyu açar ve kocasını ölü bedenine ağlar. Sonra bir kuşun kanatlarını alır kendi kollarına bağlar ve Osiris'in etrafında kanatları çırparak dönmeye başlar. Bunu yaparken babası Tot'un ona öğrettiği sihirli sözcükleri söyler böylece Osiris'i geçici de olsa hayata döndürebilecektir. Osiris uyanır karısına sarılır ama bu çok uzun sürmez ve yığılıp kalır. İsis onu tekrar kutuya yerleştirir ve kutuyu asla zarar görmeyeceği uzak ve güvenli bir yere saklar. Çok geçmeden İsis Osiris'in oğlunu doğurur ve ona Horus adını verir. Tot bebeğin Set'in tehlikesi altında olacağını düşündüğünden kızına bebeğini de alıp saklanmasını öğütler böylece çocuk onların da vereceği eğitimle güçlenecek ve babasının intikamını alabilecektir. Böyle yaparlar İsis oğlu Horus'u alır ve saklanır. Aradan geçen uzun yıllardan sonra Horus büyüyüp gelişir ve annesinin kendisine öğrettiği tıp bilgileriyle yetenekli ve sağlıklı bir genç olur.

Günlerin birinde Set ayışığında avlanırken Osiris'in bedeninin gizlendiği kutuyu bulur ve gözleri nefretle parlar. Kutuyu açtırır ve içinde yatan Osiris'in cansız bedenini on dört parçaya ayırarak Mısır'ın çeşitli yerlerine dağıtır. İsis ölü kocasına Set tarafından yapılan bu ihaneti duyar ve bu defa kocasının dağılan parçalarını toplamak üzere yola çıkar. Bu yolculuğunda Set'le evli olmasına rağmen ablası için üzüntü duyan kardeşi Nefitis'te ona eşlik eder. İsis bulduğu her parçanın yerine Osiris'in bir heykelciğini gömer ve üzerine bir mezar taşı koyar. Böylece Set parçaları aldığını bilmeyecek ve bu da ona kocasını iyileştirmek için gerekli olan süreyi tanıyacaktı.

İsis, Osiris'in son parçası olan kafasını *Abidos*'ta bulur ve vakit kaybetmeden kocasını yaşama döndürme çalışmalarına başlar. İsis önce kocasının parçalarını uygun yerlerine koyarak parçaları balmumu ile birleştirir, sonra büyük keten parçaları hazırlarlar ve bu parçaların üzerine tatlı kokulu merhemler sürerler ve

Osiris'in vücudu çürümesin diye baharatlar serperler. Bu şekilde hazırlanan keten parçalarını Osiris'in vücuduna saralar ve onu gömerler.

İsis kocasını uygun bir biçimde gömdükten sonra oğlu Horus'tan yardım ister. Horus, İsis ve Nefitis'i ölümler dünyasına götürür ve burada Osiris'i bulurlar; fakat hala hareketsiz yatmaktadır. İki tanrıça güçlerini birleştirirler ve sihirli sözcükleri söylemeye başlarlar. Osiris yavaş yavaş canlanır, nefes almaya başlar, göz kapakları ve diğer organları kıpırdanır. Horus ölümsüz gözünü çıkarır ve babasından gözü yutmasını ister. Osiris gözü yutar ve konuşma, görme ve yürüyebilme gibi yeteneklerini tekrar kazanır. Horus, Re'nin de yardımını alarak ölümler dünyasından tanrıların olduğu yeryüzüne dek uzanan bir merdiven yapar ve böylece yeryüzüne tanrıların arasına dönerler. Tanrılar Osiris'in geri gelmesinden memnun olurlar ve Re, Osiris'i tanrıların ve ötedünyanın kralı yapar, Horus ise babasının yerine Mısır kralı olur.

Horus babasına yaptıkları için Set'ten intikam almak ister. Söylencenin devamı bu iki isim arasındaki mücadeleyi anlatır. Horus Set'i mağlup etse de İsis, Set'e acır ve oğlunun onu öldürmesine izin vermez. Horus bunu büyük bir kızgınlıkla karşılar Set ise hala Mısır'ı istiyordur. En sonunda hepsi tanrılar meclisinde toplanırlar. İlahi sözcüklerin efendisi Tot büyük bir terazi getirir. Set'in sözleri bir kefeye, Osiris'in sözleri bir kefeye konur ve denge Osiris'in haklılığını kanıtlar. Osiris o günden sonra Tot'un yaptığı gibi teraziyi kullanarak ölümlerin yargılandığı yargılama salonunun yargıçısı olur. Meclisteki tanrılar Horus'u babası gibi yeryüzünün efendisi olarak kabul ettiler ve Horus Mısır'ı yönetmeye devam etti. Ölüm babasının tohumlarından doğan Horus ölümler dünyası ile yeryüzü arasında aracılık görevine sahiptir, bu yüzden yeryüzünde yaşayanların iyiliklerini ve kötülüklerini kaydetme görevi ona aittir. İnsanlar yaptıkları iyilikleri kaydetmesi için Horus'a, ölmüden sonra tekrar dirilebilmek içinse Osiris'e dua ederler. İsis kocasıyla beraber ötedünyada kalır ve Mısır'ın oğullarının elinde güvende olduğunu bilerek kocasının yanında kalır.

Söylence bütünüyle Mısır kültüründe ölüm ve diriliş olgularının temellendirilmesi üzerine kuruludur. Yaşam, bilgelik, sevgi gibi pozitif dinamikler Osiris üzerinden kişileştirilirken evrendeki negatif dinamikler Set üzerinden anlatılır.

Burada Horus bağlayıcı tanrı rolünü üstlenir ve yeraltı ile yeryüzü arasında bir bağ oluşturur. Yani ölüm ve yaşam arasındaki çatışmada denge rolünü üstlenir. İsis ise anaçlığın simgesi konumundadır. Güçlü, zeki, savaşçı ve aynı zamanda merhametli, derleyici ve sevgiyle bütünleşmiş bir tanrıçadır. Anlatıda dikkat çekici olan unsurlardan biri Mısır yöneticilerinin tanrı olmalarıdır. Roma mitolojisinde de Saturnus'un Roma'nın altın çağını yönettiği düşünülse de bu bir sürekliliği beraberinde getirmez. Oysa bu söylence Osiris'in yerini Horus'un aldığını görürüz. Böylece Mısır kültüründe hükümdarın aynı zamanda tanrılaştırıldığı dönemin başlangıcı ile karşılaşırız.

İsis parçalara ayrılan kocasını mumyalayarak tekparça haline getirir ve ancak uygun bir törenle gömülürse tekrar yaşama dönebileceği mesajını verir. Bu söylence doğrultusunda ötedünyaya dair kurallar ve uygulamalar dizisi ile karşılaşırız.

3. Eski Mısır'da Ötedünya Algısı

Mısırlılar sarsılmaz bir ötedünya inancına sahiptirler. Osiris'in öyküsü onların ötedünyaya dair olan umutlarının tetikleyicisi konumundadır. Osiris hem bir tanrı hem de bir insandır. Her insan gibi yaşamı ve ölümü tadar, dolayısıyla insanlar kendilerini ona yakın görürler ve tanrıların iyi ve güçlü Osiris'e yeniden hayat vermelerinden yola çıkarak, yaşarken iyi şeyler yapan insanlara da ölümden sonra yeni bir yaşam bahşedeceklerini umar ve daha doğrusu buna inanırlar. Bu yüzden özellikle Osiris'e ibadet etmek özellikle anlam taşır. Osiris ile beraber Mısır kültürü yamyamlıktan uzaklaşır ve ölü bedene saygının önemini kavrar hale gelir. İyi bir insan olmanın ödülünün ölümsüzlük olduğunu düşünen bu insanların birbirleriyle ilişkilerinde de oldukça dikkatli ve barışçıl olmaları da ulaşılması kaçınılmaz bir sonuçtur. Yeniden doğuşu veya yaşama dönüşü simgeleyen Osiris, zamanla insanların ölümden sonra yeniden doğmasını sağlayan bir tanrı olur. Horus ise simgesel boyutta Osiris'in yeryüzündeki yansımasıdır.

Mısırlılar ötedünyayı korutucu olmaktan çok umut veren ve yeni bir başlangıca giden bir süreç olma boyutunda değerlendirmişlerdir. Pozitif dinamik olan Osiris yeraltı dünyasının yönetimine atanarak buranın korkutuculuğun değil iyi

olanlar için yeni güzel başlangıçların mekânı olabileceği mesajını vermiş ve böylece cezalandırarak kötülükten uzak tutan inanışların aksine iyiliği cömertçe ödüllendirerek kötü olandan uzaklaştırmayı hedef edinmiştir. Bu hiç ceza yoktur anlamına gelmez, ödülü anlamlı kılanın ceza olduğu düşünüldüğünde elbette ki iyi şeyler yapmayan insanların da cezalandırılması kaçınılmaz bir sonuçtur.

Yeni ölmüş bir insanın ruhu önce Horus'un huzuruna çıkar ve yeniden doğuşu hakkettiğini kanıtlamak için yaptığı iyi şeyleri anlatır. Horus ruhu Osiris'in yargıçlığını yaptığı yargılama salonuna götürür. Osiris o insanın vicdanını temsil eden kalbini alır ve büyük terazisinin bir kefesine yerleştirir. Öteki kefeye de adaleti temsil eden bir kuş tüyü koyar. İyi ve vicdan sahibi olan bir insanın kalbi bir kuş tüyünden ağır basacağına inanılır. Terazinin dengesi juri tarafından kontrol edilir ve sonuç yasa yapıcı Tot tarafından kaydedilir. Eğer kalp tüyden hafif gelirse Osiris bu insana kendi krallığında tıpkı dünyada yaşadığı gibi yeni bir hayat verir; fakat kalp tüyden hafif değilse terazinin yanında oturan çakal o insanın kalbini ve mumyası yer böylece bu insanın artı yeni bir yaşama kavuşma ihtimali sonlanır. Osiris çevresinde şekillenen ötedünya algısının da etkisiyle, milattan önce 2500 ve milattan önce 1500 yılları arasında Osiris en az Re kadar önemli bir tanrı halini alır. Milattan önce 1850'lerde, İsis'in Osiris'in kafasını bulduğu yer olan Abdos'ta her yıl büyük bir dini festivalle Osiris anılırdı. Osiris'in kafasının Abdos'ta bulunması ve vücudunun orada birleştirilmesine dayanarak ötedünyanın kapısının oraya yerleştirildiğine ve ölü insanların orada yargılanıp ya ötedünyaya girmelerine izin verildiğine ya da sonsuz ölüme mahkûm edildiklerine inanılır (Rosenberg, 2003: 257-260). Abdos'ta düzenlenen törenlerde Osiris'in dramatik hikâyesi anlatılır ve bu ayinlerde İsis'in ağzından Osiris'e yakılan ağıtlar söylenir (Schimmel, 1955: 28,29):

*Tek başıma ilelebet!
Kocam, sana giderim.
Ayaklarım yürüye yürüye giderler.
Benden milyonlarca fersah uzakta bulunmasaydın!
Bütün memleketler, bütün ülkeler, bütün şehirler, bütün mabetler,
Bana gelip ağlayın, ellerinizi başlarımıza tutun!
Ben İsis'im, bahtiyar Vennofer'in karısı,
Benden uzak olan zevcim*

...

Mısır ötedünya anlayışında bir insan her ne kadar iyi olursa olsun ölümden sonraki yaşama ulaşabilmesi için bir mezarının olması zorunluluğuna sahiptir. Mezar

ölü için ölümden sonraki hayatının mekânıdır ve yaşayanlarla iletişim kurabileceği tek yer olmanın yanında ölenin anılarının da yaşadığı yegane yerdir. Bu yüzden mezarlar yapısal ve manevi olarak büyük önem taşırlar. Ölen kişi giderken beraberinde bu dünyadakine benzer bir yaşam sürdüreceğine inanarak sunu ve saçılara ihtiyaç duyar. Bu gereksinimler genellikle mezarın ötedünyaya açılan kapısı aracılığıyla sunulur. Kapı çoğunlukla mezar taşı olarak anılır bu taşta ölen kişinin simgesel portresi çizilebileceği gibi yazıtlarla da ölü tanımlanmış olabilir. Bazı mezar taşlarında kimi kez soy ağaçlarına da yer verilir (Bonefoy, 2000: II, 873). Mısır kral ve kraliçelerinin piramit mezarları bugün bile Mısırlıların ötedünyaya olan sarsılmaz inançlarının bir kanıtı olarak tüm ihtişamlarıyla ayakta kalmıştır. Bu mezarlıklar sadece mumyalanmış ölü bedenleri değil ötedünyadaki yaşamda gerekli olabilecek nesnelere de barındırırlar. Öldükten sonra yeni bir yaşama giden insan ruhu bu dünyada kendisine ait olanları da yanında götürerek kendisi için ötedünyada dünyasında bir yer hazırlamış olur, yani Mısırlılar için ölüm sıradan bir göçten farklı değildir. Mezarlıklarda muhakkak bulunan ve ötedünyaya geçişte büyük önem taşıyan bir diğer nesne “*Lahit Metinleri*” ya da “*Ölüler Kitabı*” dır. Bu metinlerde ölen kişiye ötedünyada nasıl bir yol izleyeceği üzerine yol gösterilir ve ötedünyanın kuralları hatırlatılır. Ölüler kitabı ölülerin eline verilir ve onlara ötedünyaya giden güç yoldan geçerken kullanacakları efsunlu sözler ve ötedünyanın mahiyetinden bahseder (Schimmel, 1955,31). Ölen kişi yaşayanlar dünyası ile ilişkisini tamamen koparmaz. Onu için bu bağlantıyı *ba* sağlar. *Ba* mezarın üzerinde uçan bir kuş biçimindedir ve ölen kişinin bu dünyaya dair hatıralarından güç alır. Bir başka anlamda *ba* ölümlle gelen bilinç kaybının taşıyıcısı durumuna olan bir dış bellek görevini üstlenir. Ölen kişinin yaşayanlar dünyasına dair hatıraları barındırmakla beraber hala işler haldedir ve yeraltı dünyasındaki ölü ile yaşayanlar arasında haberleşme sağlayabileceği gibi ölüye yaşayanlar dünyasından yiyecek de getirebilir. Zaman algısı ölüler dünyası için geçerli bir olgu değildir.

Mısırlılar ölümü görmezden gelip onun korkusunu bilinçlerin derinlerine saklamak yerine, yaşamları ile özdeşleştirip doğanın kaçınılmaz bir parçası olduğunu kabullenme anlayışını taşırlar. Elbette ki ölüm onlar için de korkutucudur ve elbette ki yaşayanlar dünyası onlar için değerlidir fakat yeni bir yaşama başlayacakları düşüncesi onları korku ve telaşlarından arındırır, tabii büyük bir günah işlemedikleri

müddetçe. Sabit oldukları bu inanç sağlamdır; çünkü kendi bilinç dünyaları onlara bütün doğa unsurlarının şaşmaz bir şekilde aynı döngüyü sürdürdüğünü gösterir. Nil her yıl kuruma noktasına gelir ve sonra yeniden canlanır, bitkiler kururlar ama vakti geldiğinde tekrar yeşerirler, güneş her akşam karanlığa gömülse de sabah tekrar tüm ışığıyla parıldar. Bütün bunlar döngülerini böyle sürdürüyorlarsa elbette ki insan da birgün ölecektir; fakat tıpkı bu doğa unsurları gibi tekrar doğacaktır. İklimin ve coğrafi yapının etkisiyle şekillenen bu inanın insanları Eskimoların topraklarında doğsalardı ne değişen mevsimleri ne güneşin düzenli hareketlerini ne de sararıp sonra yeniden yeşeren bitkilerle karşılaşacaklardı. Karşılaşacakları tek şey cehennem ateşi kadar acımasız ve göz alabildiğine uzanan buz yığınları olacaktı ve inanışları bu yönde şekillenecekti; ama onlar Mısır'da doğdular ve bilinç dünyaları Nil'den gelen ışıkla aydınlandığından bu dünyaya dair bir ötedünya tasavvuru hazırladı.

IV. ÇİN VE JAPON KÜLTÜRÜNDE DİNİ YAPILAR VE ÖTEDÜNYA ALGISI

A. ÇİN KÜLTÜRÜNDE HÂKİM DİNİ YAPILAR VE ÖTEDÜNYA ALGISI

Eski Çin kültürüne dair ulaşılabilecek yazılı kaynaklar ne yazık ki oldukça sınırlıdır ve araştırmacılar elde olan söylencelerin çok da özgün olmadığı konusunda hemfikirdirler. Bu durumun altında yatan sebep milattan önce Çin'in ilk imparatorluk döneminde tıp, kâhinlik, tarım, ağaç ve bitki yetiştiriciliği dışındaki konuları içeren bütün kitapların imparatorluk tarafından yakılmış olmasıdır (Rosenberg, 2003: 561).

Dini boyutta Çinliler doğa unsurlarına özellikle de gökyüzü ile ilgili olanlara ve muhakkak, şaşmaz bir şekilde ata ruhlarının kutsallığına inanırlardı. Bilinçleri yarattıkları kutsal ayrıntılandırmak adına harekete geçmeden evvel içinde buldukları inanış ve kutsal olan anlayışını bu topluluktaki insanların yerine belli kişiler biçimlendirdi. Çoktanrıcılığın oluşumunun temellerinde animistik kökenli kutsal anlayışı sistemli hale getirip daha anlaşılır kılma adına gelişen kolektif bir yapı vardır. Amaç daha anlaşılır ve kurallı bir sistem oluşturmaktır. Bu nedenle kutsal önce somutlaştırılır ve nihayetinde inancın daha ileri safhalarında bazı erdem ve davranışları temsil eden soyut prensipler haline gelir. Çin kültüründe animistik kökenli anlayış çoktanrıcılık fikri ile tanışmadan yani araya kutsal olanı

somutlaştırma aşamasını koymadan animistik kökenli kutsal bir üst seviyeye taşır ve sistemli hale getirir. Böylece dini boyutta diğer kültürlere nazaran bir sıçrayış yaşar. Ta ki modern Budizm'in etkisiyle kutsal olanı tanrılaştırma ihtiyacı duyacak olan modern Taoizm'e kadar.

Bu sıçrayış belli düşünürler ve onların çevrelerindeki destekçileri sayesinde gerçekleşir. Böylece Çin'de Konfüçyanizm ve Taoculuk gibi iki önemli ekol ön plana çıkar. Bu iki ekol, özellikle de Konfüçyanizm, temelde birer düşünce ve dini mantıklı bir sisteme oturtma çabası ile oluşmuş olsalar da bu anlayışların çevrelerinde toplanan destekçiler zamanla bu ekollerin kurucularını efsaneleştirmiş ve onlardan yeni kutsallar yaratmışlardır. Taoculuk gerçek anlamında büyük bir yozlaşmaya uğranış çoğunlukla boş inançların ve büyü'nün etkisine girmiştir. Taoculuk bu yozlaşmadan arınmaya çalışırken Budizm etkisi Çin'e yayılmaya başlar bunu kendi ekollerine bir tehdit olarak kabul eden Taocular Budizm'in gölgesinde kalmamak için gösterişli tanrılarının olduğu bir dünya yaratmaya başlarlar. Böylece bir düşünce, trajikomik bir şekilde, çoktanrılı bir dine dönüşür.

Öyle ki *Büyük Han Hanedanlığı* döneminde (MÖ 206-MS 220) imparatorlar Konfüçyanizm'i resmi din olarak kabul etmişler ve doğaya tapınmayı içeren dinleri yasaklamışlardır (Rosenberg, 2003: 561). Araştırmacıların elinde bulunan söylencelerin pek çoğu bu dönemde keleme alınmışlardır; fakat yazılanlar dönemin siyasi ve dinsel ortamı ile şekillenmiş ve özgünlüklerini yitirmişlerdir.

Çin'de hakim olan eski inanışlara diğer kültürlerden farklı olarak iyi ve kötünün bir birini tamamlaması fikrine dayanan *Ying-Yang* prensibi de dahil olur. Çin inanışları aslında pek çok eski inanışın felsefi yorumlanması ile yeni bir şekil alır ve çeşitli ekollere ayrılır. Sonraki dönemlerde Budist etkiler de görülecektir.

1. Atalar Kültü ve Ying-Yang Prensibi

Çinliler en eski zamanlardan beri atalarının ruhlarını kutsal kabul etmişlerdir. Animistik döneme dair bu inancı doğa unsurlarının kutsal ruhlarına duydukları inanç da destekler. Daha çok birinci bölümümüzün konusu olan bu düşüncelerden farklı

olarak Çin kültürünü farklı kılan önemli unsurlar vardır ve bunlar Çin'in sonraki dönem inançlarına da etki edeceklerdir.

Bunlardan biri Şang-ti adıyla anılan kutsallaşmış bir ata ruhudur. Kelime anlamı olarak *Göğün Hükümdarı* anlamına gelir. Muhtemelen tanrılaştırılmış bir ata ruhudur, burada dikkat çekici olan ve Çin dininin önemli bir özelliğini gözler önüne seren ise gökyüzü ile kurulan bağlantı ve bunun beraberinde getirdiği *mikrokozma-makrokozma* anlayışıdır. Buna göre insan içinde yaşadığı büyük dünya içerisinde küçük bir dünyadır ve bu dünyada huzuru ancak parçası olduğu büyük dünya ile uyumu sağladığında bulacaktır. Dolayısıyla gökyüzü hareketleri bu uyum açısından önemlidir (Schimmel, 1955: 17).

Çin kültürünün diğer bir önemli prensibi *Yin* (Gölgeli) ve *Yang* (Güneşli) prensibidir. Yin doğadaki dişi ilkedir ve karanlıktır, toprağı, edilgenliği, boyun eğiciliğı ve sakinliğı temsil eder. Yang ise erkek ilkedir ve canlılığı, aydınlığı etkin olmayı, saldırganlığı ve sıcaklığı temsil eder. İnsanların dünyasında kadın ve erkeğin birleşmesi gibi Yin ile Yang yani, ay ve güneşi temsil eden kutsallar evlenirler ve böylece gökyüzü ve dünya bütünü birbiri tamamlayan parçaları olurlar (Rosenberg, 2003: 562). Yukarıda bahsettiğimiz *Göğün Oğlu* isimlendirmesi de bu anlayışın bir sonucu olarak evrenin pozitif ve negatif güçlerini üzerinde barındıran kutsal işaret eder.

Çin kültürünün en önemli prensiplerinden biri de *tao*'dur. Tao kelime olarak yol, doğruluk, dünyanın doğal düzenine ve değiştirilemez kanunlarına göre gidişi, anlamlarını barındırır. Bu nedenle yin ve yang ile de uyum içinde olmayı destekler niteliktedir. Tao her şeyden önce vardı ve o bütün diğer şeylerin kökenini oluşturuyordu. Tao'dan bir bütün olan dünya çıkar ve bu birlikten yin ve yang ikiliğı doğar. Tao prensibi Lao-tse ve Konfüçyüs'ün fikirlerine de temel oluşturur (Schimmel, 1955: 17, 18).

Aşağıda konu edineceğimiz Çin dinleri, daha doğrusu düşünce akımlarının taraftarlarınca din olarak algılanmış halleri modern dünyada da çokça ilgi toplayan ve eskiden olduğu gibi bugün de çoğunlukla suiistimal edilen anlayışlardır. Biz burada bu akımlara kısaca değinip daha çok Çin kültüründe ötedünyanın

şekillendirilmesine dair etkileri üzerinde duracağız ki bu etki modern Taoculuk'a kadar belirgin bir hal almaz bu süreçte daha çok animistik inanışla paralel olarak ruhun eskiden yaşadığı yerlerin etrafında varlığını sürdürdüğüne veya doğa unsurları ile bütünleştiğine inanılır ve her ev kendi kutsal ata ruhunu temsilen evinde tahtadan bir tasvir bulundurur.

2. Fikrin Dine Dönüşümü-1: Konfüçyanizm ve Ötedünya

Adını Konfüçyüs⁴²'ten almış olan Konfüçyanizm eskiden beri Çin'de süregelen animistik kökenli inanışların disipline edilmesi temeline dayanan bir düşünce sistemi olarak tanımlanabilir. Milattan önce altıncı yüzyılda Konfüçyüs içinde yaşadığı toplumun ahlaki bozulmuşluğu karşısında bir reform gerçekleştirmek adına çevresinde toplananlara kendi öğretilerini anlattı. Bu öğretiler zaman içinde öylesine benimsendi ki Konfüçyüs ölümünden sonra bir bilgin olarak anılmaktan çok kutsal bir kişilik ve ruh olarak algılanmaya başlandı. Çin kültürünün eskiden gelen ata ruhunu kutsallaştırma eğilimi onun bir müddet sonra kutsallaşmasına öğretilerinin ise bir din olarak algılanmasına neden oldu.

Konfüçyüs'ün ölümünün ardından öğrencileri onun öğretilerini yaymaya devam etmişlerdir. Konfüçyanizm kısa bir müddet unutulduktan sonra milattan önce 206 ve milattan sonra 225 yılları arasında tekrar eski ününe kavuşmuştur Han Hanedanlığı dönemine denk gelen bu yıllarda Konfüçyanizm'in ahlaki ve politik etkileri giderek artmıştır. Bu dönem Konfüçyüs'ü tanrılaştırma teşebbüslerinin en çok yaşandığı dönemdir. Lu'nun prensi Konfüçyüs adına bir madet inşa etmiştir, böylece Konfüçyüs'e kurbanlar sunulmaya başlanmıştır. Bu durum Konfüçyanizm'in bir din olarak kabul edilmesinin başlangıcı sayılır (Gündüz, 2010: 385).

Taraftarlarının aşırı ilgisiyle Konfüçyüs neredeyse bir tanrıya, öğretileri ise bir dinin kuralları haline gelmiştir. Konfüçyüs'ün öğretilerine dair söylenecek sözler oldukça fazla olsa da biz burada daha çok onun ölüm ve ötedünya üzerine olan düşünceleri üzerinde durulacaktır. Kuşkusuz Konfüçyüs'un kendisi dine oldukça rasyanel bakar ve bu çerçevede ölüm onun çok da ilgisi çeken konulardan

⁴² İsmi anlamı filozof veya *Üstad Kung* anlamına gelen Kung-Futze'de gelir. İsmi Latinceleşmiş karşılığı Konfüçyüs'tür.

olmamıştır. Ata ruhlarına saygıdan sıklıkla bahsetse de bunu bir ibadetten çok ölen atalara duyulan saygı ile ilişkilendirir. Ölüm ve hayatı göğün emri olarak değerlendirir ve ölümden sonraki hayata ilgisiz kalmıştır. Kendisine bu konuya dair bir soru sorulduğunda şöyle cevap verir: *Eğer insan hayatı henüz tanıyamamışsa, ölümü nasıl tanıyabilir?* Ruhlar hakkında da benzer bir tavır takınır ve *Eğer biz insana hizmet edemezsek, ruhlara nasıl hizmet edebiliriz?* der (Gündüz, 2010: 387).

Görüyoruz ki Konfüçyüs takındığı rasyonel tavrı ölüm ve ruhlar üzerinden de devam ettirerek düşüncelerinin tutarlılığını sürdürür. Yaşadığı dönem düşünüldüğünde din ve ahlaki düzeyde çok ileri olan bu düşünürün sözleri ne yazık ki kendisi yanlış anlayan ellerde bozulmaya uğrar ve bir müddet sonra yozlaşarak mantıksal düzeyden çıkar ve hayal unsurlarının o dönemde hala hakimiyetini sürdürdüğü bu dünyada bambaşka sonuçlar doğurur.

3. Fikrin Dine Dönüşümü-2: Taoculuk ve Ötedünya

Lao-tze'nin düşünceleriyle eski Çin inançlarını temel alan bir felsefi sistem olan *Taoculuk* adından da anlaşılacak üzere *tao* prensibini temel alarak oluşur. Yukarıdaki bölümde de anlattığımız üzere *tao* evrenin doğasına uyum sağlama yoludur. Lao-tze'nin bu öğretisi *tao* ile beraber *wu wei*'yi yani iş yapmama prensibini benimser (Gündüz, 2010: 407). Yani onun öğretisi insanın doğaya yönelik olarak pasif kalması ve kendini doğanın akışına teslim etmesi anlayışı yatar ve bunun uzun bir ömür getireceği düşünülür. Taoizm zamanla bu uzun ömür elde edebilme amacına yoğunlaşarak yozlaşmaya başlar. Büyücülerin ve onların iksirleri zamanla Taoculukla birlikte anılır ve Taoculuk fikri bir akım olmaktan çıkarak boş inançların yuvası haline gelir. Rahipler bu inanca dayanarak iksirler büyüler hazırlarlar ve artık ulaşılmak istenen uzun bir ömrün çok ötesinde yepyeni bir amaçtır: Bedenen ölümsüzlüğe kavuşmak. Pek çok rahip bu amaca ulaştıklarını iddia etseler de ölümleri bu iddialarını çürütür; fakat elbette ki bunu bekleyen yandaşlar bu rahiplerin ölümlerini de saptırarak onların kayıplara karıştıklarını ve kutsiyetlerinden dolayı kutsal gökte bilinmeyen bir cennete yükseldiklerini söylerler. Milattan önce birinci yüzyılda bu büyücüler etkilerini yitirirler ve yeniden Lao-tze'nin öğretileri üzerine yoğunlaşırlar. Taoculuk yavaş yavaş boş inançlardan arınmaya başlar ve

Konfüçyanizm’le beraber yeniden yükselişe geçer; ancak bu dönemde Budizm Çin’de etkisini göstermeye başlar. Lao-tze, Buda hakkında yazılan anlatılara benzer anlatılar ile anılmaya başlar ve Budizm’e yönelik uygulamalar Taoizm ile bütünleşir. Budacılığın Taoizm üzerindeki etkilerinden bir de Taocuları bir tür çileciliğe yöneltmiş olmasıdır. Oysa Lao-Tze ölümün herkes için birgün geleceğini bildiğimize göre bugünün tadını çıkarma anlayışı ile daha rindane bir yapıya sahiptir; fakat ne yazık ki onun temellerini attığı Taoculuk artık Lao-Tze’nin anlayışından tamamen farklı bir hal almıştır. Dik bir biçimde bağdaş kurarak ve dingin bir şekilde oturmak kullanılan enerjii azaltacağından ve tutkuları dizginleyeceğinden kişiden ölümü uzak tutacağına inanılır. Bunu yapan pek çok uzun yaşam düşkünü amaçlarına ulaşınca sistem daha cazip bir hal alır. Taoculuk tarih boyunca zaman zaman yerildi ve yasaklandı, zaman zaman kutsalın zirvesi sayılarak onurlandırıldı ve Lao-tze adına tapınaklar yapıp, kurbanlar sunuldu. Tüm bunlar olurken hep bir değişime uğradı ve bir türlü net bir çehreye kavuşamadı. Milattan sonraki yıllarda modern Taoculuk baş göstermeye başladığında artık sadece ruhların ve cinlerin etkisi altında değildir, bu iki kavramın içine pek çok tanrı da dahil olur. Bunun da temelleri kuşkusuz Budizm etkisine dayanır. Günümüz Taocularının üç saf varlık olarak adlandırdıkları üç büyük tanrıları vardır. Elbette ki bu üç tanrı Çin’deki sayısız tanrıların sadece en önemlileridir. Yuh-hwang Shang-ti bu tanrıların ilki ve en yücesidir. İkincisi Wan-chang’dır ve edebiyatı himaye eden tanrıdır. Üçüncüsü ise Lao-tze’dir (Bettany, 2005: 195-202).

Günümüzde Taocuların taptıkları tanrı sayısı oldukça fazladır. Hatta bu abartıyı anlatmak için “Çin’de insan sayısından fazla tanrı vardır.” denilir. Bu tanrılar tanrılaştırılmış doğa unsurları ve tanrılaştırılmış insan ruhları olarak iki kümeye ayrılabilir. Yıldızların çoğuna da tanrı olarak tapılır çünkü dünyanın özündeki maddi şeylerin gökyüzüne yükselmiş öz ruhları olduğuna inanırlar. Buna göre Merkür suyun, Venüs metalin, Mars ateşin, Jüpiter ağacın, Satürn toprağın özüdür. Çin kültürü sabit yıldızları da tanrı olarak kabul ederler bunlar da başka bilinen veya bilinmeyen maddelerin özü olmalıdır. Böylece Çin’de yıldız kavramı bambaşka bir boyut kazanmış olur (Bettany, 2005: 204). Aslında bu anlayış Taoculuğun ve tabii eski Çin kültürünün özünü oluşturan evren ve insan uyumunun belirgin bir örneğidir.

Bazı ruhların ölümden sonra göğe yükselip birer yıldız olduklarına inanmaları bu düşünce tarzının bir sonucudur.

Modern Taoculuğun yakın zamandaki en büyük gelişimi ötedünyaya nihayet kimlik kazandırmaya başlamasıdır. Çin kültürünün yukarıda bahsini ettiğimiz onca ölümsüzlük çabası ve ruhlarla çevrili aleminde nihayet bir ötedünya tasavvuru ve ölümden sonraki yaşam tasavvuru netleşmeye başlamıştır.

İnanışa göre yer kabuğunun altında büyük bir okyanusun dibinde on tane adalet mahkemesinin olduğu söylenir. Arafta yaptıklarından pişman olan günahkar ruhlara çarptırılacakları cezadan kurtulmaları için bir fırsat verilir. Buna göre on mahkemenin yargıcı karşısına gelen ruhları gençliklerinden itibaren yaptıkları iyi ve kötü işlere göre ayırırlar. Hayatında iyi ve erdemli olup iyilikleri ağır basanlar *Ölümsüzler Ülkesi'* ne uğurlanırlar. İyilikleri ve kötülükleri denk çıkanlar yeniden insanların arasına doğma cezası almasalar da *Ölümler Ülkesi'*ne de uğurlanmazlar. Yaptıkları kötü işler iyi işlerden fazla olanları ise oldukça zor ve acılı ve uzun bir süreç bekliyordur.

Günahkar ruhlar önce yargıçlar tarafından belirlenen çeşitli arınma safhalarından geçerler ve bu arınmadan sonra ikinci kez yargılanacakları zamana dek insanlar arasında yeniden doğmaları kararlaştırılır. Bu yeni hayat onlara sunulan ikinci bir şanstır. İkinci yaşamındaki fırsatı iyi değerlendiren günahkar ruh ölümünün ardından *Ölümsüzler Ülkesi'*ne sonsuz mutluluğa yolculanır; fakat eline geçen bu fırsatı da kötü işler yapmak için harcarsa yargıçlar bu ruhu bir daha insanlar arasındaki yaşama döndürürler. Bu üçüncü yaşam acı ve yoksullukla dolu bir yaşam olacaktır ve öldüklerinde de bu ruhların cezası sonlanmanın aksine ruhları çeşitli işkencelerle daha şiddetli bir şekilde cezalandırılacaktır. Bu sistem bir anlamda günümüz bazı hukuk sistemlerinde kullanılan şartlı tahliye sistemine benzer. On yargıcın vereceği ceza önce hakim Pu-sa tarafından onaylanır ve sonra son onay için Yu-ti'ye sunulur. Eğer bir insan işlediği günahlardan pişmansa ve sadece iki cezası varsa bağışlanır, eğer beş erdemliş yapmış ise her cezadan kurtulur; fakat erkekse bir kadın olarak, kadınsa bir erkek olarak mutlu bir hayata yeniden doğar. Eğer beş iyi işten fazlasını yapmışsa bu ruha kendisiyle beraber başka ruhları da cehennemden kurtarma imkanı sunulur. Mahkemelerin işleyişi görüldüğü gibi oldukça uzun ve

teferruatlı olmakla beraber oldukça karışıktır ve bu kadar ayrıntıya rağmen net bir tasavvur sunmaz. Bu mahkemelerden birinin insan kalabalıklarını boy boy topladığı bir cehennemi vardır ve burada Çinlilerin işkence üzerine olan şöhretlerini destekler nitelikte işkence sahneleri ile karşılaşmak mümkündür. Günahkar ruhların önce bedenleri eziyet çeker, ilk olarak kemikleri kırılır, vücutları kavrulur. Sonra kasları kemiklerinden sıyrılır ve kemiklere hafif ancak hızlı bir şekilde vurulur, ciğerler ve kalp ördeklere didikletildikten sonra üzerlerine kaynar yağ dökülür. Bunların ardından kafaları bir mengene içinde ezilir, dilleri çekilir ve dişleri sökülür. Bu işlem benzer uygulamalarla uzayıp gider (Bettany, 2005: 207,208).

Taoculuk felsefi bir düşüncenin din olarak algılanış yolculuğunun güzel bir örneğidir. Bir düşünürü tanrısalılaştıran ve öğretilerini bir kanun haline getiren bu toplum ve benzeri toplumların bunu art niyet güderek yaptıkları elbette ki söylenemez. Lao-tze ya da Konfüçyüs amaç olarak inancı sistemleştirme ve dönem şartları altında rasyonelleştirme çabası güderler. Yaptıkları o günün toplumları için oldukça ileri düzeydeydi; fakat onları dinleyenler duyduklarında doğruluk olduğunu en azından sezebiliyorlardı. Bu yüzden anlamak için uğraş verdiler ama asıl öğreticiler öldüğünde ellerinde kalan bilgilerle ancak kendi bilişsel yetilerine göre sonuçlara ulaştılar. Böylece inanca yeni bir sistem getirme çabası, eski sisteme uyum sağlamaya çalışan yeni dinler olarak şekillendi. Bu konu üzerine din bilimcilerin uğraşları muhakkak ki daha ayrıntılı ve sağlam bilgiler sunacaktır; fakat burada insanın içinde bulunduğu bir durumu anlamlandıramamasının hissettirdiği çaresizliği anlamak herhangi bir insanın yapabileceği bir iştir.

İnanç adına her şey bu kadar karışıkken öte bir dünya tasavvuru oluşturulmasının uzun sürmesi şaşılacak bir durum değildir. Yaşadıkları dünya karışık ve anlaşılabilir bir halde iken ötedünyanın sorunsuz bir düzene sahip olması beklenemez. Üstelik her ne kadar evreni büyük bir insan, insanı küçük bir evren olarak görseler de insanı bu koca evrende nereye yerleştireceklerine bu aşamada henüz karar vermiş değillerdir.

B. JAPON KÜLTÜRÜNDE HÂKİM DİNİ YAPILAR VE ÖTEDÜNYA ALGISI

Jaoponya'da Çin'de olduğu gibi inançların birbirileri ile mücadele içinde olduğunu görmeyiz. Burada hakim olan Şintoizm ve Budizm çoğu zaman yan yana kabul görür, insanların ikisi arasında keskin bir seçim yaptıkları pek görülmez. Bunların yanında yüksek sınıfların çoğunun benimsediği Konfüçyüsçülikle benzerlik gösteren ve Siza diye bilinen bir felsefi sistemi benimserler; fakat aynı zamanda Şinto dinine de bağlı kalırlar (Bettany, 2005: 213).

Şintoizm, Japonya'nın en eski dinidir. Japonlar bugün Japonya'yı oluşturan adaların ilk yerlileri değillerdir. İlk olarak Moğol ırkından kavimler Kore Boğazını geçerek milattan önce birinci ve ikinci yüzyılda buraları işgal etmişler ve Şinto dinini buraya getirmişlerdir. Bu dinin temelinde doğa, atalara ve kahramanlara tapmayı içerir ve doğanın her unsurunun bir ruhu olduğuna inanılır (Rosenberg, 2003: 577). Kelime anlamı olarak Şin-to tanrıların ya da cinlerin yolu anlamına gelir ve kabaca animizm diye tanımlanmasında bir sakınca yoktur. Bunun yanında tanrıların kısmen de olsa şekillendirmeyi başarmışlardır. Üç büyük tanrıların Dünyanın Merkezinin Efendisi, Yüce-Ulu-Doğurucu Tanrı ve Kutsal Doğurucu tanrı diye sıralarlar. Bu tanrıları yaradılışı gerçekleştiren tanrılar dizisi takip eder ve bu dizi bütün evrenin ataları kabul edilen İzanagi ve İzanami ile sona erer. Güneş tanrıçası Amaterasu ilk Japon hükümdarının atası kabul edilir. Ölülerin ruhlarının yeryüzünde yaşayanların içinde varlıklarını sürdürdüklerine inansalar da sonraki dönemler de tanrıların da belirmesiyle olsa gerek bir ötedünya tasavvuru mevcuttur (Bettany, 2005: 214-218). Burada Japonya'nın en eski ve milli dinleri doğrultusunda ötedünya tasvirine değinilecektir. Bu toplumun sonradan edindiği Budizm anlayışının menşei Hindistan olduğundan Budizm'i bu başlık altında incelemek doğru olmayacaktır. Bir sonraki konumuzun başlıklarından olan Budizm'e gelindiğinde Japon kültürünün sonraki dönemde edindiği bu dine dair ötedünya tasavvuru üzerine paralel bir anlayışı benimsediğini görmek zor olmayacaktır.

1. Japon Çoktanrıcılığı ve Ötedünya

Japon tanrıları da pek çok çoktanrılı dinde görüldüğü üzere insani özellikler taşırlar. Bu tanrılar da tıpkı Mısır tanrıları gibi ölümün kendileri için de var olduğunu düşünürler. Japon yaratılış mitleri ve diğer söylencelerinin temeli üç dinamik üzerine kuruludur. Doğum, evlilik ve ölüm olmak üzere bu üç dinamik söylencelerin iskeletini ve sıçrama noktalarını belirlerler. Evrenin ve Japonya'nın yaratılışı üzerine anlatılan söylence bizlere bu üç dinamiği sunar ve ölümü mutlak bir son olarak bırakmayarak ötedünyaya geçişi ve bu dünyada olacakları da anlatır (Rosenberg, 2003: 578, 583):

Japon yaratılış mitine göre başlangıçta gökler ve yeryüzü şekilsiz bir kütleler ve yumurtaya benziyordu. Sonra bu kütle ayrılarak yeryüzünü ve gökyüzünü oluşturur ve çamurdan şekilsiz kütleler denizin üzerinde birer bulut gibi sınımaya başlarlar. Bu biçimsiz kütleler tanrıları oluştururlar ve bu tanrılar arasında en genç iki tanrı *İzanagi no Mikato* ve *İzanami no Mikato*'dur. Bu tanrılar gökyüzünde yaşarlar. Bir gün İzanagi ve İzanami gökkuşağının üzerinde oturmuş yeryüzünü seyrederken İzanagi, İzanami'ye aşağıda bir şey görüp görmediğini sorar. İzanami gördüğünün sadece su olduğunu söyler ve beraberce herhangi katı bir yer var mı diye bir mızrağı suyun derinliklerine fırlatırlar. Mızrağı sudan çıkarıp üzerine bakarken tuzlu bir su damlası mızraktan düşer ve yeryüzüne indiğinde bir ada oluşturur. İzanami ve İzanagi böylece yeryüzünde yaşayacakları bir yere sahip olurlar. Yeryüzüne inerler ve İzanami sekiz çocuk doğurur. Bu sekiz çocuğun her biri bir ada olurlar ve bu sekiz ada bir ülkeyi meydana getirirler. İzanagi ve karısı İzanami ülkelerinin güzelliğinden memnun yaşarlarken İzanagi karısına ülkeleri sislerle kaplı olduğu sürece bu güzelliği başkalarının göremeyeceğini söyler. İzanami bunun üzerine rüzgar tanrısını doğurur. Rüzgar tanrısı her biri bir ada olan kardeşlerinin üzerinden eser ve onların güzelliğini örten sis bulutlarını dağıtır. İzanami açığa çıkan ülkelere bakıp kocasına artık bu güzel adaları daha güzel hale getirebileceklerini söyler. Bunun üzerine İzanami ve İzanagi denizlerin, ırmakların, dağların ve ağaçların tanrılarını yaratırlar. Ülkelerinin güzelliğinin tamamlandığını gören İzanami ve İzanagi evreni yaratması üzerine bir tanrı yaratmanın vaktinin geldiğini düşündüklerinde güneş tanrıçası Amaterasu'yu yaratırlar.

İzanami ve İzanagi yarattıkları bu çocuğun güzelliğine hayran olurlar. Onun ışıltısını yeryüzü ile sınırlandırmak istemezler ve onun için en uygun yerin gökyüzü olduğuna karar verirler böylece bütün evren onun güzelliğini görebilecektir. İzanami ay tanrısını doğurduğunda onun da en az Amaterasu kadar güzel olduğunu görür ve onu da göklere Amaterasu'nun yanına yollar gökyüzünün bu iki tanrısı evlenirler, ay tanrısı Amaterasu'nun kocası olur ve evreni ikisi beraber yönetirler.

İzanagi ve İzanami'nin bir sonraki çocukları *Susano ono Mikato*(Soso-no-wo)'nun mizacı herkezi rahatsız edici özellikler taşır. Bu tanrı geçimsiz ve yıkıcıdır. İzanagi ve İzanami ona dünyayı yönetme yetkisi verirler; fakat onun yönetiminde dünyanın ormanları kurur ve ölen insanların sayısı artar. Soso-no-wo'nun dünyayı kötü yönettiğini gören İzanagi ve İzanami onunbu yıkıcılığını cezalandırmak için yeryüzü tanrılığını ondan alırlar ve onu ölümler diyarını yönetmek üzere yeraltına gönderirler. Böylece Soso-no-wo yeraltı tanrısı olur ve sahibi olduğu yeraltı krallığına *Yomi no kuni* denir.

Bu söylencenin ötedünyaya dair bizlere sağladığı bilgiler bu kadarla sınırlı kalmaz. Artık bir tanrısı olan yeraltının sadece insanlar için değil tanrılar için de ölümden sonraki yaşamın mekânı olduğunu öğreniriz; çünkü İzanami ateş tanrısını doğururken yanarak ölür ve ölürken yeryüzü tanrıçasını ve su tanrıçasını doğurur. İzanami öldükten sonra İzanagi karısından ayrılmanın üzüntüsüne dayanamaz ve karısını kurtarmak için *Yomi no kuni*'ye iner. Söylencenin bundan sonraki kısmı İzanagi'nin yeraltı macerasını konu alır.

İzanagi karısının ardından karanlık yeraltına doğru yola çıkar ve uzun bir yolculuktan sonra karısını bulur; fakat etraf hala çok karanlıktır. Bunun da ötesinde İzanami kocasının kendisini görmesini istemez. İzanagi çok sevdiği karısına onu kurtarmak için yeraltına indiğini söylediğinde İzanami ona çok geç kaldığını çünkü yeraltının yiyeceklerinden yemiş olduğunu söyler. Yeraltı dünyasının en temel kurallarından biri bu dünyanın herhangi bir ürününü yer yemez artı bu dünyadan çıkışın bir yolunun olmadığıdır. Bu kanunu Yunan çoktanrıcılığını yeraltı dünyasının da kuralı olduğunu görmüştü. Bu noktadaki benzerlik oldukça dikkat çekicidir. İzanami karısının tüm sözlerine karşın onun yüzünü görmek ister tarağının bir dişini kırarak bu dişi meşaleye çevirir. Işığı İzanami'ye çevirdiğinde karısının edeninin

çürümekte olduğunu görür. İzanami buna çok kızar çünkü kocasının kendisini bu şekilde görmesini istemiyordur. Kızgınlık ve üzüntüyle kocasını kovar ve yeraltının sekiz korkunç cadısını İzanagi'yi kovalamak üzere çağırır. İzanagi yeraltının çıkışına dek cadılardan kaçır ve çıkışa geldiğinde bu dünyanın kapısını koca bir kaya ile kapatır. İzanami'den özür diler ve bir daha böyle bir girişimde bulunmayacağına söz verir ve bu sözünü tutar.

Söylence böylece sonlanır ve tanrılar hakkında olduğu kadar ötedünya hakkında da bilgiler sunar. Soso-no-wo yani yeraltı tanrısı ile tanışırız ve bu dünyayı karanlık ve ölümlerin bedenlerinin çürüdüğü bir yer olarak tasvir ettiği için gözlerimizin önüne çirkin bir tablo serilir. Yargılama sürecinden bahsedilmez üstelik bir tanrıçanın dahi bu dünyada acı çekmesi bizlere gösterir ki ötedünya inancı tamamen eziyet üzerinedir. Bir ödüllendirme yoktur, herkesi acı ve çürüme bekler. Bunların dışında bahsi geçen sekiz kötü cadı oldukça ilgi çekici masalsı unsurlardır. Ölümler dünyasının yiyeceklerinden tüketmenin sonucu yukarıda da değindiğimiz üzere bu dünyaya sonsuza dek mahkum olma anlamına gelir.

Yeraltı tanrısı Soso-no-wo'dan bahseden tek söylence bu değildir. Amaterasu'nun yeryüzündeki ekinler üzerinde olan etkisinin anlatıldığı söylence de Soso-no-wo önemli bir rol oynar (Rosenberg, 2003: 584-587). Söylenceye göre Soso-no-wo, İzanami ve İzanagi tarafından yeraltı dünyasına sürüldüğünde son bir kez ışıldayan kız kardeşi Amaterasu'yu görmek üzere göklere çıkar. Ziyareti boyunca öylesine taşkınlıklar ve yıkıcı davranışlar sergiler ki Amaterasu kızgınlığından kendisini bir mağaraya kapatır ve evreni ışısız bırakır. Bunun üzerine ekinler yeşermez insanlar ise açlık ve yoksulluk çekmeye başlarlar. Tanrılar zor da olsa Amaterasu'yu ika ederler ama Soso-no-wo sert bir dille uyarılır ve bir daha yeryüzüne de gökyüzüne de çıkmaması emredilir. Böylece Soso-no-wo sonsuza dek yeraltında yaşamaya mahkum edilir.

Çok ayrıntılı kişiliklere sahip olmasalar da genel olarak doğa kültleri üzerinden şekillenen Japon tanrıları elde edilen birkaç metinde bütünlük oluştursalar da ne yazık ki onlar üzerine uzun uzadıya bilgi sahibi olabileceğimiz kaynaklar sınırlıdır. Ötedünyaya dair sunulan bilgiler sınırlı olsa da en azından zihinlerinde

böyle bir algıyı oluşturduklarını ve en önemlisi bu dünyayı sadece acıyla biçimlendirdiklerini öğreniriz.

V. HİNDİSTAN VE İRAN DİNLERİNDE ÖTEDÜNYA ALGISI

A. HİNDİSTANDA DİNİ YAPILAR VE ÖTEDÜNYA ALGISI

Hindistan'ın içinde bulunduğu coğrafya ve kültür çok sayıda dini inancı içinde barındırır. Konumuz olan ötedünya çoğulukla bu bölgedeki dinlerde benzer şekillerde tasavvur edilir. Burada bölgeye dair her din üzerinde uzun uzadıya açıklamalarda bulunmak bizi asıl konularımızdan uzaklaştıracağı için doğrudan bu dini yapıların ötedünya tasavvurları üzerinde durmanın da doyurucu olacağını düşünüyoruz. Bölgede iç içe geçen kültürler ve dinler birbirilerinden beslenmiş ve bunun neticesinde sadece küçük ayrıntılar ve temelde aynı görüşü belirten kavramların isim olarak farklılaşması gibi özelliklerle birbirilerinden ayrılmışlardır. Bölgenin en eski dini olan Hinduizm, yine en az kendisi kadar bölgede eski olan Vedalar ile kaynaşır. Bölgede ortaya çıkan ve bu iki kültürün ürünleri olan Budizm, Caynacılık ve Sihizm gibi dinler temlerinde Hinduizm kökenlidirler. Bu kökenden beslenmelerinin yanı sıra birbirilerinin de etkisinde kalırlar.

Temelde hepsinin ortak noktası yaşamın ıstırap verici olduğudur. Yani onlar Lao-tze gibi yaşamın akışı içinde güzelliklerin tadını çıkarmaya yönelik rindane tavrın tersini takınırlar. Burada baştan kabullenilen yaşamın acı ve elem dolu olduğudur ve acıyı olgunluk ve sükûnetle karşılamak erdemlerin en büyüğüdür.

Hinduizm'in bilinen tarihi yaklaşık olarak otuz beş asırlık bir süreci kapsar. Kaynaklara göre milattan önce iki binli yılların ortalarında Doğu Avrupa'dan gelen Ariler, önce kuzey-batı Hindistan'ı sonra da Kuzey Hindistan'ı istila ederler. Bu istilalar beraberinde farklı kültürlerin birbirileri ile kaynaşmasını getirir. Böylece Hinduizm, Ari⁴³ kültürünün de etkisiyle şekil alır. Bu iki kültürün iç içe geçmiş olması hangi unsurların Ari kaynaklı olduğunun anlaşılmasını bugün için imkansız kılar; fakat Ari kültürüne ait elde bulunan kaynaklar ve *Veda* metinlerine dayanarak bu kültürün dini yapısına dair bilgiler edinmek mümkündür. Buna göre pek çok doğa unsuru, gök cisimleri de dâhil olmak üzere tanrılaştırılmışlardır. Tanrıların çoğu

⁴³ Ari: Asil, soylu anlamlarına gelir. Bugün kullanılan *İran* ve *İrlanda* terimlerinin kökenini oluşturur.

ataerkil kültürün sonucu olarak üstün vasıflara sahip erkek tanrılardır. Tanrıçalar ise daha sivil ve ikincil konumdadır (Gündüz, 2010: 277-280). Hinduizm'in kaynaştığı pek çok dini yapı onun dokusunu oluşturur. Dolayısıyla bazı dini kavramlar varlığını sürdürmekle beraber görev olarak farklılaşır. Pek çok yaratılış söylencesi kabullenilmekle beraber ön plana çıkan tanrılar bir müddet sonra netleşir. Güneşle ilişkilendirilen *Vişnu* ve fırtınayla ilişkilendirilen *Rudra* Hindulardan önce de vardılar fakat bu dinin yerleşik hale gelmesiyle *Vişnu* ön plana çıkmış, *Rudra* ise *Vişnu*'nun yıkıcı yönünü temsil eder olmuştur. Yeniden doğuş düşüncesi Hindu kökenli bir kavramdır ve yaratılış söylencesinde tanrı *Vişnu*'nun üç farklı kimlikte yeniden doğduğu görülür. İlk hali dünyadaki yaşamın yaratıcısı *Brahma*'dır. Sonra dünyadaki yaşamın koruyucusu *Vişnu* halini alır. Son olarak dünyadaki yaşamın yok edicisi olan *Şia-Rudra* olur. Yaratılış söylencesi de bu üç biçim etrafından örülür. Evrenin yaratılışı, yok oluşu ve yeniden doğuşu anlatılırken *Vişnu*'nun üç halinden biri olarak belirmesi söylenceye yön verir (Rosenberg, 2003: 509).

Vişnu hem yaratıcıdır hem koruyucudur hem de yıkıcıdır. Bir anlamda her şey onun elindedir. Her ne kadar pek çok tanrıdan bahsedilse de bir kişilikte üç tanrı toplayan Hinduizm bunu yaparken aynı zamanda tektanrıcılığın ayak seslerini yavaş yavaş duyurmaya başlıyor gibidir.

Hinduizm'in önemli kavramlarından biri de *dharma* kavramıdır. Bu kavram bir anlamda Taoizm'in kökenlerini oluşturan *tao* kavramını andırır. *Dharma* uyulması gereken yoldur ve ona uyulduğu müddetçe uygarlık korunur. *Dharma*'nın terk edilmesi toplumsal yozlaşmayı ve savaşı getirir. Hinduizm'le gelen yeniden doğuş kavramı evreni de böyle nitelendirir. Evren dört çağdan geçer ve bu dört çağ büyük bir çağın parçaları olurlar. Dört çağın ilerleyen her safhasında dünya daha kötü bir yere dönüşür ve yıkıma gider. Böylece dört çağ sonlanır ve büyük bir çağ sonlanır. Böylece yeni bir büyük çağ oluşturmak üzere aynı döngü tekrarlanır bu döngü sonsuza dek sürecektir. Hinduizm yaşanan çağı hep acı, keder ve ölümle bezeli son çağ olarak belirler.

1. Evrenin Dört Çağı ve Şiva-Rudra Olarak Vişnu

Hinduizm'in evren tasavvurunda yerini alan dört çağ⁴⁴ birleşerek *Maha Yuga* adı verilen ve 4.430.000 yıl süren bir büyük çağı oluşturur. Bu dört kısa çağ her seferinde bir öncekinin dörtte biri kadar kısalmış ve ahlaki anlamda da dörtte bir oranında daha kötüye gider. Dharma'nın dört ayağı olduğu düşünülür ve birinci çağ olan *Krita Yuga*'da dharma dört ayağının üzerindedir ve Vişnu yaratıcı rolü olan Brahma olarak dünyaya hükmeder. Bu çağ 1.728.000 yıl sürer. İkinci ve üçüncü çağlar yukarıda bahsettiğimiz ölçüde değişimler yaşar. Ahlak zayıflar ve dharma'nın ayakları azalır. Bu iki çağda Brahma yerini dünyanın koruyucusu rolü ile Vişnu'ya bırakır. İki çağı yöneten Vişnu son çağ olan dördüncü çağda yıkıcı halini temsil eden Şiva-Rudra biçimini alır. Bu çağda erdemini yerini mevki ve maddi güç alır. Sevgi ve aşk yerini cinsel tutkulara bırakır. Başarı yalanla kazanılan bir olgu haline gelir. Açlık ve hastalıklar şiddetle artan ölümleri getirir, öyle ki bu çağda yirmi üç yaş bile yaşlı kabul edilir. Sadece yoksul insanlar erdemli, dürüst ve iyiliksever olurlar. Şiva-Rudra işte böyle bir çağda belirir ve bu çağı sonlandırmak için Vişnu'dan Şiva-Rudra haline dönüşür (Rosenberg, 2003: 510-512).

Şiva-Rudra dünyayı yıkmak üzere dönüştüğünde felaketlerini şöyle sıralar. Önce güneş ışınları dünyadaki bütün suları yoğunlaştıracak ve üç yani gökyüzü, yeryüzü ve yeraltı kavurucu sıcakta kavrulacak ve bu büyük sıcaklık ve kavurucu ateş uçsuz bucaksız çöller yaratacaktır. Üç dünya ateşler içinde tükendiklerinde fırtınalar ve yıldırımlar dünyayı saracak her yer korkunç bir karanlığa bürünecektir. Bu korkunç felaketten geriye sadece büyük tanrı Vişnu kalacaktır.

Büyük tufan yaşamı yok etmeye başladığında büyük bir altın yumurta ortaya çıkacak ve tufan öncesi dünyada var olan tüm hayat biçimlerinin tohumlarını taşıyacaktır.⁴⁵ Bu yumurta felaketin getirdiği sular üzerinde, sınırsız okyanusta güvenle yüzecek ve kırılacağı güne dek içindeki tohumları koruyacaktır. Tufan sonlandığında Vişnu fırtına bulutlarını dağıtır ve uykuya dalar. Dünya da onun uyanacağı güne dek uykuya dalar. Bin Maha Yuga gecesinden sonra Vişnu

⁴⁴ Birinci çağ *Krita Yuga*, ikinci çağ *Treta Yuga*, üçüncü çağ *Dvapara Yuga* ve dördüncü çağ *Kali Yuga*'dır.

⁴⁵ Nuh tufanı ve Nuh'un gemisi ile olan benzerliği dikkat çekici bir unsurdur.

uyanacaktır. Uyandığında göbeğinden muhteşem bir lotus çiçeği çıkacak ve bu çiçeğin açmasıyla Brahma belirecektir. Brahma uyandığında yeni bir çağ başlatmak üzere yumurtayı kırar ve böylece üç dünyada yeni çağı müjdelir. Brahma evrendeki her şeye yeniden hayat verir. Bu varlıklara tanrılar, kötü ruhlar ve şeytanlar da dahildir (Rosenberg, 2003: 510-514).

Söylence Hindu düşüncesini özetler niteliktedir. Her yıkımın yeni bir başlangıca gebe olacağı düşüncesi, yaşamın acılarının ve kötülüklerin sonlanacağına dair umudu canlı tutan bu inanış, gün geçtikçe kötüleşen dünyanın sonunda arınıp yeni ve erdemli bir dünyanın zeminini oluşturacağı düşüncesine bağlanır. Söylencenin üzerinde durmamızın en önemli sebeplerinden biri evrenin yok oluş ve yeniden doğuş sürecinin bütün varlıklar üzerinden gerçekleşmesidir. Tanrı Vişnu bile bu dönüşümün bir parçası halindedir. Dolayısıyla insanın ölümü de kişinin kendi benliğini oluşturma yolunda yeni bir dönüşümün başlangıcı olarak kabul edilir.

2. Ramayana ve Ötedünya

Hinduizm pek çok mezhebe ayrılmış olsa da Ramayana'nın hikayesi bu ayrılıklar içerisinde önemli bir buluşma noktasıdır. Her mezhep tarafından kabul gören bu kahramanlık ve hükümdarlık mücadelesi son bölümünde Hinduizm'in ötedünya inancına dair önemli ipuçları içerir.

Rama, Vişnu'nun dünya üzerinde şekil bulduğu dört kardeşin en büyüğüdür. Vişnu dünyada hayat bulur çünkü insanların düşmanı olan Ravana isimli bir devi öldürmek ister. Dört kardeşin her biri erdem ve cesaret açısından üstündürler. Baş kahraman Rama, Toprak Ana'nın kızı Sita ile evlenir, pek çok maceradan ve tehlikeden başarı ile kurtulur. Söylencenin sonunda dünyada sağlamak istediği düzene kavuşan ama karısını kaybeden Rama Brahma tarafından ziyaret edilir ve Brahma ona Vişnu olduğunu ve karısı ile göklerde yeniden buluşacağını söylese de bu onun üzüntüsünü dindirmez. Bin yıl daha mutsuz bir şekilde dünyayı yönetir. Bir gün Zaman'ın hayali onu ziyaret eder ve on bir bin yıldır hükmettiği insanlara hükmetmeye devam etmeyi isteyip istemediğini sorar. Cevabı hayır olan Rama kardeşleri ile beraber Vişnu halinde cennetteki tanrılara katılırlar ve dünyada

anıldıkları müddetçe ölümlüler arasında ölümsüz olacaklarını söylerler (Rosenberg, 2003: 524-559).

Anılmayla gelen ölümsüzlük kavramı bu noktada bizler için yabancı bir kavram olmamalıdır. Aynı anlayış Kuzey Avrupa kahramanlarında karşımıza çıktığı gibi, Gılgamış'ın öyküsü de benzer bir ölümsüzlükle sonuçlanır. Kahramanlıklarla ölümsüzleşme elbetteki yukarıda saydığımız üç alanla sınırlı değildir, bu türden ölümsüzlük ölümün karşısında yenilgiyi kabul etmiş ve onu cesaretle karşılayan geleneksel kahramanların elde etmeyi arzuladıkları bir ölümsüzlüktür.

3. Ölümle Gelen Uygulamalar ve Ötedünya

Hindu dünyasında ölümü takip eden önemli adımlardan ilki olan cenaze törenleri zengin bir çeşitlilik gösterirler; fakat en temel amaçları bedenden ayrılan ruhun atalar diyarına yani cennete mümkün olduğunca çabuk ulaşmasını sağlamaktır. Bunun altında yatan sebep bedenden ayrılan ruhun bir hayalet dönüşerek yakınlarına zarar verme tehlikesinin doğacak olmasından duyulan korkudur. Bu yüzden ruhun manevi kirlilikten arındırılarak ötedünyaya yolculanması gerektiği düşüncesi hakimdir. Ölü bedenler çoğunlukla odun ateşinde yakılarak defnedilirler ve beden yakıldıktan sonra cenazeye katılanlara tatlı ikam edilmesi bir gelenektir. Bu ikram geleneği ölümün onuncu ve yirminci günlerinde ve yıldönümlerinde tekrar edilen bir gelenektir. Bu uygulamanın altında da ruhun ötedünyaya geçişinin kolaylaşması amacı güdülür. Hindu kültüründe cenazenin ve cenaze sonrası ölü için gerçekleştirilen geleneklerin uygulanması büyük bir önem taşır bu nedenle Hindistan'da bir erkek evlat sahibi olmak büyük bir önem taşır (Gündüz, 2010: 300). Ölümle ilgili yapılan törenler daha çok Ari kültürünün üzerinden şekillendiğini söylemek çok da yanlış sayılmaz. Bu kültür de Zerdüşlük ve Semitik geleneğe ait dinlerle benzerlik gösterir. Öyle ki Vedalara göre ruhlar yaşarken yaptıkları iyi veya kötü şeylere göre ötedünyada mükafatlandırılırlar veya cezalandırılırlar. İyi işler yaptıkları için ödüllendirilenler iyiler diyarına yani *svargaya* giderken, kötüler cezalandırılmak üzere kötüler diyarına yani *loka* veya *narakalokaya* gideceklerdir (Gündüz, 2010: 279). Hinduizm ötedünyaya ve dine yaklaşımı ile tek tanrılı dinlere

yakınlaşmış ve bu anlayış çerçevesinde farklı kültürleri tek potada eriterek karmaşık da olsa bir ötedünya inancının var olduğunu her şekilde vurgulamıştır.

Ötedünya bu dünyada yapılan işlerin karşılığının iyi veya kötü yönde ödeneceği bir dünyadır. Cennet ve cehennem sıklıkla anılması da varlıkları muhakkaktır; fakat ayrıntılar çok da göz önüne serilmezler. Korku ile günahtan uzak tutma tutumunun sergilenmediğini görürüz. Bunun yerine çekilen acılardan pay çıkarma ve olgunluğa erişme kavramları ön planda tutularak sonucu bekleyecek olgunluğa sahip olanların mutluluğa erişeceği vurgulanır. İnsanın sabır ve çileye karşı takındığı tavır ötedünyadaki konumunun belirleyici asıl unsurdur.

4. Budizm ve Ötedünya

Hindistan'ın yerel dinlerinden olan Budizm bu bölgede sınırlı kalmanın çok ötesine çıkmış ve dünyanın büyük bir bölümünde taraftar toplamıştır ve hala toplamaya devam ediyordur. İnanışın temelleri Hinduizm'e dayansa da girdiği her kültür bu dinin öğretilerini kendi kültürlerinin öğeleri ile harmanlamıştır.

Budizm, Hinduizm'in karma yasasını ve bunun bir sonucu olarak doğan reenkarnasyon öğretisini de benimser. Karma yasası kişinin dünyadaki varoluşu süresince karşılaştığı durumların, kendisinin karıştığı ahlaki eylemlerin sonuçları olarak belirlediği anlayışına dayanır. Bu yasaya göre bir insanın mevcut yaşamı, önceki yaşamlarındaki eylemlerinin bir sonucu olduğu gibi, mevcut yaşamı da gelecekteki yaşamlarına temel oluşturur. Budist metinlerinden *Maharapari-nibbana Sutta*'da bu yasaya dair şu sözler söylenir (Gündüz, 2010: 323):

*Ne ektiysen onu biçersin. Şu tarlalara bak!
Susam ekilen tarlada susam, mısır ekilende ise mısır var.
İnsan da belirlenmiş kaderiyle doğar,
Gelir ve ektiklerini toplar.*

İnanış Hinduizm ile paralel haldedir. İyi ve erdemli insanlar cennete yolculanırlar; fakat küçük de olsa günahları olanlar bu günahlardan bütünüyle arınana dek günahlarının büyüklüğüne bağlı olarak değişecek yeni yaşamlara doğalar. Budizm'in bu etkiyi Çin dinlerine de taşıdığını görülmüştü.

Konfüçyanizm'in ya da Taoizm gibi felsefi kökenli dinlerin geleneğe hakim eski dinler ile bütünleştirilerek dini birer olgu olarak algılanışları üzerinde durmuştur. Benzer durum Budizm için de geçerlidir denilebilir; çünkü bu dinin kurucusu Siddharta Gautoma hakkındaki bilgiler çoğunlukla efsaneleştirilerek anlatılmış ve bu kurucu bir yerden sonra bir bilgin olmaktan çok kutsal bir kişilik olarak algılanmıştır.

Budizm her ne kadar Hinduizmin kast anlayışı gibi bazı anlayışlarına karşı çıksa da yukarıda bahsettiğimiz üzere pek çok prensibini de içine alır ve ötedünya algısı da buradan edinilen algılardan biridir.

B. İRAN VE ZERDÜŞLÜK (MECUSİLİK)

Zerdüştlük inanç sisteminde büyük yer tutan ateş kültünden dolayı "Ateşprestlik" olarak da adlandırılır. Eski İran kökenli olan bu gelenek kökenli din büyük ölçüde taraftarlarını kaybetmiş olsa da varlığını hala sürdürmektedir.

Mecusiliğin kurucusu olan Zerdüş'tle ilgili çeşitli deliller onun milattan önce altıncı yüzyılda yaşadığı üzerinedir. İran kaynaklarında sıklıkla Zerdüş döneminde onun öğretilerini benimseyen Kral Viştaspa'dan bahsedilir. Bu tarihler de altıncı ve yedinci yüzyılı işaret ederler. İran geleneğine göre Zerdüş yetmiş yedi yıl yaşamıştır. Bu tarihlere dayanarak onun milattan önce 630/628-553/551 yılları arasında yaşamış olduğu söylenebilir (Gündüz, 2010: 508). Pek çok Mecusi kaynak Zerdüş'ün hayatına dair efsanevi nitelikli öyküler anlatır. Bunlara göre onun doğumuna bütün alem sevinmiş, yeryüzünü neşe kaplamış ve yeryüzünde serbestçe dolaşan şeytanlar yeraltına kaçmıştır. Zerdüş'tle ilgili anlatımların buna benzer birçoğunun çeşitli dini önderlere ve peygamberlere dair anlatılan öykülerle benzerlik göstermesi ilgi çekici bir ayrıntıdır. Zerdüş'ün yüce tanrı Ahura Mazda'dan vahiy yoluyla edindiği öğretilerine Gatalar denilir. Bu öğretiler Mecusiliğin temelini oluşturur (Gündüz, 2010: 510). Ahura Mazda her şeyi bilen mutlak tanrıdır, çoktanrılı bir anlayış yoktur bahsedilen diğer kutsal yetkililer birer tanrı olmaktan çok birer yardımcı ya da melek görevindedirler. Bu nedenlerle Zerdüştlük büyük oranda tek tanrılı bir din olarak kabul görür. Yaygın olarak bilinenin aksine ateş Mecusilikte bir tapınma değildir. Ateş saflığı, temizliği ve arınmayı simgeler. Bu nedenle de ateş ile ilgili temizlik kurallarına uymak çok önemlidir. Ateşe çöp atılması veya ateş yakılırken kullanılan

malzemelerin temiz olmaması hoş karşılanmaz (Gündüz, 2010: 514, 515). Saf düşünce, saf söz ve saf dil Mecusilik için önemli ahlaki davranışlardır. Her türlü kötülükten ve hatta kötü niyetten uzak durulmalıdır. İyi işler yapanlar cennetle ödüllendirilecek, kötü işler yapanlar ise cehenneme gidecektir; fakat gelecekte bir gün ölümlerinin dirileceğine inanılır ve o gün geldiğinde insanlara ancak tanrı yardım edebilecektir. Meleklerle ve onların insanlara yardım edebileceklerine inanılır. Kötü ruhları teskin etme adına bir çaba sarf edilmez. Dua sıkça yapılan bir ibadettir ve gündüz yapılır; çünkü dua ederken yüzün parlak bir nesneye dönük olması gereklidir (Bettany, 2005: 438). Zerdüştlükte ölüm ve ötedünyaya ilişkin uygulamalar ise dikkat çekici ve ayrıntılıdır.

1. Sessizlik Kuleleri'ne Yolculuk (Cenaze Uygulamaları)

Ölmek üzere olan bir Mecusi'nin başucunda kutsal metinler⁴⁶ okunur ve içmesi için kutsal kabul edilen Hoama suyu verilir. Ölümden sonra ölü beden temizlenmek bir taşın üzerine taşınır, sıcak su ile yıkandıktan sonra ölüye temiz beyaz elbiseler giydirilir. Bedenin yanında bulunan rahip ölenin yakınlarına onunla cennette tekrar buluşabilmeleri için saf ve temiz bir hayat sürdürmeleri yönünde vaazlar verdikten sonra ölüye bakması için bir köpek getirilir. Bu işlem *sag-did* yani köpek bakışı olarak bilinen eski bir gelenektir, temelinde ise bilimsel bir yaklaşım yatar. İnsanlar yapabilecekleri bir hataya karşın köpeğin içgüdülerinden yararlanarak köpeğe gösterilen bedenin gerçekten de ölüp ölmediğinden emin olmak isterler. Sonraları bu temel görüşün yerini köpeğin ölen kişinin ruhuna ötedünyaya geçişte yardımcı olacağı görüşü almıştır. Bu işlemleri cenazenin sessizlik kulelerine taşınması izler. Bu taşıma işlemi *Nessusalar* yani yaptıkları işten dolayı temiz olmayanlar olarak adlandırılan bir zümre yapar (Bettany, 2005: 439-441). Bu şekilde bir adlandırmanın altında ise Mecusilerin ölü bedenleri kirli saymaları yatar. Bu sebeple ölü bedenler gömülmez, suya atılmaz ya da yakılmaz; çünkü toprağı, suyu ve ateşi kirletmelerinden korkulur (Gündüz, 2010: 521). Bu yüzden ölü bedenler sessizlik kulelerine taşınırlar. Akbabaların yuvası haline gelen kuleye ulaşıldığında ateş sunağına dualar edilir, sonra ceset kulenin üzerindeki taş bir platforma bırakılır, burada hazırlanmış çukurlar vardır böylece ölü bedenden akan her türlü sıvı ve

⁴⁶ Avesta adı verilen Zerdüştlüğün kutsal kitabı.

akbabaların sıyırıldığı etlerden arta kalan kemikler burada toplanabilecektir.⁴⁷ Ölü beden böylece terk edilirken rahip ölü bedenini bıraktığı kuleye yakın bir noktadan sandal ağaçları ile beslenen bir ateşin başında ölü için dua eder. Bu üç gün boyunca ölünün ötedünyaya geçmediğine inanılır. Dördüncü gün ölünün ruhu için bir başka merasim daha yapılır; çünkü ruhun yargılamasının dördüncü gün yapıldığına inanılır ve böylece ötedünyaya geçtiği varsayılır (Bettany, 2005: 441).

Bobay'daki en büyük sessizlik kulesinin çapı yirmi sekiz metre, çevresi doksan iki metredir. Çevre duvarları sert taşlarla örülü olan bu kulenin dışı beyaz sıva ile sıvanmıştır. Kulenin içerisinde dış duvara kadar uzanan ve cesetler için hazırlanan üç açık mahfazaya bölünmüş üstü açık taş tabakalardan dairevi platformlar bulunur. Dış sıradaki platform erkekler için, orta sıra kadınlar için, en içteki sıra ise çocuklar için kullanılır. Her mahfaza bir diğerinden üç santimlik bir sırt ile ayrılır. Kulenin ortasında bedenden akan sıvıların çukurda toplanabilmesi için hazırlanan kanallar vardır. Akbabaların cesetleri etlerinden temizlemesiyle ki bu genellikle bir saat civarında sürer, kemikler bu çukurlara taşınır ve çürümeye terk edilir. Çukurlardan dışarıya doğru uzanan dört tane su yolu vardır. Bu su yollarının ağzına akan sıvılar toprağı veya suyu kirletmesin diye süzgeç görevi görmesi için kömür ve kum taşları konur. Böylece akan sıvılar toprağı kirletemez çünkü kavurucu sıcaklığın da etkisiyle erkenden kuruyacaklardır (Bettany, 2005: 441, 442).

Bu korkutucu olduğu kadar tüyler ürpertici olan uygulamalardan önce *köpeğin bakışı* uygulamasının ciddiyetle yerine getirilmesinin nedeni şimdi daha anlaşılır olmalıdır. Ölü bir beden üzerinde bu kadar uğraşılacak bir arındırma gerçekleştirilmesi ölümden duyulan korkunun büyüklüğü ile doğru orantılıdır. Bedene yapılan bu işlemin bilinçaltında ölüm kavramına dair düşmanlığın yansıtılmasının bir şekli olup olmadığı konusu ise kuşkusuz ruhbilimcilerin tartışabileceği bir konudur.

⁴⁷ Bu defin yöntemi Tibet'te uygulanan *gökyüzü defni* ile benzerlik gösterir. Rahipler bu işlem için kule kullanmasalar da ölü bedeni bölgenin en yüksek yerine taşırlar ve bedeni terk etmek yerine parçalara ayırarak vahşi kuşların işlerini kolaylaştırırlar. İşlem benzerlik gösterse de Tibet'teki bu uygulamanın amacı doğayı temiz tutmak değildir. Bu işlem bedeni o güne dek besleyen doğaya bu vericiliğinin karşılığında ödenen bir borç olarak görülür.

Öte yandan bu türden bir uygulama ile ölü bedenden yayılabilecek hastalıklardan da korunuluyordu. Bir diğer önemli nokta bedenın vahşî kuşlara verilmesidir. Kuşların gökyüzü ile olan ilişkisi düşünüldüğünde zayıf da olsa kutsal olana yakınlıkları ile bağdaştırılabilir. Mantıkî ve psikolojik açıdan baktığımızda ise kuşların ölü bedeni en uzaklara götürebilecek bir yapıya sahip oldukları gerçeği düşünölmelidir.

2. Zerdüştlük ve Ötedünya

Yukarı dünyada bir insan öldüğünde gerçekleşenleri bir önceki bölümde gördük. Yaşayanlar ölü bedenle uğraşadururken bedeninden ayrılan ruh kendi yolculuğuna başlar.

Mecusilikte ölümden sonrasına dair gelişen inançların oldukça geniş çaplı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ölümden sonra bedenden ayrılan ruh yıldızları ayı ve güneşî geçerek ötedünyaya ulaşır ve burada yaşarken yaptıkları üzerinden sorgulanır. Kişinin iyilikleri ve kötülükleri bir tartı üzerine konur. Bu tartı aynı zamanda bir köprü görevi de üstlenir. Eğer iyilikler kötülöklere ağır basarsa ruh *Chinvat* adı verilen köprünün genişlediğini görür ve oradan yukarıdaki cennete gider; fakat kötülükleri iyiliklerine ağır basarsa bu köprü bıçak ağzı gibi daralır ve ruh aşağıdaki cehennemeye düşer. Cennete giden ruh orada güzelbir kız görünümündeki kendi eşi ile buluşup birleşir. Mecusi inancına göre yeryüzündeki her canlının ötedünyada bir sureti ya da eşi vardır. Yeryüzündeki varlık geçici olarak kabul edilir asıl olan ötedünyada var olduğu kabul edilen bu suretlerdir. Cennette eşîyle birleşen ruh ebedi mutluluğaya ulaşır. Cehennemse Mecusilik için bir arınma yeridir. *Angra Mainyu* tarafından yönetildiğine inanılan bu mekânda arındırılan ruhlar daha sonra cennete uğurlanırlar. Zamanın sonu geldiğinde başka bir deyişle kıyamet günü geldiğinde erimiş metalden oluşan bir nehrin dünyaya akacağına inanılır. Bütün insanların bu nehirden geçmek zorunda kalacağına ve iyi insanlar için bu nehir ılık bir süt gibi olacakken, kötöleri eritip yok edecektir. Bu nehir son olarak cehennemeye dökülecek ve burayı da yok edecektir. Nihayetinde dünya böylece kötü olan her şeyden arınmış olacaktır (Gündüz, 2010: 517, 518).

Mecusilik ötedünyaya dair oldukça net bilgiler sunar. İyilerin ödüllendirildiği kötülerin ise arındırılmak üzere cezalandırıldıktan sonra mutluluğa eriştikleri bir ötedünya ile karşılaşırız. Gökyüzü ve yeraltı burada da birincil mekânlar olarak tercih edilir. Mecusiğe bakıldığında ötedünya kavramının bölgedeki diğer dini yapılarla karşılaştırıldığında daha sade bir hal aldığı söylemek yanlış olmayacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM EVRENSEL DİNLERDE ÖTEDÜNYA ALGISI

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet, bu üç dinin her biri bugün dünyanın her yerine yayılmış en kapsamlı ve etkili inanç sisteminin üç farklı yoludur. Bu üç din kuşku götürmez bir şekilde mutlak ve tek bir tanrıya inanırlar. İnanç boyutunda insanlığın geçirdiği aşamalar az da olsa diğer bölümlerden edinilen bilgiler ışığında görülebilir. İnsanlığın var oluşundan bugüne sahip olduğu inanç sistemleri Yahudiliğin belirmesiyle tam anlamıyla tek tanrılı bir dini anlayışa yönelir. Zerdüştlük ve Hinduizmde ayak sesleri işitilen tek tanrıçılık Yahudilikle, daha doğrusu ilk dönemine hitaben verilen isimle İbranilikle, mutlak tek tanrı anlayışına ulaşır.⁴⁸ Yahudiliği ondan çokça etkilenen Hıristiyanlık takip eder ve bu iki dinin ardından son evrensel din olarak İslamiyet gelir.

Bu üç din köken olarak birbirilerine bağlıdırlar ve hepsi aynı tanrıya inanır. Hz İbrahim üç din tarafından da büyük saygıyla anılır. Tanrı'nın Hz İbrahim'i sınavdığı en zor sınav olan kurban sınavı onu üç din için de Tanrı'ya sadakat ve inancın sağlamlığı konusunda emsal kılmıştır. Öyle ki bu üç din *İbrahimi dinler* olarak da adlandırılırlar (Gündüz, 2010: 209). Bu üç dinin bir diğer ortak noktası her birinin birer kutsal kitabı olmasıdır. Yahudiler Tevrat'ı bir diğer adıyla *Eski Ahit*'i, Hıristiyanlar Eski Ahit'le beraber İncil'i yani bir diğer adıyla *Yeni Ahit*'i benimserler, İslamiyet 'in kutsal kitabı ise Kur'an'dır.

Bu kutsal kitapların yazıya geçirilişi ya da objektifliği üzerine olan tartışmalar burada yer almasa da muhtelif kaynaklar bu konular üzerinde detaylı bir şekilde durur. Din tarihçilerinin ve din bilimcilerin çalışmaları bu kitaplar üzerinden sürdürülen yorum ve algılama üzerine tartışmalara doludur.

Bu tartışmalardan ve yorumlarından uzaklaşıp kitaplara baktığımızda bu dinlerin ötedünya üzerine tasavvurları hakkında daha yalın bilgilere ulaşmak mümkündür.

⁴⁸ Yahudiliği tanımlamak üzere pek çok adlandırılma yapılmıştır. Yahudilik, İbranilik, İsrail, Musevilik gibi; ancak bu adlandırmaların her biri aslında Yahudiliğin tarihinde belli bir dönemi işaret eder. Bununla beraber inancın yönü isimlere göre değişmez sadece din tarihi açısından gelişim gösterir.

Bu dinlerin ötedünyaya dair inanışları da ortak temele dayanır. Ölümden sonra bir hayatın olacağı ve iyilerin ödüllendirilip kötülerin cezalandırılacağı yeni bir hayatın olacağı düşüncesi her üç dinin mensuplarının ve kitaplarının bulunduğu bir noktadır.

I. YAHUDİLİK'TE ÖTEDÜNYA ALGISI

Bugünün Yahudiliğinde ötedünyaya mutlak bir şekilde inanılsa da Tevrat'ta ötedünyaya mutlak inanç üzerine bir emir yer almaz. Buna rağmen rabbiler⁴⁹ ötedünyanın varlığına inanmanın Yahudiliğin esaslarından olduğu inancını taşırlar. Tevrat'ta net bir ifade ile belirtilmese de ötedünyaya dair göndermeler olduğu üzerinde dururlar. Rabbiler bu görüşlerine sıkı sıkıya bağlıdırlar ve bu inancı reddedenlerin dinlerinden saptığını ve cennete gidemeyeceğini söylerler (Gündüz, 2010: 237). Rabbilerin de çabasıyla şekillenen ötedünya algısının da neticesinde Yahudilik'te ölüm de doğum kadar doğal karşılanır. Ölüm sadece hayatın başka bir safhasına geçiş olarak değerlendirilir. Onlara göre Tanrı iki farklı dünya yaratmıştır. Bunlardan biri şu an yaşanan cisimler dünyasıdır, diğeri ise ebedi ve asıl gerçek olan ruhların diyarıdır. Cismani varlığı geçici bir gölge olarak kabul ederler, kalıcı ve gerçek olan ruhların dünyasıdır. Bu inanışın etkisiyle olsa gerek mezarlık, İbranicede *Beth Ha-Hayim* yani “dirilerin evi” olarak adlandırılır (Gündüz, 2010: 243).

Yahudilik'te cennet ve cehennem anlayışı zaman içinde sağlam temellere oturtulsa da başlangıçta yani ötedünya fikrinin temellerinin olduğu dönemde cennet ve cehennemden evvel *şəol* adını verdikleri bir ötedünya tasavvuru vardır.

A. ŞEOL

Yahudiliğin başlangıcında ötedünya sadece *şəol*de ölümlerin dirileceği yer ile tanımlanırken sonraları bu yer cennet ve cehennem ile şekillenir.

Şəol, cennet ve cehennem olarak şekillenmeden evvel Yahudiler için sadece ölümler diyarı olup herhangi bir ödülün veya cezanın olmadığı bir yerdir. Zaman içerisinde gelişen ötedünya inancıyla bu yer bir ceza mekânı olarak değerlendirilmiş;

⁴⁹ Yahudi din bilginleri.

fakat yine bütün ruhların şeoale gideceği fikri sürdürülmüştür. Bunun yanında ceza mekânı olarak belirlenişinin ardından burada iyiler için ayrılmış bir bölgenin olduğuna ve Tanrı'nın bu iyi insanları kendi katına çekeceğine inanılmıştır. Daha sonraları ise gelişen ötedünya tasavvurunun etkisiyle iyilerin yaşayacağı ebedi mekân cennet olarak düşünülür (İslam Ansiklopedisi, 1991: VII, 375).

Yahudiliğin uzun bir müddet ötedünyaya dair bir sisteme kavuşamadığı görülür. Bu aşamada devreye rabbiler girmiştir. Cennet ve cehenneme dair fikirler gelişirken çeşitli görüşler belirmiş ve bu durum Yahudilik'te o dönem için netleşmeyen ötedünya algısı üzerinde daha fazla karmaşaya sebep olmuştur. Görüşler bir cennet ve cehennem inancını kabullenmekle beraber buraya gidilecek zaman konusunda çeşitli inanışlar belirmiştir. Bazıları cennet veya cehenneme gidişin ölümden hemen sonra gerçekleşeceğini düşünürken bazıları bu ötedünya mekânlarına ancak büyük kıyametten sonra yani yeniden dirilişin gerçekleştiği ve sn sorgulamaların yapılacağı günden sonra gidileceğine inanırlar.

B. YAHUDİLİK'TE CENNET ALGISI

Yahudiliğe göre iyi insanlar ölümlerinin ardından *Eden Bahçesi* ya da bazı kaynaklardaki adıyla bahçe anlamına gelen *Pardes*' e gideceklerdir. Genel inanişya göre iyiler bu cennete giderken kötüler cehenneme gideceklerdir. Yargılama ve yeniden diriliş gününden sonra bile iyiler bu cennette kalabileceklerdir. Eden Bahçesi Yahudilik'te üç temel aşamadan geçerek anlam kazanır ve rabbilerin çabaları sonucunda, Tevrat da temel alarak, bir cennet⁵⁰ olduğu fikrine kavuşulur. Bu üç aşamanın ilk döneminde Eden Bahçesi Tevrat'ın tekvin bölümünden hareketle ilk insanın yerleştiği yer olarak benimsenir. Tevrat'taki bölüm şöyledir (Tevrat/Tekvin 2. Bap):

Ve Rab Allah şarka doğru Aden'de bir bahçe dikti ve yaptığı adamı oraya koydu. Ve Rab Allah görünüşü güzel ve yenilmesi iyi olan her ağacı ve bahçenin ortasında hayat ağacını ve iyilik ve kötülüğü bilme ağacını yerden bitirdi. Ve bahçeyi sulamak için Aden'den bir ırmak çıktı ve oradan bölündü ve dört kol oldu. Birinin adı Pişon'dur; kendisinde altın olan bütün Havila diyarını kuşatır ve bu diyarın altını iyidir; orada ak günnük ve akik taşı

⁵⁰ Cennet kelimesi *cenn* kelime kökünden gelir ve “örtmek, gizlemek” anlamı taşır. Daha geniş anlamı ise “bitkileriyle ve ağaçlarıyla toprağı örten bahçe” demektir. Batı dilleri cennet kelimesi yerine *paradis(paradise)* kelimesini kullanırlar. Yunancadaki kullanımı *paradisos* olan bu kelimenin kökeni eski Farsça *pairi-daêza* kelimesinden gelir ve anlamı “etrafı çevrilmiş yer, ağaçlı bahçe”dir.

vardır. Ve ikinci ırmağın adı Gihon'dur;bütün Kuş ilini kuşatan odur. Ve üçüncü ırmağın adı Dicle'dir; Aşur'un önünden akan odur. Ve dördüncü ırmak Fırat'tır. Ve Rab Allah adamı aldı, baksın ve korusun diye Aden Bahçesi'ne koydu. Ve Rab Allah adama emredip dedi: bahçenin her ağacından istediğin gibi ye; fakat iyilik ve kötülüğü bilme ağacından yemeyeceksin; çünkü ondan yediğin günde mutlaka ölürsün.

Tevrat'ta aynı bölümün üçüncü bapta Adem ile Havva'nın yasak meyveyi⁵¹ yiyip Aden Bahçesin'den çıkarılışlarını anlatır. Tevrat'ın yukarıdaki bölümü Yahudilik'te cennet olarak kabul edilen Aden Bahçesi'nin ilk işlevinin ilk insanların yerleştirildiği yer olduğu düşüncesini temellendirir.

Adem ve Havva'nın cennetten kovuluş öyküsü üç evrensel dine de hakim bir konu olmakla beraber Kur'an bu konu üzerinde uzun uzadıya durmaz. Bu kovuluş insana uyanışı getirir. Bilindiği üzere Adem ve Havva çıplak oldukları ilk olarak bu kovuluşa anlarlar ve örtünme gereksinimi duyarlar. Böylece insan artık uğruna çabalayacağı bir şey olduğunu görür. Bu uyanış insanoğlu için yaşadığı her günü bu ilk günahı unutturmak adına çabalamasını sağlayacaktır. Kovuluşun ve günah işlemenin getirdiği utanç insanın kendini affettirme çabasını doğurur. Böylece kaybettiği güveni tekrar kazanacaktır.

İnsanın dünyaya sürülüşü onu yeni bir sınava tabii tutmak demektir aslında. İnsan bu ikinci şansında ya ilk utancının günahını affettirme çabası güdecek günahından uzak duracak ve ölümüyle cennete tekrar kavuşacaktır ya da utancından pay çıkarmayıp yasak olanı çiğnemeye devam edecek ve neticesinde cehennemle cezalandırılacaktır. İnsana verilen ikinci şans kutsal kitaplarda Adem ve Havva ile sembolleşmişse de insanın pişmanlıklarından pay çıkarıp çıkarmaması konusu pek çok edebi ürüne de ilham vermiştir.⁵²

⁵¹ Bu meyvenin ne olduğundan bahsedilmez. Elma olarak geçişi *Yeni Ahit*'tedir.

⁵²Modern edebiyata dair bu konunun en güzel örneği Victor Hugo'nun ölümsüz eseri *Sefiller*'dir. Jean Vanjean'ın yaptığı hırsızlık onun asli günahı olur. Rahip onu affeder çaldığı gümüşleri ona hediye eder ve böylece ona ikinci bir şans sunar. Jean Vanjean ya kendisine verilen şansını doğru kullanacaktır ya da yanlış yoldan gidip kendi sonunu hazırlayacaktır. Doğru olanı seçer, kendine yeni bir hayat kurar ve takımın bir şamdanını satmaz bu şamdan ona günahını hatırlatacak ve önünü aydınlatacaktır. Bir anlamda kutsal kitapların insanlar için üstlendiği görev bu eserde böyle sembolleştirilmiş olabilir. İlk utancı affettirme çabası insanı olduğundan daha iyi bir hale getirir ve ruhunu terbiye yoluna sevkeder.

Bunun yanında benzer bir pişmanlık öyküsü Musa'nın yanlışlıkla Mısırlı bir adamı öldürmesiyle de hatırlatılır. Aynı biçimde ortamdan uzaklaşma ve aydınlanma süreçleri ile karşılaşırız.

Yahudilik'te cennet ikinci aşamada gelişim gösterirken dirilişten önce ölmüş iyi insanların ruhlarının kaldığı yer olarak nitelendirilir. Üçüncü ve son aşamada ise iyi ruhların ölümden sonraki sonsuz mekânı olarak kabul edilir. Bu son anlayış Yahudilik'te cennet algısının olgunluğa ulaşmış biçimidir. İlk tanımlama Eden Bahçesi'nin yerini belirtirken diğer iki görüşte cennetin yeri üzerinde kesin ifadelerle durulmamıştır. Kimi anlayışlar cennetin dünya üzerinde olduğunu benimserken kimi anlayışlar ise cennetin göklerde olduğu üzerine yoğunlaşır. Tevrat'ın ışığında cennet ve cehennem üzerine fazlaca düşünen rabbiler cennet ve cehennemin dünyanın yaratılışından önce de var olduğu konusunda birleşirler. Rabbilere göre cennet tanrının sağ tarafında, cehennem ise sol tarafındadır. Bunun yanında bazı Filistinli rabbilere göre cehennem diye bir yer yoktur (İslam Ansiklopedisi, 1991: VII, 375,376). Tevrat'ta Hezekiel bölümünde Eden Bahçesinin ağaçlarına az da olsa değinilir ve ölümler diyarına gidecekler ile ilgili dolaylı yoldan bilgi verilir. Burada bahsi geçen ölümler diyarının bir cezalandırılma mekânı olduğu oldukça belirgindir (Tevrat, Hezekiel: 31/8-18).

Yahudilik'te her dilde dua edilebilmekle beraber cennetin dili olduğuna inanılan İbranice dua etmek özel bir anlam taşır (Gündüz, 2010: 238).

C. YAHUDİLİK'TE CEHENNEM ALGISI

Şeolün Yahudiliğin ilk dönemlerinde ölümden sonra gidilecek olan yer olarak düşünülürdü. Burada ceza veya ödüllendirmeye dair bir düşünce mevcut değildi. Yahudiliğin ilerleyen dönemlerinde gelişen cennet ve cehennem algısı neticesinde şeol daha çok cehennem kısmının ağır bastığı bir ötedünya olarak algılanmaya başladı. Buna göre ölümlerin ruhlarının mekânı olan şeol bir ölümler diyarı idi; fakat eski algının yerini kötülerin cezalandırıldığı iyilerin ise Tanrının haklarında vereceği karara dek kendileri için ayrılan bölümde bekledikleri bir mekân halini alır.

Bu yer Tevrat'ta çoğunlukla ölümler diyarı olarak anılır. Şeol kelime olarak “oymak, kazmak, çukurlaştırmak, istemek” anlamlarına gelen *şâal* kökünden türemiştir. Bu adlandırmanın ardında bölgeye biçilen rol vardır. Doymak bilmeyen kurbanlar alarak insan ruhlarını içine alan bu yerin kendisine biçilen bu rol dolayısıyla bu ismi aldığı rivayet edilir (İslam Ansiklopedisi, 1991: VII, 226). Bu türden tanımlamalar neticesinde söyleyebiliriz ki bir müddet sonra bu yerin iyilere dair olan kısmına dair düşüncelerin yanında cehennem azabına dair olan rivayetler ağır basarak bu yerin daha çok azap verici yönleri üzerinde durulmuştur. Yeni Ahit'le beraber ise iyilere dair olan kısım tamamen bu bölgeden ayrı kılınmıştır. Hıristiyanlık'ta bu iki mekân bir birinden ayrılacaktır.

Yahudilik'te cehennem azabının çoğunlukla ateş, duman, susuzluk ve karanlık şeklinde kendini göstereceği düşüncesi hakimdir. Cehennemde günahkara işkenceye günah işleyen organlarına azap çektirilerek başlanır, yakma ve dumanla boğma gibi azaplarla devam edilir. Kötüler bazen ateşe bazen de buzlara atılır. Cumartesi günleri cehennemde azap çektirilmez. Bazı Yahudi bilginlere göre cehennem azabı günahkarlar için kaçınılmaz olmakla beraber bu azaptan kurtulmanın da herhangi bir yolu yoktur. Yani azabın verdiği arınma veya herhangi bir kefarete azabın son bulmasını sağlamaz. Bazı bilginlerin metinleri ise yaşayanların dua ve sadakalarıyla ölüye yardımcı olabileceklerini, onların azaplarını dindirebileceklerini öne sürerler. Azabın süresi konusunda bir diğer görüş ise günahları çok fazla olmayanların cehennemde on iki ay kaldıktan sonra arınacakları yönündedir. Günahı çok olanlar ise orada ebediyete kadar kalmaya mahkûmdur (İslam Ansiklopedisi, 1991: VII, 226). Bu konuya dair farklı görüşler mevcuttur. Bir diğer görüş kötülerin on iki cehennemde azap çektikten sonra sonsuza dek yok olacakları yönündedir. Günahı ve sevabı denk olanların cehennem ateşi ile arındıktan sonra cennete gideceklerdir ve Yahudilere muhalefet olanların cehennemde sonsuza dek cezalandırılacaklarına inanılır bunun yanında çok küçük bir grup olan aşırı günahlar işlemiş Yahudiler dışında bütün Yahudiler cennete gidecektir. Bazı Filistinli rabbilerin cehennem olmadığını yönündeki görüşlerine ise daha önce de değinmiştik. Üzerinde çok fazla durulmasa da cehennem bir diğer işlevi araf görevi üstlenmesidir (İslam Ansiklopedisi, 1991:VII, 375,376).

Yahudilik'te cehennemin çölde, denizde ve Kudüs'te kapılarının olduğu görüşü vardır. Bu girişlerden birinin de Kudüs yakınlarındaki Hinnom⁵³ vadisinde bulunduğu ifade edilir. Ayrıca cehennemin yeri konusunda da çeşitli algılar mevcuttur. Cehennemin gökte veya karanlık dağların ötesinde olduğu ifade edilir. Cehennem kapılarının bekçilerinden bahsedilir (İslam Ansiklopedisi, 1991:VII, 226).

D. KABALA VE NESİLLERİN GELİŞMESİ ÖĞRETİSİ

Yahudi mistisizmi ya da bir başka deyişle Kabala sistemli halini milattan sonra on ikinci yüzyılda almakla beraber köken olarak milattan önce birinci yüzyıla değin uzanır. Yahudiliğin manevi ve efsanevi boyutunun öne çıktığı bir anlayıştır (Gündüz, 2010: 205). Kabalada ölümden sonraki yaşama dair tanımlamalar yine maddi dünya ile ilişkilidir. Her ölüm sadece ruhun beden değiştireceği yeni bir yaşam edineceği sürecin başlangıcıdır.

Kabalaya göre var olan ruh sayısı sınırlıdır ve buna göre hiçbir ruh yeni ve tamamen deneyimsiz bir ruh değildir. Her ruh bir önceki yaşantısından edindiği deneyimler biriktirmiştir. Dünyaya yeni bir bedenle doğan ruh yeni bir ruh olmamakla beraber bir önceki yaşamının deneyimleri ile manevi olarak biçimlenmiş ve farklılıklar kazanmıştır. Bu açıdan bakıldığında ruh aynı kalır fakat yaşadığı olumlu veya olumsuz deneyimler ona farklı bir biçim kazandırır. Sayısı sınırlı olan ruhlar insanın varoluşundan beri tekrar tekrar ıslah yönündeki değişimlerine göre fiziki dünyaya geri dönerler. Yeni bedenleri az ya da çok eski hallerine benzerlik gösterse de ruhlar farklılıklar kazanır. Bir diğer adlandırma ile reenkarnasyon denilen bu devinimi Kabalacılar *nesillerin gelişmesi* olarak tanımlarlar (Laitman, 2006: 60).

Ruhun yeni bir bedenle dünyaya inişinde bir önceki yaşamına dair ıstıraplarından deneyimler toplanır. Bu ıstırapların çokluğu ruhun deneyimlerini zenginleştirir. Ruhun her yeni yaşamında insan yaşamına ve kökenlerine dair sorduğu sorular artar. Bir önceki yaşamının deneyimleri yani bilincini ve ruhsal

⁵³ Cehennem kelimesinin “derin kuyu, hayırsız, uğursuz” anlamlarına gelen Arapça kökenli bir kelime olduğu görüşü olmakla beraber bu İslam bilginlerinin yorumudur. Dil bilimciler kelimenin kökeni konusundaki bu görüşe tereddütle yaklaşır; çünkü Yunanca *geenna*, Latince ise *gehenna* olarak kullanılan kelimenin aslının İbranice *gé-Hinnom*' dan, yani Hinnom vadisinden geldiği yönünde de görüşler mevcuttur.

kuvvetini arttıran deneyimleri onun sorgulamalara iten daha üstün bir bilinçle doğmasını sağlar. İnsan ruhu beden ile bir araya girdiğinde fiziki arzuların da etkisi altına girer. Önceki yaşamlarından edindiği bilinç ise manevi olarak yükselmenin daha üst bir kazanım olacağını bildiğinden manen yükselmeye çabalar. Bu iki zıtlık ve yeni bilincin bu zıtlıklar arasındaki çatışmada sarf ettiği çaba onun bir sonraki standartlarını belirler. Eğer bu çatışmadan başarılı bir biçimde yani manen gelişmiş olarak çıkmazsa yeni yaşamında daha ıstıraplı bir yaşam onu bekliyor olacaktır (Laitman, 2006: 61). Bir anlamda ruh ıstıraplarla şekillendirilir.

Kabalaya göre bu döngü böyle sürüp gidecektir. Bu açıdan bakarsak cennet ve cehennem olguları bu dünya üzerinden değerlendirilmiş ve her insanın kendi kaderinden sorumlu olduğu sonucuna varıldığını söylenebilir.

II. HİRİSTİYANLIK'TA ÖTEDÜNYA ALGISI

Ötedünyaya dair Yahudiliğin geç de olsa bir sonuca ulaştığını görülür. Hıristiyanlık'ta ise bu kavramın oturması Yahudilik'te olduğu gibi zorlu bir süreç olmamıştır. Hıristiyanlık'ta süreç olarak ilk dönemlere bakıldığında ötedünyaya dair üzerinde durulan en temel kavramın *büyük mahkeme* olduğu söylenebilir. Buna göre insanlar bu dünyada yaptıkları iyi veya kötü davranışların karşılığını muhakkak bu son yargılamanın neticesinde alacaklardır. Hıristiyanlık ötedünyaya dair olan inancı bu yargılamanın adaleti üzerine kurar. İnsanlar bu dünyada çekilen azapların veya kendilerine yapılan haksızlıkların bir gün cezalandırılacağını bilerek ötedünyaya dair inançlarını güçlendirirler. Bu anlayışın pek çok dinde de var olduğu bilinen bir gerçektir; fakat Hıristiyanlık bu algıyı ilk döneminde ön planda tutmuş böylece kendi döneminin en yakınılan problemi olan dünyevi eşitsizliğe karşı duyulan kaygıların bir gün sonlanacağı düşüncesini yaymıştır (Bettany, 2005: 723). Bunların ışığında söyleyebiliriz ki Hıristiyanlık'ta cennete, cehenneme ve ölümlerin ruhlarının arınacağı yer olarak düşünülen Araf'a inanılır (Gündüz, 2010: 109).

Ötedünyanın adalet mekânizması insanlar için bu dünyadaki haksızlıkların cezasını bulacağı umudunu sağlar. Böylece bu dünyada ıstıraplar içerisinde yaşayan insanların acıya olan tahammülleri artar ve bir gün adaletin sağlanacağı umudu ile huzur bulurlar.

A. HİRİSTİYANLIK'TA CENNET ALGISI

Hıristiyanlığın Yeni Ahit'inde ötedünyaya dair olan bölümlere Eski Ahit ve Yahudi geleneği kaynaklık eder. Bununla beraber Hıristiyanlığın ötedünya üzerine olan tüm algısı Yahudi geleneğine bağlıdır denilemez. Eski Ahit kaynaklı olsa da Hıristiyanlık sonraki dönemlerde ötedünyaya dair kendi yorumlarını da kazanmıştır. Cennet ve cehennem olgusu ve bu mekânları şartları Yahudilik'tekin aksine hızla şekillenir. Elbette ki bu hızlı gelişimde Eski Ahit'in payı büyüktür.

Hıristiyanlık inancına göre de cennet iyilerin sonsuza dek ödüllendirilecekleri bir yerdir. Cennet gökyüzünde tasavvur edilir ve iyi insanların oradaki yaşamının barış içerisinde, mutlu ve uzun bir hayata sahip olacakları düşünülür (İslam Ansiklopedisi, 1991: VII, 376). Cennetin göklerde olduğu düşüncesi bilindiği üzere Eski Ahit'te var olan bir tanımlama değildir. Hıristiyanlık bu görüşü Yeni Ahit'e dayandırır. Buna göre Yahudilik'te adı geçen şeolün iyiler için ayrılan bölümü Yeni Ahit'te Hz İsa tarafından şeolden ayrılır. Buna göre Hz İsa çarmıha gerildikten sonra şeole iner ve buradaki iyiler kısmından iyi ruhları alarak onları göklere çıkarır ve gökyüzünün kapılarını onlara açarak cenneti şeolden ayırmış olur (İslam Ansiklopedisi, 1991: VII, 226). Yeni Ahit'te cennet *paradise* olarak anılır. Bunun dışında kıyamet, ebedi mesken, ölümler diyarı gibi adlandırmalara da rastlamak mümkündür. İyi insanların huzur ve mutluluğa sahip olacakları cennete dair Yeni Ahit zengin ve fakir insanlar arasındaki farklılıkları vurgular. Dünyada sahip oldukları zenginlikleri kullanarak kötülük yapanların cezalandırılacağı eziyet gören iyi ve fakir insanların ise cennete gidecekleri anlatılır (Yeni Ahit, Luka: 16/22-31). Hıristiyanlık'ta da Yahudilik'te olduğu gibi Eden Bahçesi cennetin yaratılışının başlangıcı olarak kabul edilir.

B. HİRİSTİYANLIK'TA CEHENNEM ALGISI

Hıristiyanlık'ta da cehennem algısı Yahudilik'te olduğu gibi şeol üzerinden şekillenir. Hz İsa çarmıha gerildikten sonra şeolün iyi ruhlar bölümüne iner, buradaki iyi ruhları göklere taşır. Hıristiyanlık inancına göre bu olaydan sonra şeol yalnızca kötü ruhların mekânı haline gelir.

Cehennemdeki azaplar Yahudilik'tekiler ile paralellik gösterir. Günahkar ruhlar cehenneme gideceklerdir. Bu ruhların azapları karanlıklar içinde korkunç azaplardır. Bedenleri canlıymışçasına acı çektirilecek olan ruhlar sönmeyen ateşlerle ve ölmeyen kurtlarla cezalandırılacaklardır. Yahudilik'te cehennem azabının süreci ile ilgili tartışmalar belirsiz kalsa da Hıristiyanlık'ta çoğunlukla cehennem azabının ebediliği vurgulanır (İslam Ansiklopedisi, 1991: VII, 226).

Yahudilik'te olduğu gibi bazı Hıristiyan çevrelerde Hıristiyan olmayan herkesin cehenneme gideceği düşüncesine sahiptirler.

Yeni Ahit cennet veya cehennemle ilgili uzun ve ayrıntılı bilgiler içermemekle beraber bir ötedünyanın var olduğu anlayışı kaçınılmazdır. İyilerin ödüllendirileceği ve kötülerin cezalandırılacağı bu ötedünyada yaşarken yapılan iyiliklerin de kötülüklerin de karşılığı alınacaktır.

III. İSLAMİYET'TE ÖTEDÜNYA ALGISI

Kuşku duymadan söyleyebiliriz ki bu üç evrensel dinin kitapları içerisinde ötedünyaya dair en ayrıntılı bilgiler Kur'an'da verilmiştir. Pek çok sure cennetin güzelliklerinden ve cehennem azaplarından bahsetmekle beraber cennetin güzellikleri⁵⁴, cehennem ezici azaplarına oranla daha çok vurgulanmıştır. Cennetten daha fazla bahsedilmesinin altında yatan sebep dinin korkutucu yönünden çok kucaklayıcı ve şefkatli yönünü ön planda tutmak olmalıdır. Hıristiyanlık'ta adaleti sağlama güveni verilerek sağlanan sempati İslamiyet'te Tanrı'nın affediciliğinin üzerinde durularak sağlanır.

Cehennem de ayrıntılarına inilir; fakat cehennem üzerine olan yorumlarla cehennem katmanlar halinde tasavvur edilir. Kur'an'da yer alan bilgilerin yorumlanmasıyla da ötedünyaya dair İslam literatüründe geniş çaplı bir ötedünya algısı belirir. Her ne kadar Kur'an'ın çeşitli bölümlerinde cennetin nimetlerinin ve cehennem azaplarının bilincin ve beş duyunun algılayamayacağı üzerinde durulsa da Müslüman din bilginleri çeşitli yorumlarla bu dünyayı maddi boyuta indirgeme ve algılanışına boyut kazandırma amacı gütmüşlerdir.

⁵⁴Cennete dair tasvirler özellikle Rahman, Vakıa, İnsan ve Gaşiye surelerinde ağırlık gösterir.

A. İSLAMİYET’TE CENNET ALGISI

Cennet kelimesi Kur’an’da yüz kırk yedi defa geçer; fakat hepsi ötedünyada iyilerin mekânı olan cennet anlamında kullanılmaz. Bunlardan otuz ikisi farklı anlamlarda kullanılmışlardır. Yer yer dünyadaki bağ ve bahçeler tanımlanırken yer yer de Adem ve Havva’nın yaşadığı mekân olarak kullanılmıştır. Bu istisnalar dışında kalan kullanımlar ölümden sonra gidilecek olan ötedünya cennetini tanımlar (İslam Ansiklopedisi, 1991: VII,376).

İslam bilginlerinin genel olarak cennet üzerine benimsedikleri görüş onun tasavvur edilemeyecek güzelliklere sahip olduğudur. Bu güzellikler insan tarafından şu anki bilinci ve yetileri ile algılanamayacak türdendir. Elbette ki bu düşüncelerini temellendiren Kur’an’da özellikle bu durumu vurgulayan *Secde* suresinin on yedinci ayetidir. Ayet şöyledir: *Hiçkimse, yaptıklarına karşılık onlar için ne gibi sevindirici bir nimet saklandığını bilmez.* İyi kulları işaret eden bu ayet ile örtüşen kutsi hadisler de mevcuttur.

Kur’an’da her bu anlayış vurgulansa da çeşitli ayetlerde cennet güzelliklerinin dünyadaki güzelliklerle örtüştürülerek anlatıldığı görülür. Buradan anlaşılması gereken bu tasvirlerin sembolik nitelikler taşıyor olabileceğidir. İnsan zihninin ölümden sonraki bilinçsizlik hali ve bu bilinçsizlik halini algılama çabası neticesinde beliren sonuçlar üzerinde durulan ilk bölümde de söylendiği gibi insan bu bilinçsizlik halini anlamlandırma somuta indirgeme çabası güder. Kur’an’da da olan budur. Cennetin yaşayan insan bilinci ile algılanamayacak farklı bir boyut olduğu belirtilir ancak maddi dünyaya dair benzetmeler birer sembol olarak kullanılarak bu dünyanın güzelliklerinin sezdirilmeye çalışılıyor olma olasılığı da göz ardı edilmemelidir. Maddi dünya ile benzerlikler olsa da buradaki zevk ve mutluluk unsurları sınırlı maddi bilinçle algılanamayacak boyuttadır. Yani ölüm kendisi ile beraber ruha yepyeni ve daha üstün bir bilinç kazandırır. Bu konuya dair yorumlar elbette ki din bilimcilerin uzmanlık alanıdır, burada değinilecek olan cennet algısı ise Kur’an üzerinden somut olarak çizilen tablo olacaktır.

Cennetin sekiz kapısı olduğu düşüncesi İslamiyet’te yaygın bir düşüncedir; ancak Kur’an’da cennetin kapıları olduğu ifadeleri yer almakla beraber kesin bir sayı

verilmez (İslam Ansiklopedisi 1991: VII, 378). Rahman suresinde iki cennetin varlığından bahsedilir sonra da bu cennetlerden farklı olan iki cennetten daha bahsedilir ve buraların tasvirlerine yer verilir. Elli beşinci sure olan Rahman süresinin kırk altıncı suresinden sonuna kadar bu cennetlerin özellikleri anlatılır. Başlangıç olarak ilk iki cennetten bahsedilir. Buna göre bu cennetler çokça ağaçlarla doludur ve her türlü cennet meyvesi elle kolayca koparılabilecek yakınlıktadır. Bu cennetlerde atlastan döşemelerle kaplı oturma yerleri, insanlar ve cinler tarafından dokunulmamış mücevher güzelliğindeki bakireler vardır. Atmış ikinci ayetten sonra bu iki cennetten başka iki cennetin daha olduğu söylenir ve bu defa bahsedilen bu yeni iki cennet anlatılır. İlk iki cennetten farklı olarak burada meyve isimlerinden özellikle nar ve hurma zikredilir. Ayrıca ilk iki cennette bahsi geçen bakirelere güzel huylu güzel görünümlü kadınlar eklenir. Bu iki farklı tanım gösterir ki sonra bahsedilen iki cennette, cennet hurilerinin dışında insan kökenli güzel kadınlar yer alır.

Buradaki cennet tasvirinde de görüldüğü üzere İslamiyet'te birden fazla cennet olduğu inancı vardır. Kur'an'ın muhtelif yerlerinde de cennet çoğul olarak kullanılır. Cennetin çoğul olarak kullanıldığı ayetlerde geçen önemli bir unsur olarak bu cennetlerin altından akan nehirler dikkat çeker. Bu nehirler üzerinden uzun uzadıya tanımlamalara gidilmese de Muhammed suresinin on beşinci ayeti cennette tadı bozulmayan su ırmakları, süt nehirleri, içenlere zevk veren şarap ırmakları ve süzme baldan nehirlerin olduğundan bahseder.

İslamiyet'te cennet sonsuz huzurun ve mutluluğun mekânıdır. İnsanlar arasında anlaşmazlık yoktur çünkü her bir ruh zaten ruhani açıdan erdem sahibidir. Huriler ve melekler insanlara eşlik ederler ve cennetteki süre ebedi olarak düşünülür, zira Kur'an'ın kırk üçüncü suresi olan Zuhuruf suresinde cennete dair şu ifadeler yer alır:

Girin cennete siz ve eşleriniz, sevinç ve mutluluk duyarak. Altın tepsiler ve bardaklarla dolaşılacaktır onların etrafında; orada gönüllerin hoşlandığı, gözlerin zevk aldığı her şey vardır ve siz, süresiz kalacaksınız orada. İşte yaptıklarınıza karşılık olarak mirasçısı kıldığınız cennet!

B. İSLAMİYET’TE CEHENNEM ALGISI

Cehennem Kur’an’ın yetmiş yedi ayette geçer ve günahkârların ruhlarının mekânı olarak tanımlanır. İslam literatüründe cehennem çeşitli isimler alır; fakat bu isimlendirmelerin çoğu cehennemin genel tanımının ayrıntılandırılmış bölümlerine verilen isimler olarak kullanılırlar (İslam Ansiklopedisi, 1991: 227) Yani bu tanımlamaların temeli Kur’an’a dayansa da bilginler tarafından ayrıntılandırılırlar. Buna göre cehennemin azabı derecelenmek üzere yedi bölümden oluştuğu düşüncesi vardır. Bu düşüncenin temeli Kur’an’ın on beşinci suresi olan *Hicr* suresine dayanır. Bu surenin kırk üç ve kırk dördüncü ayetleri şöyledir: *Ve elbette cehennemdir onların hepsinin vaat edilen yeri; yedi kapısı vardır onun her kapıdan da belirli bir zümre girecektir.*

Ayetlerden hareketle din bilginleri bu yedi kapıyı cehennemin yedi ismi ile ilişkilendirirler. Cehennemin başka tanımları da olmakla beraber şu yedi tanesi yedi kapıya istinaden ön plana çıkar. Bunlar azap dereceleri kademeli olarak artmak üzere sıralanırlar. İlk sırada *cehennem* vardır ve bu tabakaların oluşturduğu yedili sistem içerisinde azabı en hafif olandır. İkinci sırada *cahîm* gelir ve Kur’an’da daha çok cehennem yerine birkaç ayette kullanılsa da cehennemin ikinci kademesi olarak İslam literatüründe yer alır, ısı derecesi yüksek ateş anlamına gelir. Sonraki adlandırmalar da benzer anlamlar taşırlar ve *haviye*, *hutame*, *leza*, *sair* ve *sakar* olarak sıralanırlar (İslam Ansiklopedisi, 1991: 229). Cehennem kapılarının yedi tane olarak belirtilmesi başta üç evrensel dinin kökenlerini Sümer mitosları ve dini ile ilişkilendirme yoluna giden araştırmacılar adına önemli bir bulgudur; çünkü çok bilinen Sümer mitoslarından “İnnana’nın Yeraltına İnişi” mitosunda yeraltı dünyasının yedi kapısı olduğu üzerinde durulur (Kramer, 1990: 135).

Cehennemin yapısına dair bir diğer önemli ayrıntı Kur’an’ın on sekizinci suresi olan *Kehf* suresinin yirmi dokuzuncu ayetinde geçer. Ayete göre cehennemin etrafını saran bir duvar mevcuttur. Ayet şöyledir:

De ki: “Kur’an Rabbimizdendir; artık dileyen inansın, dileyen inkar etsin; zalimlere, duvarları çepeçevre kendilerini kuşatacak bir cehennem hazırlamışızdır; susuzluktan sızlanıp imdat isteğinde bulunacak olsalar, erimiş katran gibi yüzlerini kavuracak bir su verilecektir kendilerine; ne kötü içecektir o! Cehennem de ne kötü bir oturma yeridir!”

Cehennem acımasız yüzünü vurgulayan bu ayet neticesinde cehennemdeki günahkarları sarmalayan bir duvarın varlığı cehennem tasviri konusunda önemli bir ayrıntıdır.

Kur'an'a göre herkesin yolu cehennemi görecektir. Kur'an'ın on dokuzuncu suresi olan Meryem suresinin yetmiş bir ve yetmiş ikinci ayetlerinde cehennem için şöyle söylenir: *Sizden oraya uğramayacak hiç kimse yoktur; bu, Rabbin nezdinde kesinleşmiş bir hükümdür. Bundan sonra da Allah'tan korkup fenalıklardan sakınanları kurtaracağız.*

Bu ayeti Sırat Köprüsü ile ilişkilendiren İslam bilginleri olmakla beraber, Sırat Köprüsü ile ilgili olarak Kur'an'da bu isimde bir köprüden bahsedilmediği söylenebilir. Üç evrensel din ve Sümer kaynakları arasındaki ilişkiler üzerinde çalışan araştırmacılar ve Sırat Köprüsü algısının Zerdüştlükten Yahudiliğe geçmiş bir olgu olarak tanımlarlar. Buna göre Yahudiler Babil tutsaklığından sonra Perslerin etkisi ile Zerdüştlükten etkilenirler ve ötedünyaya dair cennet, cehennem ve yeniden diriliş inançları ile beraber ötedünyaya geçişte kullanılan Sırat Köprüsü'nü de alırlar. Kur'an'da sırat çoğunlukla *sırat-ı müstakime* olarak kullanılarak Allah'ın doğru yolu anlamında geçse de bu sırat *Sırat Köprüsü* olarak değerlendirilemez (Çığ, 2000: 23).

C. İSLAMİYET'TE ARAF

Araf kelimesi köken olarak *urf* kelimesinin çoğuludur ve bu sözcük “sur, dağ ve tepelerin en yüksek kısmı” anlamına gelir. Bunun dışında kelimenin bilmek anlamına gelen *irfan* sözcüğüyle aynı kökten türediğini iddia edenler de vardır. Araf'ın ötedünyada bulunacağı yer ve burada bulunacak ruhlar konusunda çeşitli yorumlar mevcuttur. Bazıları Araf'ın cennet ve cehennem arasında Uhud dağına benzer bir konumda olduğunu belirtirler bazıları ise burayı Sırat Köprüsü'nün üzerinde yüksek bir yer olarak tarif eder. Bu kanılar bir yana en çok kabul gören görüş Araf'ın cennet ve cehennemi birbirinden ayıran bölgedeki surun yüksek kısmıdır (İslam Ansiklopedisi,1991: III, 259). Kur'an'ın yedinci suresi olan Araf suresinin kırk altı ve kırk yedinci ayetleri de bu son ve en yaygın görüşü destekler niteliktedirler. Ayetler şöyledir:

İki taraf arasında bir s r bulunacaktır, o s run burçlarında da herkesi simalarından tanıyan kimseler bulunacaktır, “Selem size” diyecek bunlar yüksek sesle cennetlilere; bunlar henüz cennete girmemiŐ; fakat girme ümidi ve arzusunu taşıyan kimselerdir. Cehennemliler tarafına gözleri çevrilince: “Ey bizim Rabbimiz, bizi zalimler g r hu ile bir arada bulundurma!” diyecekler.

Araf konusunda pek çok d Őnce belirse de cennet ve cehennem arasında bir durak noktası olduğu görüşü ortak bir görüŐtür.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM TÜRKLERDE ÖTEDÜNYA ALGISI

Türklerin ötedünya tasavvurları da diğer toplumlarda görüldüğü gibi, benimsedikleri dinlere göre şekillenmiştir. Türklerin en eski dönemlerinden bugüne gelindiğinde pek çok dini unsurla karşılaşmak mümkün olmakla beraber en eski Türk dinleri sonraki dönemde benimsenen din üzerinden de yer yer, benimsenen yeni dinin örtüsüne bürünerek, varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Burada ilk olarak en eski ve mümkün olduğunca başka kültürlerin etkisinden uzak olarak gelişmiş Türk inanç sistemlerini İslamiyet öncesi başlığı altında incelenecek ve bu sistemler çerçevesinde oluşturulan ötedünya tasavvurları üzerinde durulacaktır. İkinci bir bölüm olarak da İslami devir sonrası ötedünya algısı ve bu algıda eski Türk dinlerinin etkisi değerlendirilecek ve son olarak Anadolu'daki izlerine değinilecektir.

I. İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK KÜLTÜRÜNDE İNANÇ SİSTEMLERİ VE ÖTEDÜNYA ALGISI

Bu bölümde konu edilecek olan Türkler ve ötedünya tasavvurları uzun soluklu bir tarihi yolculuğu da beraber getirir. Türklerin tarihi geçmişi ile ilgili olarak ulaşılabilecek Türkçe ilk kaynaklar için tarihçiler sekizinci yüzyıl kalıntılarına⁵⁵ kadar beklemek zorunda kalmış olsalar da tarih yazıcılığı konusunda oldukça titiz olan ve Türklerle uzun müddet komşuluk yapan Çinliler, Türk tarihine ışık tutacak nitelikte eserler bırakmışlardır. Bunlar çok ayrıntılı olmasa da Türklerin sosyal zemindeki temel davranışlarına yönelik önemli bilgiler barındırırlar.

Çinlilerin kuzeybatısındaki kavimler olarak Türklerin ilk görüldükleri çağ M.Ö. 3 binlerden geç çağlara kadar uzanır. Tabii bu bilgiye göre Türklerin ilk anayurtlarının Şensi ile Kansu bölgeleri olduğunu söylemek doğru olmayacaktır; ancak bu bölge Türk kavimlerinin o tarihlere dek yayıldıkları bir sınır bölgesi olabilir. Bundan öncesine dair Çin kaynakları yeterli değildir. Çin kaynakları bu kavimlere *Hunyü*, *Hienyün* gibi isimler verirler ve Çin kaynakları, adı geçen bu kavimlerin sonraki Hunların ataları oldukları konusunda birlik gösterirler (Ögel, 1981: 11).

⁵⁵ Orhun abideleri.

Türklerin ötedünya tasavvurlarına dair tarihsel açıdan başlayacağımız bu noktadan önce evren tasavvuru konusuna değinilmelidir. Evreni algılayış ve onu sınıflandırma çabaları ötedünyaya dair ilk zihinsel evreyi temsil eder. İnsan zihni ötedünyaya dair bir fikir oluşturmadan önce içinde yaşadığı evreni algılama çabası gütmüştür. Yaradılış mitoslarının daha çok yeryüzüne yani orta dünyaya dair olan bölümleri dikkat çekerken, ötedünyanın da aynı süreçte oluşturulduğu ayrıntısı çoğunlukla gözlerden kaçır. Evren tasavvurunun temelinde inanış ve coğrafi etkiler yatar. İnanış yön değıştirse de evren tasavvuru çoğunlukla sadece şekillenmekle kalır temel algılanışı değışmez.

A. TÜRKLERDE EVREN TASAVVURU

Bütün toplumlarda evren üç bölümde ele alınır. Gök, yer ve yerin altı. Türklerde de evren tasavvuru bu yönde gelişir. Bu evren tasavvuruna göre gök, yer ve dünyanın merkezi yani yerin altı arasında bunları birbirine bağlayan ve bu üç katman arasında yolculuğu mümkün kılan bir eksen vardır. Kutup yıldızı dünyanın çatısı kabul edilir. Ağaç, dağ, ateş ve duman ise yer ve gök arasındaki bu eksen görevini üstlenirler. Göğün merkezi olarak kabul edilen kutup yıldızı gök hükümdarının yani Tanrı'nın evi, büyük ayı yıldız takımı ise hükümdarın arabası olarak kabul edilir. Gök, Tanrı'ya aittir, yer ölümlü insanlara aittir ve dünyayı yani maddi âlemi temsil eder, yerin altı ise ölümlerin ve ruhların âlemidir. Orta dünya kültürel coğrafyayı temsil eder, pek çok kültür kendi yerleşim bölgesini dünyanın merkezi olarak görür. Bu Göktürklerde ve Kırgızlarda da görülür. Türklerde ruhun ölümsüzlüğüne paralel olarak "ötedünya" anlayışı vardır. Bu anlayışa göre ötedünyada ilk atalarla birlikte olunacak mutlu, sağlıklı, hastalısız, tehlikesiz, açlık ve yokluk kaygısı olmadan, haksızlıkların yer almadığı bir hayat sürdürülecektir (Bıçak, 2006: I, 45).

Türklerde belirgin bir biçimde ağırlığını koyan gökyüzü merkezli kutsal inanışı, ulaşılan en eski kaynaklarda mevcut olmakla beraber ötedünyanın gökyüzünde ve yeraltında sınırlandırılmasından evvel, animistik inançların sonucu olarak ruhların yeryüzünde farklı bir boyutta yani orta dünyaya paralel bir

ötedünyada varlıklarını sürdürüyor olmaları inancının, pek çok eski toplulukta olduğu gibi Türklerde de mevhum bir zamanda görülmüş olması muhtemeldir.

Ziya Gökalp Türklerin evren tasavvurunu anlatırken bu evren anlayışını üç bölümden oluştuğunu vurgular. Bunları orta dünya, yukarı gök ve aşağı gök olarak tanımlar ve bu tasarımı Türklerin yaradılış destanı ilişkilendirir (Gökalp, 1977: 109).

Yukarı dünya kutsalın, yüce ve iyilik sever olanın mekânıdır. Yukarıdaki tanrılar insanlara zarar vermezler. Yakut Türkleri yukarı dünya tanrılarının iyiliksever olmalarının yanında tembel ve eylemsiz olduklarını vurgular. Bu tanrılar göğün dokuz katına yerleşmişlerdir (Eliade, 219: 2006). Türklerde yukarı dünyanın katlarının sayısı konusunda bir ortak kanı yoktur.⁵⁶ En büyük tanrılar bu katlardan en tepedekine oturur, diğer katlar ise başka tanrılara aittir.

Yeraltı dünyası kötü ve karanlık olanın mekânı olarak kabul edilir. Buradaki kötü ruhlar ve kötü tanrılar insanlara zarar vermek adına çalışırlar. Yukarı dünyada olduğu gibi yeraltı dünyasının katmanlarında fikir birliğine rastlanmamakla beraber çoğunlukla dokuz ve yedi katmandan oluştuğu görüşü hâkimdir (Bayat, 2007: I, 55).

Orta dünya ise insanların ve diğer canlıların mekânıdır. Bunun yanında çokça bahsedildiği gibi ruhlarında görülmeyen bir boyutta bu mekânda varlıklarını sürdürdükleri inancı da vardır. İnsan için birbirine tamamen zıt iki dünyanın arasında olmak, insanı en özel kılan özelliklerinden birini vurgular niteliktedir: Özgür irade. Oluşturulan bu evren tasavvurları insanın yaşama dair içinde bulunacağı ikiliklerde tarafını seçmesi üzerine kurulu bir sistemmişçesine çalışır. İyi ve kötü olanın savaşı insanın kodlarına işlenmiş gibi yaratıcılığını sergilediği her alanda kendisini gösterir.

İnsanı özgür ve özel kılan akli, iyiyi ve kötüyü ayırt edebilecek güçtedir; fakat insan için bu akıl oyunları tarihi boyunca ağır gelmiş olacaktır ki iyiliklerini ve kötülüklerini saymayı bırakmış ve bu hesaplaşmayı bilincinin önemini yitireceği ötedünyaya ertelemiştir. Aslında hangi noktadan bakılırsa bakılsın ötedünya tasavvurları büyük bir korkunun ürünleridir.

⁵⁶ Yakutlarda 7 veya 9, Altaylarda 17, Telütlerde 16, Tuvalarda 9 veya 33 olarak geçer.

Evren tasavvuru ise temelde insanın yaşadığı dünyayı güvenilir kılmak adına oluşan bir yapıdır. Evrenin belli bir düzen ve sistem içerisinde olması insan için onu anlaşılır kılar. Dolayısıyla belirsizlikten kurtulan insan korkularını yener ve kendini güvende hisseder (Bıçak, 2004: I, 35).

Türklerin evren tasavvuruna dair yapılan klasik yukarı, aşağı ve orta dünya tasnifinin dışında Yakutlarda bu tasavvura alternatif olarak görülen evrenin yatay olarak tasavvur edilmesi ilgi çekicidir. Buna göre evren iki kısımdan ibarettir: doğuda ve güneyde iyi ruhlar, kuzeyde ve batıda kötü ruhlar barınır (Bayat, 2007: I. 54).

B. İSLAMİYET'TEN ÖNCE TÜRKLERİN DİNİ İNANIŞLARI VE BU ÇERÇEVEDE ŞEKİLLENEN ÖTEDÜNYA ALGISI

Türkler tarih boyunca pek çok coğrafyaya yayılmış, pek çok kültürle tanışmıştır. Bu sebeptendir ki zamanla farklı inanışlar edinmişlerdir. Eski Türklerin inanışlarına bakıldığında ulaşılabilen en eski inancın Gök Tanrı inancı olduğu söylenebilir. Gök Tanrı inancı ve Şamanizm eski Türklerde beliren en baskın inançlardır. Bunların yanında yine bu inanışların beraberinde getirmeleri kaçınılmaz olan doğa ve ata kültleri mevcuttur.

Türkler tarih boyunca değişik coğrafi bölgelerde bulunmuşlar ve geniş alanlara yayılmışlardır. Bunun sonucu olarak temeli yukarıdaki inanışlara dayanan din algısı değişmiş başka dinlerin etkisi altına girmişlerdir. Türklerin tarihleri boyunca Budizm, Maniheizm, Yahudilik, Hıristiyanlık, İslamiyet gibi çeşitli dinlere mensup oldukları bilinmektedir. Türkler arasında dini boyuttaki bu çeşitlilik günümüzde de sürmektedir⁵⁷; ancak bazı Türk tarihçilerin, Müslüman olmayan Türklerin, Türklüklerini yitirmiş oldukları yönündeki söylemleri ve hatta bunu ispat çabaları Müslüman Türkler ve Müslüman olmayan Türkler arasında mesafe yaratmıştır (Güngör, 1977: 17-18).

⁵⁷ Bunlardan bazıları şöyledir. Hıristiyan Türkler: Gagauzlar, Çuvaşlar, Hakaslar, Gorno-Altaylar, Sahalar (Yakutlar), Dolganlar, Tofalar (Karagaslar); Musevi Türkler: Karaimler (Karaylar), Kırımcaklar; Budist Türkler: Tuvalar, Sarı Uygurlar. Gorno-Altayların bir bölümü Burkanizm mensubudur.

Eski Türklere ve inanışlarına dönecek olursak inanç temellerinin Gök Tanrı'ya bağlı olduğunu görürüz. Şamanizm ve doğa kültürleri Gök Tanrı inanışıyla çoğunlukla paralel veya iç içe konumdadır. Ziya Gökalp, Lev N. Gumilöv gibi araştırmacılar Şamanist olma ile Şamanist unsurlar barındırmanın farklı olduğu üzerinde durmuş ve Türklerin Şamanist olarak değerlendirilemeyeceklerini savunmuş olsalar da Fuad Köprülü ve Abdülkadir İnan gibi başka araştırmacılar bu iki inanışın da Türklerin eski dinleri olduğunu savunurlar (Güngör, 1997: 24).

1. Türklere Tanrı Tasavvuru

Türk inançlarında tanrının temel kavram olduğu açıktır (Güngör, 1997: 25). Asya'nın doğusundan Orta Avrupa'nın içlerine kadar kendini gösteren Türkler, inanç tarihleri boyunca tanrı kavramını korumuşlardır. Tanrı kelimesi çeşitli Türk topluluklarında fonetik farklılıklar gösterse de varlığını sürdürmüştür. Her ne kadar Kaşgarlı Mahmut, Türklerin büyük bir dağ yahut koca bir ağaç gibi ulu görünen her şeye tanrı dediklerini söylese de Tanrı kelimesinin çoğu yerde Gök Tanrıyı tanımladığını söylemek mümkündür (Gündüz, 2010: 530).

Temel olarak Türklere tanrı tasavvuru Gök-Yer/Su-Atalar formülü ile ifade edilir. Bu nedenle erken dönemlerde tek bir Türk inanışı ile karşı karşıya olunmadığı söylenebilir. Türklerin dini anlayışlarının çeşitlilik gösterdiği bilinmekle beraber bu farklılıkların yer yer halkın din anlayışı ile devletin din anlayışı arasında da oluştuğu görülür. Halk arasında Şamanist uygulamalar hâkimken bir taraftan da bir Gök Tanrı inancı mevcuttur. Bunun en belirgin örneği ilerleyen bölümlerde değineceğimiz üzere Orhun yazıtlarındaki ifadelerdir. Pek çok araştırmacının savunduğu üzere Gök Tanrı inancının bir tek tanrıcılık olduğu düşüncesi çok da sağlıklı değildir; çünkü Gök Tanrı'nın yanı sıra Yer Tanrı'dan ve çeşitli tanrısal nitelik taşıyan ruhlardan bahsedilmektedir (Çoruhlu, 2001: 17). Bazı araştırmacılar Gök Tanrı dışında adı geçen tanrıların ikincil olarak derecelendirilebileceğini söyleseler de, bu ancak erken dönemler için geçerli olacaktır; çünkü zaman içerisinde inançta beliren gelişmeler bu araştırmacıların ikincil dereceden olarak adlandırdıkları tanrıların birincil olanla eşitlendiğine hatta birincil konuma geldiğine işaret eder. Türk inanç sisteminin değişiminin belirginleştiği bu noktada, değişim en belirgin biçimde Şamanizm'de

görünür. Gök Tanrı ise Türklerde zamanla yerini Ülgen⁵⁸'e bırakır (Çoruhlu, 2001: 20-22).

Gök Tanrı insanlardan farklı düşünülmez. Onun da insanlar gibi yiyip içtiğine eğlendiğine inanılır. Altaylılar gökte altın tahtta oturan Ülgen'in göğün farklı katlarında oturan oğulları, kızları ve yardımcıları olduğuna inanırlar (Artun,2006: 18). Ziya Gökalp Altaylıların yukarı dünyasının başlangıçta üç katlı olduğunu sonradan dokuz ve on yedi kat olarak değiştiğini aktarır (Gökalp,1977:109). Ülgen ile kastedilenin Gök Tanrı olup olmadığı pek belli değildir. Bununla beraber Ülgen'in büyük devletler kurmuş Türk topluluklarının Gök tanrı olarak adlandırdıkları tanrılarının, daha küçük Türk topluluklarındaki adlandırması olabilir (Çoruhlu, 2001, 26,27). Göksel cisimlerin hepsi Gök Tanrıdır; ancak güneş, ay gibi unsurların yalnız başlarına da tanrı kabul edildiklerine rastlanır.⁵⁹ Hun hükümdarının sabahları güneşi, akşamları ise ayı selamlaması bu iki cisme tapıldığı yönünde yorumlanır (Artun, 2006: 18). Bunun dışında pek çok tanrısal nitelikli kutsal ruhlar vardır. Ülgen'in haberciliğini yapan *Yayık*, insanları koruyan, kurbanları tanrıya ulaştıran ve şamana ruhsal yolculuğunda eşlik eden *Suyla*, *Yıldırım Tanrısı*, *Savaş Tanrıları* ve daha pek çok kutsal ruh ve tanrıdan bahsedilebilir. Bunların dışında bir diğer önemli kutsal tanrıça Umay'dır. Umay, Gök Tanrı'nın karısı olarak tasvir edilen kutsal bir tanrıçadır (Çoruhlu, 2001, 28-39). Bu tanrıça yuvaları korur, kadınlara doğumlarında yardım eder. Bu yönüyle Yunan tanrıçalarından Hera ile benzeştiğini söylemek mümkündür.

Tüm bu yukarı dünya ve orta dünya kutsallarını bir kenara bırakıp, yeraltı tanrılarına ve onların dünyalarına dönüldüğünde çok daha karanlık, karmaşık fakat bir o kadar cazibeli ve ilginç bir dünya ile karşılaşılır. Yeraltının tanrısı ise buradaki ruhların başında olan ve Şeytan'a karşılık olarak alınabilecek olan Erlik'tir. Erlik, başında bulunduğu kötü ruhlar zümresi ile insanlara her türlü kötülüğü ve hastalığı getirebilecek güçtedir (Çoruhlu, 2001: 53).

⁵⁸ Ülgen, Altaylarda "büyük, ulu" anlamlarına gelir.

⁵⁹ Güneş'e, Ay'a ya da yıldızlara tapınma da Türklerde görülür. Hatta Azerbaycanlı Türk araştırmacı M. Seyidov *tangrı* sözcüğünün kökünün *tan(g)* olduğunu ileri sürer. Türkçede güneşin doğduğu yer anlamına gelen bu kelimedenden hareketle *tangrı* sözcüğünün güneşle ilişkilendirildiği söylenebilir.

2. Türklerde Ötedünya Algısı

Türkleri eski inanışları olan Gök Tanrıçılık ve Şamanizm boyutundan bakıldığında bir ötedünya inançlarının olduğu muhakkaktır. Bu ötedünyalar yukarı da bahsettiğimiz üzere yukarı dünya ve yeraltı dünyası üzerinden kurulmuşlardır.

Altaylılara göre ölümden sonra ki hayat, insanın bu dünyada yaptıklarıyla bağlantılıdır. Eğer bu dünyada kişi kötü biri ise, öte hayatını yeraltı dünyasında Erlik' in tesiri altında geçirir ve yaşayan insanlara kötülük yapmaya çalışır (Candan, 2006: 130 - 131).

Kuzey Asya halklarına göre ötedünyadaki her şey, bu dünyada olduğunun tersi şeklinde olmaktadır. Örneğin bu dünyada gündüz iken diğer dünyada gece, bu dünyada yaz iken diğer dünyada gece olmaktadır. Mezarlara konulan eşyaların baş aşağı ya da kırılarak konulmasının nedeni budur. İnanca göre, baş aşağı konulan eşyalar diğer dünyada normal, kırılmış eşyalar ise sağlam durumdadır. Orta ve Kuzey Asya halkları ölümlerini öbür dünyaya gitmek üzere Kuzeye, Batıya, göğe ya da yeraltına gidişi hususunda farklı inançlara sahiptir. Bunda, söz konusu halkların inançlarının güney halklarının inançlarıyla harmanlanmış halde olmasının etkisi bulunmaktadır. Ölümler adına düzenlenen törenlerin gece yapıyor olmasının sebebi iki dünya arasında tasarlanan zıtlık teorisinden kaynaklanır, yani törenler gece yapılır; çünkü yaşayanların dünyasında geceyken ölümler dünyasında gündüzdür ve ötedünyanın sakinleri uyanmışlardır (Eliade, 2006: 237-238).

Plan Carpin Kırgızlar için, “Ebedi hayat ve ebedî cehennem azabı konusunda hiçbir şey bilmiyorlar” demiştir. Nitekim Orhun Yazıtları’nda şu cümle bulunmaktadır: “gökte sanki canlılar arasındaymışsınız gibi olacaksınız.” (Roux, 1999: 170). Eski Türk toplumlarında ötedünyanın tasvirine dair ya da yeraltı ve yukarı dünya hiyerarşisinde ruhun yolculuk istikametine dair birbirileri ile tutarlı bilgilere rastlamak çok mümkün değildir; ancak eski Türk topluluklarında, ölen kişinin bu dünyadakine benzer bir hayat taşıyacağına dair aynı inanç bulunur. Ölen kişinin eşyaları ile gömülmesi veya ötedünyada kendisine refakat etmek üzere hizmetkarların ve atların da öldürülüp onunla beraber gömülmesi bu inanışın bir sonucudur.

Uygurlar öleni mezara koymadan önce, cenazeye yeni elbiseler giydirebilirler ve mezarın içine bir sofraya hazırlarlar. Bu sofranın üzerine bir hasır sererler ve ölüyü bu hasırın üzerine koyarlar. Hunlar ise mezarlarını yüksek yerlere yaparlar (Önal, 1998: 264,265). Bu iki uygulama ötedünyada sürdürülecek benzer yaşam inancının ve gök tanrı inancının yansımalarıdır. Yüksek yerler ölülerin ruhlarının göğe yükselişini kolaylaştırmak adına kullanılan araçlardır.

Roux' nun araştırmalarına göre, kişinin manevî yönden değerlendirildiği bir ötedünya varlığına eski Türklerde rastlanmamaktadır. Cenaze törenlerinin, ölünün diğer yaşamının şekillenmesinde rolü büyüktür. Gökteki ikamet ölüye verilen bir ödül değildir. Roux'un iddialarına göre, hiçbir şey cehennem varlığını göstermez. O araştırmaları doğrultusunda, cehennem inancının yakın tarihe ait bir olgu olarak Türk kültürüne yerleştiği düşüncesini taşır (Roux, 1999: 168). Ancak cehennem ile ilgili bölümümüzde de değinileceği gibi Şamanizm'de Erlik'in insanlar üzerinde yarattığı korku ve onun için kurban sunmadıkları takdirde, ruhlarını çalıp kendisine hizmetkar kılacağı düşüncesi yeraltına dair bir azap göndermesi olma niteliğini taşır.

Tuva Türkleri cenazeyi ölümün üçüncü günden sonra gömerler ve yedinci günün sonunda şaman bir törenle ölünün ruhuyla iletişim kurar. Bu tören sonunda ölü akrabalarından bazı taleplerde bulunur. Bunlar ötedünyada ihtiyaç duyduğu eşyalar olarak değerlendirilir ve istenilen bu eşyalar ateşe verilir. Yanıp küle ve dumana dönüşen nesnelere böylece ruha teslim edilmiş kabul edilir (Kalafat, 2009b: 212).

Gagauzların ölüyü defnederken gerçekleştirdikleri bir uygulama oldukça ilgi çekicidir. Bu inanç ötedünyanın bu dünyadaki yaşama biçimsel olarak denk tuttuklarının delili niteliğindedir. Buna göre ölü gömülürken üzerine giydirilen elbisenin ceplerine altın konulur (Kalafat, 1998: 143). Ötedünyayı bedeninin yaşamını sürdürdüğü bu dünya üzerinden değerlendiren Türkler inanışlarını böylece ötedünyaya dair uygulamalarına da yansıtmışlardır.

a. Türklerde Cennet Algısı ve Bay Ülgen Ana

Türk evren tasavvuru dâhilinde yukarı dünyanın kutsala dair olduğu üzerinde durulmuştur. Türklerde iyiye dair olan yukarı dünya tanrıların mekânı olmanın yanında çok sık tanımlanmasa da ölmüş iyi insanların ruhlarının da mekânıdır. Orhun abidelerinde de değinileceği üzere, Türk kültüründe ölümü tanımlamak için sıklıkla kullanılan *uçmak* sözcüğü göğe yükselişin en belirgin göstergelerindedir; ancak bu yükseliş bilgisinin haricinde iyi ruhların ötedünyadaki mekânları veya zaten sayıları tutarsız olan yukarı dünya katmanları arasında hangisinde yer aldıkları konusu çoğunlukla karanlıkta kalır. Bunun yanında hiçbir bilginin olmadığını söylemek de yanlış olacaktır.

Altaylı şamanların yukarı dünya tasvirleri bu dünyanın on yedi tabakadan oluştuğu yönündedir. Radloff, göğün katları üzerine bilgiler verirken bu katlardaki tanrıları belirtmekle beraber iyi insanların ruhlarının yer alacağı tabaka üzerinde bir bilgi vermemiştir. Onun bilgileri ile bir bütünlük oluşturan L. Karunovskaya'nın çalışmaları bu konuya ışık tutar niteliktedir. Göğün katlarından en büyük tanrı *Kayra Kan*'ın oturduğu on yedinci tabakadan sonra en yüksek makam olan on altıncı tabakada *Bay Ülgen Ana* oturur. Üçüncü tabakada oturan ve insanların koruyucusu olan *Maydere* ve kardeşi *Mayana*, Bay Ülgen Ana'nın oğullarıdır. Üçüncü kat hayat verici olması yönüyle önemlidir. Burada yaşamın ilk kaynağı olduğu kabul edilen *Süt Ak Göl* ve yedi kutayın yaşadığı *Sürğ Dağı* vardır. Yedi kutayın görevleri üzerine bir bilgi olmamakla beraber Ülgen'in oğulları olma ihtimalleri göz önünde bulundurulmalıdır. Süt Ak Göl, *Ak Ene*'ye aittir. Ak Ene, Türk mitolojisinde Ülgen'e yaratma bilinci veren ana tanrıça konumundadır. Bu mekân yani göğün üçüncü katında bulunan Süt Ak Göl, insan ruhlarının barındığı cennet olma özelliğini taşır. Bu cennete Türkler kısaca *Ak* da derlerdi. Moğollar bu göle *Sum Dalay* derler. Türk destan ve mitolojilerinde Süt Ak Göl, iyileştirici, güç verici ve güzelleştirici yönü ile belirir. Yakutların mitolojik anlayışında da bu göl iyileştirici ve güzelleştirici güce sahip olarak tanımlanır (Bayat, 2007: I, 49,50).

Radloff'un Altaylardan derlediği masallar arasında *Tektebey Mergen* masalının bir bölümünde bu gölün kuruyuşu anlatılır. Soğuk ülkelere doğru yola çıkan Tektebey Mergen bir dev ile karşılaşır ve onu yener. Dev'in karnını deştiğinde

içinden pek çok insan ve hayvan canlı olarak çıkar. Mergen devin karnını deştikten sonra çıkardığı bağırsakları Süt Gölü'ne atar ve göl hemen kurur (Radloff, 1999: I, 33-64). Burada sembolik bir boyutta ölüm ve yeniden diriliş anlatılıyor gibi görünse de, bu görüşü destekleyecek belirgin ayrıntılar yoktur, üstelik Süt Gölü'nün kuruması trajik bir olay olarak anlatılmaz Tektebey Mergen'in bu görevi kabullenmesinin nedeni devin hazine sandığına ulaşmaktır.

İyi ruhların ötedünyadaki konumlarına dair bir diğer belirgin inanç çok değer verdikleri ata ruhları ile beraber mutlu, huzurlu ve her türlü mutsuzluktan uzak bir yaşama sahip olacakları yönündedir (Bıçak, 2006: I, 45). Bunun dışında ölümden sonra ruhun eskiden yaşadığı yerin yakınlarında varlığını sürdürüyor olma inancı Türklerde de vardır; fakat bu durum yaşayanlar tarafından çoğu zaman hoş karşılanmaz. Bu nedenle şaman, çoğu zaman ölümün ardından ruhun geri dönmemesi adına aile tarafından çağrılır ve bu amaç doğrultusunda uygulamalara koyulur (Eliade, 2006: 214).

b. Türklerde Cehennem Algısı ve Erlik Han

Yeraltı dünyasının katları konusunda Türklerde ortak bir kanı olmadığını söylemiştik. Bununla beraber cehennem algısı açısından, yukarı dünyanın cennet olgusuna dair sunulan bilgilerden fazlasını sunar. Türk kültüründe yeraltı kaç katmandan oluşursa oluşsun en alt katı her zaman buranın tanrısı olan Erlik Han'a aittir. Yeraltının kötü ruhların mekânı olduğu ise ortak bir kanaattir.

Türkler arasında yerleşen mitolojik bilgilere göre yeraltı yedi tabakadır. Bunların adları sırasıyla; Demka, Celde, Arka, Harba, Melsa, Secin ve Acbadı'dır. Bu tabakalarda bulunanlara da sırasıyla; Berşem, Tams, Kubs, Celham, Mahttat, Kutata ve Cüsum denilir. Mitolojiye göre her katta bulunan varlıkların farklı şekilleri vardır ve her katta farklı şekilde azap çekilir (Uraz, 1994: 93 - 94). Altay toplumları cehennemi, üç, yedi ya da dokuz katlı, göksel dünyanın ardıl katlarına simetrik olarak inşa edilmiş bir yeraltı dünyası olarak tasavvur ederler. Altay toplulukları cehennemi, "başka ülke" veya "başka dünya" gibi belirsiz isimlerle adlandırır (Roux, 1999: 170).

Altay yaradılış destanına ve daha pek çok yaradılış destanında görüldüğü üzere kâinatın yaradılışında başlıca iki varlık vardır: Tanrı ve Şeytan. Türklerin kötülük tanrısı olan Erlik yani Şeytan her zaman kendi istekleri doğrultusunda kötü şeyleri seçer ve kötü şeyler yapar. Bilgisiz, yıkıcı ve karıştırıcı olarak tanımlanır. Düzen ve barış istemez, karanlıklar içinde yaşar ve kuzeydeki karanlık ülkeler onun yurduudur (Ögel, 1971: I, 422, 428, 429).

Katanov'un, Karagaşlara yaptığı seyahatler esnasında pek çok metin derlemiştir. Bu derlemelerinde yer alan yirmi dokuz masal neticesinde buradaki Türklerin yeraltı dünyasına dolayısı ile Erlik Han'a dair sonuçlara ulaşmıştır. Buna göre Erlik Han yeraltında kırk köşeli bir çadırda yaşar ve yeraltının temel kişisi konumundadır. Bununla beraber Erlik Han'ın da bağlı olduğu başka bir handan bahsedilir. Erlik Han'ın evinin önünde at bağlamak için bir direk vardır. Dokuz odalı olan evinin her odasında günah işleyenlere ceza verilir. Her bir odanın bir idarecisi vardır. Erlik Han yapacağı işler için bu odaların yöneticilerine danışır. Bu odalardaki kırk erkek çekiç döver, diğer bir kırkı testere biler, bir diğer kırkı ise maşa hazırlar. Bu malzemeler günahkar ruhları cezalandırmak için kullanılır. Günahkar insanın ruhu yeraltı dünyasına indiğinde yaptığı kötülükler yüzünden eziyet ve işkencelere maruz kalırlar (Katanov, 2000: 270-272).

Erlik yeraltındaki kötü ruhlara hükmeder. Şeytana karşılık gelebilir. Şaman dualarında, sağlam vücutlu, ihtiyar bir canavar olarak tasvir edilir. Gözleri ve kaşları kara, çatal sakallı, yaban domuzuna benzeyen azı dişli, kara ve kıvrıkcık saçlı, kara renkli bir ata ya da öküze binen, yılan kamçılı, kana benzer parlak yüzlü bir canavar olarak tasvir edilen Erlik'in bundan başka bir de demirden bir kılıcı ve kalkanı olduğundan da bahsedilir. Sahip olduğu zümre insanlara kötülük etmek adına inanılmaz bir isteğe ve güce sahiptir, ayrıca Erlik'in pek çok sadık yardımcısı vardır (Çoruhlu, 2001:52,53).

Erlik'in yardımcıları genel olarak Erlik'in yardımcıları genel olarak *körmesler* olarak adlandırılırken görev açısından kendi içlerinde gruplara ayrılırlar. *Yek* veya *azalar* ruh çalanlar olarak bilinirler, *aldaçılar* ölüm ruhlarıdır, *albıslar* ise ağır hastalık ruhlarıdır. Bu kötü ruhlar adeta Erlik'in ordusu konumundadırlar. Bunların dışında Altay-Sayan Türkleri, Erlik'in bir ailesi yani karısı ve çocukları

olduğu yönündeki inanişına sahiptirler. Altaylılara göre erliğin yedi veya dokuz oğlu, iki kızı başka bir varyanta göre ise dokuz kızı vardır. Şaman dualarında Erlik'in oğullarının adları geçer. Bunlar: *Karaş, Maltir, Şingay, Kömür Kaan, Badiş Biy, Labaş, Temir Kaan, Uçar Kaan ve Kerey Kaan*'dir. Tabii bu isimler bütün şaman dualarında tutarlılık göstermezler, yani katman sayısındaki karmaşayı bu defa bu çocukların sayılarındaki, cinsiyetlerindeki ve isimlerindeki tutarsızlıklar izler. Yine de şamanların canlı anlatımları bu dünyayı, yukarı dünyaya nazaran anlatımda sağlanan doyuruculuk açısından, daha anlaşılır kılar. Erlik'in oğulları Altaylı Şamanlarca *demir başlı kara oğullar* olarak tasvir edilirler. Erliğin kızları ise kara yüzlü, kara saçlı şehvetli varlıklar olarak bilinirler (Bayat, 2007: I, 339, 344,345).

Erlik'e de, Ülgen'e sunulduğu gibi kurbanlar sunulduğunu söylemek gerekir. Altay Türklerinin inancına göre Erlik'in insanlara kötülük yapmasının sebebi kurban istemesidir. Erlik' sunulan kurbanlar onun yapabileceği kötülüklere karşı bir tür korunma, bir tür Erlik'in gazabından kaçma girişimi niteliğindedir. İnanişına göre Erlik'e sunulacak olan kurban geciktiğinde, Erlik kendisine kurban sunmayan kişiyi yeraltı dünyasına alıp sorguladıktan sonra kendisine hizmetçi yapar. Teleüt Türklerine göre Erlik insan yaşamına dair kaderi yalnız başına çizemez. Bir hastanın kaderini ancak göklerin baş ruhu olan *Korbustan Han*'in izni ile çizer. Kurban konusunda değinilebilecek bir diğer konu ise zaman zaman Erlik'in oğullarına da kurban sunulduğudur (Bayat, 2007: I, 46,47).

Erlik anlatılanlardan da anlaşıldığı üzere insanlar üzerinde korku yaratarak kendisine itaati sağlar. İnsan hayatını alabilme yetisi onu insanın en büyük korkusuna karşı kazançlı kılar. Ülgen'e vericiliği sayesinde itaat eden insanlar Erlik'e ise korku ve çaresizlik ile kurbanlar sunarlar. Ötedünyanın bu ilgi çekici tanrısı Türk mitoloji tarihinin en baskın yeraltı şahsiyettir. Çocuklarının sayıları, adları ya da yeraltının katlarına dair çalışmalar yapılacak olursa bu mitolojik tanrıdan pek çok malzeme çıkabileceği aşikârdır.

c. Eski Türk İnanişında Ruhun Ötedünya Yolculuğu

Eski Türk inanişına göre insanın ötedünyaya dair yolculuğu doğumundan itibaren yanında bulunan birbirine zıt karakterde iki ruh aracılığı ile gerçekleşir.

İnanişaya göre bir insan doğacağı zaman Ülgen doğumda görev alması üzere Yauçiler'den birini görevlendirir. Görevlendirilen Yayıçi, Süt Ak Göl'den yaşam kuvveti olarak yeni doğanın dünyaya gelişini sağlar. Bu esnada yeni bir insanın doğacağını bilen Erlik bu doğumu engellemek üzere Körmösler'inden birini görevlendirir. Körmös doğumu engellemeye çalışır, engelleyemezse bunu mümkün olduğunca zorlaştırır.⁶⁰ Doğum her şeye rağmen gerçekleşse dahi Erlik'in görevlendirdiği Körmös yeni doğanın yanından ömrü boyunca ayrılmaz. Aynı şey görevlendirilen Yayıçi için de geçerlidir. Böylece insanın yanında daimi olarak bu iki refakatçi bulunur. Yayıçi insanın sağ omzunda yer alırken, Körmös insanın sol omzunda yer alır. Her ikisinde insanın hayatı boyunca hareketlerine yön vermeye çalışırlar. Bunlar bir anlamda insanın iyi ve kötü düşüncelerini ve karar verme yetisini temsil ederler. Körmös insanın hayatı boyunca yaptığı kötülükleri kaydeder, Yayıçi ise yapılan iyilikleri kaydeder (Radloff, 1976: 226).

Böylece insanın bütün hayatı farkında olmadığı bir şekilde ötedünyaya hazırlık ile geçer. Ölüm gerçekleştiğinde kişinin Körmös'ü onu yeraltına, Erlik'in hüküm kürsüsüne götürür ve burada iyiliklerinin ve kötülüklerinin hesabı yapılır. Eğer ruhun iyilikleri ağır basar ise Erlik ona zarar veremez ve Yayıçi bu iyi ruhu yeraltından alıp yukarı dünyaya iyi ruhların diyarına taşır. Ancak ruhun kötülükleri iyiliklerine ağır basarsa Yayıçi onu yeraltında bırakır, Körmös ruhu alır ve cehennemden en alt katına kadar sürükler ve böylece ruhun cezalandırılma süreci başlar. Burada kaynayan ziftle doldurulmuş koca bir kazan bulunur ve günahkârlar bu kazanın içine atılırlar. Günahkar ruh günahlarının fazlalığına göre bu ziftin içine batar. Bazen başlarının tepesine kadar buraya gömülürler; ancak günahları az olanların bazen alnı, çenesi, hatta boynu bile ziftin yukarısında kalabilir. Yeryüzündeki hayatları boyunca hiç iyilik yapmamış ağır günahkarlar sonsuza kadar burada kalırlarken daha az günahışleyenler ise zamanla ziftin içinden yukarıya doğru yükselirler ve buradan kurtulurlar. Bundan yola çıkılarak söylenilebilir ki Erlik'in cezası ebedi değildir. Yukarı çekilmiş iyi ruhlar günahkârların içerisinde yaşarken onlara iyilik yapanlara yardım ederler. Borçlu hisseden bu iyi ruhlar ve günahkârın iyi ruhlu ataları, ona yardımcı edebilmek için kendi Yayıçi'lerini cehenneme yollarlar. Yayıçi günahkârı içinde bulunduğu kazandan saçının tepesindeki örüğü çekerek

⁶⁰ Kadının doğumda çektiği acılar bu müdahale ile ilişkilendirilir.

çıkarmaya çalışır,⁶¹ eğer başarılı olursa günahkârı alır ve yukarı dünyaya taşır (Radloff, 1976: 226, 227, 228).

3. Ötedünya ile İletişim Bağlamında Dağ, Ağaç, Ateş Kültleri, Işık ve Demir Kazık

Yukarı dünya ile yeraltı dünyası arasındaki orta dünyada yaşayan insanlar bu iki farklı dünya ile iletişim yolları aramışlar özellikle kutsala yakın olma amacıyla göğe yükselişi simgeleyen doğa unsurlarına ayrı birer kutsiyet kazandırmışlardır.

Dağlar ve tepeler insanlığın bilinen en eski tarihlerinden beri ihtişamlı ve güçlü görünüşleri ile insanlar üzerinde etki yaratmışlardır. Güçlü görünüşleri nedeniyle insanlar bu mekânları insanüstü, ilahi ve çoğu zaman kutsal varlıkların mekânı olarak görmüşlerdir. Dağlara kazandırılan bu kutsallık evrensel bir eğilimdir. Yunanlıların Olympos'u, Eski Türklerin Ötüken'i ve efsanevi Kafdağı bunlar arasından ilk akla gelenlerdir (Ocak, 2010: 56).

Dünya mitoloji ve inanç tarihinde büyük önem taşıyan dağ kültürü, Türk inanışlarında da önemli bir yere sahiptir. Yerden yükselerek zirveleriyle bulutları geçip, gökleri deler gibi görünen dağlar bu görünüşleri ile tanrının mekânı olan gökyüzü ile yani yukarı dünya ile adeta iletişim halindedirler. Türkler dağların kutsiyetini vurgulayan çeşitli tanımlamalar kullanmışlardır, *göğün direği* veya *yeri bastıran dağlar* bu tanımlamalardan ikisidir. Türkler dağları aynı zamanda *tanrıya giden en yakın yol* olarak da tanımlarlar. Yakut Türkleri ve Abakan Tatarları tanrının bir dağın tepesinde oturduğuna inanırlardı (Ögel, 2010: 459,461).

Dağların kutsallığına dair verilecek örneklerden biri Moğol hükümdarı Cengiz Han üzerinden anlatılır. Buna göre Merkitlerin baskınından kaçan Cengiz Burkhan Haldun Dağı'na sığınarak saldırıdan kurtulur ve kurtuluşu şöyle anlatır: *Haldun Burkhan'ın yardımıyla bir kırlangıcın hayatı gibi hayatım kurtuldu. Burkhan Haldun'a her sabah tapmalıyım, bunu neslim ve neslimin nesli böyle bilsin.* Cengiz Han bu sözleri söyler ve güneşe doğru dönmüş ve eliyle göğsüne vurarak, güneşe karşı dokuz defa diz çöküp selam vermiştir (İnan, 1995: 45).⁶² Cengiz Han'ın bu

⁶¹ Her Kalmık'ın tepesinde bir örügün olmasının sebebi budur.

⁶² Ögel, 2010: 463'te Cengiz Han'ın güneşe döndükten sonraki hareketleri farklı anlatılır. Bu kaynağa göre Cengiz üç kez diz vurur ve güneşi selamlar.

yaklaşımı sonucunda söylenebilir ki dağa bir kişilik kazandırılmış ve onu müstakil bir varlık kabul ederek tapma yoluna gidilmiştir. Bu bilgiler ışığında, dağ kültürünün korumayı seçtiği düşünülmüş ve ona kendine ait ve bağımsız bir bilinç kazandırılmıştır.

Altaylılar her dağın kendine ait bir ruhu olduğu inancını taşırlardı. Onlara göre bu dağ ruhları insanlara iyilik yapabildikleri gibi kötülük de yapabilirlerdi (İnan, 1995: 74). Bu ruhlar aslında dağlara kazandırılan bağımsız bilincin inanca yansımış terimsel tanımı olarak değerlendirilebilir.⁶³ Altayların dağlara dair kabul ettikleri bilinçli olma hali sadece bu boyutla sınırlı kalmaz. Onlara göre dağlar birer canlı varlık gibi evlenebilen, çocuk sahibi olabilen, insanların dualarına cevap verebilen ve kendi yetki alanlarına sahip olan varlıklardır (Önal, 2003: 101).

Eski Türk topluluklarında yukarı dünya ile iletişimin en kısa yolu olarak görülen dağların, bu özelliği üzerinden uygulamalar gelişmiştir. Bunlardan en belirgin ve ilgi çekici olanlarından birine Kuzey Türk topluluklarından olan Beltir Türkleri üzerinden ulaşılır. Beltir Türkleri kurbanlarını sunmak için dağlara çıkarlar ve burada biri doğuda öteki batıda olmak üzere iki ateş yakarlar. Doğuda olan ateşe *Uluğ ot* yani büyük ateş derler. Batıda kalan ateşe ise *Kiçig ot* yani küçük ateş derler. Yatıkları büyük ateşte tanrıya sundukları kurbanı pişirirler, küçük ateşi ise kendileri için kullanırlar (İnan, 1995: 55). Bu kurban törenleri pek çok açıdan şairanedirler. Verilen kurbanın göğe en yakın yere götürülmesi ve sonrasında pişirilerek sunulması, ikinci bir kutsal doğa kültü olan ateşin devreye girdiğini bizlere gösterir. Duman dağların da ötesine gidecektir, üstelik bu duman, ateş arındırıcı özelliğine bağlı olarak, saf bir varlık olarak göğe yükseliyor olmalıdır. Bunun neticesinde göğe yükselen dumanın arındırılmış saf bir ruhu temsil ediyor olması muhtemeldir; çünkü duman yapısı itibariyle ruha benzer; yani akıcıdır, hızlıdır ve göğe yükselecek kadar hafif ve temizdir. Sunulan sunuların büyük ateş aracılığı ile tanrıya yani yukarı dünyaya sunulması, aynı yolla ölen ata ruhlarına da kurban sunulmasına engel

⁶³Efsaneler, masallar ve destanlarda sık sık karşılaşılan bir unsur olan dağ kültürünün bu metinlerdeki rolünün değişken olduğu görülür. Dağlar bazen kahraman için bir engel olma özelliği taşıırken bazen de kahramana yardımcı olma rolünü üstlenir. Evrensel dinler boyutundan bakıldığında dini anlatılarda dağlar hep olumlu rollerde karşımıza çıkarlar.

olmamalıdır. Bu durumda yakılan küçük ateşin de ölmüş yakınların ruhlarına sunulan bir armağan olma olasılığı göz ardı edilmemelidir.

Bu düşünceyi destekleyen bir diğer uygulama ölümler için düzenlenen törenlerde ateşe atılan nesnelere duman aracılığı ile göğe yükselerek ölüme ulaşacağı yönündeki inançtır (Roux, 1999: 154).

Göğe doğru akış sağlayan dumanın yanı sıra benzer bir akışın ters yöndeki aracı olma özelliğinden bahsedilebilir; ancak bu defa söz konusu aracı duman değil ışıktır ve göğe çıkış değil, yukarıdan yeryüzüne iniş söz konusudur. Kutsal gök ile iletişimboyutunda kutsalın orta dünya ile iletişiminin çoğu anlatımda ışık aracılığı ile gerçekleştiği görülür.

Yukarı dünya aydınlık olanıdır. Işık ancak iyi ruhlara ve kutsala dairdir. Yeraltı karanlıktır yani ışıktan yoksundur. Bu Altay yaratılış destanında da açıkça belirtilir (Önal, 2007: 145-158). Tanrı varlığını çoğu zaman ışıklı yerlerde gösterir, çünkü tanrının mekânı olan gökyüzü ışığın diyarıdır. Bu nedenle ışık saçan gök cisimleri her zaman kutsalla iletişim boyutunda önem taşırlar.

Eski Türk inanışlarında yıldızlar da ay ve güneş gibi birer koruyucu iyledirler. Yıldızlar güneş battıktan sonra tanrının insanlarla iletişimini sağlayan varlıklar olarak kabul edilirler. Bu anlamda ay ile aynı göreve sahiptirler (Kalafat, 2009c: 119).

Türklerde yukarı dünya ile iletişimin yollarını açan bir diğer doğa unsuru, evren tasavvurunda da önemli role sahip olan *Demir Kazık* yani Kutup Yıldızı'dır. Kutup Yıldızı'nın gökyüzünde sabit görünmesi Türk düşünce dünyasında sosyal yaşamınla da paralel olarak bu yıldızın bir çadırı bir arada tutan demir direği yani kazığı ile bir tutulmuş ve evreni bir arada tutan kutsal bir gök cismi olduğu kanaatine varılmıştır. Bu düşünceye göre Kutup Yıldızı'ı tanrının ışıltılı dünyasına açılan bir kapıdır (Ögel, 2010: II, 170).

Bu yıldızın ötedünyaya dair bir iletişim aracı olarak görülmesinin sebeplerinden biri, Yakut Türklerinin kurban sunarken bir direk dikmeleri ve kurbanı bu direğe sunmalarıdır. Bu direğe verilen isim ise *kurban direğidir* (Ögel, 2010: II,

174). Apaçık bellidir ki bu direk Demir Kazık'ı işaret eder ve görev olarak kutsal dağlar ve ateşle aynı görevi üstlenir.

Demir Kazık'ın demir ağaç olarak da anılması, bu kültün ağaç kültü ile bağlantısı hakkında ipuçları verir niteliktedir (Bayat, 2007: I, 291). Ancak unutulmamalıdır ki ağaç kültü sadece yukarı dünya ile iletişim halinde değildir. Ağaçlar kökleri sebebiyle, yukarı dünya ve orta dünyaya dair oldukları kadar yeraltı dünyasına da dairdirler.

Ağaçlar üç dünyaya da dair görünüşleriyle olduğu kadar mevsim geçişlerinde yaşadıkları ölüm ve yeniden doğuş döngüleriyle de her zaman insanlar için ilgi çekici olmuşlardır (Artun, 2010: 110,111). Ağaçların yaradılış olarak sahip oldukları bu özellikler eski toplumların onları kutsallaştırma yoluna gitmesine neden olmuştur. Bunun kaçınılmaz sonucu olarak bu doğa unsuru yukarı dünya ve yeraltı dünyasına dair bir geçiş aracı olarak görülür.

Kutsal ağaçlar çoğu zaman bulunduğu alanda tek, yüksekte, yapraklarını dökmeyen ve meyvesiz olarak tanımlandığı görülür. Bu ağaçlar yaşlı ve sığınılabilir bir görünüme sahip olmalıdırlar (Önal, 2009: 68).

İlkel dönem doğa kültlerinin mitolojik tanrıların olduğu dönemlere de etki etmesi oldukça anlaşılır bir durumdur. İnsanların göğün kutsallığına ulaşma isteği ve yeraltından korunma gereksinimi ile orta dünyada aradığı kutsalla iletişime geçme yolları kimi zaman simgesel unsurlar üzerinden yürütülürken kimi zaman şahıslar daha doğrusu kutsala yakın olduğu düşünülen şaman ve benzeri konumlardaki insanlar aracılığı ile kurulur.

4. Şamanın Ötedünyaya Dair Görevleri ve Ötedünya Ziyaretleri

Türklerin en eski dinlerinden olan Şamanizm'in din olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği konu dahi bir tartışma konusudur. Temelde bu inanış Türklerin ve çevrelerindeki diğer toplulukların İç ve Orta Asya'da şaman ya da kam adı verilen din adamları aracılığı ile gerçekleştirilen bir inanç ve uygulamalar bütünüdür (Çoruhlu, 2001: 15).

Türklerin en eski dini olan şamanizmde de evren anlayışı gök, yer ve yeraltı şeklindedir. Şamanizmde şamanın görevlerine ve becerilerine bakıldığında göğe çıkışlar ve yeraltına inişler olduğunu görüyoruz. Şaman bazen cenazelere, ölenin ruhunun geri gelmesini engellemek için çağrılır. İnsanları kötü ruhlardan korumak için çeşitli koruma büyüleri yapar ve ruhun koruyucusu niteliğindedir; çünkü ruh cinler ve kötü ruhlar için bir av niteliği taşır. Bu yüzden ruhun bedeni terk etme durumu söz konusu olduğunda şamana haber verilir ve onun bilgisine başvurulur. Şaman bunun yanında sağaltıcı görevinde de bulunur. Hasta insanları iyileştirmesi için şamana gidilir. Şaman bu görevinde, hastaya bakar nesi olduğunu söyler ve nihayetinde kötü ruhlarca yeraltına kaçırılan ruhu geri getirir. Böylece hekimlik görevini de üstlenmiş olur. Daha önceki bölümlerde de söylediğimiz gibi, evrenin eksenini konumunda kabul edilen ve evrenin üç boyutu arasında köprü görevi gören ağaç, dağ, ateş ve duman onun bu görevdeki araçları olurlar (Eliade, 2006: 214).

Şaman göğe, çoğunlukla tanrıya sunulan kurbanları yukarı dünya tanrısına sunmak için, çıktığı yolculuklarda dünya ağacını merdiven olarak kullanır. Bu ağaçların üzerine enlemesine çakılan dallar onun için bir merdiven işlevi görürken bu dallar aynı zamanda evrenin katlarını da temsil ederler (Çoruhlu, 2001: 68). Bu nedenle çakılan bu dalların sayısı çoğunlukla evrenin katlarının sayısı olarak kabul edilen dokuz veya yedi gibi rakamlardır.

Tabii burada şamanın bedenlen yolculuğu söz konusu değildir. Bahsi geçen yolculuk ruhunun şamanın bedenini terk etmesi ile gerçekleşir. Onun ruhu bedenini terk eder ve bu ruh o denli güçlü ve özeldir ki hiç zarar görmeden göğe çıkabilir ve yeraltı dünyasına gidip dönebilir. Şamanın temel işlevlerinden biri, bir ruh güder olmasıdır. Hastalık esnasında yeraltına inip kaçırılan ruhun bedenine dönmesine rehberlik ettiği gibi, ölüm sonrasında ruhun yeraltına dünyasına inişine de eşlik edebilir (Eliade, 2006: 214, 235).

Altay Türklerinde tanrıya kurban edilen atın ruhunun şamanın rehberliğinde göğe çıkarıldığı görülür ve törende at şahsen şaman tarafından kurban edilir. Bu törenlerin ilk akşamında şaman bir çayırda uygun bir yere yerleşir ve dalları budanmış dokuz basamaklı bir kayın ağacı diker. Bu gece kurban olarak verilecek olan at seçilir ve şaman yardımcı ruhlarını toplar. Ruhlar toplandıktan sonra şaman

birkaç adım ötede hazırlanan kaz görünümlü bir korkuluğun üzerine biner ve göğe yükselişi temsil eden hareketler yapar. Bu işlemin sonunda henüz öldürülmemiş olan atın ruhunun şamanın kontrolü altına girdiği varsayılır ve at kurban edilir. Törenin ikinci ve en önemli bölümü bir sonraki akşam yapılır. Şaman kurbanı sunmak üzere Bay Ülgen'in gökteki sarayına yolculuk eder. Şaman önce yine yardımcı ruhlarını toplar, sonra davulunu çalmaya ve garip hareketler yaparak kıvrır ve garip sözler söyler. hazırlanan kayın ağacının her biri yukarı dünyan katmanlarını temsil eden çentiklerine çıkararak göğe yükselişi temsil eden davranışlar sergiler aynı anda yolculuk esnasındaki sıkıntılarını anlatır. Nihayet şaman manevi gücü ile eş orantılı olarak göğün ulaşabileceği en yüksek katına ulaşır ve bütün alçakgönüllülüğü ile Bay Ülgen'e şöyle seslenir:

*Üç merdivenle çıkılan,
Üç sürünün sahibi, Tanrı Bay Ülgen!
Önümde beliren mavi yokuş,
Kendini gösteren mavi gök,
Hızla yuvarlanan mavi bulut,
Ulaşılmaz mavi gök!
Erişilmez ak gök!
Sudan bir yıl uzak yer!
Üç kez ululanan Ülgen ata!
Aydın kenarları onun için parlar,
Atın toynağını o kullanır.
Sensin, Ülgen, çevremizde dolanan
Tüm insanları yaratan.
Sen, hepimize sürüler veren Ülgen
Bizi sıkıntıda bırakma!
Kötüye direnmemizi sağla,
Bize Körmös'ü gösterme,
Bizi onun eline teslim etme!
Sen ki yıldızlı göğü döndürüyorsun,
Binlerce bin defa,
Benim günahlarımı cezalandırma!*

Şaman, Bay Ülgen'den kurbanın kabul edilip edilmediğini öğrenir, geleceğe dair bilgiler edinir. Şaman bu göğe yükselişi sırasında geçirdiği zorlu deneyimin sonunda bitkin düşer ve yere yığılır. Uyandığında bir yolculuktan dönmüşçesine çevresindekileri selamlar (Eliade, 2006: 222-229).

Yukarıdaki duada da görüldüğü üzere şamanın gökyüzüne çıkış sebeplerinden biri yine insanın ölümle yüz yüze gelme korkusudur. *Kötüye direnmemizi sağla*, ifadesindeki kötü erlik olmalıdır. Sonraki satırda açıkça adı söylenen kötü ruhlar bunu doğrular niteliktedir. Şamanın göğe yükselişleri daha çok kurban sunma

adınadır. Yeraltına inişler ise kendisine musallat olabilecek kötü ruhlarla dolu bir yolculuğu kapsar.

Şamanlar için dünyanın katmanlar arasında yolculuk etmek gayet kolaydır çünkü o bu üç dünyaya da tamamen hâkim konumdadır. Yaptıkları törenlerin sıklığı ve manevi yetileri onları bu konuda üstün kılar; ancak unutulmamalıdır ki yeraltına inişler her zaman daha zor ve tehlikelidir.

Daha önce beş göğe çıkış töreninin metinlerini toplamış olan Anoşin, kendisine yeraltına inişi anlatmaya razı olan bir şamandan metin derleyebilmiştir. Bu metin ışığında yeraltı dünyasına dair bir tasvir edinmiş oluruz:

Şaman, yeraltına inişte de göğe yükselişinde olduğu gibi yardımcı ruhlarını yanına alır ve pudak (engel) adı verilen yedi ‘basamağı’ ya da yeraltı katını birbiri ardına geçerek aşağıya iner. Her ‘engeli’ aştığında yeni bir yeraltı ‘görüngüsü’ betimler; bu betimlemenin hemen her dizesinde ‘kara’ sözcüğü geçer. İkinci ‘engelde’ bir takım madeni gürültülerden söz eder gibidir; beşincide dalgaların uğultusunu ve rüzgarın ıslığını duyar. Nihayet, dokuz yeraltı ırmağının ağızlarının da yer aldığı yedincide, Erlik Han’ın taş ve siyah balçıktan yapılmış ve her taraftan sınıksız korunan sarayını görür. Erlik’in önünde (içinde Bayülgen’in adının da anıldığı) uzun bir yakarı okur. Sonra yurda geri dönüp seansta hazır bulunanlara yolculuğun sonuçları hakkında bilgi verir (Eliade, 2006: 232,233)

Şamanın yeraltına yolculukları çoğunlukla hastalıkları sağaltmaya da ölenin ruhuna yol gösterme amaçlıdır. Altay ve Sibiryalı halklarının ölüm ve cenaze törenlerinde şamanın rolünü tahmin etmek bu bilgilerden sonra zor olmayacaktır. Ölünün diriler dünyasını terk etmekte zorlandığını düşünen bu toplumlar, ruh güdücü yönü ile şamanın yardımını alırlar. Ruhun diriler dünyasını terk ediş süresi üç, yedi ya da kırk gün olarak kabul görür (Eliade, 2006: 241). Şaman ruha yeni mekânının yolunu göstermek adına tutulmuş bir rehber görevini üstlenir.

Şamanlar kişilik yapısı itibariyle toplumdan uzak kişilerdirler. İçlerine kapalı, yalnız bir ruh hali ile yaşarlar. Araştırmacılar şamanların çoğunun psikolojik veya biyolojik hastalıklara sahip oldukları görüşündedirler. Genelde sinirli bir yapıları olduğu söylenebilir. Doğaüstü varlıklarla konuşabilirler. Bazı şamanların tören

havasına girebilmek için bitkilerden yararlandığı bilinse de bu Altay şamanlarının kullanmadığı bir yöntemdir (Çoruhlu, 2001: 63,64).

Şamanların yardımcı ruhları üzerinde biraz durmak gerekirse söylenebilir ki şaman bu ruhların becerilerini de bünyesinde toplar. Örneğin kuşların uçma yetisi ya da balıkların yüzme yetisi gibi becerileri almak ona ötedünyaya yapacağı yolculuğu esnasında avantaj sağlar. Ateş, su ve orman efendi ruhları dışındaki bütün ruhlar şaman tarafından buyruk altına alınabilirler. Bu ruhlar da ona kazandırdıkları görüntü değiştirme ve etki güçleri ile ötedünya yolculuğunda yardımcı olurlar (Bonefoy, 2000: I, 216,217).

Şamanlar kuşkusuz ötedünya ile olan bağları sebebiyle üç dünya arasında önemli bir kutsiyet taşır. Türk kültüründe şamanın yarattığı etki kültür tarihi boyunca farklı dinlerin etkisi altına girildiğinde bile etkisini sürdürmüştür.

C. ÇİN KAYNAKLARINDA VE ORHUN ABİDELERİNDE TÜRKLERİN ÖTEDÜNYA ALGISINA DAİR İZLER

Türkler ile ilgili olarak ulaşabileceğimiz ilk kaynaklar arsında Çin kaynakları vardır. Çin ile Türkler arasında süregelen ilişkiler neticesinde Çin kaynaklarında Türkler sıklıkla yer alır. Elbette ki bu kaynakların bütünü ile objektif olduğunu söyleyemeyiz, fakat yine de edinilen bilgilerin boyutu hiç de azımsanacak gibi değildir.

Bu çalışmalar doğrudan Türkleri konu almasalar da Türklerin Çinlilerle siyasi, askeri ve ticari bağları onları, bu kaynakların sıklıkla söz edilen isimleri haline getirir. Yazılan Çin kaynakları Türklerle ilgili hususlarda daha çok askeri ve yönetsel boyutta dursalar da Türklerin sosyal yaşamına dair de izler taşırlar. Sosyal yaşama dair bu izlenimlerde kendi içlerinde bölümlendirilebilir; fakat bu başlık altında Çin kaynaklarının Türklerin, az da olsa, ötedünya algısı üzerine sunduğu ipuçları değerlendirilecektir.

Başvurulabilecek bir diğer önemli kaynak hiç kuşkusuz Türklerin elde bulunan ilk Türkçe yazılı kaynağı olan Orhun Abideleri'dir. Bu abideler Türk kültürünü araştırma boyutunda çığır açmış nitelikteki bilgileri barındırsalar da burada sadece ötedünyaya dair sundukları ışığında değerlendirileceklerdir.

1. Ölüm ve Cenaze Uygulamaları

Ölüm algısının belirmesi ile tetiklenen ötedünya tanımlamaları kuşkusuz bazı uygulamalarla ölü bedeninin dünya üzerindeki son işlemlerine de etkide bulunur. Ölüye yapılan cenaze uygulamaları, yeryüzünde sürdürülen yaşamdan ötedünyaya geçişteki önemli bir uygulamalardır. Ayrıca bu uygulamalar içinde ölü bedeni yani ötedünyaya yolculanan bireyi barındıran tek uygulama olduğu için yaşayanlar ve ölüler dünyası adına ötedünya açısından en kapsamlı uygulama olarak görülebilir.

a. Ölüm

Orhun abideleri birer tarih ve söylev metni olma özelliğine sahiptirler. Kağanlar bu yazıtlar aracılığıyla, eski bir geleneğe göre halka ve sonraki kuşaklara kendi dönemlerine ilişkin bir nevi hesap verirler. Yazıtların dili oldukça sade ve anlaşılırdır. Üslup açık ve abartıdan uzaktır, ayrıca yazıtların mükemmel denilebilecek üslubu, bu dilin çok eski zamanlardan beri işlendiğinin göstergesidir. Abideler bizlere dönemin kültürü, milli şuuru, iktisadi hayatı ve sosyal yaşamı gibi pek çok konuda bilgiler vermektedir. Bunlar içerisinde kuşkusuz inanç ve dolayısıyla ötedünya algısına dair olanlar da mevcuttur.

Göktürklerde devletin başında Tanrının kutu ile kutsanmış kağan olurdu. Kağan muhakkak akıllı, bilgili, cesur ve adaletli olma gibi olumlu niteliklere sahip olmalıdır. Bunun yanı sıra devletin adı dahi bu inançlarının apaçık bir göstergesidir. Göğe biçilen kutsiyet devlet ve dolayısı ile kağan ile özdeşleştirilir. Abidelerde bu anlayışın izlerini bulmak hiç de zor değildir. Kül Tigin abidesinin güney yüzünün ilk satırı şöyle başlar: *Tanrı* gibi *gökte olmuş...* (Ergin, 2002: 2, 3). Böylece verilen ilk izlenim elbette ki *Gök Tanrı* inancının kültüre hâkim olduğudur. Aynı abidenin doğu yüzünün 26. satırında yine kader, tanrı, ve kut anlayışına gönderme vardır: *Tanrı kağan oturttu...* (Ergin, 2002: 18, 19).

Ölüm kelimesi daha çok *uçmak* kelimesi ile karşılanır. Kül Tigin abidesinin kuzey-doğu yüzünde Kül Tigin'in ölümü şu sözlerle anlatılır: *Kül Tigin koyun yılında on yedinci günde uçtu* (Ergin, 2002: 28, 29).

Uçmak örneğinde olduğu gibi, ölümle ilgili yine gökyüzü ile alakalandırılan başka örneklere de rastlamak mümkündür. Aynı abidenin yine aynı satırı şöyle devam eder: *Kül Tigin kendisi kırk yedi yaşında bulut çöktürdü* (Egin, 2002: 28, 29). Görüldüğü gibi burada da hüznün, bulutların gökyüzünü kaplaması ile ilişkilendirilmiştir.

Orhun abidelerinden yas törenleri ile ilgili bilgiler de edinilir. Kül Tigin abidesinin kuzey cephesi on birinci satırda yaşçılardan, ağıtçılardan, Çin kağanlığının yas için gönderdiği hazinelerden bahseder (Egin, 2002: 28, 29). Bu abide de ve diğer abidelerde yine bu yaşçı, ağıtçı ve çeşitli yas geleneklerine rastlanır. Bilge Kağan abidesinin güney yüzünün 12. satırında yas töreninde yapılan saç ve kulak kesme geleneğinden bahsedilir (Egin, 2002: 54, 55).⁶⁴

Yukarıda geçen “gökte olma” ve “uçmak” tabirleri üç kitabede de sıklıkla yer alır. Evren tasavvurunda kutsala ait olan gök yine kutsal sayılan hükümdar ile özdeşleştirilir. Apaçıktır ki ötedünya gökyüzü yani yukarı dünya ile özdeşleştirilir. Yazık ki yeraltı dünyasına dair bu metinlerde bir ize rastlanmaz; fakat inançları doğrultusunda ötedünyanın var olduğuna inandıklarını elbette ki kesin olarak söyleyebiliriz.

Bilge Kağan kardeşinin ölümü ile bir kez daha insanın kaçınılmaz sonunu görür, taşlara tarihi yazdırarak ölümsüzlüğe ulaşmak ister⁶⁵. Öyle ki bu kitabeler “bengi taş” adını alırlar.

b. Cenaze Uygulamaları

Cenaze uygulamaları ölünün sürdüreceğine inanılan yeni yaşamına uygun olarak gerçekleştirilir. Ötedünyada sürdürülecek olan bu yaşama dair bilgiler ölü beden uçuşuna dair uygulamalara yansır.

⁶⁴ W. Eberhard “*Çin’in Şimal Komşuları*” isimli çalışmasının “Tu-cüe” ler ile ilgili bölümünde “Juan-Juan” ların- ki Hunların kökenlerini oluşturan kavimdir ve dolayısıyla Göktürklerinde kökenleri bunlara dayanmaktaydı- saçlarını kestiklerini, yüzlerini çizdiklerini anlatır.

⁶⁵ Ölümsüz olma isteği kardeşinin kaybıyla başlar. Bilge kağanın hikayesi tarihsel olarak gerçek olsa da mitolojik bir kahramanı, Gılgamış’ı, hatırlatır. Aynı farkındalık Gılgamış’ta arkadaşı Enkidu’nun ölümüyle başlar. Ölümsüzlüğün peşine düşen Gılgamış başından geçen onca maceranın sonunda Bilge Kağan ile aynı ortak çözümde buluşur. Bu çözüm yaşadıkları dünyada bir iz bırakmak adına taşlara kazıdıkları hatıralarıdır.

Han Hanedanlığı Tarihi “*Hsiung-nu (Hun) Monografisi*”nde Türklerin ötedünya anlayışına dair ölü gömme işleminde gerçekleştirilen şu uygulamalar dikkat çekicidir (Onat vd., 2004: 9):

*Ölü gömülürken iç ve dış tabutlar kullanılır.
Tabuta altın, gümüş ve giysiler konulmaktaydı.
Hükümdar öldüğünde yakın ve sevdiği hizmetkârları ile odalıkları onunla birlikte giderlerdi ve bunların sayısı onlarca kişiden yüze kadar ulaşabilirdi.*

Yukarıda bahsi geçen iç ve dış tabutlar Türklerin ötedünyada da bu dünyadakine benzer bir yaşam süreceklerine inanmaları gerçekleştirilen bir uygulamadır. Bu nedendir ki iç ve dış tabutlar adeta birer ev gibi tasarlanır, çeşitli bölümlerden oluşur. Bu temelde oluşan düşünüş tarzı ardından elbette ki bu mezar evlere altın ve benzeri değerli eşyaların yeni yaşamına ölü ile beraber gönderilmesi gerekliliğini getirir bu yüzden onlarda sahipleri ile beraber yeraltı dünyasında yerlerini alırlar. Hizmetkarlar da aynı şekilde değerlendiriliyor ve aynı zamanda sahipleri olan hükümdarla beraber gömülürler. Buradaki temel anlayış ötedünyadaki ihtiyaçların karşılanmasıdır. Ölümün ardından başka ölümleri getirmesi sadece hizmetkarların öldürülmesi ile beliren bir anlayış değildir. Ötedünyanın varlığından emin bireyin yer yer değer verdiği kişiye eşlik etmek adına intihar ettiği de bu kaynaklarda rastlanılan bir bilgidir.

Eski T'ang Tarihi (Chiu T'ang-shu)'nde Türklerin ötedünya algısına dair verilen tek ipucu bu intihar uygulaması üzerinedir. Bu eserde Elig Kağan'ın ölümünün ardından yakılması ve Ulu Tarkan'ın (atabeyi) sadakatini gösterme adına onun ardından intihar edişi anlatılır (Togan vd., 2006).

Eberhard, Çin'in çoğunlukla güvenilir bulduğu kaynakları üzerinden yaptığı *Çin'in Şimal Komşuları* isimli çalışmasında, Çinlilerin komşularına dair bilgiler sunar. Eberhard Çin materyallerinden faydalanarak oluşturduğu eserinde Türk kavimleri ile beraber başka kavimlere de yer verir. Üzerinde çalıştığı bu eser Çin'in şimalindeki bütün komşuları içine almış olması sebebiyle kafa karıştırıcı gibi algılansa da farklı kavimlerin bir arada sunulması mukayese imkanı yarattığı için bilimsel açıdan çalışmayı daha üstün bir konuma taşır. Pek çok farklı çalışmaya ilham veren ve pek çoğundaki eksiklikleri gideren bu çalışma Türk kültür tarihi açısından da büyük bir öneme sahiptir.

Çalışmanın çeşitli Türk kavimleri üzerine verdiği bilgiler kültürel açıdan büyük zenginlik içerse de burada daha çok çalışmanın Türklerin ötedünya algısı üzerine verdiği ipuçlarından faydalanılacaktır. Eserde *H'yung-nu* başlığı altında toplanan eski Türk kavimlerinin sosyal yaşamına dair ilginç ayrıntılara değinilirken bu kavimlerin inanç dünyalarına da yer yer ışık tutulur. Kurttan türediklerine dair bir destanları olan ve düğünlerinde çiğ et yiyen eski bir Türk kavmi olan *Gav-çığ'*lar, ölüleri ile beraber silahlarını da gömerler (Eberhard, 1996: 72, 73). Eski Türklerde ölümden sonraki yaşamda bu dünyadakine benzer bir yaşamın olacağına dayanan, ölünün eşyalarıyla gömülmesi uygulaması sık rastlanan bir uygulamadır. Burada önemli olan ayrıntı bu eşyanın özel olarak silah olduğunun belirtilmesi olmalıdır. Ölünün silah ile gömülmesini, dönem şartları çerçevesinde, mantıklı kılan bir diğer gerekçe, ruhun kendisini ötedünya yolculuğu esnasında kötü ruhlara karşı koruması gerekeceği düşüncesi olmalıdır.

Eberhard Uygurların⁶⁶ Manihaizm'i benimsedikten sonra et yemeyi bıraktıklarını iletmekle kalmaz yuğ törenlerinde yüzlerini parçalayarak yas tutuklarını da anlatır (Eberhard, 1996: 74). *H'yung-nular* solu kutsal sayarlar ve gök cisimlerine taparlar. Ölüye dair inançlarında iç ve dış tabutları olduğu ayrıntısına değinilir. Bu tabutlar bilindiği üzere ölünün eşyalarının da konulacağı şekilde hazırlandığı için iç ve dış tabut olarak tasarlanırlar. Burada yine aşına olunan ötedünyada yaşamın diriler dünyası ile benzer olacağı inancı vardır. Gök kültlerine tapılması da Gök Tanrı inancına dair belirgin ipuçları sunar. Değinilen bir diğer ayrıntı Eberhard'ın söylemi ile *ölünün takip edilmesidir* (Eberhard, 1996: 76). Bunun anlamı oldukça açıktır. Ölünün ardından ötedünyada ona hizmet etmeleri için muhtemelen hizmetkârları ve eşleri de öldürülüyordur. Ötedünyaya ilişkin bu kurbanlar üzerinde, Frazer'dan da faydalanılarak, ilkel döneme dair olan birinci bölümde durulmuştur.

Eski Türk kavimlerinden biri olan *Tığ-loların* ölülerini gömdükleri üzerinde durulmuştur; çünkü bu özellikleri onları genellikle aynı inancı ve sosyal zemini paylaştıkları diğer bir Türk kavmi olan *Tu-cüelerden* farklı kılar (Eberhard, 1996: 78).

⁶⁶ Eserde *Hui-holar*.

Tu-cüeler ölümlerini merasimle çadıra taşırlar ve onun için koyun ve at kurban ederler. Ölünün çadırının etrafında at yarışları yapıldıktan sonra ölü beden serveti ve atı ile beraber yakılır. Kurban edilen hayvanların kafatası bir sırığa geçirilir. Ölen kişinin temsili bir resmi çizilir ve ölünün öldürdüğü adam sayısı kadar mezarının başına taş dikilir (Eberhard, 1996: 86-88). Koyun ve at kurbanları ölenin ruhunun ötedünyaya geçişi esnasında işini kolaylaştırmak adına verilir. Göğe yükselen ruh, ata binerek asıl mekânına daha hızlı ulaşacaktır. Koyun ise yolculuk esnasındaki yiyecek ihtiyacının giderilmesi adına olmalıdır. Ölen kişinin servetinin de bedeniyle beraber yakılması uygulaması ise yine ötedünyada sürdürülecek olan benzer yaşam anlayışına dayanan bir uygulamadır. Cenazenin yakılması, onun göğe çıkışını kolaylaştıran aynı zamanda arınarak bu dünyayı terk etmesini sağlayan bir araç olmalıdır. Doğa kültürlerinde ateş ve dumanın ötedünyaya geçişte aracı olarak kullanılmaları bilindiği üzere eski kültürlerde sıklıkla rastlanılan bir uygulamadır.

Eberhard *H'yunğ-nu* başlığı altında topladığı kavimlerin, başka araştırmacılar şüpheyile yaklaşılar da, Türkler olduğu konusunda emindir. Moğolları ayrı bir başlık altında konu edinse de köken olarak Türklerle daha eski dönemlerde bir birlikleri olabileceği yorumunu getirir. Kırgızları ise hem üzerinde çalıştığı bölge içerisine girmedikleri hem de Türklüklerinin kökenlerine dair duyduğu şüphelerden dolayı konu edinmez⁶⁷.

2. Ötedünya ile İletişim

Wey-şu ve Sui-şu yıllıklarında Türklerin inançları ve ötedünya algıları üzerine çok tutarlı ve ayrıntılı bilgiler elde etmek zor olsa da çalışmalar göz ardı edilmemelidir.

Wey-şu Türk dini törenleri hakkında bilgiler sunar. Buna göre hanın otağına doğudan girilir, böylece güneşin memleket üzerine doğuşu han üzerinden temsil edilir. Bu Türkler yılda bir defa devlet erkânı atalarının mağarasında kurban sunarlar. Bir diğer kurban töreni beşinci ayın onuncu ile yirminci günleri arasında halkın nehir kenarında toplanarak göğün ruhuna kurban sunması ile gerçekleşir. Bunların dışında Dugin'in batısındaki bir dağdan ve bu dağın tepesinde olan Bodininli denilen bir

⁶⁷ Bknz. Eberhard, 'ın adı geçen eserinin 91. ve 92. sayfaları.

yerden bahsedilir. Bu yer ülkenin koruyucu ruhunu temsil eder (Gumilöv, 1999: 115).

Görüldüğü üzere Türkler bu dönemde doğa kültleri ve ata ruhları ile bezeli bir inanç sistemine sahiptirler. Dolayısı ile ötedünya anlayışları da bu boyutta şekilleniyor olmalıdır, yani bu dönem için söylenilebilir ki ruh ölümden sonra ya eskiden yaşadığı mekânın yakınlarında varsayılıyor ya da göğe yükseldiği düşünülüyordu. Öte yandan Wey-şu'dan yaklaşık elli yıl kadar sonra, yani yedinci yüzyılın otuzlarında yazılan Sui-şu daha sağlıklı bilgiler vermemiş olmasına rağmen Türklerin cinlere, periler taptıklarını ve şamanlara inandıklarını belirtir (Gumilöv, 1999: 115). Şaman bize yeraltına inişleri ve göğü hatırlatacağı gibi ötedünya tasavvurları açısından da fikir vermelidir.

D. İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK DESTANLARINDA ÖTEDÜNYAYA ALGISI

Destanlar bir milletin ortak hafızası olma özellikleriyle pek çok açıdan bir kültürün tanınması noktasında önemli bilgiler içerirler. Sosyal yaşam, siyasi yapı, yaşanan coğrafya, dini yapı, adalet sistemi, sosyal sınıflar ve daha sayabileceğimiz onlarca kültürel malzemeyi içinde barındıran destanların en güzel yönü bu bilgileri sunarken estetik ve şiirsel olmalıdır. Hiçbir gerçek kaskatı, bunaltıcı ve sığ bir dille anlatılmaz. Her destan kendi milletine dair üslubunda bir zarafet, bir karakter taşır.

Bu başlık altında değinilecek destanlar üzerinde Türklerin ötedünya algısına dair sunulan veya çoğu zaman sezdirilen bilgiler üzerinde durulurken Türk sözlü kültürünün edebi yönü de yer yer vurgulanacaktır. Yukarı dünya ve yeraltı dünyasına dair uygulama ve inançlar üzerine bakılabilecek onlarca Türk destanı mevcut olmakla beraber burada ancak bunlardan en baskın ve en kapsamlı olan birkaçı üzerinde durularak Türk kültür dünyasına yansıyan ötedünya algısının altı çizilecektir.

1. Altay Yaradılış Destanı'nda Ötedünya

Altay yaradılış destanı yukarı dünyanın, orta dünyanın ve yeraltı dünyasının oluşumu ve şekillenışı üzerine değerli bilgiler barındırır. Bahsedilen dünyalar,

insanların ve diğer varlıkların birbirileri arasındaki hiyerarşi savaşı üzerine kuruludur. Erlik tanrının dünyasına göz diker kendi elindekinden mutlu olmaz yukarı dünyayı arzular, insanlar Erlik'in kendilerinden üstte olmasına tahammül edemezler ve onu aşağıya çekmeye çalışırlar. Tanrının gücünü kimse elde edemese de Erlik, tanrının konumunu, insanlar ise Erlik'in tanrının gözündeki konumunu hedeflerler; çünkü destanda da görüleceği üzere tanrı Erlik'e pek çok şans tanır ve başlangıçta hep onu insanlardan bir adım önde tutar. Sonunda tanrı üç dünya arasındaki hiyerarşiyi bir düzene oturtur ve yerin altından yukarıya doğru bir akış yakalanır.

Yaradılış destanında özellikle Erlik ve onun yaptıkları üzerinde durulur. Destanın çatışma unsurları ya Erlik'in bizzat işlediği günahlar ya da dolaylı yoldan işlettiği günahlar üzerinden ilerler. Sembolik boyutta bakıldığında Erlik ve tanrı, saf iyiliği ve saf kötülüğü temsil ederler. Orta dünyanın sakinleri ise bu ikilik içinde kendi iradeleri ile gerçek yerlerini bulacaklardır.

Destana bakıldığında Erlik başlangıçta bir insandır. Her şey varolmadan önce sadece su vardır ve tanrı insanı yaratır. İnsan ve tanrı gökyüzünde uçarlarken insan, tanrıyı aşip yükseklerle uçmak ister. Tanrı insanın bu isteğine sinirlenir ve ondan uçma yetisini alır. İnsan suya düşer ancak boğulmak üzereyken tanrıdan yardım ister. Tanrı denizin üzerinde bir taş yaratır ve insana oraya çıkmasını söyler, ardından da denizin altından bir avuç toprak çıkarmasını ister. Tanrı insanın suyun altından taşıdığı bir avuç toprağı büyütür ve yeryüzünü yaratır. Tanrı insandan suyun içinden bir avuç toprak daha çıkarmasını ister. İnsan bir avuç toprak daha alır ve kendi dünyasını yaratabileceği düşüncesi ile ağızına da bir avuç toprak gizler. Tanrı toprağı önceki bir avuç toprakta olduğu gibi büyütmeye başladığında, insanın ağızındaki toprak da büyür. Boğulmak üzereyken tekrar tanrıdan yardım diler, tanrı tekrar ona yardım eder. İnsan bir kez daha tanrıya özenerek haddini aşmıştır. Tanrı insanı boğulmaktan kurtarsa da kendisine karşı yaptığı kötülükten ve hainlikten dolayı insanı günahkar sayar ve şöyle der:

Artık günahkârsın, bana kötülük yapmayı düşündün, sana itaat eden halk da aynı şekilde kötü olacak. Bana itaat eden halkın ruhu kutsal olacak. Onlar güneşi, ışığı görecekler, gerçek Kurbistan⁶⁸ olarak anılacağım. Senin adın Erlik olsun. Kim günahlarını benden gizlerse o senin olsun. Senin günahından kendini sakınan da benim olsun (Radloff, 1999: I, 176).

⁶⁸ Kurbistan: Ülgen veya iyilik tanrısı.

Böylece iyi ve kötü zıtlıkları tamamen oluşmuş olur. Destanın devamında tanrı dokuz insan ırkı yaratır. Erlik, tanrının kendisine itaat eden halklarının olmasını kıskanır ve onları kandırarak, pek çok destan, mit ve kutsal kitap metinlerinde olduğu üzere, yasak meyveyi yemelerine neden olur ve tanrının gözünden düşmelerini sağlar. Tanrı, Erlik'in insanları kandırdığını anlar ve ona bunu neden yaptığını sorar. Erlik bunun üzerine insanları kendi tuzağına düşürmek için her şeyi yapacağını ve onlar için çeşitli tuzaklar hazırlayacağını söyler (Radloff, 1999: I, 178).

Böylece Erlik kötü niyetini açıkça belirtir. Tanrı insanların kandırılarak günah işlediklerini bildiği halde onları cezalandırır ve kendi yurdundan kovar. Destanda yerin üç kat altı olarak geçse de destanın devamında yeryüzüne sürüldükleri anlaşılır. Bahsedilen üç kat göğün üç kat aşağısı olmalıdır.

Erlik aradan geçen bir müddetten sonra tanrıdan af diler ve göğün tamamlanmasına yardım etmek ister. Tanrı Erlik'in samimiyetine inanır ve onu affeder. Erlik böylece tekrar göklere çıkar ve gökyüzünü tamamlar. O ve emrindeki kötü ruhlar böylece gökyüzünde yaşamaya başlarlar.

İnsanlar içerisinde bir kul olan Mandı Şire, Erlik'in insanları kandırdıktan ve onca kötülük yaptıktan sonra gökyüzünde tanrının yanında olmasının haksızlık olduğunu düşünür. Bunun üzerine Erlik'le savaşılmaya kalksa da Erlik'in gücü karşısında yenik düşer. Bunun üzerine tanrı ona gerçekten Erlik'i yenmek istiyorsa kendisinden gelecek emri beklemesini söyler. Tanrı günün birinde Mandı Şire'ye Erlik'e saldırmak için uygun zamanın geldiğini söyler. Mandı Şire tanrının kendisine verdiği cirit'i alarak gökyüzüne çıkar ve ciriti atarak Erliğin göğünü yerle bir eder. Gökyüzünden düşen parçalar o güne dek pürüzsüz olan yeryüzünde dağları, engebeleri yaratır. Erlik bu yenilginin ardından tanrıdan kendisi için bir dünya yaratabilmek için tanrıdan toprak ister. Tanrı ona bir sopanın ucu kadar toprak verir ama yaratacağı dünyanın yeraltında olması şartını koyar ve dünyanın sonunun geldiği gün onu yargılayacağını, eğer iyilikleri ağır basarsa yukarı dünyaya çıkabileceğini söyler.

Erlik bununla yetinmez ve kendisine itaat eden bir halk olmasını istediği için bütün ölüleri kendi dünyasına ister. Tanrı buna izin vermez ve alaycı bir tavırla çok

istiyorsa kendi halkını kendisinin yaratmasını söyler. Böylece Erlik eline bir körük, bir kıskaç ve bir çekiçle insan yaratmaya çalışır. Erlik çekici her vurduğunda kötü bir ruh ya da çirkin bir hayvan yaratır ama bir türlü insan yaratamaz. Tanrı Erlik'in yarattığı çirkin varlıkları görünce elindeki çekici, körüğü ve kıskaçı ondan alır.

Destanın devamında tanrı insanlara uzak bir zamanda tekrar buluşmak üzere veda eder ve o gün gelene dek yapmaları gerekenleri sıralar, Erlik'in tuzaklarına karşı onları uyarır. Bu bölümde intihar edenlerin Erlik'e verileceği açıkça ifade edilir (Radloff, 1999: I, 181,182).

Tanrının insanlara öğütleri ekip biçme, avlanma ve iyilik, kötülük üzerine verilen öğütlerle sürer. Bunları söyledikten sonra tanrı uzaklaşır.

Bu sözler üzerine söylenecek çok şey vardır. İnsanların özellikle Erlik'e karşı korunması dikkatle üzerinde durulan bir konudur. Bu konuşma adeta ötedünyaya dair sunulmuş bir giriş şartları listesidir. İntiharın, hırsızlığın günah olduğu kesin olarak belirtmiş ve bu ruhların yukarı dünyaya yani cennete alınmayacakları özellikle belirtilmiştir. Dolayısıyla bu ruhlar yeraltına Erlik'in dünyasına gönderileceklerdir.

Erlik'e yemek sunulması ve böylece onun insanlara zarar vermeyeceği üzerine olan inanç vurgulanır. Eski Türklerde Ülgen'le beraber Erlik'e de kurban sunulduğu üzerinde durulmuştu. Burada bu kuralın kökenleri görülmektedir. Yiyecek konusunda bir diğer unsur batı toplumlarında da yeraltının kaçınılmaz kurallarından olan, yeraltı yiyeceğinin yenilmemesi gerektiği kuralıdır. Yukarıdaki konuşmada tanrı insanları şeytandan gelecek yiyeceklere karşı uyarır ve eğer bu yiyeceklerden yerlerse Erlik'e hizmet etmek zorunda kalacaklarını vurgular.⁶⁹

Yaradılış destanındaki bir diğer ötedünya unsuru tanrının ve Erlik'in yardımcılarıdır. Erlik nasıl kötü ruhları yardımcı olarak kullanıyorsa, tanrı da bir tür peygamber sayılabilecek kişiler aracılığı ile insanları korur ve onlara doğru yolu gösterir.

⁶⁹ Yunan mitolojisinde bu kural Persephone'nin Hades ülkesinde yediği nar tanesi üzerinden anlatılır. Anlaşılan odur ki bu kural oldukça kesin kararlara bağlı bir kuraldır; bu durumun hiçbir dönüşünün olmayacağı iki anlatıda da vurgulanır. Yeraltına ait olan yiyeceğin yenilmemesi gerektiği kuralına sembolik açıdan bakıldığında haksız yoldan kazanç sağlamanın kastedildiği düşünülebilir.

Yaradılış destanında hem üç dünyanın oluşumu hem de bu dünyalar arasındaki hiyerarşi yoğun bir siyasi müzakereymişçesine pazarlıklarla ve anlaşmalarla doludur. Tanrının ve Erlik'in kuralları nettir. İnsanın yukarı dünyaya gitmesi için verilen ipuçları açıktır.

İyi ve kötünün çatışması ile şekillenen iki dünyanın kuralları üçüncü dünyadaki yani orta dünyadaki insanların sınavı halini alır. Tanrının öğütlerine uyup günahsız bir yaşam sürenler, yukarı dünyaya, affedici tanrının ışıklı dünyasına doğru, yol alacaklardır. Tanrının öğütlerine uymayıp günah işleyen ruhlar ise Erlik'in karanlık dünyasında hizmetkar olmaya mahkum olurlar.

2. Maaday Kara Destanı'nda Ötedünya

Maaday Kara destanı, insanın ölüm ile olan mücadelesinin en yalın haliyle anlatıldığı Türk destanlarından biridir. Ölüm bu destanda daha çok yeraltı dünyasının kötülükleri üzerinden anlatılır. Erlik'in ve onun dünyasının diğer hizmetkarlarının insanların ruhlarını çalmak için yaptıkları girişimler çoğu zaman destanın doruk noktalarını oluşturur. Destan Maaday Kara adıyla anılsa da destanın başkahramanı Maaday Kara'nın oğlu Kögüdey Mergen'dir.

Maaday Kara destanı ölüme yaklaşmış olan Maaday Kara'nın yurdunun, Erlik'in damadı Kara Kula tarafından saldırıya uğraması ile başlar. Maaday Kara yerle bir olan yurdunu ve esir alınan halkını gördüğünde bir evladı olmadığı için yakınır. Savaştan eve döndüğünde karısının bir oğlan çocuğu doğurduğunu görür; ancak Kara Kula'nın laneti yaklaşıyordur. Bu yüzden Maaday Kara oğlunu Kara dağa bırakır. Buradaki doğa unsurlarını koruyuculuğu sayesinde oğlunun zarar görmeyeceğini bilir. Kara Kula nihayetinde kötülüğü ile Maaday Kara'yı ve bütün halkını esir alır; ancak esir alınan halk ve hayvanlar içerisinde boz bir kısrağı sürekli kaçıp duruyordur. Kara Kula boz kısrağı bir türlü yakalayamaz ve sonunda vazgeçer; ancak kurtlara ve kuzgunlara onu parçalayıp yemelerini söyler ve esirlerini de alıp kendi yurduna döner (Gürsoy-Naskali, 1999: 33-79).

Destanın bu bölümünde ilk düşman olarak Kara Kula ile karşılaşılır. Kara Kula üzerinde durmak gerekir; çünkü yeraltı dünyası ile ilişkisi vardır ve Erlik'in

kızı ile evli olduğundan onun hizmetkarlarından biri olduğu anlaşılır. Kara Kula'nın yaşlı Maaday Kara'ya gelmesi onun sembolik bağlamda *ölüm* olarak algılanmasını sağlayabilir ya da ruhları yeraltı yerine kendi yurduna götürmediği düşünülürse *ölüm döşeğini* temsil ettiği düşünülebilir. Destanın bu bölümünde ilk olarak değinilen bir diğer önemli unsur boz attır. Kara Kula'dan kaçıp Altay yurduna dönen boz at destanın ilerleyen bölümlerinde Kögüdey Mergen'in en sadık yol arkadaşı ve yer yer akıl hocası olacaktır. Boz at görünümünü değiştirebilme ve konuşma yetilerine sahiptir ve destan boyunca üstlendiği roller en az Kögüdey Mergen kadar önem taşır.

Boz at Altay'a vardığına görünümünü değiştirir ve mavi bir ineğe dönüşür. Altay halkından geriye kalan yaşlı bir kadın ineği bulur. Mavi inek kadının açlıktan ölmesine engel olur. İnek buzağılar ve süt verir. Maaday Kara'nın dağa emanet ettiği oğlu bu yaşlı kadın tarafından bulunur. Yaşlı kadın oğlana Kögüdey Mergen adını verir. Çocuğun kimin oğlu olduğunu anlar ve ona büyüyene dek ailesinin başına gelenleri ve tutsak düştüklerini anlatır. Nihayetinde oğlan büyür ve ailesinin intikamını alıp, annesini, babasını ve halkını kurtarmak üzere yola çıkar. Bu sırada mavi inek yeniden boz ata dönüşmüştür ve Kögüdey Mergen'in yoldaşı olarak ona katılır (Gürsoy-Naskali, 1999: 81-105).

Destanın sonraki bölümlerinde Kögüdey Mergen, Kara Kulanın yurduna varır, Kara Kulanın canının saklı olduğu üç maralı bulur ve Kara Kula'nın canını temsil eden bıldırcın yumurtasını üç maralın ortancasından alıp kırar. Böylece Kara Kula ölür. Kögüdey Mergen ailesini ve halkını kurtarır; an bu kez başka bir problemle karşı karşıya kalır. Erlik'in kızı, ölen Kara Kula'nın karısı Abram-Moos Kara Taacı, Kögüdey Mergen ile evlenmek ister. Kögüdey Mergen, Kara Taacı'yı aşağılayarak reddeder ve böylece onun düşmanlığını kazanmış olur⁷⁰.

Aslına bakılırsa Kögüdey Mergen'in yeraltı dünyasına dair savaşı bu düşmanlıkla perçinlenir. Üstelik artık düşmanı direkt olarak bu dünyanın bir mensubudur. Kara Taacı ilk olarak Kögüdey Mergen'in atını hasta düşürüp başkibir ata binmesini sağlar. Bu at Kögüdey Mergen'i alıp doğruca Erlik hanın kapısına götürür. Kara Taacı tuzağının işe yaramasından memnun bir şekilde Kögüdey

⁷⁰ Bu düşmanlık Gılgamış ile tanrıça İştâr arasındaki düşmanlığı hatırlatır. İştâr da aynı sebeple Gılgamış'a intikam yeminleri eder ve her iki kadın da ölüm yoluyla intikamlarını alırlar.

Mergen'e bedenini yakacağını ve ruhunu tutsak kılacağını söyler, dediklerini yapamadan Kögüdey Mergen'in boz atı bir kartala dönüşerek onu kurtarmaya gelir. Destanın devamında Kögüdey Mergen yurduna dönmüş ailesi ve halkı ile mutlu bir şekilde yaşarken evlenme kararı alır ve Ay Han'ın kızı Altın-Küskü'nün kızına talip olur, Erlik'in oğlu da Altın-Küskü'nün talipleri arasındadır. Elbette ki bu isteği Kara Taacı ile olan düşmanlığını perçinler. Kögüdey Mergen pek çok zorlu sınavı ve Kara Taacı'nın tuzaklarını aşarak Altın Taacı ile evlenir; fakat çok geçmeden Kara Taacı intikamını almak için Kögüdey Mergen'in anne ve babasının canını alır. Kögüdey Mergen çok uğraşsa da anne ve babasını canlandıramaz ve sonunda ölümlerini kabullenmek zorunda kalır.

Çok geçmeden bir gece Kara Taacı, Kögüdey Mergen'in rüyasına girer ve Erlik'in onu ve karısını yeraltına götüreceğini söyler. Uykudan uyanan Kögüdey Mergen karşısında kendisini öldürmek üzere hazırlanan Kara Taacı'yı görür ve ondan önce davranarak, Kara Taacı'yı öldürür.

Kөгüdey Mergen bu defa yeraltı ile olan savaşını kökünden halletmeye kararlıdır ve savaş için boz atı ile beraber yeraltına inmeye karar verir. Yeraltına inişi ve orada gördükleri destan metninde şöyle anlatılır (Gürsoy-Naskali, 1999: 243):

*Öldü Kara-Taacı.
Ondan sonra Kögüdey Mergen
Gök boz atının eyerini tersine koyup,
Erlik Bey'e gitmek üzere
Süzülüp ilerledi,
Yeraltına indi.*

Bundan sonra Kögüdey Mergen cezalandırılmış bir atı, bir boğayı ve bir köpeği görür. Buradan anlaşıldığı üzere Erlik'in yeraltı dünyası sadece insanlar için değildir. Hayvanlar da bu dünyada cezalandırılanlar arasındadırlar. Sonrasında Kögüdey Mergen azap çektirilen pek çok insan manzarası ile karşılaşır. Bunların neden cezalandırıldıklarını boz atı Kögüdey Mergen'e anlatır. Bu manzaralar içerisinde insanları soyup, sömüren zenginlerin elindeki dokuz koyun postu ile dahi örtünemediklerini, miskin insanların zincirlenerek önlerindeki yiyeceğe ulaşamadıklarını ve daha pek çok türlü günahın cezasını çekenleri görür. Hayvanlara kötü davrananlar, başkalarını gizlice dinleyip gözetleyenler, kendi ailesine bakmayanlar, yaşarken birbirileri ile uzlaşmayanlar ve acımasız avcılar da vardır.

Her birinin cezası işledikleri günaha göre değişir ve çoğunlukla yaşarken kıymetini bilmedikleri şeyler veya yaşarken yaptıkları eziyetler yoluyla cezalandırılırlar (Gürsoy-Naskali, 1999: 245-247).

Sonrasında Kögüdey Mergen kurbağa kılıklı bahadurları, domuz şekilli ziyankarları aşarak, ak sakalları yeri, bıyıkları göğü süpüren Erlik'in taş sarayına doğru yönelir ve sarhoş numarası yaparak Erlik'i dışarı çeker ve savunmasız yakalar. Erlik'i yakarak öldürür ve yarattığı bütün kötü yaratıkları kırıp geçirir. Buraya hapsedilmiş iyi insanları kurtarır ve kendisiyle beraber orta dünyaya çıkarır, kötülere ise yeraltı dünyasında bırakır ve mutlu halkının yanına döndüğünde onlara Erliği öldürdüğüne ve artık göklerde yaşayacağını söyler. Kögüdey Mergen, Altın Küskü, Kögüdey Mergen'e Altın Küskü'yle evlenmesi için yardım eden yedi bahadır ve üç maral göğe yükselir ve orada birer yıldız olarak yerlerini alırlar (Gürsoy-Naskali, 1999: 250, 251).

Kөгüdey Mergen, açıkça dile getirilmese de şaman nitelikleri taşır. Yeraltına iniş çıkışları bunun en büyük göstergesidir. Yeraltına inerken atının eyerini ters takması Türk kültüründeki ötedünya anlayışına göre oradaki her şeyin bu dünyadaki tersi olduğu düşüncesine dayanmalıdır. Kögüdey Mergen bunu yapar çünkü yeraltına indiğinde eyer oranın kurallarına göre düzelecektir. Şaman ayinlerinin bu ters yansıma anlayışı sebebiyle gece yapıldıkları üzerinde durulmuştur.

Destanda anlatılan Erlik ve dünyası fazlası ile yeryüzündeki yaşantı ile örtüşür. Erlik'in kızının ve oğlunun evlenebilmesi, yapılan sarhoş taklidinin Erlik'i inandırması gibi unsurlar yeraltı dünyasına göre fazlasıyla dünyevi deneyimlerdir.

Kөгüdey Mergen'in ölüm ve yeraltı dünyasına dair verdiği savaşta zafere ulaşması ve Erlik'i öldürebilmesi onu sıradan bir insan olmanın ötesinde tahmin edildiği üzere bir şaman olarak görüldüğünde bile fazlasıyla üstün bir başarıdır. Özellikle destan sonunda halkı için yaptığı konuşma ve ardından göğe yükselmesi yaradılış destanındaki tanrının davranışları ile örtüşür. Bu nedendir ki Kögüdey Mergen'in kutsallaştırılmış bir ata ruhu olmasıdır.

3. Er Töştük Destanı'nda Ötedünya

Er Töştük destanı gerçek anlamda ötedünyaya dair en belirgin Türk destanlarından biridir. Er Töştük yeraltında tutsak kalmış buradaki kötü güçlerle savaşıyor bir kahraman olarak karşımıza çıkar. Aeneas, Herakles veya Odysseus gibi yeraltına kendi isteği ile inmesi de onlar gibi yaşarken yeraltı dünyasına inen kahramanlardan biridir. Ayrıca şu da belirtilmelidir ki Aeneas ve Odysseus gibi pasif ve izleyici konumunda olmadığı gibi Herakles gibi bir görevi gerçekleştirmek adına da yeraltına inmiştir. Er Töştük tuzağa düşürülerek yeraltına çekilmiştir ve burada oldukça aktiftir. Üstelik buradaki kahramanlık girişimlerinden çoğunlukla başarıyla çıkar.

Er Töştük destanının olay zinciri açısından şu bilinmelidir ki destanın esas bölümü Er Töştük'ün Urum Han ile mücadelesinin anlatıldığı bölüm olduğunun düşünüldüğüdür. Destanın pek çok parçasının çeşitli ozanlarca Orta Asya mitolojisinden ilham alınarak metin bütünlüğü oluşturulduğu düşünülür (Ögel, 1971: I, 539).

Elbette ki Er Töştük sadece yeraltına dair bir destan değildir. Er Töştük yeraltına inmeden evvel nasıl doğduğu ve evlendiği üzerinde durulur. Er Töştük'ün yeraltı dünyasına dair macerası babası *İlemen-Bay*'ın *Yelmous* isimli bir yeraltı devini ile kendi canı karşılığında oğlunu vermesi ile başlar. Dev ve İlemen-Bay, Er Töştük'ü tuzağa düşürürler ve dev Er Töştük'ü yeraltı dünyasına çeker. Bundan sonra Er Töştük'ün yeraltında kendisini öldürmeye kararı devlerle mücadelesi başlar. İlk olarak Ay-kulak adlı devini kırk dağa vura vura öldürür, sonra da Kan-kulak ve Çoin-kulak adlı devleri öldürür. Er Töştük bu devlerden kurtulduktan sonra kendisini yeraltına çeken dev anasının peşine düşer. Er Töştük de tıpkı Kögüdey Mergen gibi kendisine akıl hocalığı yapan bir ata sahiptir. Atı *Çal-kuyruk*, Er Töştük'e dev anasının evine gittiğini haber veriri ve beraberce devin ardından giderler.

Eski Türk inanışlarında ölünün ardından kurban edilen at, ölenin ötedünyaya yolculuğunda ona eşlik etmesi ve yolculuğunu kolaylaştırması amacıyla kurban edilirdi. Maaday Kara ve Er Töştük destanlarında görüyoruz ki bu inanç destanlara da yansımıştır. Atlar yeraltına inen Türk destan kahramanının yegane yardımcıları

olma rolünü üstlenirler. Er Töştük'ün indiği yeraltı dünyası, orta dünya ile benzerlikler içerir.öyle ki dağlar bu dünyada da mevcuttur.

Er Töştük *Kırım-Han*'ın yurduna gelir ve burayı yıkıp geçer. Kırım-Han bunun üzerine teslim olur ve Er Töştük'e kendisinden ne isterse yapacağını söyler. Er Töştük, Kırım-Han'dan kızını ister. Kırım-Han ona kızını vereceğini ancak önce baş düşmanı *Yantakçı*'yı öldürmesini istediğini söyler. Bunun üzerine Er Töştük *Yantakçı*'yı öldürür. Er Töştük benzer bir döngüyü *Urum-Han*'la da yaşar. *Urum-Han*'ın kapısına dayanır, onu yener, kızını ister, karşılığında *Urum-Han*'ın düşmanı olan bir dev'i öldürür. Bu döngünün sonuna geldiğinde kendi yurdu olan yeryüzüne dönmeye karar verir. Atını ve *Urum-Han*'ın kızı *Ak-Çenem*'i alır ve yola çıkar (Ögel, 1971: I, 544, 545).

Er Töştük'ün dönüş yolu oldukça zorlu geçecektir; çünkü bu defa düşmanına hazırlıksız yakalanır ve iyi niyetinin kurbanı olur. Yolda giderlerken kuyunun birinden yardım çılgınlıkları işitirler. Er Töştük kuyunun içindeki adamı oradan kurtarır ve ona yardım eder çok geçmeden adı *Çoin-Kulak* olan bu adam, Er Töştük'e saldırır ve onu öldürür, karısını ve atını da kendine alır. Er Töştük'ün atı *Çoin-Kulaktan* habersiz Er-Töştük'ün ölü bedenini ormanda arar ve sonunda ondan geriye kalan kemikleri bulur. Çal-kuyruk bulduğu kemikleri önce yutar sonra tükürür ve Er Töştük dirilir ve *Çoin-Kulak*'ın ruhunun gizlendiği kırk kuşu bularak kafalarını koparır, böylece *Çoin-Kulak* da ölmüş olur (Ögel, 1971: I, 545).

Kötü dev'in ruhunun kırk kuşta gizli olması destan dünyası için sıradan bir uygulamadır. Ruhun korumaya alınmasına pek çok destanda ve mitolojik öyküde rastlanılır. Köğüdey Mergen, Kara Kula'nın ruhunu bildircin yumurtalarında bulur ve onları kırarak Kara Kula'yı öldürür. Bunu gibi pek çok örnek mevcuttur ve ruhun başka bir yerde korumaya alınması uygulaması sadece kötü ruhlar için olan bir uygulama değildir.

Er Töştük'e dönülecek olursak, içine girdiği yeraltı macerasından bir türlü çıkamadığı görülür. Bu defa da *Temir-Kulak* isimli dev arkadaşı *Çoin-Kulak*'ın intikamını almak üzere Er Töştük'ün peşine düşer ve onu yakalayıp bir kuyunun içine hapseder. Bu sıralarda Er Töştük'ün bir oğlu olmuştur. Oğlan babasını kuyudan

kurtarır; ancak babasının iyice ihtiyarladığını görür. Bu oğlan, babası Er Töştük'ün sevgisinden kaynaklanan *nazarından* dolayı ölür. Kırgızlarda bu yüzden *göze gelme* deyimiyile beraber nazar için *babasının dili öttü* deyimiyile de kullanılır (Ögel, 1971: I, 546).

Er Töştük oğlunun ölümünün ardından Kırım-Han'dan izin isteyerek yeraltı dünyasından eski yurduna, yeryüzüne dönmek için izin ister ve tam yeraltının ortasında olan çok büyük bir çınar ağacının önüne gelir, bu çınarın zirvesi göklere değermiş.

Bu çınar ağacı kuşku götürmez bir şekilde ağaç kültürünün bir yansımasıdır. Üç dünya ile kökleri, gövdesi ve dallarıyla iletişim aracı olabilen ağaç yeraltı dünyasının da vazgeçilmez bir parçası olmuştur.

Destanın son bölümü araştırmacıları haklı çıkarırcasına ilave olduğu izlenimi verir; çünkü destana Zümrüdü Anka kuşu motifi bütünüyle yerleştirilir. Er Töştük dev çınar ağacının tepesindeki kuşları, onları yemek üzere olan ejderhadan kurtarır. Bunun üzerine Er Töştük'ün yavrularını kurtardığını öğrenen kartal⁷¹ Er Töştük'ün yukarı çıkmasına yardım ettiği gibi ona gençliğini de geri verir. Kartal orta dünyaya çıkarken kırk parça yemek hazırlar, yolda yemek bitince Er Töştük kuşu kendi vücudundan parçalarla besler. Yeryüzüne indiklerinde kuş Er Töştük'ü yutar ve sapasağlam ve gençleşmiş halde tükürür. Böylece Er Töştük yurduna ve yeryüzündeki karısına döner, atı ve karısı ile mutlu bir ömür sürer (Ögel, 1971: I, 546, 547).

Er Töştük yeraltı dünyasında o kadar uzun süre kalır ki orada bir hayat kurar. Destadaki bu yansıma Türklerin ötedünyanın bu dünyadakinin bir bezeri olduğu inancının temellerinden yükselir. Öyle ki sadece Er Töştük için değil yeraltındaki diğer varlıkların da evlendikleri ve çocuk sahibi olabilecekleri görülür. Ağaçlar ve dağlardan bahsedilir. Er Töştük'ün yeraltından yukarı dünyaya dönerken yeraltındaki karısının yanında olmamasıdır. Destanın sonunda atından ve yeryüzündeki karısından bahsedilir ancak yeraltı dünyasındaki karısından bahsedilmez. Bu da

⁷¹ Zümrüdü Anka kastedilmektedir.

akıllara yeraltı mensuplarının yukarı dünyada yaşayamayacağına dair bir kuralın olup olmadığı sorusunu getirmelidir.

II. TÜRKLERİN İSLAMİYETİN KABULÜNDEN SONRA ÖTEDÜNYA ALGILARINA YANSIYAN ESKİ TÜRK İNANIŞLARI

İnsanlığın inanç tarihi ilkel dönem inançları ve yerel dinler çevresinde şekillendikten sonra son olarak evrensel dinlerin hakimiyeti ağır basar. Kabaca üç döneme ayrılacak olan inanç tarihi kesinlikle birbirinden bağımsız kabul edilemez. Bu inançlar birbirlerini besleyen olgulardır. Her dini inanış temelinde dünyayı, ölümü ve ölümden sonrasını yanı sıra aslında bilinmeyenini anlaşılır kılma adına gelişim gösterir. İnsan zihni bilgiyi yorumlamayı öğrendikçe, aynı temeller üzerinden yükselen inanç sistemleri, insanın koşullarına göre şekil almaya başlar. Böylece farklı başlıklar altında aynı amaca ulaşmayı amaçlayan inanışlar belirir.

Evrensel dinler, yani Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet, kutsal kitapları aracılığı ile her ne kadar inanç algısındaki farklılıkları en aza indirgemeyi hedefleseler de bu dinlerin de hiçbir kültürde bütünüyle kitaba uygun yaşadıklarını söylemek oldukça güç bir iddia olur. Yani bu üç din de kabul gördükleri toplumda katı kurallarla kitaba ağımlı kalamazlar. İnsanın hayal gücü ve adeta genetik kodlarına işlenmiş olan eski inanışları, bu dinlerin farklı yorumlanışına ve böylece kendi içlerinde varyantlarının oluşmasına neden olur. Mezhepler ve tarikatlar bu yolda ilerleyerek bu üç dini de, asıl hedeflerinin aksine sayısız alt başlığa ayırmış olurlar.

Her kültür eski inancının izlerini taşır ve bunu her zaman yeni olana bir şekilde yansıtır. Bunun yanında yeni inanca olan bağlılık ve saygı, eskiden gelen inancı bu yeni inancın bir parçasıymış gibi gösterme zorunluluğu hissettirir.

Türkler için de söz konusu durum diğer kültürlerden farklı değildir. Müslüman olan Türkler eski inançlarından pek çok uygulamayı ve geleneği yeni dinlerine taşımışları ve bu yeni dine duyulan saygı ve bağlılık neticesinde eski alışkanlıklarını İslamiyet örtüsüne büründürmüşlerdir. Bu gariptenecek veya yabancılaşılacak bir durum değil, kaçınılmaz bir kültürel devinimdir ve her kültür benzer bir tesirin altındadır.

Bugün dünya üzerindeki Türklerin yüzde doksan gibi bir çoğunluğu İslamiyeti benimsemişlerdir. Tabii Müslüman olan bütün Türk kavimleri aynı anda Müslüman olmamışlardır. Oğuzların Müslümanlaşması iki asır sürerken Kıpçak bozkırlarında İslamiyetin yayılması onuncu yüzyılda başlayıp on dokuzuncu yüzyılın başlarına dek sürmüştür. Erken dönemde Müslüman olan Türk topluluklarına henüz şamanistik inançları taze olan yeni Müslüman olmuş Türk toplulukları katıldığında Şamanizm kendini tekrar hatırlatmış oluyordu. Böylece Şamanizm Türk kültüründe tozlanmaya başladığı her dönemde henüz etkisinin taze olduğu Türk toplumlarınca canlandırılmış oluyordu (İnan, 1995: 206).

Dolayısıyla Türk kültüründe İslamiyet Şamanizm'e dair izler taşır. Bu izler günlük yaşama dahil oldukları gibi ötedünya inancına da yansılar. İslamiyet'te ötedünya algısı üzerine ilgili başlıkta durulmuştur. İslam tesirindeki Türk ötedünya algısı yine bir cennet, cehennem ve araf üzerine kuruludur. Bunlar üzerinden yapılan sayısız yorum din bilimcilerin konusudur: fakat söylenebilir ki Kur'an'dan çok da uzaklaşan yorumlara gidilmez. Şamanizm'in Türk İslam toplumlarının ötedünya algısına yansması çoğunlukla ölüm adetlerine yansiyarak kendini gösterir. Bunun yanında pek çok geçiş dönemi edebi üründe ötedünya algısının İslamiyet'ten uzaklaştığını görmek mümkündür. Dede Korkut bunun belirgin örneklerindedir; ancak İslami unsurlar ötedünya algısında çok da ağır basmazlar. Bunun yanında *Manas Destanı* İslami unsurlar ağır basar. Kahramanının İslam uğruna savaştığı düşünüldüğünde Şamanizm kalıntıları göze batacak kadar belirginleşir.

A. MANAS DESTANI'NDA ÖTEDÜNYA ALGISI VE ESKİ İNANÇ İZLERİ

Manas destanı İslam inancının benimsenmesini ve yayılması uğruna yapılan savaşları konu almakla beraber Şamanist etkilere rastlamak kaçınılmazdır. Bunlar içerisinde elbette ki ötedünyaya dair olanlar da mevcuttur.

Ötedünyaya dair en çarpıcı etki kuşkusuz Manas'ın dirilişidir. Manas'ın kendisi dirilmekle kalmaz, Mekke'ye gidip dua eder ve kırk çorasının da dirilmesi ister. Tanrı duasını kabul eder ve çoralar da dirilirler (Yıldız, 1995: 304). Manas ve çoraları dirilseler de yani ötedünyaya gidip gelseler de ötedünyaya dair tasvirler

sunmazlar; fakat Manas ağır yaralandığı bir mücadeleden sonra şunları söyler (Yıldız, 1995: 606):

*Yirmi günde, yirmi gecede
Yeraltından gelmişim,
Kırk çoram şu yolda bulunmaz,
O dünyaya varanda,
Azabını nasıl çekeyim!
Yeraltından geçip
İl sınırına yetişip
Ondan sonra ölsem olmaz mı?*

Manas böylece yeraltı yolculuğunun ne kadar sürdüğünü anlatmış olur. Bu süre yirmi gün olarak geçer. Böylece Manas yeraltına inen kahramanlar içerisinde dâhil olur; ancak onun yeraltına inişi çokça kez adı geçen kahramanlar gibi yaşarken yapılan bir yolculuk değildir. Manas ölerək yeraltına iner.

Bunun yanı sıra destanda bu dünyanın geçici olduğu ve asıl dünyanın ötedünyaya olduğu şu sözlerle vurgulanır (Yıldız, 1995: 548):

*Yalancı dünya burada,
Esas dünyalar orada,
O dünya ile bu dünyada
İyilik halini bilelim*

Bu dünyanın geçici olduğu inancı ve ötedünyanın sonsuzluğu pek çok inanın da ortak noktasıdır. Ötedünyaya dair inançlarda görülen eski dindin izlerine çoğunlukla cenaze uygulamalarında rastlanılır. Han Köketay'ın defin töreninde Şamanist etkiler ön plana çıkar. Ölünün sütle yıkandığının görüldüğü bu bölüm eski bir şaman geleneğinden başka bir şey değildir (Artun, 2006: 81).

Manas'ta cenaze uygulamalarına dair bir diğer dikkat çekici unsur Manas'ın ikinci ölümünde onun için hazırlanan iç yüzü altın, dış yüzü gümüş olan tabuttur. İslami bir unsur olmayan bu uygulamanın Hunlar tarafından uygulanan eski bir gelenek olduğuyönünde düşünceler vardır (Yıldız, 1995: 322).

Manas'ta yine ölünün gömülmesine dair bir uygulamaya Kırgız ordusunun savaşta yenilmesinin ardından verilen şehitlerin gömülmesi sırasında rastlanılır ve ötedünyaya algısına dair önemli ipuçları verir. Ölen askerler eyerleri ve silahlarıyla gömülürler (Türkmen, 1995: 258). Bu belirgin bir biçimde ötedünyada bu dünyadakine benzer bir yaşam sürüleceği inancına dayanır. Bunun yanında

ötedünyaya yolculuğa çıkan ruhun kendini korumak adına silahıyla gömülmesi de pek çok eski inanç sisteminde rastlanılan bir uygulamadır.

İnsan için yeterince karmaşık kavramlar olan ölüm ve ötedünya kavramları beraberinde getirdiği inançların sosyal zeminde yarattığı karışıklıkla daha da karmaşık hale gelir. Manas'ta İslamiyet'e yönelik oldukça samimidir; ancak böylesine hedefi belli bir destanda dahi kültür kodlarına işlenmiş olan eski inanç etkisini gösterir.

B. KİTAB-I DEDE KORKUT'TA ÖTEDÜNYA

Türk edebiyatının en değerli ürünlerinden olan Dede Korkut Hikâyeleri, Türk kültür hayatına dair değerli bilgiler içerir. Dede Korkut hikaye veya destan olma hususunda çoğu araştırmacıda kararsızlık yaratsa da Muharrem Ergin bu konuya dair tatmin edici bir yorum getirir. Buna göre Dede Korkut hikayelerine ayrı ayrı geniş anlamı ile destan demek doğru değildir; çünkü hikayeler küçüktür. Bunun yanında hikayelerin kahramanları destanî ve epiktirler. Bu durumda bu hikaye parçalarına geniş anlamda destan demek mümkün değilken, her bir hikayeyi büyük bir destanın parçaları olarak değerlendirmek mümkün olabilir; ancak bu durumda dahi bu hikayeler ancak dar anlamda destan sayılabilirler. Bu nedenle bu destanların bütününe destanî hikayeler demek en uygunu olacaktır (Ergin, 1997: I, 29).

Tanım konusundaki bu karmaşa Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki inanışlar konusunda da devam eder. Esas itibarıyla hikayelerde Oğuzlar Müslüman olarak görülürler; ancak içerik olarak eski dinin ve mitik öğelerin varlığı ağır basar. Bu yönü nedeniyle Dede Korkut bir geçiş dönemi eseri olma özelliğini taşır. Ağır basan unsurlar eski inanışlara dayandığı için Dede Korkut'u bu başlık altında değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Dede Korkut hikayeleri Türk kültür tarihi açısından zengin bilgiler sunar. Daha çok günlük yaşam unsurlarını ve kahramanlık öykülerini konu alan bu hikayeler sosyal zemine dair önemli bilgiler sunarlar. Ölüm ve ötedünya ise hikayelerin geneli için daha az değinilen bir konudur. Ölüme ve ötedünyaya dair en belirgin Dede Korkut hikayelerinden biri kuşkusuz *Deli Dumrul*'un hikâyesidir. Deli

Dumrul'u daha iyi anlamak için ona oldukça benzeyen bir diğerkahramandan faydalanılabilir.

Dumrul bir gencin yas törenine şahit olur. Bu da onun ölümü tekrar hatırladığı andır. Muhatap olarak Azrail'i alır ve onunla savaşmak istediğini söyler. Bu onun ölüm ile savaşı olacaktır. Tanrı Dumrul' un bu kibirine kızar Azrail'i ona gönderir. Azrail Dumrul'u yener ve canını almaya hazırlanır. Bu sırada Dumrul tanrıdan af diler ve istediği affı alır ama karşılığında kendi canı yerine bir can getirmesi gerekiyordur. Can arayışına girer yerine bir can bulamaz. Karısı kendi canını vermeyi teklif eder bunu da Dumrul kabul etmez, bu tanrının hoşuna gider, çünkü Dumrul artık ölümü kabullenmiştir. Böylece Dumrul affedilir, ona ve karısına uzun bir ömür ihsan edilir (Ergin 1997: I, 177-198).

Bu iki anlatı ölüm ile karşılaşma halinde iki kahramanın verdikleri karşılık boyutunda önemlidir. İkisinde de ölümü görmezden gelme, ölüm ile karşı karşıya kalma, meydan okuma, savaşı kaybetme ve nihayetinde teslim olma süreci yinelenir. İlgi çekici olan her ikisinin de su götürmez bir biçimde ötedünyanın var olduğundan emin oldukları halde dünyaya bağlı olmalarıdır.

Yine Dede Korkut hikayelerinden on birincisi olan “ *Salur Kazan'ı Oğlu Uruz'un Tutsaklıktan Çıkardığı Destanı* ’ nında da ötedünyanın yansımaları görülür. Bu hikayede yeraltı dünyasına dair tasvirlerle de yer verilmiştir. Metinde kuyuya kapatılan Salur Kazan aracılığıyla bu anlatılır. Burada Salur Kazan'ın kuyuda olması önemli bir ayrıttır; çünkü kuyular da mitolojik bağlamda tıpkı uçurumlar gibi ötedünyaya daha doğrusu yeraltı dünyasına açılan kapılar olarak kabul edilebilirler. Tekür'e tutsak düşen ve bir kuyuya kapatılan Salur Kazan yeraltına dair bilgiler verir. Bölüm şöyledir:

“Bir gün Tekür'ün karısı, ne biçim adam olduğunu görmek için Kazan'ı görmeye gelir. Kuyunun ağzından Kazan ile konuşur. Yeraltında rahatının nasıl olduğunu, şimdi ne yiyip ne içtiğini ve neye bindiğini sorar. Kazan da ölülerine verdikleri yemekleri ellerinden aldığını ve ölülerine bindiğini söyler. Kadın yedi yaşında ölmüş olan kızına binmemesi için yalvarır, fakat Kazan ölülerin en yorgası o olduğu için hep ona bindiğini söyler.” (Ergin 1997: I, 234-243)

Yeraltı dünyasının karanlık ve acımasız yüzüne dair bu bilgiler. Ölülerin ruhlarına sunulan yiyecekleri ve yeraltının eziyetlerinden bahseder. Dede Korkut hikayeleri içindeki yeraltına dair en belirgin iz bu hikayededir.

C. ANADOLU'DA ESKİ İNANÇ İZLERİ TAŞIYAN ÖTEDÜNYA ALGISI

Oğuzların torunları olan bugünün Müslüman Anadolu Türklerinde eski inanç ve geleneklerin derin izlerine rastlamak mümkündür. Albasması efsaneleri, kutlu ağaçlara çaput bağlama gibi kalıntılar en belirgin olanlarıdır (İnan, 1995: 207).

Anadolu'da ötedünya anlayışı elbette ki İslamiyet çerçevesinde şekillenir ancak yukarıda da bahsedildiği üzere eski inancın izlerine rastlamak kaçınılmazdır. Bu izler ötedünyanın tanımlanmasından çok uygulamalar üzerinden kendilerini gösterirler.

1. Ata Ruhlarına Dair Uygulamalar

Mezarlar ve mezarlık ziyaretleri eski inancın bugünün Anadolu kültürüne yansıyan uygulamalardan en belirgin olanlarıdır. Kelime anlamıyla mezarlık, ziyaret edilen yer anlamına gelir. Yapılan mezarlık ziyaretleri ölüler kültürünü devamı niteliğindedir. Anadolu'da dini bayramlarda veya arife günlerinde yapılan bu ziyaretlerin yanı sıra tekke, yatır, türbe ve benzeri ziyaretler ise atalar kültürünün bugünün Anadolu'suna yansıyan belirgin örnekleridirler (Güngör, 2007: 4). Ataların ruhlarının kendilerine yardım edebileceğine inanan Anadolu insanı, bu türbe sakinlerini İslam tarihi içinde yorumlarlar. Bu yüzden, bu türbelerin atalar kültürünün İslami birer yorumu olarak değerlendirilmesi mümkündür. Yani bugünün Anadolu kültüründe dahi eski inanca dayanan ölü ruhunun ötedünyadan bu dünyaya etki edebileceği inancı vardır.

Anadolu'nun geneline yayılmış olan bu inanışın çeşitli yansımalarını yine uygulamalar üzerinden görmek mümkündür. Muğla'da güç işleri kolaylaştırdıklarına, çocuksuzlara çocuk ihsan ettiklerine veya herhangi bir faydaya vesile olabileceğine inanılan erenlere yani başka bir deyişle kutsiyet kazanmış ata ruhlarına çeşitli

adaklarda bulunulur. Bu erenlerin mezarlarına yağ, mum gibi nesnelere götürülür ve onlar çin kurbanlar kesilerek, pişirilen et fakirlere yedirilir (Önal, 2001: 167-183).

Ölülerin ardından ruhlarını memnun etme adına sunulan yiyecekler, eski inancın bugüne yansıyan bir diğer uygulamasıdır. Eski inançta ölen yakının ruhunun yaşayanları kışkırdığı ve onlara zarar vereceği düşüncesiyle ruhlara sunulan bu sunular bugünün Anadolu İslam kültüründe daha çok ölüyü anma ve ondan gelecek faydalara ihtiyaç duyulduğu adına verilen bir mesaj olma niteliği taşırlar.

Ölüye sunulan bu yemekler çeşitli isimler alırlar. Kırk yemeği, kazma tıktırtısı, ölenin kırkı, zikkim yemeği, can helvası, kazma kürek helvası, ölü aşı bu yemeklere verilen isimlerden bazılarıdır (Önal, 1998: 277). Her ne kadar bugünün Anadolu kültürü ölünün kötü bir ruh olabileceği düşüncesini olumlayarak ruhun yalnızca yaşayan yakınlarla faydalı olacağı üzerine yoğunlaşsa da “zikkim yemeği” isimlendirmesi ölü ruhuna duyulan eski nefretin bugünün kültürüne yansıyan belirgin bir yansımasıdır. Bu adlandırma açık bir şekilde ölü ruhuna kendilerini rahat bırakması adına yaka silkilerek sunulan bir sunu olduğu izlenimini yaratır.

Anadolu'nun pek çok yerinde “iyi değildir” diye yapılmasından kaçınılan davranışlara rastanır. Yapılmaması gereken bu davranışlar yapıldığında bir felaket veya ölüm olayının gerçekleşeceğine inanılır. Reşadiye’de akşamdan sonra komşuya süt, ayran ve ateş verilmez, geceleyin tırnak kesilmez. Ölü çıkan evdeki bütün sular dökülür. Kütahya’da sirke, Diyarbakır’da ayna, tuz, bıçak, biber, kömür, ateş, siyah renkli eşya akşam olduktan sonra dışarıya verilmez. Sındırgı’da yatak süpürge ile süpürülürse içinde yatan kişinin öleceğine inanılır. Makasın ağzı açık bırakılmaz. Açık bırakılan makas “kefen biçeceğim” dermiş. Mesudiye’de, fırında pişirilen ilk ekmeği yiyenin karısının ya da kocasının öleceğine inanılır. Mersin’de cenaze evden çıktıktan sonra arkasından su dökülür, beş altı adım yürünür. Denizli/Çal’da, cenaze evden çıkarılmadan önce bulunduğu odanın kapı eşiğinde “günlük” yakılır. Adana’da bir ibrik, içine bir de oklava konur (Artun, 2010: 188). Bu uygulamaların çoğu zaman neden yapıldığı bilinmez; fakat pek çoğu eski inancın kalıntılarıdır ve temelde kötü ruhlardan korunma amacıyla yapıldıkları düşünülebilir. Yine de bunu üzerine kesin yorumlar yapılmaktan kaçınılmalıdır. Bugün mantıksız gelen bu eski inanç kalıntılarının mantıklı olarak kabul gördüğü kökenlerine dair bölgesel çalışmalar

yapılmalıdır; ancak o zaman net ifadelerle her davranışın etki alanı (ruhtan kaçınma, ölümü çağırma, kaza veya uğursuzluk getirme ve benzeri) üzerine tartışılabilir.

2. Cenaze Uygulamalarındaki Yansımalar

Anadolu'da ölenin ardından ayakkabılarının ters istikamette evin eşiğinin önüne konulmasıyla evden birinin öldüğü duyurulur (Kalafat, 2009a: 63). Ayakkabının ters konulmasını eski inanç ile bağdaştırmak mümkündür. Bilindiği üzere eski Türk inanışlarında ötedünya bu dünya ile tamamen zıt bir fiziki oluşuma sahiptir. Yaşayanların dünyasında gündüzken, orada gecedir ve nesnelere buradakinin tersi yönündedirler. Ayakkabı ters konularak sahibinin ötedünyaya yol aldığını simgeler. Bu inanca ölünün eşyalarına ötedünyada ihtiyaç duyacağı inancı eklenirse ayakkabının ters çevrilmesi, geleneğin başlangıç döneminde, bu nesneyi ötedünyaya iletme amacını da hedefliyor olabilir.

İzmir, Menemen'de yeni ölen kimse için kazılan mezarda kemiğe rastlanırsa bu kemikler yeni ölenin ayak ucuna yerleştirilir ve üzerlerine para konulur. Kırşehirde'de kabre para bırakılarak kabrin satın alındığı ve ölünün ruhunun bu şekilde rahat edeceği inancı vardır (Kalafat, 2009a: 64). Gagauz Türklerinde de görülen bu gelenek eski inancın Anadolu kültürüne belirgin bir yansımasıdır.⁷² Aydın'da da cenaze mezara indirilirken avucuna para konulduğu görülür (Kalafat 2009a: 67). Başlangıçta ölünün ötedünyadaki yaşamında ihtiyaç duyacağı düşüncesi ile mezara bırakılan para Anadolu kültüründe mezarın bedelinin ödendiğinin belirtilişi olarak şekil değiştirse de benzer inanışın izlerini taşır. Her ne kadar İslamiyet ötedünyanın insanın beşeri bilinci ile algılanamayacağını belirtse de eski inancın etkileri ötedünyayı maddeye indirgeme yolunu izler.

Mezara atılan paralar eski inancın mezarlık kültürüne yansıyan tek uygulaması değildir. Sivas'ın bazı köylerinde ölünün sevdiği eşyalar ile gömüldüğüne rastlanır, hatta kişise mezara yatak ve yorgan konduğu da görülür

⁷² Yunan çoktanrıcılığında da ölünün gözlerinin üzerine para konur. Bu uygulamalar benzerlik gösterse de Yunan çoktanrıcılığındaki bu uygulamanın açıklaması daha nettir. Yunan inancına göre bu para ötedünyaya geçişi sağlayan ihtiyar kayıkçı Kharon'un ücreti olarak düşünülür.

(Kalafat, 1998: 143). İzmir'in Bayındır ilçesinde ve Yakapınar köyünde mezarlar birer oda gibi büyük yapılı ve mezara bir yatak serilir. Serilen yatağa cenaze kefeni ile yatırılır ve üzerine pike ve çarşaf örtülür. Cenazenin beyaz yeni elbiselerle gömüldüğü ve başının altına süslü, işlemeli yastıkların konulduğu da görülür (Kalafat, 2009a: 67). Tunceli yöresinde cenazenin kefen sayısı on ikiye kadar çıksa da genelde bu sayı yedi veya dokuz kat olur. Bunun üzerine yorgan veya battaniye konur. Bazen ölünün çok sevdiği bir elbise ile çorap da giydirilir ve cenaze içi dualı bir tabutla gömülür (Kalafat, 2009a: 74). Kefen sayısının yedi, dokuz, on iki gibi sayılar üzerinden belirlenmesi, eski inançtaki ötedünyaya katlarını simgeliyor olmalıdır. Kefenlerin sayısının ötedünyaya geçiş katmanlarında kullanılacağı düşüncesinin doğması mantıksız olmayacaktır. Ankara, Evren'de cenaze mezara götürülürken yedi ayrı yerde muhakkak durulur (Kalafat, 2009a: 66). Bu duraklarda ötedünyanın katlarını simgeler niteliktedirler. İslamiyette cehennem katları Kur'an'da yedi olarak belirtilirken, cennetin katlarının birden fazla olduğu söylenmekle beraber sayısı belirtilmez; ancak Anadolu'da bu sayı sekiz olarak anılmakla beraber yer yer yedi rakamı üzerinde de durulur. Ankara'daki bu uygulama cennet ve cehennem katlarının yedi olarak algılandığının göstergesi sayılabilir. Ötedünyanın katları konusunda Kirmanşah hikayesinin Erzurum varyantında yine yedi rakamı üzerinde durulur. Buna göre Hz. Hızır Kirmanşah'a yedi kat yukarı dünyaya ve yedi kat yeraltına yolculuk edebileceği bir kement armağan eder (Alptekin, 1999: 31). Bunların ışığında söyleyebiliriz ki ötedünyanın katmanları cehennem yedi kat olarak belirlenmesi dışında, Türkler için İslamiyet'ten önceki dönem kadar belirsizdir.

Anadolu'da ölünün gözlerinin kapatılması eylemi ile pek çok kez karşılaşılır. Bu eyleminin yapılma gerekçeleri bölgelere göre farklılıklar gösterir, bazı yerlerde ölünün bu dünyada gözü kalmasın diye yapıldığı söylenirken bazı yerlerde ölünün arkasından birini götürmesinden korkulduğu için uygulandığı söylenir (Ersoy, 2002: 86-101). Ölünün çenesinin bağlanması ise ruhu yarılmasın diye içine şeytan girmesin diye, ağzı toprak dolmasın diye ve benzeri şekillerde açıklanır.

Ölümün ardından yas tutma süreci başlar. Yas tutma süreci aynı zamanda ölünün ötedünyaya dair yolculuğu üzerine uzun uzun düşünülen bir dönemdir.

Yakınlarını kaybeden insanlar için psikolojik olarak zorlu bir dönem olan ölüm sonrası, psikolojinin zayıf olduğu her dönemde karşılaşılabileceği gibi eski alışkanlıkları tetikler. Ölünün ruhunu rahatlattığı düşünülen ve ötedünya ile ilişkilendirilen pek çok eski inanış uygulaması aslında ölüden çok yaşayan için ruhsal bir terapi olma görevini üstlenirler.

Anadolu'da ölünün yıkandığı yerde ışık yakılır. Eski Türklerden beri bu adet değişik şekillerde kendini göstermektedir. Türk inançlarına göre, ölü evine kırk gün süre ile girmeye çalışan ruhlar bulunmaktadır. Ölüm ruhlarından korunmak için ölü evinde kırk gün ışık yakılır. Cenazenin kefenlenmesi sırasında bir kaba yakılan ateşten alınan biraz köz konur ve üstüne de günlük serpilir. Bu, ölünün güzel kokması, öbür dünyaya temiz gitmesi ve öbür dünyada yerinin de kokusu gibi güzel olması için yapılır. Tarsus'ta cenazenin kalktığı yere, bir tabak un bir soğan ve bir kaşık yağ ilave edilerek konur, sonra da bir fakire verilir. Yörede pek nadir rastlanan bu geleneğin amacı ölünün eceli ile öldüğünü belirtmektir. Ölümle ilgili bir inanışa göre, Azrail can alacağı zaman evde bulunur. Ölen kişi kötüyse Azrail can alırken balta, bıçak gibi kesici aletler kullanır. Bu esnada kanlar etrafa sıçrar. İşte bu sebeple cenaze kaldırılınca evin sergiside kaldırılır ve iyice yıkanır. Altay Türklerinde de ölüm olayından dolayı kirlendiği kabul edilen ev özel olarak davet edilen kamlara temizletilirdi. Kefen bıçakla kesilir ve elle dikilir. Dikilirken ipin başına ve sonuna düğüm atılmaz. Düğüm atıldığı takdirde ötedünyada görüşülemeyeceğine inanılır (Artun, 2010: 198).

Anadolu'da ötedünyaya dair uygulamalar kuşkusuz daha da arttırılabilir; ancak bunlar hep aynı doğrultuda ilerlerler. Müslüman Anadolu Türkleri aslında inanç sisteminin şekillenmesi boyutunda dünyadaki diğer toplumlarla benzerlik gösterirler. Bütün kültürler eski dinlerine ya da inançlarına ve en nihayetinde animistik döneme dair inanışlar ve uygulamalar taşırlar.

Ölüm korkusunun en belirgin yansıması ötedünya tasavvurlarıdır. Ötedünyanın tasavvurları insanlık tarihi boyunca inanışlar ve çevresel etkenler sonucunda şekillenir. Anadolu'da da bundan farklı bir durum söz konusu değildir. Ölüm sonrasındaki belirsizlik bütün insanlar için benzer sorular doğursa da yaşanan koşullar cevapları şekillendirir. Türklerin Anadolu'ya gelene kadar ötedünyaya dair

oluşturdukları algı ve edindikleri kültürel hafıza, İslamiyet tesiriyle değişim gösterse de etkisini bugünün ötedünya algısında bazı inanış ve uygulamalarla göstermeyi sürdürür.

SONUÇ

Ötedünya algısı insanı çevreleyen koşullar neticesinde şekillenir. Bu şekillenme insanın algı yetisi ve bilgi birikimi ile zenginleşir, ayrıntılandırılır. Elbette ki ötedünya algısı inanç ve din ile beslenir.

İnsanlığın ilkel dönemlerine gidildiğinde, bu dönem insanının yaşamındaki bütün dinamikleri doğa üzerinden anlamlandırdığı görülür. İkel insan ötedünya algısını şekillendirmeden önce birey olmayı ve bireyi toplum içerisinde anlamlı kılmayı öğrenir. Bu dönemde insan sadece topluluk içerisinde faydalı ise kabul görür. İkel dönem insanı topluluk içerisinde anlamlı olan her insanın ölümü ile karşılaştığında ise bunu da yaşamın diğer alanlarını anlamlı kılan doğa üzerinden değerlendirir.

Ölümlle beraber insan kendisini diğer varlıklardan farklı kılan bilincini yitirir. İkel dönem insanı böyesine bir kaybı algılayamaz, çünkü bilinç kendi yokluğunu tasavvur edebilecek yetiye sahip değildir. Böylece çeşitli sıra dışı olaylar bedenden bağımsızlaşmış bilinç ile ilişkilendirilir. Yani ölen insanların bedenlerinden bağımsız olarak varlıklarını sürdürdükleri inancı belirir. Bu algılanış ruh kavramının ortaya çıkmasını sağlar.

Ruh kavramının belirmesi ile ilkel insan ruhu tanımlama işine girişir. Böylece ruh çeşitli biçimlerde ve çeşitli yetilere büründürülerek tanımlanmaya başlar. Bu tanımlamalar yine doğa üzerindedir. Böylece animizm ve naturizm kaynaklı inançlar belirmiş olur. İkel dönem dinlerini tanımlayan bu iki kavramın kaynakları açısından tartışmalar olsa da ikisi de kutsal olanı doğada arama konusunda ortak noktada buluşurlar. Bu kavramlar güçlenmeye başladıkça totemler, fetişler ve benzer pek çok uygulama birer din gereği gibi uygulanmaya başlar. Ruh kavramının tanımlanmasının ve şekillendirilmesinin ardından bedenden bağımsızlaşan ruhun varlığını nerede sürdürdüğü sorusu akıllarda belirir. İkel insan başlangıçta ruhun ölmeden önce yaşadığı yerlerin yakınlarında varlığını sürdürdüğüne inanır. Zamanla bu ötedünya inancı yerini yeryüzünde insanlar için ulaşması zor olan yerler olarak kabul edilmeye başlanır. İlkelerin bu anlayışından yola çıkılarak şekillenen orta dünyaya paralel ötedünya kavramında, ötedünya kimi zaman uzak bir ada kimi

zaman dağların ardında bir ülke olur. Ulaşılması zor olan bu yerler çeşitlilik gösterse de önemli bir ortak noktada buluşurlar o da ölümden sonra gidilecek olan bu ötedünyaların orta dünyaya dâhil olmalarıdır.

Zamanla bilgi birikimi artan ve bilinci gelişen insan, ruha daha üstün yetiler yüklemeye başlar ve böylece ruhlar kutsallık boyutundan tanrısallık boyutuna geçerler. Bu tanrısallık nitelikli ruhlar kendi yetki alanlarına sahip olurlar. Birden fazla tanrının belirmesi ile bu tanrılar arasında bir hiyerarşi ortaya çıkar. Böylece çoktanrılı dönem başlamış olur. İkel döneme nazaran gelişen ve yaşadığı dünyaya dair deneyimleri artan insan artık dünya üzerinde ulaşılabilen mekânların çoğunun sırrını çözmeye başlamıştır. Bununla paralel olarak artık tanrısallaşan ruhların becerileri de artmıştır. Dolayısı ile insanlar farklı ötedünyalar aramaya başlarlar. Bu yeni mekân yine ulaşılması zor olan bir yer olarak düşünülür ve böylece ötedünya algısı yukarı dünyaya yani gökyüzüne ve yeraltı dünyasına atfedilir. Tanrılar arasındaki hiyerarşi ölü bedenden ayrılan ruhların dünyasına da yansır. İyi ruhlar çoğunlukla yukarı dünyaya yani kutsala ait olan ışıltılı dünyaya giderlerken, yaşarken kötülük yapmış olan ruhlar yeraltı dünyasına giderler. Bu dönemde orta dünyaya paralel ötedünya algısı etkisini yitirmekle beraber yer yer lanetlenmiş ruhların ötedünyaya geçemeyip orta dünyada belirli bir mekâna bağlı kalmadan sürüklenerek cezalandırıldığı görüşüne de rastlanır.

Tanrılar arasındaki hiyerarşi çoğunlukla yukarı dünya ve yeraltı dünyası üzerinden şekillenir. Bu iki dünyanın tanrıları arasındaki çatışma ise çoğunlukla orta dünyada yaşayan insanlar üzerinden gerçekleşir. Böylece beliren zıtlık prensibi, yani iyinin ve kötünün savaşında, orta dünyanın insanı yaşarken yaptığı iyiliklerle ya da kötülüklerle ölümden sonraki yaşamını yani ötedünyasını seçmiş olur.

Yerel dinlerin pek çoğu çoktanrıcılık üzerinden şekillense de bu dinler içerisinde felsefi kökenli inanışlara da rastlanır. Bunlar hayata dair felsefi düşüncelerin çevresinde toplanan insanların zamanla felsefi öğretiyi ve kurucusunu kutsallaştırma yoluna gitmeleri ile beliren inanışlardır ve çoğunlukla ata ruhları üzerinden şekil alırlar.

İnsanlığın inanç tarihi sayısız tanrı ve uygulama ile dolu iken evrensel dinler ön plana çıkmaya başlarlar. İlk olarak Yahudilik sonra Hıristiyanlık ve son olarak İslamiyet insanlığın tamamını kapsayan evrensel dinler olarak inanç tarihindeki yerlerini alırlar. Bu dinler tek tanrılı olmaya beraber kitabidirler, dolayısıyla ötedünyaya dair bilgiler kutsal kitaplarında yer alır. Böylece inanç tarihinde ilk kez ötedünya insan bilincinin çeşitli tasvirleriyle değil, doğrudan dinler tarafından şekillendirilmiş olur.

Bugün dünyanın geneline hüküm süren üç evrensel din ötedünyayı cennet ve cehennem üzerinden değerlendirir. Bu üç din her ne kadar kitabi olsalar da kabul edildikleri kültürlerin eski inançları ile harmanlanarak kabul görmüşlerdir. Pek çok topluluk edindiği evrensel dinde eski inancının geleneklerini sürdürür; ancak bunu mensubu olduğu evrensel dine mâl eder.

Türklerde de durum farklı değildir. Pek çok topluluk gibi Türkler de farklı inançların tesiri altında kalmışlar ve ötedünya tasavurlarını bu inançlar doğrultusunda şekillendirmişlerdir. Bugün Türklerin büyük bir çoğunluğu İslamiyeti kabul etmiş olsalar da eski inançlarının kalıntıları günlük yaşamlarındaki pek çok uygulamaya yansımıştır. Bu eski inanç kalıntıları kuşkusuz ötedünya tasavvurlarına da yansımıştır. Eski inancın, Müslüman Türklerin ötedünya algısına yansımaları en belirgin biçimde cenaze uygulamalarında ve ölüm sonrası ölü adına gerçekleştirilen uygulamalarda kendisini gösterir.

İnsan yokoluşu kabullenemez. Bilinç, doğaya karşı öylesine bir üstünlük egosu taşır ki bir gün yok olacağı düşüncesine katlanamaz ve insan bu korku ile karışık üstünlük hissi ile kendisi için yeni dünyalar yaratır. Bu dünyalar çoğunlukla kendisi için doğru olanların ödüllendirildiği, diğerlerinin cezalandırıldığı bir dünyadır. Freud'un genel psikolojik yaklaşımına göre sanat, sanatçının id ve süper egosunun çatışması sonucunda ortaya çıkan buhranların toplumca kabul edilir hale getirilerek sunulması sonucunda oluşur. Buna benzer bir durumu ötedünya tasavvurları için de söylemek mümkün olmalıdır. İnsan bilinci yokoluşunun hiçlik korkusu ve farkındalığının sürdürülmesi isteği arasında bir çatışma yaşar. Bunun neticesinde ötedünya tasavvurları yaratır. Böylece her toplum kendi bilinç

dünyasının sanat eserini yaratmış olur ve ölümden sonraki sonsuz yaşamını burada sürdürüleceğini düşünür.

Bugünün geneline hitap eden evrensel dinler ötedünyayı cennet ve cehennem üzerinden anlatırlarken, yeraltı ve yukarı dünya kavramlarının varlıklarını sürdürdükleri görülür. Ancak bugünün insanı teknolojik ve bilimsel alandaki gelişmişliği ile bu tasvirlerin sembolik olduğu yönünde düşüncelere sahiptir ve bugünün insanı çoğunlukla, ötedünyanın insan bilincinin algılayamayacağı farklı bir boyuta dâhil olduğu inancını taşır. Elbette ki bugünün insanları içerisinde ötedünyanın bir hiçlikten öte olmadığını düşünenler de mevcuttur. Bunun yanında bugünün ötedünya inancı taşıyan insanının tasavvur ettiği farklı boyutlar ve sembolik ifadeler üzerinde çalışma yürütülecek konular dâhilinde olmalıdır.

Çalışma boyunca değinilen mit ve destan kahramanları yine başlı başına bir çalışma konusu olma niteliği taşırlar. Her geleneksel kahraman aslında geldiği toplumun prototipi olması yönü ile yansıttıkları açısından toplumsal anlamda değer taşır. Kahramanın ölüm karşısındaki duruşu ve ötedünya ziyaretleri toplumsal korkuların ve deneyimlerin apaçık göstergeleridir. Kuşkusuz bu tür bir çalışma için kültürlerin kahraman tipleri araştırılmalı ve zaman izleği boyunca kahramanların değişen tavırları türlere göre tasnif edilmelidir.

Öyle ki destan ve mit kahramanlarının ölüm ve ötedünya mensupları ile kıran kırana mücadele ettikleri görülürken çoğu halk hikayesi kahramanı ölümü sevinçle karşılar ve ötedünyayı mutlu bir hayatın başlangıcı olarak kabul eder. Gelgelelim bugünün roman kahramanları çoğunlukla karamsar bir hava içerisinde ölümü tercih eder, ki bu kahramanın ölüm ve ötedünya kavramları karşısındaki duruşu ve algısı açısından önemli bir değişimdir; çünkü ölüm intihar yolu ile tercih edilir. Bu türden tespitlerin sayısı arttırılabilir. Ölüm ve ötedünya insanlık için kaçınılmaz bir ortak kavramdır ve insanlığın ortak çabası ile beliren tasavvurlar sadece inanç tarihi açısından değil toplumların sosyal, kültürel kökenleri ve zenginlikleri açısından da büyük önem taşır.

KAYNAKÇA

ALPTEKİN, Ali Berat(1999), Kirmanşah Hikayesi, Akçağ Yayınları, Ankara.

ARTUN, Erman(2006), Anonim Türk Edebiyatı Nesri, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

ARTUN, Erman(2010), Türk Halk Bilimi, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

AYDEMİR, Abdullah(1990), İslami Kaynaklara Göre Peygamberler, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

ALIGHIERİ, Dante(2012), İlahi Komedya, (çev. Rekin Teksoy), Oğlak Yayınları, İstanbul.

BAUMAN, Zygmunt(2000), Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri, (çev. Nurgül Demirdöven), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

BAYAT, Fuzuli(2007), Türk Mitoloji Sistemi I, Ötüken Yayınları, İstanbul.

BAYAT, Fuzuli(2007), Türk Mitoloji Sistemi II, Ötüken Yayınları, İstanbul.

BAYAT, Fuzuli(2007), Türk Mitoloji Sistemi III, Ötüken Yayınları, İstanbul.

BETTANY, Georange Thomas(2005), Dünya Dinleri Ansiklopedisi, Say Yayınları, (çev. Ahmet Aydoğan), İstanbul.

BIÇAK, Ayhan(2004), Tarih Düşüncesinin Oluşumu I, Dergah Yayınları, İstanbul.

BIÇAK, Ayhan(2009), Türk Düşüncesi-Kökenler, Dergâh Yayınları, İstanbul.

BONNEFOY, Yves(2000), Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü, (hızl. Levent Yılmaz), cilt I, Dost Kitapevi, Ankara.

BONNEFOY, Yves(2000), Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü, (hızl. Levent Yılmaz), cilt II, Dost Kitapevi, Ankara.

CAMPBELL, Joseph(1998), Doğu Mitolojisi-Tanrının Maskeleri, (çev. Kudret Emiroğlu), İmge Kitabevi, Ankara.

CAMPBELL, Joseph(1995), Batı Mitolojisi-Tanrının Maskeleri, (çev. Kudret Emiroğlu), İmge Kitabevi, Ankara.

CAMPBELL, Joseph(2010), Kahramanın Sonsuz Yolculuğu, (çev. Sabri Gürses), Kabalcı Yayınları, İstanbul.

CANDAN, Ergun(2006), Türklerin Kültür Kökenleri, Sınır Ötesi Yayınları, İstanbul.

ÇIĞ, Muazzez İlmiye(2000), Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni, Kaynak Yayınları, İstanbul.

ÇORUHLU, Yaşar(2001), Türk Mitolojisinin Ana Hatları, Kabalcı Yayınları, İstanbul.

DURKHEİM, Emile(2005), Dini Hayatın İlkel Biçimleri, (çev. Fuat Aydın), Ataç Yayınları, İstanbul.

EBERHARD, Wolfram(1992), Çin'in Şimal Komşuları, (çev. Nimet Uluğtuğ), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yayınları, Ankara.

EBERHARD, Wolfram(1995), Çin Tarihi, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

ELIADE, Mircea(1993), Mitlerin Özellikleri, (çev. Sema Rifat), Simavi Yayınları, İstanbul.

ELIADE, Mircea (2003a), Dinler Tarihine Giriş, (çev. Lale Arslan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

ELIADE, Mircea (2003b), Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi I, (çev. Ali Berktaş), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

ELIADE, Mircea (2003c), Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, (çev. Ali Berktaş), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

ELİADE, Mircea(2006), Şamanizm, (çev. İsmet Birkan), İmge Kitapevi, Ankara.

ERGİN, Muharrem(1997), Dede Korkut Kitabı I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ERGİN, Muharrem(2002), Orhun Abideleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

ERHAT, Azra(1991), Hesiodos, Eseri ve Kaynakları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

ERHAT, Azra(1989), Mitoloji Sözlüğü, Remzi Kitapevi, İstanbul.

ERSOY, Ruhi(2002), Türklerde Ölüm ve Ölü İle İlgili Rit ve Ritüeller, Milli Folklor, sayı 54, sayfa 86-101.

FRAZER, James G.(1991), Altın Dal, Dinin ve Folklorun Kökenleri, (çev. Mehmet H. Doğan), cilt I, Payel Yayınları, İstanbul.

FRAZER, James G.(1991), Altın Dal, Dinin ve Folklorun Kökenleri, (çev. Mehmet H. Doğan), cilt II, Payel Yayınları, İstanbul.

FREUD, Sigmund(1998), Hz Musa ve Tektanrıcılık, (çev. Kamuran Şipal), Cem Yayınevi, İstanbul.

FREUD, Sigmund(1999), Dinin Kökenleri-Totem ve Tabu, (çev. Selçuk Budak), Öteki Yayınevi, Ankara.

GOODY, Jack(2001), Yaban Aklın Evcilleştirilmesi, (çev. Koray Değirmenci), Dost Kitabevi, Ankara.

GÖKALP, Ziya(1977), Türk Töresi, İnkılap ve Aka Yayınları, İstanbul.

GÖKYAY, Orhan Şaik(2000), Dedem Korkut'un Kitabı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

GUMİLÖV, Lev Nikolayeviçen(1999), Eski Türkler, (çev. D. Ahsen Batur), Birleşik Yayıncılık, İstanbul.

GÜNDÜZ, Şinasi(2010), Yaşayan Dünya Dinleri, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.

GÜNGÖR, Harun(1997), Türk Bodun Bilimi Araştırmaları, Kum Saati Yayınları, İstanbul.

GÜNGÖR, Harun(2007), Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler “Geleneksel Türk Dininden Anadoluya Taşınanlar”, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara.

GÜRSOY-NASKALİ, Emine(1999), Maaday Kara, YKY, İstanbul.

HAMİLTON, Edith(2002), Mitologya, (çev. Ülkü Tamer), Varlık Yayınları, İstanbul.

HARMAN, Ömer Faruk, TOPALOĞLU, Bekir(1991), İslam Asiklopedisi, “Cehennem” maddesi, cilt VII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

HOMEROS(2012), İlyada, (çev. Azra Erhat), Can Kitapevi, İstanbul.

HOMEROS(2012), Odysseia, (çev. Azra Erhat), Can Kitapevi, İstanbul.

HOOKE, Samuel Henry(2002), Ortadoğu Mitolojisi, (çev. Alaaddin Şenel), İmge Kitabevi, Ankara.

İNAN, Abdulkadir(1992), Manas Destanı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

İNAN, Abdulkadir(1995), Tarihte ve Bugün Şamanizm, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

JUNG, Carl Gustave(2001), Doğu Metinlerine Psikolojik Yaklaşım, (çev. Ahmet Demirhan), İnsan Yayınları, İstanbul.

KALAFAT, Yaşar(1998), Kuzey Azerbaycan-Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'da Eski Türk Dini İzleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

KALAFAT, Yaşar(2009a), İslamiyet ve Türk Halk İnançları, Berikan Yayınevi, Ankara.

KALAFAT, Yaşar(2009b), Halk İnançlarından Mitolojiye, Berikan Yayınevi, Ankara.

KALAFAT, Yaşar(2009c), Kodlar- Kültler-1, Berikan Yayınevi, Ankara.

KALAFAT, Yaşar(2011a), Türk Kültürlü Halklarda Orta Asya'dan Orta Doğu'ya İnanç Göçü, Berikan Yayınevi, Ankara.

KALAFAT, Yaşar(2011b), Türk Kültürlü Halklarda Ölüm, Berikan Yayınevi, Ankara.

KATANOV, Nikolay Födoroviç(2000), Hakas Folkloru ve Etnografyası Metinleri, Hakas Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı Yorum Matbaacılık, Ankara.

KİTAB-I MUKADDES ESKİ VE YENİ AHİD(1997), Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul.

KRAMER, Samuel Noah(1990), Tarih Sümerde Başlar, çev. Muazzez İlmiye Çığ, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

KÖPRÜLÜ, Fuad(2005), Türk Tarih-i Dinisi, Akçağ Yayınları, Ankara.

KUR'AN-I KERİM(1993), (çev. Bekir Sadak), Ötüken Yayınları, İstanbul.

LAİTMAN, Rav Michael(2006), Kabala'nın Gizli Bilgeliği, (çev. Bnei Baruh Kabala Türk Topluluğu), Koridor Yayınları, İstanbul.

LEAKEY, Richard(1996), İnsanın Kökeni, (çev. Sinem Gül), Varlık Yayınları, İstanbul.

LEWİN, Roger(1998), Modern İnsanın Kökeni, (çev. Nazım Özüaydın), Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu, Ankara.

LEVY-BRUHL, Lucien(2006), İlkel İnsanda Ruh Anlayışı, (çev. Oğuz Adanır), Doğu-Batı Yayınları, Ankara.

MALİNOVSKİ, Bronislav(1992), Bilimsel Bir Kültür Teorisi, (çev. Saadet Özkal), Kabalcı Yayınları, İstanbul.

MALİNOVSKİ, Bronislav(2000), Büyü, Bilimve Din, (çev. Saadet Özkal), Kabalcı Yayınları, İstanbul.

MARRİOT, Alice, RACHLİN, Carol K.(1998), Kızılderili Mitolojisi, (çev. Ünsal Özünlü), İmge Yayınevi, Ankara.

MAUSS, Marcel(2005), Sosyoloji ve Antropoloji, (çev. Özcan Doğan), Doğu Batı Yayınları, Ankara.

MAU-TSAI, Liu(2006), Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri, (çev. Ersel Kayaoğlu), Deniz Banoğlu, Selenge Yayınları, İstanbul.

MİTHEN, Steven(1999), Aklın Tarih Öncesi, (çev. İ. Kutluk), Dost Kitbevi, Ankara.

MONTEİGNE (1997), Denemeler, Cem Yayınevi, İstanbul.

MORRIS, Brian(2004), Antropolojik İncelemeler, (çev. Tayfun Atay), İmge Kitapevi, Ankara.

MUTLU, Belkıs(1965), Efsanelerin İzinde Yakın Doğudan Kuzey Avrupaya, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, İstanbul.

NECATİGİL, Behçet(2006), Mitologya Sözlüğü, Sel Yayıncılık, İstanbul.

OCAK, Ahmet Yaşar(2010), Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri, İletişimYayınları, İstanbul.

ONAT, Ayşe, ORSOY, Sema, ERCİLESUN, Konuralp(2004), Han Hanedanlığı Tarihi “Hsiung-nu (Hun) Monografisi” , Türk Tarih Kurumu, Ankara.

ONG, Walter J.(1995), Sözlü ve Yazılı Kültür, (çev. Sema Postacıoğlu Banon), Metis Yayınları, İstanbul.

ÖGEL, Bahaddin(1971), Türk Mitolojisi, cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

ÖGEL, Bahaddin(1981), Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

ÖGEL, Bahaddin(2010), Türk Mitolojisi, cilt II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

ÖNAL, Mehmet Naci(1998), Romanya Dobruca Türkleri ve Mukayeseleriyle Doğum, Evlenme ve Ölüm Adetleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

ÖNAL, Mehmet Naci(2001), “Hoca Ahmet Yesevi Tesirindeki Muğla Erenleri”, I.Türk Dünyası Lehçe ve Edebiyatları Sempozyumu Bildirileri, Muğla.

ÖNAL, Mehmet Naci(2003), “Dağ Kültü, Eren Kültü ve Şenliklerinin Muğladaki Yansımaları”, Bilig Dergisi, sayı 25, sayfa 99-124.

ÖNAL, Mehmet Naci(2007), “Türk Mitinin Oluşumunda Işığın Rolü”, Journal of Turkish Studies, Şinasi Tekin Hatıra Sayısı II, C-31/II, sayfa 145-158.

ÖNAL, Mehmet Naci(2009), “Kutsalın Türk Kültüründeki İzleri: Tanrısal Simgecilik, Milli Folklor Dergisi, sayı 84, sayfa 57-72.

ÖRNEK, Sedat Veyis(1988), 100 Soruda İlkelerde Din, Sanat, Büyü ve Efsane, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

ÖRNEK, Sedat Veyis(1995), 100 Soruda İlkelerde Din, Sanat, Büyü ve Efsane, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

ÖRNEK, Sedat Veyis(2000), Türk Halk Bilimi, Kültür Bakanlığı Hagem Yayınları, Ankara.

PRITCHARD, Edward Evans(1998), İlkelerde Din, (çev. Hüsen Portakal), Öteki Yayınevi, Ankara.

RADLOFF, Wilhelm(1999), Türklerin Kökleri Dilleri ve Edebiyatı, cilt I, EKAV Yayınları, Ankara.

RADLOFF, Wilhelm(1999), Türklerin Kökleri Dilleri ve Edebiyatı, cilt II, EKAV Yayınları, Ankara.

RADLOFF, Wilhelm(1976), Sibiryadan Seçmeler, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

ROSENBERG, Donna(2003), Dünya Mitolojisi, (çev. Koray Akten), İmge Kitapevi, Ankara.

ROUX, Jean Poul(1999), Altay Türklerinde Ölüm, (çev. Aykut Kazancıgil), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

SCHIMMEL, Annemarie(1955), Dinler Tarihine Giriş, Ankara Üniversitesi İlahiyat İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.

SERTKAYA, Osman Fikri(1995), Göktürk Tarihinin Meseleleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.

STRAUS, Lévi(1984), Yaban Düşünce, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.

ŞAHİN, M. Süreyya, TOPALOĞLU, Bekir(1991), İslam Ansiklopedisi, “Cennet” maddesi, cilt VII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

TAŞAĞIL, Ahmet(1995), Gök-Türkler, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

THOMPSON, Elizabeth A.(2008), Hunlar, (çev. M. Sibel Dinçel), Phoenix Yayınları, Ankara.

TOGAN, İsenbike, KARA, Gülnar, BAYSAL, Cahide(2006), Eski T’ang Tarihi (Chiu T’ang-shu), Türk Tarih Kurumu, Ankara.

TUNALI, İsmail(2004), Estetik, Remzi Kitabevi, İstanbul.

TÜRKÇE SÖZLÜK(2005), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

TÜRKMEN, Fikret(1995), Manas Destanı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

ULUDAĞ, Süleyman(1985), İslam Düşüncesinin Yapısı “Selef, Kelâm, Tasavvuf, Felsefe”, Dergah Yayınları, İstanbul.

URAZ, Murat(1994), Türk Mitolojisi, Düşünen Adam Yayınları, İstanbul.

VERGİLİUS(1995), Aeneas, (çev. İsmet Zeki Eyuboğlu), Payel Yayınları, İstanbul.

YAVUZ, Yusuf Şevki(1991), İslam Ansiklopedisi, “Araf” maddesi, cilt III, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

YILDIZ, Naciye(1995), Manas Destanı (W. RADLOFF) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Aslı ERTEN

Doğum Yeri : Mardin/Kızıltepe

Doğum Yılı : 1988

Medeni Hali : Bekar

EĞİTİM VE AKADEMİK BİLGİLER

Lise 2001-2004 : 80. Yıl Cumhuriyet Lisesi

Lisans 2006-2010 : Muğla Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı

Yabancı Dil : İngilizce

MESLEKİ BİLGİLER

... : _____

... : _____